Mehmet Tanju Akad

Bir Savaş Nasıl Kaybedilir?

Selçuklu, Osmanlı Tarihinde Askeri Hatalar

Kitap YAYINEVİ

BİR SAVAŞ NASIL KAYBEDİLİR?
SELÇUKLU, OSMANLI TARİHİNDE ASKERİ HATALAR

KİTAP YAYINEVİ – 192
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 62

BİR SAVAŞ NASIL KAYBEDİLİR?
SELÇUKLU, OSMANLI TARİHİNDE ASKERİ HATALAR/M. TANJU AKAD

© 2008, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

YAYINA HAZIRLAYAN
NERMİN KETENCİ

DÜZELTİ
FEYZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK MİNYATÜRÜ
ARİFÎ, RODOS KUŞATMASI, 1557-58 VARAK 149A

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
NİSAN 2009, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-005-8

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Bir Savaş Nasıl Kaybedilir?

Selçuklu, Osmanlı Tarihinde Askeri Hatalar

M. Tanju Akad

Kitapyayınevi

İçindekiler

1- Giriş ve Bazı Kavramlar 7
2- Zafer ve Yenilgilerin Genel Nedenleri Üzerine 14
3- Zafer ve Yenilgilerin Yönetimden Kaynaklanan Nedenleri 19
4- Türk Savaşlarının Tarihi ve Coğrafi Çerçevesi 23
5- Kösedağ ve Ankara Muharebeleri 30
6- Kış Kıyamette Ricat 41
7- Rodos'tan Malta'ya 49
8- Dönüm Noktası: İnebahtı 58
9- Stratejik Kuşatma Kırılamıyor 70
10- II. Viyana Kuşatması Bozgunu 82
11- 17. Yüzyılda Küçük ve Büyük Yenilgiler 95
12- 18. Yüzyılda Çöküşe Doğru; Rus Meselesinin Öne Çıkması 107
13- 1768-1774 Savaşı: Kırılma Noktası ve Sürekli Yenilgiler Dönemine Geçiş 114
14- Askeri ve İdari Reform Çabaları 125
15- Piramitlerden Kafkaslara... 139
16- Bir Değerlendirme 155
17- Balkan Savaşı 160
18- I. Dünya Savaşının Büyük Yanlışları 173
19- Zaferler ve Yenilgiler 206
Notlar 211
Kaynakça 220
Dizin 225

Birinci Bölüm

GİRİŞ VE BAZI KAVRAMLAR

İkinci Dünya Savaşının tartışmasız en başarılı generallerinden biri, belki de birincisi olan Feldmarshall von Manstein –ki mareşallik asasını başarıları arasında ancak üçüncü sırada yer alabilecek Kırım'ın fethi ile almıştı– hatıralarını topladığı kitaba Kaybedilen Zaferler adını vermişti. Muhtemelen savaşın başka türlü yönetilmesi halinde birçok muharebeyi yitirmeyeceklerini düşünüyordu (Alman generalleri, bazen gerçekten haklı olarak yenilgiyi Hitler'in askeri yönetimi ele almasına bağlamışlar ama onun sayesinde kazandıkları başarılardan pek söz etmemişlerdir). Ve yine muhtemeldir ki tarih boyunca birçok başka mağlup komutan da benzer şeyler hayal etmiş, mücadelenin farklı yönetilmesi halinde yenilginin acısını tatmayacaklarını düşünmüştü. Günümüzden geriye baktığımızda, müttefiklerin maddi üstünlüğü karşısında Almanların yenilmesini kaçınılmaz görüyoruz. Ancak savaşın ilk dört yılı boyunca, hatta belki son yıla kadar kimse bunu kesin olarak ileri süremezdi.

Komutanlar ve savaşın sorumluluğunu taşıyanların, muharebeye girmeden önce ve muharebe sırasında hangi endişeleri yaşadıkları, askeri tarihçilerin en çok merak ettikleri ancak en az bildikleri konular arasındadır; çünkü bunlar çoğu halde kayıtlara geçmez. Olsa olsa savaş meclislerinde dile getirilmiş bazı itirazlardan ve bazı hatıralardan yola çıkarak bu konuda fikir oluşturulabilir. Ancak hatıraların güvenilirliği çoğu halde kuşkuludur; çünkü bunlar savaştan çok sonra, olayların sıcaklığı geçtikten, endişeler ve ümitler çoktan unutulduktan, en azından duygular küllendikten sonra kaleme alınır; saklanabilecek olaylar saklanır veya yazarın yaptıklarını veya düşündüklerini meşrulaştıracak şekle sokulur.

Bizim anı yazma geleneğimiz ancak son yüzyılda gelişmiştir, daha eski savaşlar için batılıların elindeki kaynaklara sahip değiliz. Yine de eldekileri mümkün olduğunca gözden geçirmemiz gerekir. Osmanlı askeri literatüründe tespit edilebilen 3273 eserden sadece 86 tanesi (yazıldığı tarih bilinmeyen 91 tanesi hariç) 19. yüzyıldan daha eski tarihlere aittir. Kaldı ki

çoğu talimatname veya çeviri kitaplar olup, hatırat sayılabilecekler çok azdır ve çoğu Osmanlı ordusunda yetişmiş, 1911-1922 savaşlarını yaşamış subaylar tarafından cumhuriyetin ilk yıllarında kaleme alınmıştır.[1] Ancak asker olmayan yazarlar bazen silahlı mücadeleler konusunda daha açıklayıcı bilgiler verebilmektedir. İbrahim Peçevi, Koçi Bey, Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi ve Naima bunlar arasında en bilinenlerdir.

Dezavantajlı koşullarda savaşa giren komutan farklı strateji ve taktikleri izleyerek, zaman kazanarak, gerekirse ricat ederek, coğrafyadan yararlanarak, yeni güçler oluşturarak, hasmını yorup yıpratarak avantajlı olabileceği bir noktayı yakalamaya çalışabilir. Ancak bunun için öncelikle büyük bir komutanlık yeteneğine ve basirete sahip olmalıdır. Ayrıca çoğu halde bunu yapabilmek için siyasi baskılardan uzak kalmaya veya bunlarla başa çıkacak güce ihtiyacı vardır. Mustafa Kemal'in Eskişehir muharebelerinden sonra Sakarya'ya çekilirken meclis karşısında ne kadar sıkıntı çektiğini hatırlayalım. Komutan genellikle geleneklerle veya yukarıdan gelen emirlerle bağlıdır. Yıldırım Bayezid'in Ankara Muharebesinden önce Timur karşısında çekilerek büyük avantaj elde edebileceği, ancak çok yanlış bir yönetim sergileyerek kendisini mahva, ülkesini de kaosa sürüklediği, üzerinde ittifak edilen bir husustur. Onu akla uygun gelen yolu izlemekten alıkoyan (onun çapında bir komutanın durumu sezmediği ileri sürülemez) ve en dezavantajlı koşullarda muharebeye iten faktörleri ancak tahmin edebiliriz. Keza, örneğin İnebahtı felaketinde kaptan-ı derya olan Müezzinzade Ali Paşa'nın, Sokollu'dan aldığı emri idam korkusuyla hiçbir esneklik payı bırakmadan uygulamaya kalkarken ne gibi baskılar altında olduğunu düşünebiliriz.

Bir komutan elindeki olanaklara, hasmının olanaklarına, coğrafi faktörlere ve diğer kıstaslara bakarak, öncelikle nasıl savaşacağına karar vermek zorundadır. Yıpratma savaşı mı yapacaktır yoksa imha savaşı mı? Bu ikilem savaşın temel kararlarından biridir. Aslında çoğu halde savaşlar her ikisini birden içerir. Bazen uzun bir yıpratma savaşı aşamasından sonra imha taarruzu yapılır. Bazen savaşın ilk adımı kesin sonuçlu imha muharebesidir. Diğer yandan, kimi zaman kesin sonuçlu muharebeye rağmen, yenilgiyi kabul etmeyen taraf uzun bir yıpratma savaşına başlayabilir.

Tarih son derece ilginç örneklerle doludur ve bu ikilemin çok değişik biçimleri vardır. Yıpratma savaşı ricatla, akınlarla, abluka uygulayarak, yanmış toprak politikasıyla, gerilla savaşıyla, sivil halkın yıldırılmasıyla, kuşatmalarla veya daha başka birçok yolla yapılabileceği gibi, aynı taktikler imha muharebesini desteklemek için de uygulamaya konulabilir.[2]

Hazar Denizi'nin kuzeyinden ve güneyinden Karadeniz ve Akdeniz'e gelen Türkler, bir yandan kendi aralarında, bir yandan Bizans, Arap ve Avrupa'nın Haçlı ordularıyla sürekli savaş halinde olmuşlar; sadece ön Asya'nın değil bütün kıtaların kaderini etkilemişlerdir. Lord Acton "Modern tarih Osmanlı fetihlerinin yarattığı gerilimle başlar"[3] der; J. Michelet de "Ortaçağ barbar istilalarının son halkası olan Osmanlı fetihleriyle biter ve modern çağ bu tarihte başlar"[4] şeklindeki görüşüyle bu kanıyı destekler. Ancak Türk etkisi Osmanlılardan öncesine dayanır. Şunu kesinlikle söylemek mümkündür ki, Haçlıların Ortadoğu'dan sökülüp atılmaları ancak Türklerin bölgeye gelmesiyle mümkün olmuştur. Türkler Haçlıları Anadolu'dan geçerken büyük güç kaybına uğratmışlar, Irak'ta ve Suriye'de yıpratmışlardı; onlara son darbeyi de Mısır Memlükleri indirmişti. Bu nedenle Türk savaşlarını ele alırken, Osmanlıların öncesine kısaca değineceğiz.

Üzerinde önemle durmamız gereken bir husus, özellikle ortaçağda savaşların çok büyük bir bölümünün meydan muharebesi değil, kuşatma şeklinde yapılmış olmasıdır. Tarihte her meydan muharebesine karşı belki bir düzine veya daha fazla kuşatma vardır. Kuşatma sanatında, özellikle istihkâm işlerinde ustalık, orduların (Osmanlı ordusu bu konuda başta gelir) en değer verilen özelliğiydi. Tebriz ve Bağdat'tan Adriyatik kıyılarına, Akdeniz'den Kırım ve Kefe dolaylarına kadar birkaç kez kuşatılıp el değiştirmemiş hiçbir kale veya şehir yok gibidir ki, o dönemlerde her şehir aynı zamanda bir kaledir. Akınlar çatışmanın yaygın bir biçimidir ve bazen savaş olmasa da başvurulan bir yöntemdir. Bu bakımdan uzun seferlerin başarılarının veya başarısızlıklarının değerlendirilmesi için kuşatma ve akınların muharebelerle birlikte ele alınması gerekir. Savaş tarihi salt muharebeler tarihi değildir; diplomasi, güç oluşturulması, gücün kurumsal olarak idaresi, sevki, genel strateji oluşturulup seferlerin buna tabi kılınması ve nihayet, akın ve kuşatmalarda uygun taktiklerin kullanılmasını içerir. Ayrıca fi-

nansman, asker alımı, lojistik, savaş sanayi gibi konular da savaş tarihinin olmazsa olmaz başlıklarını teşkil eder. Nihayet, savaş tarihinin din, kültür ve ekonomi gibi bağlantılı alanlarla ilgisi incelenmelidir.

Yıpratma veya imha, her türlü savaşın amacı, karşı tarafın mücadele azmini kırmak ve kendi barışını ona kabul ettirmektir. Bu bazen çok çabuk olur. 1940 yılında Hitler karşısında batı Avrupa uluslarının mücadele azimleri bazen birkaç gün, bazen de birkaç hafta içerisinde kırılmıştı. Buna karşın Ruslar 7.000.000 asker ve milyonlarca sivili yitirdikten sonra dahi mücadeleye devam ettiler. Bunun bir nedeni SS'lerin vahşetiyse de, çeşitli başka faktörler de söz konusudur. Keza Almanlar 6.000.000 ölü vermelerine rağmen savaşmaya devam etmişlerdi. Umut kalmadıktan sonra savaşa devam edilmesi, hiç kuşkusuz Almanların karar alma süreçlerinde akılcılığa yer kalmamasından kaynaklanmaktaydı. Ama bazen en umutsuz ve en irrasyonel görünen durumlarda bile savaşa devam edilmesi sonuçta başarı getirebilir. Öyle ki, kimi zaman bir dizi zafer kazanan tarafın savaşa devam iradesi kalmaz. Türk Kurtuluş Savaşı karşısında İngiltere'nin durumu buna örnek sayılabilir.

Yenilginin bir yönü mücadele azminin kırılması ise, diğer bir yanı artık alternatif yaratılamayacak duruma gelinmesidir. Aslında bu askerlik kadar siyasette de geçerlidir. Alternatif yaratamayan sahneden çekilmek zorundadır. Savaş siyaset ve askerlikle ilgili olduğu için, alternatif yaratabilme özelliği çok daha önemlidir. Savaşa başlanmadan alternatifler gözden geçirilmeli, en uygun zamanlama bulunmaya çalışılmalıdır. Eğer bir saldırıya maruz kalınmışsa, bununla başa çıkmak için birden fazla plan olmalıdır. Eğer tek bir plana saplanıp kalırsanız, hasmınızın bunu keşfetmesi ve esnekliğinizi kısıtlayıp inisiyatifi ele alması kaçınılmaz gibidir. Her mücadele alternatif gerektirir. En kötü durumda bile durup savaşmak, çekilip savaşmak, başka yerde savaşmak veya başka yollarla savaşmak gibi alternatiflerin mutlaka bulunması, uygulanmasa dahi karşı tarafın bunları hesaba katmaya zorlanması gerekir. Böylece hasmın beklediği hareketi yapmak ve dolayısıyla yenilgiye katlanmak zorunda kalınmaz.

Savaşmak bireylerin ve toplumların zihinsel anlamda her zaman hazır olmadıkları bir şeydir. Örneğin 1940 yılında Fransa bu nedenle çok

hızlı bir çöküşe uğramıştır. Türk tarihinde de böyle durumlar olmuştur. Her mücadele önce zihinde kazanılır. Ama zihinsel süreç tabii ki sadece bir ön koşuldur, daha doğrusu gerekli koşuldur ama yeterli değildir. Ayrıca kazanma azminin doğru yönlendirilmesi gerekir. Koşulları hesaba katmayan savaş azmi çoğu zaman yenilginin en kestirme yoludur.

Bazen yenilgiyi veya zaferi tanımlamak çok kolay değildir. Eskiden yenilgi bir ordunun muharebe meydanını hasmına terk etmesi veya imha edilmesi şeklinde tanımlanırdı. Ancak durumun daha karmaşık olduğu ortadadır. Bazen bir muharebenin veya bir seri muharebenin kaybı, nihai zaferin kazanılması için zaman kazandırır. Bazen bir kentin veya toprağın terki, hasmın ikmal yollarını uzatıp onu çıkmaza sokar. Kısacası her durum farklıdır ve bir aşamadaki yenilgi veya zafer ile mücadelenin sonunu ayırt etmek gerekir. Çok pahalıya mal olan zaferler bazen aslında yenilginin ta kendisidir. MÖ 3. yüzyılda güney İtalya'daki Yunan devletleri Roma'nın artan gücüne karşı Epir Kralı Pirrüs ile işbirliği yaptılar. İtalya'ya çıkan Pirrüs önce Heraclea, sonra Apulia'daki Asculum Muharebesinde (MÖ 279) Romalıları yendi. Ancak bu son muharebede o kadar büyük bir zayiat verdi ki, o akşam kendisini tebrike gelen bir subayına "Böyle bir zafer daha kazanırsak mahvoluruz" diye cevap verdi. Gerçekten Yunan gücünün beli kırılmıştı ve giderek büyüyen Roma karşısına bir daha böyle bir ordu çıkartamayıp egemenliğini yitirdi.

Savaş politikaya tabi olmadığı takdirde doğru stratejilerin çizilmesi olanaklı değildir; tarih boyunca bu sadece basiretli yönetimlerin harcı olmuştur. Birçok topluluk durumu değerlendirememiş ve yok olmuştur. Dünya yok olan türlerin ve kültürlerin mezarlığıdır. Bugün Romalılara karşı savaşmış olan eski halkların çoğunun sadece adı kalmış, kendileri ve/veya kültürleri çoktan tarihten silinmiştir.

Savaş insan faaliyetlerinin en şiddet dolu ve en karmaşık hadiselerinden biri olarak, değindiğimiz bütün kültürel, ekonomik vs. faktörlerden etkilenmekle birlikte, nihayetinde savaşan insanların sahip olduğu özelliklere bağlıdır. Yani, savaş güç unsurlarını (para, silah, adam sayısı, ittifaklar vs.) alt alta toplayarak sonucunu belirleyebileceğimiz bir olay değildir. Savaşı bizzat yapanların ve tabii ki esas olarak yönetenlerin karakterleri, bil-

gileri ve basiretleri tayin edicidir. Savaşan liderlerin karşı tarafın komutanları hakkında istihbarat çabasına girmeleri, onları tanımaya, karakterlerini anlamaya çalışmaları bu nedenledir.

Savaştan bahsederken değinilmesi gereken önemli konu, geçmişteki olayları bugünün kavramlarıyla değerlendirmemek gerektiğidir. Kabile savaşlarının mantığı ile kralların yaptıkları savaşların mantığı, ortaçağ savaşları ile kitle savaşlarının mantığı farklıdır. Hükümdarlarla halkların yenilgiyi kabul etme koşulları aynı değildir. Hükümdarlar çoğu zaman hazine tükendiği zaman, en azından tekrar toparlanıncaya kadar yenilgiyi kabul edebilirler ama halklar kimi zaman bunu asla kabul etmemiştir. Halkların savaşları çoğu halde kralların savaşlarından çok daha genel ve çok daha kanlı şekillerde tezahür eder. Keza imparatorluk mantığıyla küçük bir devletin savaş mantığı da değişiktir. Her savaşın kendine özel mantığını kavramak gerekir.

Türkler askerlik geleneklerinin kuvvetli olması nedeniyle cengâver bir millet olarak anılır. Askerlik geleneği gerçekten bazı halklardan daha ileridir. Ne var ki bunun her zaman tek başına fazla bir anlamı olduğunu ileri sürmek zordur. Geniş coğrafyalara yayılmak daha çok savaşa neden olmuştur. Zaferlerin veya yenilgilerin her zaman cengâverlikle fazla bir ilişkisi olmadığı gibi, Türklerin hasımlarından daha az veya daha çok cengâver olduklarını söylemek de her zaman olanaklı değildir. Koşullar ve örgütlenme uygun olduğu, dinamizmlerini yitirmedikleri zaman kazanmışlar, diğer zamanlarda kaybetmişlerdir. Ancak savaşı yapanların, daha doğrusu savaş liderlerinin inisiyatiflerini nasıl kullandıklarını incelemeden tam bir fikir elde edemeyiz. Bazen çok olumsuz koşullarda dahi olağanüstü kişisel kararlar günü kurtarmış, hatta mücadelenin bütününü farklı istikametlere taşıyabilmiştir. Örneğin, I. Dünya Savaşı sonrasında bunun çok parlak örnekleri vardır. Buna karşın, olumlu koşullarda yanlış inisiyatifle yitirilmiş birçok mücadeleden söz edilebilir.

Tarih bir yanıyla yeniden kurmadır. Her nesil tarihi kendi ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirir. Bunu iyi veya kötü olarak nitelemek anlamsızdır, çünkü başka türlüsü olamaz. Tarihin sadece ve özellikle ders almak için okunması gereğine katılmıyorum. Ancak askeri tarihten bir şey-

ler öğreneceksek, yenilgiler bize zaferler kadar, hatta belki çok daha fazla şey anlatabilir.

Kendi tarihimizi inceleme konusunda bazı dezavantajlara sahibiz. Bunlardan birincisi tarihimize bakışımızı etkileyen koşullanmalardır. Bazı dönemleri gözümüzde büyütmüş, bazılarını adeta silip atmışızdır. Halbuki bir toplumun hayatında her nesli belirleyen devamlılıklar vardır ve bunlar kopuşlardan daha kuvvetlidir. Örneğin toplumumuz hâlâ –farkında olarak veya olmayarak– Balkan felaketinin travmasını yaşamaktadır. Ama aynı şeyi 16. yüzyılın büyük bunalımı için de pekâlâ söyleyebiliriz. Ancak böyle yorumların içlerinin doldurulması gerekiyor. Bu yönde çabaların arttığını memnuniyetle izliyoruz.

İkinci Bölüm

ZAFER VE YENİLGİLERİN GENEL NEDENLERİ ÜZERİNE

Bu aslında çok aşikâr bir konu gibidir: Güçlü olan kazanır. Ne var ki hayat çok farklı durumlar yaratır. Zayıf görünen tarafın kazandığı muharebelerin sayısı inanılmayacak kadar çoktur. Bu çelişkili durumu aydınlatmak için güç unsurlarının ve gücün kullanım biçimlerinin incelenmesi gerekir.

Savaş bulmacasının anahtarını keşfetmek için çok çaba sarf edilmiş ve bu amaçla yüz binlerce kitap ve makale basılmıştır. Bütün bu gayretin sonunda, başarı getireceğine inanılan savaş prensipleri ve doktrinler oluşmuştur. Ülkelerin savaş prensipleri muharebe doktrinlerine, yani nasıl savaşacağına bağlı olarak az çok değişiklik göstermekle birlikte, fark esas itibariyle prensiplerin kendisinden değil önem sıralamasından kaynaklanır. Yoksa gücün sonuç noktasında yoğunlaştırılması, hedefte ısrar, planlarda basitlik ilkesi, hedef olanak dengesinin kurulması, güç tasarrufu, komuta birliği, emniyet (beklenmedik darbeye maruz kalmamak), baskın (sürpriz), manevra (hareketli olmak ve inisiyatifi elde tutmak), sürat, araziden yararlanma, işbirliği, yardımlaşma gibi prensipler her türlü harekât için geçerlidir. Keza her türlü harekâtta istihbarat, karşı istihbarat ve düşmanın sürekli bir belirsizlik içerisinde tutulması esastır. Bunu başaran taraf büyük avantaj elde eder. İşin ilginç tarafı, bu hususların daha MÖ 5. yüzyılda Çinli düşünür Sun Tzu tarafından tespit edilmiş olmasıdır.[1] Meraklı okur, savaş düşüncesinin gelişmesini Machiavelli[2] ve Clausewitz'den[3] izleyebilir. Ancak prensiplerin tayin edilmesi kadar önemli olan bir diğer husus, bu prensipleri uygulayabilecek komutanların ve birliklerin yetiştirilmesi ve bunların sürekli ikmal edilebilmesidir. Bu ise savaşanların genel örgütlenme gücüne bağlıdır. Ordu her şeyden önce barış zamanında iyi yönetilen bir kurum olmalıdır ve her kurum gibi kuralları ve geleneklerinin sağlamlığı ölçüsünde güçlüdür. Barış zamanında iyi yönetilmeyen bir ordunun iyi savaşması beklenmedik bir durumdur. Ayrıca savaş bilgisinin nesilden

nesle aktarılması önemlidir. Bunun toplumların bilgi aktarımı için geliştirdikleri kurumların ve mekanizmaların genel durumu ile bire bir alakası olduğu açıktır. Savaşla ilgili olarak bir toplumun en büyük sermayesi nasıl savaşılacağını bilmesi ve hangi savaşı yapacağını doğru tespit etmesidir. Geri kalan her şey ayrıntıdan ibarettir.

Kaynakları yetersiz ülkelerin fetih savaşlarında boş yere tükendikleri, bazı ülkelerin kullanamadıkları donanmalarına yatırdıkları kaynaklar nedeniyle diğer güç unsurlarını zayıf bıraktıkları, kimi ülkelerin büyük güçler tarafından umutsuz savaşlara sürüklendikleri, kimi halkların yanlış zamanda yaptıkları yanlış savaşlar nedeniyle kırıma uğradıkları görülmüştür. 20. yüzyıl tarihi bunlarla doludur: Yunanlıların İngiliz teşvikiyle Anadolu seferine girişmeleri, Hitler'in kaynaklarını çok aşan fetihlere girişmesi ve daha birçok örnek verilebilir. Kimi uluslar büyük kaynakları yanlış alanlara harcamışlardır. Örneğin Fransızlar Majino Hattına harcadıkları kaynakların yarısıyla hava filoları ve zırhlı birlikler hazırlasalar, orduları darmadağın olmayabilirdi. Ama burada da savaş azminin eksikliği, savaşı sağlam istihkâmlardan yürütme psikolojisi ve daha birçok başka faktör işin içine girmişti. Yanlış savaşlar, yanlış strateji ve yanlış taktikler çoğu zaman birbirini izler; hepsi kötü yönetimdir.

Tarih boyunca Türk savaşları, genelde devlet yönetiminin düzgünlüğüne paralel bir seyir izlemiştir ki, bu yönetimlerin daima bunalıma açık oldukları gözlenir. Diğer yandan, uzun bir süre için, belki de imparatorluğun son dönemlerine kadar, askeri otoritenin tabi olacağı sivil bir yönetimden söz etmek pek mümkün değildir. Türk tarihinde ordu ve devlet hep iç içe olmuştur. Ordu sefere giderken çoğu zaman devletin nüve teşkilatı da hazinesi ve bir kısım arşiviyle sefere katılmış, savaş ve bazı devlet işleri buradan yönetilmiştir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde sefere katılan vezirler İstanbul'da birer vekil bırakırdı, bunlar arasında başkomutan olan sadrazamın yerine geçen kişiye *kaymakam-ı rikab-ı hümayun* veya *kaymakam-ı Asitane-i Saadet* denirdi. Sadaret kaymakamı olarak yetkilendirilen bu kişiler "kaymakam divanı" adı altında topladıkları heyet ile cephedeki merkeze vekaleten hükümetin bütün fonksiyonlarını yerine getirirdi.[4] Bunun gösterdiği şekilde; Osmanlı döneminin yaklaşık yüzde 60'ını kapsayan savaş za-

manlarında, kimi zaman tekli kimi zaman esas olanı cephede bulunan ikili bir yönetim oluşurdu, ancak bu daha çok büyük savaşlar için geçerliydi. Küçük savaşlarda devlet örgütü esas kısmıyla İstanbul'da kalır, sadece görevlendirilen vezirler cepheye giderdi. Şaşaalı devirlerinde Osmanlı ordugâhlarının adeta birer çadır kent görünümünde olmasının nedeni, bunların aslında adeta seyyar birer başkent olmasıydı.[5] Bu, Türk yönetim tarihinin özgün yanlarından biridir. Burada devlet yönetiminin ve bir kurum olarak ordu yönetiminin zaferleri ve yenilgileri belirleyen unsurların başında geldiğini belirtmekle yetinelim.

İyi yönetim prensibi sağlam bir maliyeyi içerir. Ordu ve donanma sonu gelmeyen masraf demektir. Osmanlı yönetiminin başarı kıstası, hatta temel sorunu, ordunun masraflarıyla başa çıkabilmek, asker maaşlarını verebilmek ve barut temin edecek parayı bulmaktı. Savaşın, sefer masraflarının bir kısmını karşılaması nadir bir olaydı. Ancak bu sadece Osmanlılara mahsus bir sorun değildi; askeri masraflar birçok devletin iflasına neden olmuştur. Barış zamanındaki masraflar bir yana, bir yıllık küçük bir savaş bile çoğu zaman devletlerin birkaç yıllık gelirinin tümünü götürür. Hiçbir devletin savaş hazinesi böylesi paralara sahip olamaz. Savaş için biriktirilmiş fonlar olsa olsa acil masrafları karşılamaya yarar (tabii bunu da küçümsememek gerekir). Bu nedenle kredi kullanarak savaş borcunu uzun vadelere yaymayı başaran devletler avantajlıdır. Bu ise sağlam ve sürekli gelir kaynaklarına sahip olmayı gerektirir. Kredisi zayıf olup, fahiş fiyatla borç alan veya büyük varlıklarını satan devletler az değildir.

Diplomasi ve ittifaklar savaşların sonucunu tayin etmede büyük rol oynar. İttifakla destek almak ve karşı tarafın ittifaklarını bozabilmek, özenli ve sürekli çalışma ister. İsveç Kralı Karl, Petro'ya karşı Osmanlılar ile ittifak için büyük gayret göstermiş, hatta Pultova'dan sonra zoraki misafirliğini uzatması "demirbaş" lakabının kullanılmasına neden olmuştu. Prut Muharebesinde Petro'ya aman verilmemesi için Baltacı'nın ordugâhına at koşturmuş, boş yere dil dökmüştü.[6] Onunla işbirliği yapılsaydı tarihin seyri değişebilir, Osmanlılar Rusya karşısında etkili reformlar yapacak bir süre kazanabilirdi. Ancak o günün koşullarına indikçe sorun giderek karmaşıklaşır, bu tür kestirme yargılarda bulunmak zorlaşır. Söz konusu dönemi

daha iyi anlamak için Karlofça'ya giden bir seri uzun mücadelenin yorgunluğunu, Rusya'nın İstanbul'daki diplomatik çabalarını, maliyenin sıkıntılarını, iç isyanları, bürokrasideki karmaşık ve hastalıklı ilişkileri ve daha birçok faktörü göz önüne almak gerekir. Sonuçta o dönemde Baltık'ın hâkimi olan İsveç ve Karadeniz'in hâkimi olan Osmanlılar, İsveçlilerin tüm ısrarına rağmen Ruslara karşı savaşı eşzamanlı ve eşgüdümlü olarak yürütememişlerdir. Bunun sonucunda İsveçliler Baltık'ın güneyini ve doğusunu, Osmanlılar da Karadeniz'in kuzeyini ve doğusunu yitirmiştir.

Ülkelerin iç koşulları savaşların kaderini belirleyen unsurların başında gelir. Örneğin Osmanlı orduları çoğu zaman sınırdaki savaşları bir yana bırakıp, bitmek tükenmek bilmeyen iç isyanlarla uğraşmışlardır. Düzinelerce örnekten sadece bir tanesini verelim. Çocuk yaşındaki IV. Mehmed'in cülusundan hemen sonra, Abdülnebi ve Katırcıoğlu'nun başını çektiği isyancılar, Niğde ve Konya üzerinden ilerlemiş ve Üsküdar'a kadar gelmişlerdi. İstanbul'da eli silah tutan herkes siper hazırlamaya gönderilmiş ve 17 Temmuz 1649 günü Üsküdar Bulgurlu'da yapılan muharebede asiler güç bela yenilmişlerdi. Bu sırada Girit'teki askerler açlık çekiyor, donanma Venedikliler karşısında yenilgiye uğruyor, sınır kalelerine takviye gönderilemiyor ve Anadolu'da asayiş temin edilemiyordu.[7] Bulgurlu Muharebesinin tozu dumanı herhalde Topkapı Sarayı'ndan çıplak gözle seyredilmiş, silah sesleri işitilmiş olsa gerek. Osmanlı Devleti'nde iç isyanları bastırmakta gösterilen gayretin, dış savaşlar için gösterilen gayretten daha büyük olup olmadığının tespiti, ayrı bir araştırma gerektirir. İmparatorluğun özü sayılabilecek olan Hüdavendigâr vilayetinin toprakları (Bursa ve Marmara'nın doğusu) bile defalarca asilerin eline geçmiş ve bu durum imparatorluğun son yüzyılına kadar sürmüştür.

Bunun ötesinde coğrafya da ülkelerin kaderini belirleyen genel hususların arasında ön plandadır. Doğal engelleri az olan ülkeler daha kolaylıkla işgal edilmişler (örneğin Polonya), göç yolları üzerinde kalan bölgeler ve ülkeler, yüzyıllar boyu kargaşadan kurtulamamışlardır (örneğin Balkanlar ve Anadolu), denizlere hâkim olan ülkeler avantajlı olmuşlar (örneğin İngiltere), stratejik derinliği olan ülkeler muharebeleri yitirseler bile ricat ederek savaşı kazanacak kadar güç toplamayı başarmışlar (örneğin Rusya),

aynı anda birden fazla cephede savaşmak zorunda kalan ülkeler hızlı zafer peşinde koşmaya mecbur kalmışlardır (örneğin Frederick'in Prusya'sı veya 20. yüzyıl Almanya'sı). Her ülkenin coğrafyası o ülkenin savaşlarını ve çoğu zaman da kaderini belirler. Doğu Roma ve Osmanlılar hem Anadolu hem Balkanlar'da varlık göstermenin avantajlarını ve dezavantajlarını yaşamışlardı. Kuvvetli zamanlarında birisinden güç alıp diğerindeki zorlukları telafi edebilmişlerse de, zayıf zamanlarında bu durum dezavantajları olmuştu. Özelikle İran ve Arabistan savaşları her ikisini de fazlasıyla yıpratıp Avrupa cephelerinde zayıf düşürmüştü.

II. Murad'ı ve II. Mehmed'i düşünelim. Ne zaman Rumeli'de sefere çıksalar Anadolu karışıyor, Karamanlılar silaha sarılıyor, isyanlar birbirini izliyordu. F. Köprülü Türk beyliklerinin birbirleriyle sürekli mücadele halinde olduklarını, ancak Osmanoğullarının başlarda bu mücadelenin dışında kaldıklarını ileri sürer. "Hakikaten Osmanoğullarının komşuları olan Candaroğulları, Germiyanoğulları gibi büyük beylikler, asıl mücadelenin önce İlhanlı valilerine, sonra Eretnalara ve diğer büyük komşularına karşı yaparlarken, kendisinden bir kötülük gelmesi düşünülemeyecek olan ve üstelik Bizans ile mücadele etmekte bulunan Osmanoğullarına karşı düşmanca bir davranışa girmemişlerdi. Bu durum Osmanoğullarına ilk zamanlarda serbestçe hareket imkânı sağlamıştı."[8] Ne var ki Anadolu Türk devletçiklerinin Osmanlılara tanıdıkları serbesti çok kısa sürmüş, otoritenin zayıfladığı her anda veya Rumeli'de yapılan her savaşta Osmanlılara karşı sonu gelmeyen savaşlara girişmişlerdi. Bunlardan başka, Fatih'ten itibaren Şii tehdidi güncel veya potansiyel olarak her zaman mevcuttu ve bazen İran savaşları, bazen de Şii dervişlerin kışkırttıkları ayaklanmalar şeklinde kendini gösterecekti. Birçok padişah iki veya üç cephede birden savaşmak zorunda kalmış, asiler ve düşmanlar değişmiş ama istikrar hiçbir zaman sürekli olamamış, hatta uzun dönemler boyunca hiç tesis edilememişti.

Savaşların sonuçlarını belirleyen temel unsurlardan biri, savaşın cereyan ettiği coğrafya ve dönemin koşulları olduğuna göre, Türk savaşlarına geçmeden önce genel çerçeveye kısa bir bakış atacağız. Ancak daha önce bu bölümü tamamlamak üzere Osmanlı yönetim yapısı hakkında kısa bir not düşmeliyiz.

Üçüncü Bölüm

ZAFER VE YENİLGİLERİN YÖNETİMDEN KAYNAKLANAN NEDENLERİ

Osmanlı yönetim sisteminin başarı ve zaafları, zafer ve yenilgilerin en önemli nedenidir. Osmanlılar daha I. Murad zamanında, büyük bölgeleri ve kaynakları yönetmeye muktedir ve dönemin koşulları gereği askeri yanı doğal olarak ağır basan bir bürokrasi oluşturmaya başlamışlardı. Fatih Sultan Mehmed bu bürokrasiyi imparatorluğu yönetecek şekilde yeniden teşkilatlandırdı. Ne var ki bir yandan bu bürokrasiyi dengeleyecek yeterli gücün olmaması, diğer yandan kapıkulları ile timarlılar arasındaki dengenin Fatih'ten itibaren hızla bozulması, kapıkullarının iktidar ortaklığının kısa sürede hâkimiyete dönüşmesiyle sonuçlandı. Aslında Fatih ilk tahta çıkışında bürokrasi tarafından indirilmiş, babası II. Murad tekrar padişah yapılmıştı. İktidarı paylaşmaktan hiç memnun olmayan II. Mehmed, uzun süredir devlet idaresinde önde gelen bir rol oynayan Çandarlı'nın şahsında ağırlıkla Türk asıllı eski yöneticileri tasfiye ederek devşirmeleri öne çıkarmıştı. "Devlet içinde mutlak otoritesini kurmak için Fatih, evvela hâkim-i mutlak soylu vezir Çandarlı Halil Paşa'yı ortadan kaldırdı ve ondan sonra, bir tanesi müstesna, bütün veziriazamlarını kul aslından gelen kimseler arasından seçti."[1] İstanbul'un fatihi olmaktan gelen prestiji bunu mümkün kılmıştı. Ama onu izleyen padişahlar aynı derecede şanslı değildi. Devşirme bürokrasi, Fatih'in oğulları arasında Bayezid'i tercih etmiş ve Cem Sultan'a sürgünde ölüm yolunu göstermişti. Bu arada hatırlamamız gerekir ki, İstanbul'un fethini izleyen iki yüzyıl devşirme kapıkulu bürokrasinin hâkimiyetiyle geçmiş, bu dönemde Türk olmayan başvezir sayısı Türk olanların yedi katı olmuştu. 9. ve 10. padişahlar olan Yavuz ve Kanuni, bürokrasiyle başa çıkmayı bir ölçüde başarmış, ama sonra gelenler bu şansı bulamamıştı. Fatih'in ilk cülusu sayılmazsa, 8. padişah olan II. Bayezid, bürokrasi ve/veya isyancılar tarafından tahttan indirilen padişahların ilkiydi. Osmanoğullarının 12 padişahı daha tahttan indirilecekti. Bunlar parantez içerisinde gösterilen padişahlık sıralarıyla I. Musta-

fa (15), II. Osman (16), İbrahim (18), IV. Mehmed (19), II. Mustafa (22), III. Ahmed (23), III. Selim (28), IV. Mustafa (29), Abdülaziz (32), V. Murad (33), Abdülhamid (34) ve VI. Mehmed (36)'dir.

36 padişahtan 13'ü tahttan indirilmiş, bunlardan üçü hunharca katledilmiş, biri (Abdülaziz) ise şüpheli bir şekilde ölmüştür. Diğer yandan 3. ve 4. padişahlar olan I. Murad muharebe meydanında, I. Bayezid de Ankara Muharebesinden kısa bir süre sonra esarette ölür. Selim ve Kanuni'nin sefer sırasında hastalıktan öldüğü, Fatih'in kuşkulu bir biçimde hayata veda ettiği hesaba katılırsa, Osmanoğullarının şanslı bir hanedan olmadığı ortaya çıkar. 26. ve 27. padişahlar olan III. Mustafa ve I. Abdülhamid, Rus savaşlarından gelen kötü haberler üzerine inme gelerek hayatlarını yitirmişlerdi. Keza 30. ve 31. padişahlar olan II. Mahmud ve Abdülmecid, genç yaşlarında ölüm döşeğinde iken Osmanlı orduları ağır yenilgilere uğramıştı. 25. padişah III. Osman, merkezi yönetimin zayıflamasının ve iç isyanların sıkıntılarını yaşamış, hastalıktan ölmüştü. Ondan sonra da hiçbir padişah rahat bir ölüm görmedi. Burada saymadığımız yaşlı V. Mehmed Reşat (35. padişah) 1909-1918 arasındaki savaş döneminde göstermelik bir padişahlık yapmış ve büyük yenilgilerin kahrını yaşamıştı. Daha eski dönemlerdeki az sayıda padişah da ya I. Mehmed gibi yıllar boyu kardeşleriyle savaşmak zorunda kalmış ya da III. Murad veya IV. Murad gibi kardeşlerini, amcalarını ve onların çocuklarını katletmenin yükünü taşımıştı.

Türk geleneğinde veraset kanununun olmaması nedeniyle, padişahların tahta çıkışı yıkıcı karışıklıklar ve bazen yıllar süren iç savaşlara neden olmuştur. Tahta çıkan kişi egemenliği hanedan adına kullanıyordu. Fuad Köprülü, Osmanoğullarının diğer beylikler arasında öne çıkış nedenlerini sayarken şu faktöre değinir: "Osmanlılar dışındaki bütün beyliklerde feodal sistem gereği, ülke bütün ailenin malı sayılmaya devam ediyordu. Halbuki Osmanoğulları, daha Alparslan zamanında başlamış olan, ülkenin bölünmemesi prensibine bağlı kalmış, hâkimiyetin taksimini kabul etmeyerek, beyliğin giderek zayıflamasını doğuracak bir tatbikata gitmemişlerdir."[2] Buna karşın hanedanın herhangi bir erkek üyesi tahtı elde edebileceğini gözü keserse, bunun mücadelesine atılıyor ve hemen her zaman az veya çok destek bulabiliyor, yeni bir cülustan çıkar uman veya eski hü-

kümdar zamanında istediğini bulamayan bir gayri memnun kitleyi peşine takabiliyordu. Kardeş katli usulü iktidar mücadelelerini engellemiyor, tam tersine buna kanlı bir boyut daha ekliyordu. Bürokraside birçok fraksiyonun sürekli iktidar mücadelesi halinde olması esas nedendi. Vezir paşalar birbirlerinin kuyusunu kazarken bazen onlar yeniçerileri, bazen de yeniçeriler onları kullanıyor; padişahların değiştirilmesi politika ve çıkar oyunlarının bir parçası oluyordu. Ancak bürokrasinin, devletin selameti açısından yeni padişahın kim olacağını kendi arasında topladığı bir geçici şura ile belirlediği durumlar da olmuştu. II. Ahmed ölünce yeni hükümdar II. Mustafa'nın seçimi bu şekilde gerçekleşmişti.[3] Ancak Mustafa da yeniçerilerin isyanı sonucunda 60 kadar devlet adamını onlara teslim etmek zorunda kalacak ve Edirne olayında mecburen tahttan vazgeçecekti. Onu izleyen III. Ahmed, Patrona Halil isyanında sadrazamı, kapudan paşayı ve kahya beyi boğdurup cesetlerini At Meydanı'nda bekleyen asilere gönderecek ama yine de onların feragat etmesi yolundaki isteklerine boyun eğecekti.[4]

Osmanlı Devleti'nin uzun sayılabilecek ömrü boyunca padişahların yetkileri giderek azalmıştır. "Babıâli'de hükümet etmeye başlayan sadrazamlar Hatt-ı Hümayun ve Hatt-ı Şerif denilen Padişah Fermanlarına 'Buyrultu' adı verilen genelgelerle ortak olmaya başladılar. ... Özetle, padişah, merkezdeki yetkilerini sadrazam ile; ülke çapındaki yetkilerini ise âyan ile paylaşmak zorunda kalmıştı."[5] Diğer yandan sadrazamlar da padişahlar gibi sürekli idam riski altında çalışıyorlardı. 215 sadrazamın (bazılarının birden fazla bu makama getirilmiş olması nedeniyle sedaret 292 kez el değiştirmiştir)[6] 44'ü padişah emriyle, 11'i ihtilallerde katledilmiş olup, 6'sı da muharebelerde şehit düşmüştü.[7] Böylece padişahların üçte birinin azledildiği ve sadrazamlardan dörtte birinin öldürüldüğü ortaya çıkar ki, bunun son derece istikrarsız bir yönetime işaret ettiği açıktır.

Yönetimin istikrarsızlığına rağmen devamlılığını da göz önüne almak gerekir. Osmanlı bürokrasisi bir yandan devleti ve ülkeyi talan ederken, diğer yandan sahip çıkmış; kısacası hem yapıcı hem yıkıcı olmuştur. Devşirmelik yüzyıllar boyunca sisteme taze kan sağlamış, bunun yanı sıra dünyanın dört bucağından gelen bireyler Osmanlı hizmetine girerek sisteme yararlı olmuş ve bir kısmı zamanla Türk kültürünü benimsemişlerdir.

Vergi ve asker toplayanlar, 18. yüzyıla kadar dünyanın en gelişmiş lojistik sistemini kuranlar, tersanelerle silah ve barut imalathanelerini ayakta tutanlar bu bürokratlardan başkası değildi. Çoğu zaman harbe hazırlıksız girmişler, tedbirsiz davranarak bozgunlara neden olmuşlar, hatta bazen rakip paşaları zor durumda bırakmak için savaşan askerlere cephane göndermeyi kasten aksatmışlardır, ama sonuçta sistemi ayakta tutan yine onlardır. Bürokrasinin bu ikili yapısının mirası kalıcıdır. Aynı durum örneğin yeniçeriler için de geçerlidir. Yeniçeriler dünyanın en disiplinli ve kudretli askeri örgütüyken, giderek talim ve düzeni bırakıp yağma ve esnaflıkla geçinir olmuşlar ve devletin başına tam bir bela kesilmişlerdi. Bu kurum kanlı bir şekilde tasfiye edilinceye kadar bürokrasinin reformcu kanadının tüm atılımları yarım kalmıştı.

Dördüncü Bölüm

TÜRK SAVAŞLARININ TARİHİ VE COĞRAFİ ÇERÇEVESİ

Türk boylarının Orta Asya'dan batıya doğru göçleri çok uzun ve karmaşık bir olaylar dizisidir. Bu geçiş sırasında birçok devlet kurmuşlar, yıkılan devletlerinin yerine yenilerini oluşturmuşlar, süreç içerisinde kendileriyle birlikte büyük coğrafyaların da etnik-siyasi-kültürel yapısını değiştirmişlerdir. Güneye inerek Hindistan'da bir Türk-Hint (batılılar Hint-Moğol der) imparatorluğu kurmuş olan Babürileri ayrı tutarsak, genel istikamet Hazar'ın kuzeyinden ve güneyinden batıya ilerlemek şeklinde cereyan etmiştir.

8. ile 10. yüzyıllar arasında Germenlerin farklı boyları (Saksonlar, Franklar, Lombardlar) Avrupa'da yeni oluşumların temellerini atmışlardı. Bunu takiben Normanlar yeni bir istila dalgasıyla bazı ülkelerde, örneğin İngiltere'de kalıcı hale gelirken, Türkler de batıya doğru yürüyüşe geçmişlerdi. 1040 yılında Gaznelilere karşı Dandanakan Muharebesini kazanarak Horasan ve İran'a hâkim olan Selçuklular, böylelikle Anadolu ve Mezopotamya yönüne ilerleyişin önünü açmış oldular. Hazar'ın güneyi ana yol haline geldi, kuzeyde, Astrakhan üzerinden batıya ulaşan yol yüzyıllar boyunca önemini korudu.

Bir sonraki aşamada, Balkanlar'da zayıflamış ve esas itibariyle Anadolu'ya dayanır hale gelmiş olan Bizans'la hesaplaşma kaçınılmaz olmuştu; çünkü Türkler 1048'de Erzurum, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas ve 1064 yılında Kars'ı almış ve önüne geçilmez bir şekilde ilerlemeye başlamışlardı. Selçuklu hükümdarı Alparslan, bu tarihte Şii Fatımilere karşı bir harekât için Halep dolaylarına inmiş, fakat Romen Diyojen'in doğuya yöneldiğini öğrenince Urfa üzerinden kuzeydoğuya ilerleyerek, 1071 yılının Ağustos ayında onunla Malazgirt'te kesin sonuçlu bir muharebe yapmıştı. Bu muharebeden sonra Bizans artık büyük bir güç oluşturamamış ve Türkler hızla ilerleyerek 1090 yılında İznik'i almışlardı.

Türklerin ilerlemesinin Haçlı Seferlerinin bir nedeni olup olmadığı tarihçiler arasında daimi bir tartışma konusudur. Kanaatimiz, bunların esas itibariyle Avrupa'da Norman istilalarının yaratığı dalgalanmaların devamı olduğu yönündedir. Ancak Papa Urbanus, 1095 yılının Kasım ayında sefer için çağrı yaptığı Clermont Konseyinden sekiz ay önce yapılan Piacenza Konseyinde, Bizans İmparatoru Aleksios'un elçilerinin asker taleplerini görüşmüştü. O dönemde iç karışıklıklarla sarsılan Selçuklular, batıdan yardım alındığı takdirde geri sürülebilecekti.[1] Nitekim Clermont Konseyinde Urbanus, Kudüs meselesinin yanı sıra doğu Hıristiyanlarına yardım konusunu da işlemişti. Keza aynı konseyde birkaç yıl önce hacdan dönerken Aleksios'a yardım sözü vermiş olan Flandr Kontu Robert'in "Türkler Boğazlara kadar geldi... buna izin verirseniz inananlar (Hıristiyanları kastediyor) daha ağır baskı altında kalacaklar" şeklindeki sözleri Urbanus'un çağrısını desteklemişti.[2] Aslında bütün bunlar kabına sığmaz hale gelen Norman ve Frankları doğuya sevk etmek için uygun zamanda gelen bahanelerdi. Doğu yolunda Türkler tarafından ağır kayıplara uğratılmasalar, Norman ve Frankların Filistin ve Suriye'deki varlıklarının yöredeki Araplar ve diğer unsurlar tarafından sökülüp atılamayacağı açıktır. Esasen Haçlıları yıpratanlar Selçuklular, bölgeden atanlar kuzeyden güç alan Nureddin Zengi ile Selâheddin Eyyubî ve sonra da Mısır Memlükleri olmuştur.

Anadolu'da Ermenilerden aldığı destek, Haçlıların buraya yerleşmeleri için yeterli olmamış, ancak asırlar boyu sürecek bir bağın temelini atmıştı. Franklar 800 yıl sonra Türklere karşı Ermenileri kullanma yolunu seçmişler, I. Dünya Savaşında onları silahlandırarak yeni trajedilerin yolunu açmışlardı. Her halükârda bunlar çok sonraki dönemlere aittir ama temelleri bilinmelidir. Öte yandan Haçlı Seferleri çağında Zengi ve Memlükler, tıpkı Mısır'daki Ihşidiler gibi Türktü. Ne var ki bu grupların savaşları esas olay örgüsünün kıyısında kaldığı için burada üzerinde durmayacağız.

Anadolu Selçuklularının yönetimi sürekli bir karmaşa içerisinde geçmiştir. Bir yandan Suriye-Filistin'e giderken Anadolu'dan geçen Haçlılar, diğer yandan Bizans'ın bölgeye tekrar hâkim olma girişimleri onları yıpratmış, kendi aralarındaki mücadeleler bu yıpranmayı artırmıştı. Buna rağmen 1176 yılında Ege içlerindeki Miryakefalon Muharebesinde Bi-

zans'ın zorlukla topladığı bir orduyu çok ağır bir yenilgiye uğratmış ve Bizans'ı esas itibariyle Marmara dışında fazla bir varlık gösteremez hale getirmişlerdi. Selçuklular bu galibiyetten fazla yararlanamadılar, çünkü doğu ufkunda toplanmakta olan Moğol fırtınası büyük bir hız ve güçle Anadolu'ya yaklaşmaktaydı. 1243 yılında Kösedağ'da yapılan muharebe (önümüzdeki bölümde ele alacağız) bu devletin yıkımına neden olacak, Anadolu'daki Türk beylikleri bir süre İlhanlıların vesayeti altında yaşadıktan sonra bağımsız olacaklardı. Osmanoğullarının Anadolu'yu fethetmeleri iki yüzyıldan uzun bir süre alacak ve diğer Türk beylikleri ve devletleriyle ardı arkası gelmeyen savaşlar yapacaklardı.

Türklerin birbirleriyle yaptıkları savaşlar, Bizanslılarla yaptıkları savaşlardan çok daha sürekli, kapsamlı, ısrarlı ve kanlıdır. Osmanlılar Karamanlılar, Akkoyunlular, Safeviler, Memlükler ve ardı arkası kesilmeyen isyanlarla sürekli yıpranmışlardır. Diğer yandan, Moğol istilasının Osmanlıların büyümesi için fırsat oluşturduğu unutulmamalıdır. Bu istilalar sadece güneyde olmamış, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a sarkarak, bir yüzyıl sonra bu bölgenin Osmanlı Devleti tarafından fethini kolaylaştıracak bir etki yapmıştır. Diğer yandan, Timur ile gelen son Moğol dalgası, Altınordu Devleti'nin yıkılmasında bu denli rol oynamasaydı, Rusya'nın gelişimi mutlaka farklı bir yol izleyecekti; kuzeyde muhtemelen Kırım'ın dışında başka tampon bölgeler varlığını sürdürecek, Kazan ve Astrakhan'ın Osmanlıları etkileyen yıkımları en azından daha sonra ve daha farklı koşullarda meydana gelecekti.

Osmanlılar döneminde sürekli isyan çıkmasının bir nedeni Şii tehdidiyse, diğer nedeni Anadolu'da mekân birliğinin 20. yüzyıla kadar tam anlamıyla kurulamamış olmasıdır. Ekrem Akurgal, Anadolu'nun jeomorfolojik yapısının (kapalı bölgelerin çokluğu ve doğu batı ekseninde uzunluğu) bu yarımadanın tarihinin biçimlenmesinde asli bir rol oynadığını düşünür. Doğudan gelen Hititler ile batıdan gelen Frigler, Hellenler ve Galatlar, Anadolu'nun sadece belli bölgelerine egemen olabilmişlerdi. Türklerden önce Anadolu'nun tümüne egemen olabilenler sadece Romalılar ve Perslerdi; onlar da Anadolu potasına katkılarını yaptıktan sonra geldikleri yere dönmüşlerdi. "Hiç şüphe yok ki dünyanın her bir yanında tarih boyunca genellikle

küçük krallıklar oluşmuştur. Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya gibi ülkelerin tarihlerine bakacak olursak, oralarda da özellikle eski çağlarda hep küçük devletçiklerin var olduğunu görürüz. Ancak onların hiçbirinde Anadolu'daki ölçüde, yani sayıları 60'ı aşkın beylik izlenmemektedir. Çünkü onların hiçbirisinde Anadolu'daki kadar küçük kapalı bölgeler mevcut değildir."[3] Akurgal daha sonra Selçukluların bakımlı yollar, taş köprüler ve kervansaraylarla ulaşımı kolaylaştırarak, Anadolu'ya büyük ölçüde mekân birliği kazandırdığını ve "Anadolu'nun doğaya tutsak olmaktan kurtuluşu, yani tam anlamı ile bir mekân ve kültür birliğine ulaşmasının" ancak cumhuriyet döneminde gerçekleştiğini ifade eder.[4]

Türkler 8-10. yüzyıllarda problemli bir bölgeden ayrılıp daha problemli bir bölgeye gelmişlerdi. Ortadoğu ve Balkanlar coğrafyası etnik ve dini açıdan çok daha karmaşıktı. Ortadoğu'da Mısır Memlükleri (uzun yönetimleri sırasında daima yerli halkın üzerinde bir güç olarak kalmışlardır) dışında sadece Osmanlılar kalıcı olabilmişler, 16. yüzyıl başlarından itibaren Memlükleri de kendilerine tabi kılmışlardı. Türkler Balkanlar'da hızla ilerlemişler ve 14. yüzyılın ikinci yarısında Tuna'nın güneyindeki bölgelerin büyük kısmına hâkim olmuşlardı, ancak bu büyümenin birçok yeni sorun doğurması kaçınılmazdı. Dördüncü padişah Yıldırım Bayezid, ciddi stratejik tercihlerle karşı karşıya kalmıştı: Ya Rumeli'deki Haçlı tehdidini bertaraf ederek fetihleri sürdürecek ya da Anadolu'daki iktidarını pekiştirecekti. Vakti olsaydı belki ikisini de yapabilirdi. "Gerçekten de onun Karaman, Kayseri, Sivas, Tokat, Kastamonu, Samsun ve Sivas'ı fetihleri henüz ne Osmanlı Devleti ne de fethedilenler tarafından hazmedilmiş değildi."[5] Timur karşısında uğradığı felakette bunun payı vardı, çünkü ordusundaki Türkmenlerin bir kısmı karşı safa geçmişti. Ankara Muharebesi her şeyi yarım yüzyıl geriye döndürdü, bu sürenin sonrasında İstanbul'u fethederek Anadolu ve Rumeli'deki parçaları birleştiren Fatih Sultan Mehmed, Tuna'nın güneyindeki fetihleri büyük ölçüde tamamlamış ve Karadeniz'i iç deniz hale getirmek üzere büyük adımlar atmıştı. Ama o dahi Anadolu'yu birleştirememişti, bu iş ancak dokuzuncu padişah olan Yavuz Sultan Selim zamanında yapılabildi, ama bu da isyanları durduramadı. Osmanlılara karşı en çok direnen bölgelerden birinin Anadolu olması ilginçtir. Gerçi Bal-

kanlar'da da Karadağ ve Arnavutluk gibi dağlık bölgelerde direniş sürekli gibiydi, ama bunlar nihayet yeni fethedilmiş bölgelerdi. Ancak temel sorun etnik olmaktan çok kültürel ve coğrafiydi. Türk geleneğinde kendine güvenen herkes kendi adına hutbe okutup hükümdar olma iddiasında bulunabiliyor ve coğrafi faktör sayesinde uzun süre direnebiliyordu.

Fatih'ten Yavuz'un hükümdarlığının sonuna kadar olan yarım yüzyıl, Osmanlı tarihinde önemli dönemlerdendir. Timur istilasından sonraki kargaşayı esas itibariyle Rumeli'den güç alarak atlatan Osmanlılar, Fatih döneminde bir Avrupa devleti haline gelmişlerdi. Topraklarının dörtte üçü Avrupa'da, dörtte biri Asya'daydı. Fatih'in oğlu II. Bayezid döneminde durumda büyük bir değişiklik meydana gelmedi. Karadeniz kıyılarında başarılı seferler yapıldı ama Cem Sultan olayı ve Anadolu'daki büyük huzursuzluklar döneme damgasını vurdu. Şehzadeler arasında veraset savaşları başladı ve nihayet yeniçeriler tarafından tahttan indirilerek yerine oğlu Selim padişah ilan edildi. II. Bayezid son günlerini geçirmek üzere Dimetoka'ya giderken yolda öldü (veya öldürüldü).[6] Ancak Bayezid döneminde doğudaki Şii tehdidi giderek rahatsız edici hale gelmiş, Memlüklerle çatışmalar yaşanmış ve Selim'in misyonu belli olmuştu: Fatih zamanında imparatorluk haline gelmiş olan devletin doğu sınırlarını sağlama alacaktı. Ancak Şah İsmail'i yendikten sonra Suriye ve Mısır'ı da fethedince, imparatorluğun dengesi fevkalade büyük bir değişim gösterdi. Bir nesil, hatta tarihte eşi görülmedik bir şekilde on yıldan kısa bir sürede imparatorluğun Asya'daki topraklarının oranı dörtte birden dörtte üçe çıktı. Ayrıca Barbaros Hayreddin'in Cezayir beylerbeyliğine atanmasıyla, kuzey Afrika da Osmanlıların etki alanına girmeye başladı. Fatih'in Anadolu'nun ortalarına kadar uzanan Avrupa imparatorluğu şimdi bir cihan imparatorluğuna dönüşmekteydi ve bunun bedeli sürekli savaş, daha doğrusu doğuda ve batıda iki cepheli bir savaştı.

Osmanlı tarihçilerinden Pitcher şöyle diyor: "Bu dönüşümün sorumluluğunu tümüyle I. Selim'e yüklememek gerekir. I. Selim, İran'dan kaynaklanan tehlike nedeniyle büyükbabası döneminde çizilmiş olan sınırları aşarak doğuya ilerleme kararını vermek zorunda kalmıştı. Savaşçı Safevilere karşı bir önlem olarak, Kilikya ve kuzey Suriye'nin işgal edilmesi ve Mısır'ın fethedilmesi de Arap dünyası üzerinde egemenlik kurulmasın-

da bir adım olmuştu."[7] Yazar aynı eserde Toynbee'nin bir değerlendirmesine atıf yapar: "Anadolu ile İran arasında siyasi düzlemde sık sık ateş altında kalan, kültürel düzlemde ise bütün iletişimi kesen düşmanca bir sınırın çizilmesiyle birlikte daimi bir duvar örülmüştü; güneyde kazanılmış olan topraklar ise Türklere biraz saygınlık ve tahıl deposu sağlamak dışında bir şey getirmediği için yeterince telafi edici olmadı. Osmanlı ve Arap toplumları iki uyumsuz ortaktı ve bu ortaklıkları sürdüğü sürece hep rahatsız edici ve verimsiz oldu."[8]

Toynbee'nin bu satırları İngiltere'nin, Arapları Türklere karşı kışkırttığı dönemin hemen ertesinde yazdığını not etsek dahi, bu yorumun doğruları ve yanlışları bir arada barındırdığını kabul etmeliyiz. Arabistan ve Mısır, Osmanlılara yük olmuştur; ama vergilerin aksamasına ve azalarak 18. yüzyılda fiilen kalkmasına rağmen, yükselme devrinde devlet gelirlerinin küçümsenmeyecek bir kısmını sağlayan Mısır'ın katkısı olmasa, Osmanlılar Macaristan'da o kadar uzun süre savaşamazlardı. Keza kuzey Afrika Osmanlı deniz gücüne önemli bir katkı sağlamıştır. Diğer yandan Arabistan ve Mısır hiçbir zaman Rumeli veya Anadolu gibi imparatorluğun asli unsurları arasında olmamış, Osmanlı gücü orada büyük ölçüde harici bir unsur olarak kalmıştır. Mısır yönetiminin, yüzyıllar boyunca Memlükler, yeniçeriler ve Osmanlı valileri arasındaki güç çekişmeleri ortamında sürdürülmesi buna örnektir. "Mısır valilerinin çoğu burada kaldıkları kısa zamanı, imkân nispetinde, kendileri için istifadeli kılmaya gayret ediyorlar ve birçoğu da İstanbul'a döndükten sonra bu hırs ve tamahlarını hayatları ile ödüyorlardı. 17. yüzyılda hakiki nüfuz ve salahiyet Kahire'deki büyük beylerde idi ve ellerinde askeri birlikler tutan bu beyler, ancak işlerine karışmayan paşalara müsamaha ve tahammül ediyorlardı."[9] Mısır'ın durumu böyle iken Bağdat ve Şam ayrı, Cezayir ve Hicaz yine çok farklı dünyalardı. Osmanlılar her bölge için farklı bir idare tarzı geliştirmişlerdi ama hepsinin ortak noktası imparatorluk güç yitirdikçe merkezi idarenin giderek zayıflamasıydı.

Sonuçta Osmanlıların tarihi coğrafyası, tıpkı Doğu Roma gibi hem doğudan hem batıdan (ve kuzeyden) gelen etkilerin ve bunların yarattığı gerilimlerin esiri olmuştur. Doğuda ve batıda çok cepheli savaşlar Osmanlı yenilgilerinin başlıca nedenlerindendir. Doğuda Kafkasya ve İran, güney-

de Yemen ve Hicaz, batıda Macaristan, Tuna'nın kuzeyi ve Akdeniz adalarında sürdürülen çoğu halde eşzamanlı savaşlar, hâlâ hayret ve hayranlık uyandıran muazzam bir çaba gerektirmişti. Bu gayretin sürdürülebilmesi için gereken askerin, cephanenin, paranın ve diğer kaynakların temininin ne kadar zor olduğunu, Osmanlı arşivlerinin malzemesi kitaplara döküldükçe daha iyi anlıyoruz. Osmanlıların hasımları olan İranlılar, köklü bir devlet, Venedikliler ve Habsburglar ise dönemin süper güçleriydiler. 17. yüzyılda bunlara ana hasım olarak Rusya eklenirken, imparatorluğun Orta Asya ile bağlantısı kesildi. Avrupalıların Hint Okyanusu'na çıkmaları ise stratejik olarak kuşatılmalarını tamamladı; böylece ticaret yollarından gelen gelir hızla azaldı. Ne var ki, doğu ve batıya uzanmak sadece güç tüketen bir dezavantaj olarak görülmemelidir. Bu durum bazen önemli bir stratejik derinlik yaratmış ve hasımların Osmanlı topraklarında ilerlemesini zorlaştırırken, imparatorluğa, onlara karşı uzak bölgelerden güç oluşturma olanağı sağlamıştır.

Beşinci Bölüm

KÖSEDAĞ VE ANKARA MUHAREBELERİ

Selçuklular 1243 yılında Moğollar karşısında ve Osmanlılar 1402'de Timur karşısında iki büyük yenilgi alır. Kösedağ Muharebesiyle Anadolu Selçuklu devleti çökmüş, iki muharebe arasında geçen 159 yıl içerisinde önce Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetinde beylikler dönemi yaşanmış, bu arada Anadolu beylikleri arasında öne çıkan Osmanlılar yeni bir devlet kurmuşlardır. Bu zaman aralığının sonlarında Asya'da büyük bir Türk-Moğol imparatorluğu kuran Timur batıya ilerlemiş, İstanbul'u almanın eşiğine gelmiş olan Osmanlıları dağıtmış ve İstanbul'un fethini yarım yüzyıl kadar geciktirmiştir. Kısacası her iki savaş da tarihin akışını değiştirir. Bunları bir arada ele almamızın birinci nedeni doğudan gelen dalgaların eseri olmaları, ikincisi ise hem Selçukluların hem Osmanlıların düştükleri büyük stratejik hatalardır.

Kösedağ Muharebesi öncesinde Selçukluların büyük hükümdarı Alaeddin Keykubad, Ege kıyıları hariç Anadolu'nun büyük bölümüne ve Suriye'ye hâkim olmuş, Trabzon ve Kilikya'daki krallıklara Selçuklu üstünlüğünü kabul ettirerek vergiye bağlamıştı. Ne var ki Anadolu yine fırtına bulutlarıyla kaplanmaktaydı. Moğollar tarafından sıkıştırılan Harezm hükümdarı Celaleddin Harzemşah, kendisiyle ittifak arayan Selçuklulara saldırınca, Keykubad 10 Ağustos 1230 günü Erzincan ovasının Yassı Çimen mevkiinde hasmını ezici bir yenilgiye uğrattı. Celaleddin'in saldırısı ve hezimeti Alaeddin Keykubad'ın iki Türk devletini Moğollara karşı ortak direniş için müttefik yapma siyasetinin sonu oldu. Bu arada Suriye'nin Anadolu'ya tabiiyetini büyük devlet olma şartıyla bağdaştıramayan Mısır Eyyubî Hükümdarı Sultan Kamil de Selçuklulara karşı harekete geçti, ama 1234 yılında yenilerek çekildi. Selçuklular komşularını yenmişler ancak Moğollar karşısında yalnız kalmışlardı. Büyük hükümdar Alaeddin Keykubad'ın 1237 yılında ölmesi üzerine, yerine henüz 13 yaşında olan Gıyaseddin Keyhusrev geçirildi. Çocuk hükümdarın ilk yıllarında siyasi gelişmeler olumlu seyrini korudu, ama bu sırada orta Anadolu'da çıkan Babai isyanının Sel-

çukluları sarsması kaçınılmazdı. Bu durum, Anadolu'da yüzyıllar boyu sürecek olan isyan-savaş birlikteliğinin ilk önemli örneklerinden biriydi ve yedi yüzyıl sonra Kurtuluş Savaşı yapılırken bile durum değişmeyecekti.

1240 yılında Kafkasya-Anadolu sınırına gelen Moğol Komutanı Baycu Noyan, 1242 kışında Erzurum'u kuşatarak ele geçirdi. Bu durumda 1243 yılında Moğollarla kesin sonuçlu bir muharebe kaçınılmaz hale gelmişti. Ancak bu çatışma Selçuklu ordusunun utanç verici ve anlaşılmaz bir şekilde dağılmasıyla sonuçlanacaktı. Olaylar 80.000 kişilik olduğu söylenen Selçuklu ordusunun Sivas'ta toplanmasını takiben rayından çıkmaya başladı. Selçuklu karargâhı ikiye bölündü, bir grup silah ve yiyecek bakımından sıkıntı çekilmeyen Sivas'ta kalınmasını savundu. Tecrübeli ve işbilir bu komutanlar "buraya kadar gelip yorgun düşecek olan Moğol ordusuyla savaşa girişilmesini" tavsiye ettilerse de "bazı deneysiz ve herhangi bir savaşa katılmamış olan birtakım emir ve komutanların heyecanlı ve ısrarlı istekleri üzerine ordu Sivas'tan hareketle Zara-Suşehri arasında, savunma bakımından uygun bulunan Kösedağ'a ulaşarak buradaki ovada konakladı."[1] Baycu Noyan'ın Gürcü ve Ermenilerle desteklenen ordusu, Kösedağ yakınlarındaki Akşehir yöresindeki ovaya gelmiş bulunuyordu. Burada da tecrübeli komutanların savunmada kalınması önerisi reddedilerek 20.000 kişilik bir öncü kuvvetle Moğollara karşı saldırıya geçildi. Göçebe Türklerin savaş taktiğini uygulayan Moğollar, önce sahte bir çekiliş yaptıktan sonra süratle geri dönüp Selçuklu öncü kuvvetlerini imha ettiler; ancak bu tam bir imha değildi. Türkler 3.000 kadar kayıp verirken, geri kalan öncü birlikler dağılıp kaçtı.

1040 yılında Dandanakan'da sahte çekilme ile Gazne ordususun dengesini bozup imha ettikten sonra, Horasan ve İran'a hâkim olan, böylece Anadolu yolunu açan aynı taktiği daha sonra yüzlerce muharebede başarıyla uygulayacak olan Türkler, Kösedağ'da bu hataya nasıl düştüler, izahı kolay değildir. Mühim tarihçiler bunu tecrübeli komutanların sözünü dinlemeyen genç sultan ile çevresinin hatalarına bağlamışlardır.[2] Bunun payı olduğu kesindir ama yine de yeterli bir açıklama sayılmaz. Tecrübeli komutanlar ve devlet adamları duruma niçin müdahale etmemişlerdir? Kısmi bir izahat, Moğolların gücü hakkında eksik bilgilenmeleri olabilir.

Uzunçarşılı, Moğolların 40.000 tahmin edilen kuvvetlerinin aslında 60.000 olduğunu; Selçukluların yardımcı kuvvetlerin toplanmasını beklemeden harekete geçtiklerini ileri sürer.[3] Yılmaz Öztuna ise Türk öncüsünün bozulmasını tepeden seyreden genç sultanın paniğe kapılarak kaçmasının olayın temel nedeni olduğunu ifade eder. "Sultanın bu akıl almaz hareketi üzerine dehşet içinde kalan dünyanın birinci ordusu, tek silah kullanmadan, dağınık birlikler halinde, çadırlarını ve mühimmatını bırakıp dağıldı. Sabahleyin Moğollar binlerce Türk çadırını önlerinde görünce, Türklerin dağ geçitlerinde saklanıp pusu kurduklarını sandılar; bir öncü mağlubiyetiyle koca ordunun muharebe meydanını düşmana bırakabileceğini akılları kesmedi."[4] Nitekim Moğollar sıkıntı içerisinde birkaç gün Türk hücumunu beklediler, hiçbir ses çıkmayınca Türk kampına girdiler; ordunun hazinesini, atlarını ve malzemelerini ele geçirdiler. Bu arada bir not olarak ilave etmeliyiz; Türk ordusu için 50.000 ila 100.000, Moğol ordusu içinse 40.000 ila 60.000 arasında verilen rakamları doğrulama olanağı bulunmamaktadır. Bu konuda yeni ve eski kaynaklardan çok geniş bir bibliyografya taraması yapmış olan tarihçi Osman Turan da farklı bir görüş getirmez; esasen Öztuna ile birlikte diğer yazarlarımız temel kaynak olarak onun çeşitli kitap ve makalelerine atıf yapmaktadır.[5]

Kösedağ bozgununun nedenlerini açıklayacak daha fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak Claude Cahen, Selçukluların Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra ordunun niteliğiyle ilgili olarak bazı sorular ortaya atar. Cahen başlangıçta az çok kendi özerkliklerini koruyan Türkmenlere dayanan bir askeri yapı olduğunu, ancak giderek paralı askerlerin ve din değiştirip İslamiyeti kabul ettiği için azat edilen tutsakların orduda yer aldıklarını söyler. Ne var ki bunların sayıları, toplamdaki oranları ve yeni ordu yapısı hakkında fazla bir bilgi vermez. Fakat burada belki Kösedağ ile ilgili birkaç ipucu daha bulabiliriz: "Hiç değilse 12. yüzyılda, ana orduda bile Türklerin çarpışma yöntemleri tipik Türkmen niteliğini hâlâ taşımaktaydı, (örneğin Türk ordusunun Miryakefalon Savaşındaki yöntemleri). 13. yüzyılda Harzemlere karşı çarpıştıkları Erzincan Savaşında ve ordunun daha karışık olup daha az sayıdaki Türkmenleri kapsadığı Kösedağ Savaşında ise durum kesinlikle değişmiştir."[6] Cahen merkezileşen yönetimle Türkmenler

arasında gerilim yaşandığını ve bağımsızlaşma eğilimi taşıyan uç beylikleri yerine merkezden atama yapıldığını, bölgesel komutanların merkezden tayin edilen ve her an görevden alınabilen kişiler olduğunu anlatır. Kafesoğlu da Selçuklularda geçimleri ikta sistemiyle sağlanan sipahiler ve sultanın hassa birliklerinin yanı sıra, paralı askerlerin bulunduğunu belirtir.[7] Görüldüğü gibi, Türkmen geleneğinden uzaklaşan ve merkezileşen devlet, nüve bölgelerinde sıkı bir denetim altında tuttuğu Türkmenlere ancak uç bölgelerde, yani sınırlarda hareket serbestisi bırakmaktaydı. Muhtemeldir ki, Moğol istilası öncesinde Selçuklu devletini güçten düşüren Baba İshak liderliğindeki Türkmen ayaklanması bu nedenle yaygınlaşmış; dolayısıyla ittifak olasılığı olan komşu Müslüman devletlerin işbirliği yerine, rekabet ve savaşa yönelmelerine neden olmuştu. Keza, Selçukluların yeni merkezi yapıyı henüz tam hazmetmemiş bulunmaları da Kösedağ'daki saçma bozgunda önemli bir pay sahibiydi. Türkmen süvarilerinin adeta hiçbir komut almadan muharebe edebildiği geleneksel yapı bozulunca, yeni merkezi örgütün muharebe gereklerini yerine getirecek inisiyatif ve esnekliğe sahip olamaması karşısında, yetki ve komuta karmaşasının bu durumu daha vahim hale getirmiş olduğu düşünülebilir.

Kösedağ'dan sonra Anadolu Selçuklu Devleti çöküş sürecine girmiş; Türk beylikleri, Trabzon İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı birlikte İlhanlı valilere tabi olmuştu. Öte yandan Memlükler güneyde Antep ve Maraş'a kadar ilerlemişlerdi. Anadolu'nun birliğini kurmaya en güçlü aday olan Karamanlıların ise bunu yapacak güçleri yoktu. 14. yüzyılda İlhanlı Devleti yıkılıp dağılınca, beylikler arasında öne çıkan Osmanlılar, Anadolu birliğini kurmak için iki yüzyıldan uzun bir süre savaşacaklar ve muazzam kaynaklar harcayacaklardı. Birlik kurmayı başaramayan Karamanlılar, Osmanlıların başına büyük işler açacaklardı. Aslında 14. yüzyılda Karamanlıların ve diğer beyliklerin Osmanlılara tabi olmayı kabul etmeleri için bir neden yoktu. Şayet Osman Bey, sonradan yakıştırılacağı gibi büyük bir devlet kuracağı rüyasını görmüş bile olsaydı, bu sadece onu ilgilendirirdi.

Dönemin olaylarına bir başka açıdan bakılacak olursa, Moğol istilasının kurulacak Osmanlı Devleti'nin koşullarını hazırladığı görülür. Aksi takdirde bu küçük beyliğin Selçukluların yerini alarak çok daha büyük işler

yapması hayal bile edilemezdi. Her halükârda 14. yüzyıl sonunda, Osmanlıların dördüncü padişahı olan Yıldırım Bayezid'i Balkanlar'da hızla gelişen bir imparatorluğun mağrur bir hükümdarı olarak Anadolu ve Rumeli arasında mekik dokurken görürüz. Bayezid Balkanlar'da babası I. Murad'ın fütühatını ilerletmekte, Anadolu'da ise başta Karamanlılar ve Kadı Burhaneddin olmak üzere Türk beylikleriyle uğraşmaktaydı. Bu arada İstanbul'u kuşattı; şehre giremedi ama Bizans'ı vergiye bağlayarak çevrede kalan birkaç kaleyi aldı. Niğbolu'da Haçlıları ezici bir yenilgiye uğratmanın gururunu yaşamakta ve tozu dumana katarak doğudan yaklaşan Timur tehlikesini hafife almaktaydı. Osmanlı üstünlüğünden hoşnutsuz olan Anadolu beyliklerinin bir kısmının Timur'u beklediklerini bilse, belki biraz korkar ve daha tedbirli olurdu. Ankara sahrasındaki felakete giden yol, fazla gurur ve aşırı güvenin taşlarıyla döşenmişti.

Asya'nın büyük bozkır imparatorluklarının sonuncusunu kuran Timur, 1368 yılında 33 yaşındayken imparatorluğunu inşa etmeye başlamıştı. Türk veya Moğol olduğu konusuna açıklık getirmemekle birlikte,[8] meşruiyet kazanmak için soyunu Cengiz Han'a dayandırmış veya Moğollarla akrabalığını vurgulamıştır. Timur, Orta Asya'da gücünü pekiştirip batıya ilerlemiş, Altınordu Devleti'ni perişan ettikten sonra İran ve Irak'ı egemenliğine almış ve nihayet Hindistan'ın kuzeyini fethetmişti. Yaklaşık otuz yıl süren bu olayların sonunda, Timur ile Yıldırım Bayezid komşu olmuşlardı. Gururları sonsuz olan iki Türk hükümdarın çatışmaları adeta alınlarına yazılmıştı. Bazı Türkmen beylerinin Osmanlılara iltica edip sonra güneye kaçmaları ve Timur'un Anadolu'daki bazı göçerleri Osmanlılar aleyhine tahrik etmesi gibi bir dizi olayı takiben, Erzincan Emiri Mutahharten'in, Timur'un hâkimiyetini kabul etmesi bardağı taşıran son damla oldu. Timur, Mutahharten'den vergi isteyen Bayezid'i tehdit etti, o da "seninle ne zamandan beri muharebe etmek isterim, şimdi bunu fiile çıkarmaya azmettim; sen gelmezsen ben gelirim" diye yanıt verdi.[9]

1401 yazında Timur Sivas'a kadar ilerleyerek kenti aldıktan sonra katliam yaptı ve bir kısım halkı yanında götürdü. Timur daha önce birçok kenti birkaç günde almıştı; Sivas'taki gibi bir direnişle nadiren karşılaşmıştı. Kuşatmanın sonunda kan dökmeyeceğini vaat ederek teslim aldığı sa-

vunmacıları, sözünü tutmuş olmak için canlı canlı toprağa gömdürdü. Bu günlerde, Timur'un diğer hedefi olan Memlüklerle Osmanlılar arasındaki ittifak arayışı, iki devletin doğu Anadolu üzerindeki rekabetleri ve güvensizlikleri nedeniyle gerçekleşememişti. Siyasi basiretsizlik her iki devletin de büyük kayıplara uğramasına neden oldu, halbuki böyle bir ittifak Timur'u zor bir durumda bırakabilirdi.

Bayezid'in Sivas'a karşı hamlesi, Erzincan'a ilerleyerek Kemah'ı almak şeklinde cereyan etti ve Mutahharten'in ailesini rehin olarak Bursa'ya gönderdi. Bu sırada Timur, Asya'dan takviye birlikleri beklemek ve kışlamak üzere Karabağ'a çekilmişti. Bu ayları takviye işinin yanı sıra, istihbarat ve Anadolu Türkmenlerini Bayezid'e karşı ayaklandırma çabalarıyla geçirdi. Unutulmaması gerekir ki Bayezid Osmanlıların sadece dördüncü hükümdarıydı ve bu dönemde Anadolu'da ancak kısmi bir Osmanlı egemenliğinden söz edilebilmekteydi. Bayezid yaklaşan muharebede Anadolu'dan çok Rumeli'den getirttiği kuvvetlere dayanmak zorunda kalacaktı. "Timur Gürcistan seferini yapıp da Pasinler'e geldiği zaman... Menteşeoğlu, Germiyanoğlu Yakub Bey, Aydınoğlu İsa Beyin oğlu Musa Bey ve Saruhanoğlu Hızır Şah... ülkelerinin Bayezid tarafından gasp edildiğini söyleyerek şikâyet ve haklarını istirdat etmesini rica ediyorlardı."[10] Bu durum Timur'un zafere olan inancını artırmış ve onu Bayezid'in kabul edemeyeceği istekler öne sürmeye sevk ederek savaşı kaçınılmaz hale getirmişti. Diğer yandan Osmanlı yöneticileri de savaş konusunda büyük tereddütler yaşıyor, ancak padişahın son kararına karşı çıkamıyorlardı. Savaş kaçınılmazdı ve izlenecek strateji konusunda birçok seçenek vardı. Nitekim Osmanlı ordugâhında bunlar tartışılmaktaydı.

Uzun süredir Timur'a karşı ihtiyatlı bir hareket tarzını savunan Başvezir Ali Paşa dağlık bölgelere çekilmeyi, düşmanı mevzii muharebelerle yıpratarak uygun hücum koşullarını beklemeyi öneriyordu. Hoca Firuz ise Anadolu'nun Timur ordusunun zulmünden kurtarılması için bir an önce muharebe yapılmasını istiyordu. Padişah ve çoğunluk tarafından bu teklif kabul edildi,[11] bu yanlış bir karardı. Savaşta en elverişli durum stratejik taarruzda taktik savunma yapmaktır. Bayezid ne pahasına olursa olsun en kısa zamanda hücum kararıyla bu avantajı rakibine bırakmaktay-

dı. İkinci olarak, Timur sayı üstünlüğüne sahipti. Bayezid gerek halkının çoğu Hıristiyan olan Rumeli kentlerinde, gerekse Anadolu kentlerinde büyük garnizonlar bırakmak zorunda kalmıştı. İki ordu hakkında verilen asgari rakamları doğru kabul edersek Bayezid'in 70.000, Timur'un 160.000 askeri vardı. Osmanlı ordusunun yaklaşık yarısının piyade olmasından kaynaklanan bir dezavantaj bulunmaktaydı. Nihayet, Osmanlı ordusunda Bayezid'in kayınbiraderi olan Sırp Kralı Stefan'ın 10.000 zırhlı askeri de Müslüman ve çoğu Türk olan Timur ordusu karşısında bir başka dezavantaja dönüşmüştü. Yinanç'ın belirttiği gibi, Osmanlılar bu tarihten sonra Müslüman devletlere karşı Hıristiyan asker kullanmamışlardır. Ancak Ankara Muharebesinde Timur, ordusunun Osmanlılara göre çok daha homojen bir yapıya sahip olmasının avantajını da kullanmıştır.

Bayezid, Ali Paşa'nın önerisine uyarak dağlık bölgelerde kalsa, disiplinli piyade askerleri yine bir avantaj olabilirdi, ama ovalarda süvari çok daha rahat manevra yapabiliyordu. Piyadenin dezavantajı, yürüme esnasında aşırı yorulması ve yıpranmasıydı. Timur bu yorgunluğu artırmak için çok akıllıca bir strateji izledi: "Yıldırım sayı üstünlüğünün yanı sıra istihbarat ve hareket kabiliyeti açısından da üstün olan Timur karşısında giderek inisiyatifi yitirmiş ve seferin başında daha büyük bir hareket serbestisine sahipken, seferin son aşamalarında tıpkı bir acemi satranç oyuncusu gibi Timur'un hareketlerine karşı çaresiz hamleler yapar duruma düşmüştür."[12] Bu durumu izlemek için seferin başına dönelim.

Yıldırım Bayezid Ankara'ya ilerlediği zaman, Timur Sivas dolaylarındaydı. Bayezid piyadesini daha iyi kullanabileceği kuzey yolundan Sivas ile Tokat arasındaki bölgeye ilerledi. Durumu yakından izleyen Timur, burada muharebe etme hatasına düşmeyerek Kayseri'ye yöneldi. Bayezid bu kez akıllı davranarak güneydeki düzlüklere inmedi. Bundan sonra Timur kuzeybatıda Kırşehir'e doğru ilerledi ve Osmanlı ordusunun Bursa-Eskişehir-Ankara üzerindeki ana lojistik eksenini tehdit eder hale geldi, ardından Ankara'yı kuşatarak bu tehdidini kuvvetlendirdi. Bu kez Bayezid ormanlık ve engebeli Tokat arazisindeki mevzilerini bırakarak batıya ilerledi ve bu noktadan itibaren inisiyatifi yitirerek Timur'un istediği gibi davranmaya başladı. Devletinin kalbi olan Ankara-Bursa arasındaki bölgeyi

hasmına bırakamazdı, böylece savaş Bayezid'in değil, onun hassasiyetini kullanan Timur'un istediği yerde yapılacaktı. Timur'un askerleri Ankara ovasında hazır beklerken, yarısı piyade olan Osmanlı ordusu yaz sıcağında, nispeten kurak bir bölgeden geçerek yorgun bir şekilde muharebe alanına gelecekti.

Stratejik baskın Timur'a aitti, ama başta Niğbolu olmak üzere birçok zaferin sahibi olan Yıldırım lakaplı Bayezid de dünya tarihinin büyük komutanlarından biriydi. Yıldırım, Timur'un stratejik baskınına taktik bir baskınla yanıt vermek istedi. Ankara Kalesi'ni kuşatmış olan hasmının arkasına ilerlemeye yeltendi. Üstelik bu hamleyi Timur'un beklediği şekilde güneydoğudan değil, kuzeydoğudan, Kalecik-Çubuk istikametinden yaptı. Kuvvet üstünlüğüne sahip olan Timur, ana ordusunu kuşatma birliklerini güneyden yapılacak bir harekete karşı korumak üzere mevzilendirmişti. Bayezid'in Timur'un beklediğinden daha hızlı ilerleyerek yaptığı taktik baskın başarılı olmuş ve Timur sıkıntılı bir duruma düşmüştü. Ne var ki Bayezid durumu kullanamadı ve çevresinin derhal hücum edilmesi için yaptığı ısrarlara kulak asmadı. Bunu niçin yapmadığını hiçbir zaman anlayamayacağız. Bazı yazarlar onun hemen saldırmayı şanına yakıştıramadığını ileri sürmüşlerse de Bayezid'in bu derece saflık gösterebileceğini düşünmek olanaksızdır. Baskın için bu denli gayret gösteren bir komutan şan uğruna bu fırsatı heba etmez, ordusunun yorgunluğu çok daha büyük bir olasılıktır. Her halükârda, Timur kazandığı yarım gün ve bir gece boyunca cephesini kuzeye çevirerek yeniden tertiplenmeyi başardı. Ertesi sabah artık Timur bütün tedbirlerini almış ve taktik baskın fırsatı kaçmıştı. Büyük süvari ihtiyatları olan Timur her hamleyi karşılayabilecek durumdaydı, üstelik Osmanlı ordusunda gizli müttefikleri vardı.

Timur, Ankara ovasında büyük süvari kuvvetleriyle Osmanlı ordusunun iki kanadına birden hücum ederek muharebeyi açtı. İlk anda bu hücumlar kırıldıysa da Osmanlı ordusunun sağ kanadında yer alan ve Timur'un casusları vasıtasıyla taraf değiştirmiş olan Kara Tatarlar aniden Rumeli kuvvetleri üzerine ok yağdırmaya başlayınca durum değişti. Tatarlarla birlikte aralarında tımarlı sipahilerin de bulunduğu bir kısım Türk askeri Timur'un saflarına geçti. Kanatları çözülen Osmanlı ordusu tamamen

savunmaya geçti. Nihayet Timur merkezdeki Osmanlı piyadesinin direnişini kırmak için ihtiyatlarını ve yanında bulunan otuz kadar fili ileri sürdü. Gerisi umutsuz bir çırpınmadan ibaretti. Bayezid muharebe meydanından kaçmadı ve yeniçerilerle Sırp askerlerin başında muharebeye devam etti. Bir süre sonra yanında sadece 3.000 asker kalmış olarak Çataltepe'ye çekildi. Bu sırada çevresi yirmi misli düşmanla sarılmıştı. Bu saatlerde Sırp askerleri ayrılarak büyük oğlu Süleyman Çelebi ile birlikte Bursa yönüne, ihtiyat kuvvetlerinin komutanı Mehmed Çelebi Amasya yönüne, diğer oğlu İsa Çelebi de güneye doğru çekilmeye başlamıştı. Yalnız kalan Bayezid, akşam karanlığında çemberi yarıp kaçmak istediyse de başaramadı ve yakalanarak Timur'a getirildi. Kısa bir süre sonra esarette ölecekti.

Timur, Ankara Muharebesinden sonra Karaman, Germiyan, Aydın, Saruhan, Menteşe ve Hamidoğullarının beyliklerini iade etti. Böylece Osmanlı Devleti Anadolu'da tekrar Orhan Gazi zamanındaki duruma döndü. Ne var ki kurumlar yaşayacak ve Çelebi Mehmed uzun süren mücadelelerle de olsa Osmanlıları tekrar toparlayacaktı. Timur'un Rumeli'ye geçememesi veya bunu tercih etmemesi Osmanlılar açısından büyük bir şanstı. Açıkça söylemek gerekir ki Hıristiyan nüfus çoğunluğuna rağmen Osmanlı Devleti Balkanlar'da daha istikrarlı bir yapı göstermekteydi. Türk beylikleri 15. yüzyılın başlarında Osmanoğullarına tabi olmak için bir neden göremiyorlardı.

Timur ile ilgili değişik yorumlar yapılır. Birçok yazar Timur'un Altınordu ve Osmanlı devletlerine büyük birer darbe indirip Hıristiyan devletlerin gelişmesine uygun ortam hazırladığını ifade eder. Kâzım Karabekir, Timur'un Osmanlılara saldırmasında Papalığın rolüne dikkat çeker ve şu öfkeli ifadeleri kullanır: "Kosova'da Sultan Murad o müthiş zaferini kazanarak artık tehlikesizce İstanbul'un ele geçirilmesini oğlu Yıldırım Bayezid'e devrettiği sırada, o şuursuz Timur da belalı bir deli gibi ortaya çıkmış, önce Altınordu Devleti'ni ezerek onu takatten düşürmüştü... yüz binlerce yağmacı Tatar'a Türk ve İslam medeniyetini çiğnetmekten zevk aldı... Bizans imparatoru ve papa bir taraftan bu adamı Osmanlılar üzerine saldırtarak yaklaşan İstanbul saldırısına engel olmaya çalışırken, diğer taraftan da (Niğbolu'yu kastediyor) yeni bir Haçlı ordusu hazırlıyordu."[13] Bu sözle-

rin –abartı payı hesaba katılarak– doğruluk payı fazla değildir. Evet, batılılar Türklere karşı Moğollar ve Safevilerle sürekli ittifak aramışlar ve bunu Venedik-Uzun Hasan ittifakı örneğinde olduğu gibi zaman zaman gerçekleştirmişlerdir.[14] Daha geriye gidersek Suriye'de Moğol egemenliği döneminde Antakya ve Trablus Haçlı devletleri de onlarla müttefik olmuşlardı.[15] Timur "Ankara zaferini bildirmek üzere Fransa Kralı VI. Charles ve İngiltere Kralı IV. Henry'ye name yollamış ve kendilerinin –Niğbolu Muharebesinde– yenemedikleri Osmanlı hükümdarına galebe ettiği bildirilmiştir."[16] Burada Osmanlılar için "bizim ve sizin düşmanlarımız" ifadesi kullanılmaktadır. Ancak Timur'un batılıların isteği üzerine Osmanlılara savaş açtığı düşünülemez. O, Asya'daki hâkimiyetini pekiştirirken batıda güçlü Türk devletlerinin bulunmasını istemiyordu. Kaldı ki Timur Ankara Muharebesinden sonra Anadolu'nun batısında hâlâ Hıristiyanların elinde olan İzmir ve Foça kentlerini fethetmişti.

Timur istilasının yanı sıra ardından gelen yeniden toparlanma çabaları ve veraset çatışmaları, Anadolu'nun uzun süre zulüm görmesine ve tahrip edilmesine neden oldu; ayrıca Rumeli'de Türkler birçok yeri terk ederek savunmaya çekilmek zorunda kaldılar. Bayezid, Timur'un peşinde koşmak yerine taktik çekilmelerle onu yıpratıp uygun fırsat arasaydı, bu felaketler yaşanmayabilirdi. Ama Memlüklerle ittifak kurulamamasından başlayan stratejik ve taktik hatalar, tarihimize acı sayfaların eklenmesine neden oldu. Timur'un bıraktığı bir başka olumsuz miras da Ankara Muharebesinden sonra Anadolu'dan sürüp getirdiği Türk esirlerden kaynaklanmıştır. Asya'ya dönerken ziyaret ettiği Şeyh Hoca Ali'ye Erdebil ve civarını tekke olarak vakfetmiş ve onun isteği üzerine bu esirleri serbest bırakmıştı. Bunların bir kısmı vatanlarına dönerken bir kısmı ileride büyük bir güç haline gelecek Safevi tarikatına bağlandı. Kalanlara Erdebil'de bir mahalle ayrıldı, 17. yüzyılda Süfiyanı Rum, yani Anadolu Süfileri adını taşıyorlardı.[17] Safeviler giderek güçlenip İran devletine hâkim olunca Sufileri birçok kez Osmanlılara karşı kullanacaklardı.

Bozkır imparatorluklarında çoğu zaman görüldüğü gibi, kurucunun ölmesi derhal bu yapının parçalanmasıyla sonuçlanıyordu. Timur'dan sonra da böyle oldu. Osmanlılar nispeten kısa sürede toparlandılar. Ti-

mur'un yıktığı bir başka devlet olan Delhi Sultanlığı ise Hint Müslümanlığına darbe vurmuş ama Babür Şah zamanında büyük bir atılım gerçekleşmişti. Ancak Altınordu Devleti'nin parçalanması, Rusya'nın doğu Avrupa'da büyük bir devlet haline gelmesinde ve bu parçaları yutarak Osmanlılar ve Asya Türk devletleri aleyhine hızla büyümesinde etkili olmuştur.

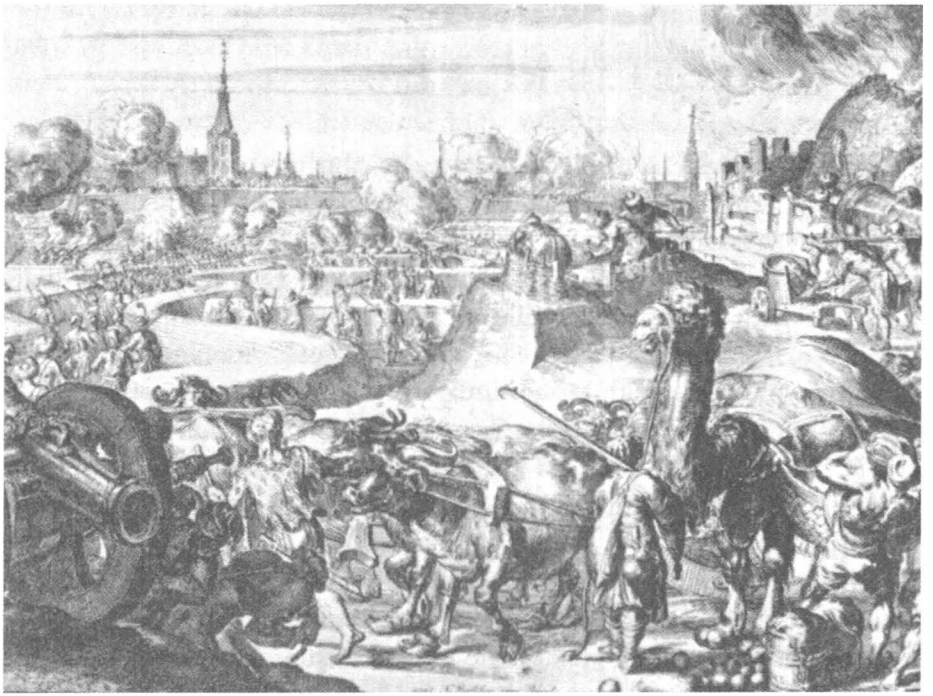
Altıncı Bölüm

KIŞ KIYAMETTE RİCAT

Avrupa ortaçağın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar "küçük buz çağı" adı verilen soğuk bir dönem yaşamıştı. İniş çıkışları olmakla birlikte bu çağın esas itibariyle 1350 ile 1850 yılları arasında hüküm sürdüğü kabul edilir.[1] Bu dönemde Avrupa nehirlerinin çoğu donmuş, kuzeyde tarım azalmış, balıkçılık alanları değişmiş ve dünya tarihi, ticaretten insan sağlığına kadar iklim kaynaklı birçok nedenle farklı bir yolda gelişmişti. Keza bizim tarihlerimiz de 24 Ocak 1621 günü Haliç'in, 9 Şubat günü Boğaz'ın donduğunu, İstanbul Üsküdar arasının yürüyerek geçildiğini kaydeder.[2] Biz burada küçük buz çağının Osmanlı seferleri üzerindeki etkisi üzerinde duracak ve I. Viyana Kuşatması ile örneklendirmeye çalışacağız.

Açıktır ki iklim koşullarını, Osmanlıların sefer yürüttükleri bölgelerin genel coğrafi koşulları, bitki örtüsü, gıda temini, ulaştırma engelleri ve hepsinin ötesinde mesafe faktörüyle birlikte düşünmek gerekir. İklim sadece kara seferleri değil, aynı zamanda donanma için de tayin edici bir faktördü. Örneğin 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı donanmasının belkemiğini teşkil eden kadırgaların kışın denizde kalabilmeleri son derece zordu, bunların Akdeniz'in daha batısındaki limanlarda kışlamaları da pahalı bir keyfiyetti. Bu durum, su kesimi derin olmayan kadırgaların harekât menzilini büyük ölçüde sınırlıyordu. Nitekim 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı gemilerinin batı Akdeniz'den büyük ölçüde çekilmelerinde bu faktörler esaslı bir rol oynamıştı.[3] Bu arada şunu eklemeliyiz ki, deniz harekâtı çoğu durumda kara harekâtını etkilemekteydi, çünkü deniz ulaşımı Osmanlıların birlik ve malzeme nakillerinde önemli bir yer tutmaktaydı.

Osmanlı ordusunda süvarinin bilinen öneminin yanı sıra, ulaşımın hayvan gücüyle yapılması, her türlü harekâtı atlara yem sağlanmasıyla bağlantılı hale getiriyordu. "Osmanlılarda herhangi bir seferberliği ve terhisi etkileyen en önemli günler Hızır İlyas günü (3 Mayıs) ile Ruz-i Kasım (5 Kasım) idi."[4] Askeri hazırlıklar hızır gününden 40 gün önce başlar, bu sürede

Resim 1. Osmanlı kuşatma gereçleri ve topların kuşatma mahallerine çekilmesi büyük bir sorundu.

atlar ilkbahar otlarıyla beslenir ve sefere genellikle mayıs ayında başlanırdı. Kasım başında seferin sona ermesi gerekirdi, çünkü atların 180 günden uzun süre arazide tutulması imkânsızdı. Tarih aşılır ve ordu Macaristan ovalarında karakışa yakalanırsa, bu durum gerçek bir felaket anlamına gelmekteydi. Aynı olay Kafkasya veya İran sınırında meydana gelirse felaketin boyutu büyüyordu. Böyle bir durumda, o dönemde Avrupa'nın en mükemmel lojistik sistemine sahip olan Osmanlılar bile hayvanlarını beslemek ve ulaşımı sağlamakta büyük zorluklar yaşıyordu. Ordu için satın alınan gıda ve yeme daima para ödeyen Osmanlılar, kışın bu malları ya temin edememekte ya da yaz fiyatlarının birkaç mislini gözden çıkarmak zorunda kalmaktaydı.

Osmanlı atlılarının İstanbul veya Edirne'den çıkıp Macaristan'a kadar durmaksızın at koşturduğu zannediliyorsa, şu rakamlara bir göz atılma-

sında yarar vardır: Fazıl Ahmed Paşa 1663 yılında Macaristan'a giderken, ordusu 52 gün yürümüş ve 67 gün dinlenmişti. Ordu katarları günde ortalama 4,44 saat yürümüş, yürüyüş sırasındaki ortalama hızları saatte 4,5 kilometreyi aşmamıştı. Bu 16 ve 17. yüzyılların genel ortalamasıydı. Ordunun niçin uzun süre dinlendiği sorulursa, bu vaktin büyük kısmının köprü tamiri veya ağır yağışlı günlerdeki zorunlu dinlenmelerle geçtiği ifade edilmelidir. Doğu seferlerinden örnek veren Murphey, 1638 yılında ordunun İstanbul'dan Bağdat'a 197 günde ulaştığını gösterir. Burada yürüyüşte geçen gün sayısı 121, günlük ortalama yürüyüş saati 4,49'dur.[5] Demek ki günlük ortalama yürüyüş saati ne doğuda ne de batıda beş saate ulaşamıyordu. Ama bu bütün ağırlıklarıyla yürüyen ordunun ortalamasıdır. Keşif ve akıncı kolları ile taktik harekât icra eden süvari alayları bundan çok daha hızlı harekât yapıyorlardı. O dönemde savaş büyük ölçüde mevsimlerle sınırlanmıştı.

Kanuni Sultan Süleyman 1526 yılının 29 Ağustos günü, Mohaç ovasında Polonya ve Papalık birlikleriyle takviye edilmiş Macar ordularını sadece iki saat içerisinde imha ettikten iki hafta sonra Budapeşte'ye girmiş ve Macaristan'ın önemli bir kısmını Osmanlılara tabi hale getirmiş, 16 Ekimde Macaristan tacını Szapolyai'ye veren tarihi fermanı imzalamıştı.[6] Macar dieti onun krallığını tanımış ve Almanya'nın bu ülkedeki etkinliği zayıflamıştı. Kanuni daha sonra dönüş yolunu tutarak 24 Ekimde Sofya'ya, 2 Kasımda Edirne'ye ve 13 Kasım'da İstanbul'a ulaşmıştı. Öztuna özellikle Sofya-Edirne yolunun, yanı kuş uçuşu 290, gerçekte 450 kilometre olan bu yolun dokuz günde alınmasının örnek bir askeri yürüyüş olduğuna işaret eder.[7] Bu, kuşkusuz başta toplar olmak üzere bir kısım ordu ağırlıklarının Buda, Belgrad ve yol üzerindeki diğer büyük kale ve garnizonlara bırakılmasıyla mümkün olabilmişti. Ordu bu sayede kış başlamadan önce dönmeyi başarmıştı. Ayrıca ordu, topları sonraki seferlerde yüzlerce kilometre taşımaktan da kurtulmuş oluyordu.

Özellikle Macaristan sınırında yapılan seferlerde, komutanların en büyük sorunlarından biri, yanlarına hangi topları alacaklarına karar vermekti. Eğer hareketli savaş yapılacaksa hafif toplar alınıyor, kuşatma yapılacaksa ağır topları taşıma külfetini çekmek gerekiyordu. Topların son seçimi genellikle depolandıkları Belgrad'da yapılırdı. Bazen ağır topları ku-

şatma yerine kadar taşımaktansa, orada dökmek tercih ediliyordu. Bunun bir diğer avantajı, standardizasyonun olmadığı bu yüzyıllarda, topların eldeki güllelere uygun çapta dökülmesiydi. Ancak tüm bu tedbirler kısmiydi ve esas olarak imparatorluğun en büyük top imalat yeri olan İstanbul'daki Tophane-i Amirede dökülen topların bütün cephelere gönderilmesi gerekmekteydi. "Osmanlı ordusu Macar ve Habsburgların üzerine yürüdüğünde, toplar Varna'ya kadar Karadeniz üzerinden nakledilmekte ve orada arabalara yüklenmekteydi..."[8] Varna'dan sonra Rusçuk veya Belgrad'a taşınan toplar ve mühimmat, bu kalelerde Tuna üzerinde yük taşıyan teknelere aktarılarak Budin veya Estergon'a götürülüyordu. Bağdat Seferi'nde Fırat üzerinde Bilecik'e taşınan toplar teknelerle güneye indirilmişti. Görüldüğü gibi uzak cephelere sefer son derece zahmetli ve pahalı bir işti; çünkü hem gemi inşası ve bakımı hem de hayvan bakımı ve kiralanması her sefer için büyük servetler harcanmasını gerektirmekteydi. Osmanlı Devleti 16. yüzyılda bu masrafları fazla sıkıntı çekmeden yapabilecek durumdaydı.

Macaristan meselesi Kanuni'nin 1529 yılında tekrar sefere çıkmasını gerekli kıldı. Bunun nedeni Ferdinand'ın Osmanlıları Macaristan'dan çıkarmak üzere harekete geçmesi ve Szapolyai'yi yenip Budin'i ele geçirmesiydi. Orta Avrupa'nın kaderi söz konusuydu. Budin geri alınacak ve fırsat olursa Alman ordusu imha edilecekti. 10 Mayıs günü İstanbul'dan hareket eden ordu, 20 Mayıs günü Edirne'ye gelerek on gün kaldıktan sonra 30 Mayısta tekrar yola çıktı. Altı günde gelinen Filibe'de on gün kalıp beş günde Sofya'ya ulaşıldı. Burada altı gün istirahattan sonra 26 Haziranda hareketle 21 gün daha yürüyerek Belgrad'a varıldığında 17 Temmuza, yani sefer mevsiminin neredeyse yarısına gelinmişti. Ağır yağışların ve köprülerin tamiri için yitirilen zamanın bu gecikmede payı vardı. 18 Ağustosta Mohaç ovasında ordugâh kuran Kanuni, 3 Eylülde Budin'i kuşattı ve 10 Eylülde şehri teslim aldı. Artık sefer mevsiminin sonu yaklaşmıştı. Ancak bir dizi olay Osmanlı ordusunu bir süre daha kuzeyde tutacaktı.

Ağustos sonlarında Bosna eyaletinin Izvornik Sancakbeyi Küçük Balı Bey, Ferdinand'ın adamları tarafından Viyana'ya kaçırılmakta olan Macaristan kraliyet tacını ele geçirdi ve padişaha yolladı. Macarlar tarafından kutsal sayılan bu taç, 14 Eylülde yapılan bir törenle yeniçeri sekbanba-

Resim 2. Yaralı bir Hıristiyan komutan Osmanlı ordugahında paşanın huzuruna getiriliyor.

şısı tarafından Szapolyai'nin başına kondu. Öztuna "Bir yeniçeri generalinin, Osmanlı protokolünde ancak sancakbeyi (tümgeneral) derecesinde olan bir şahsın, Macaristan kralına taç giydirmesi, Türk tarihinin unutulmaz hadiselerinden biri olarak kalacaktır"[9] diye yazar. Bundan bir hafta sonra da Balı Bey'in kardeşi Semendire Sancakbeyi Mehmed Bey, Alman öncü kuvvetlerini Viyana'nın 15 kilometre güneydoğusundaki Bruck kasabasında kesin olarak yendi. Alman komutan von Zedlitz, altı generalle birlikte Kanuni'ye gönderildi.

Ferdinand'ın ordusu kesin bir muharebeden kaçmak üzere batıya çekilince, Viyana yolunun bomboş olduğunu gören Kanuni, ilerlemekten kendisini alamamıştı. Osmanlı ordusu Viyana önlerine geldiği zaman tarihler 27 Eylülü gösteriyordu ki, bu bırakın Viyana'yı, herhangi bir kuşatmaya başlamak için bile geç bir tarihti. Ordunun beslenmesi konusunda sıkıntılar daha Ağustos ayında başlamıştı. "6 Ağustos ile 3 Kasım arasındaki 89 günde tahıl fiyatlarının düzeyi, seferin ilk aşamalarında geçerli olan seviyelerin 27 kat üzerine fırlamıştır. Ordu cepheye doğru ilerlediği sırada dahi, ilerlemesi yiyecek ve yem aranması nedeniyle yavaşlamıştı ve dönemin güvenilir kaynakları, kamp stoklarını tazelemek için etrafa gönderilen postaların üsse çok nadiren yarasız beresiz döndüklerini öne sürmektedir."[10] Aslında kayıplar yara bereden ibaret değildir. Murphey'in bu olayları aktardığı Feridun'un Ruznamesinde "azıkcıdan küffar ziyade adam aldı, azıkcı kapu halkından ve Sipah ve Yeniçeriden kâfir 100 mikdar adam aldı" ve "otluğa ve azuğa giden kimselerden kafir bi-hadd adam aldı" şeklinde kayıtlar bulunur. Osmanlı askerlerinin düşman arazisinde yiyecek aramak için birçok kayıp vermeyi göze almaları, ciddi bir beslenme sıkıntısı çektiklerinin göstergesidir. Muhtemel ki, daha ağustos sonlarında Mohaç civarında başladığı ifade edilen yağmur ve seller, birçok devenin telef olmasına ve gıda nakliyatının aksamasına neden olmuştu.

Habsburg ordusu ve yönetimi çekilirken, Tuna üzerinde Osmanlılara yarayacak teknelerini yakmışlardı. Savunmanın yapacağı tek şey, soğuklar başlayıncaya kadar birkaç hafta direnmeyi başarmaktı. Osmanlılar Eylül ayında başlayan ve yolları bataklığa çeviren yağmurlar nedeniyle ağır kuşatma toplarını Budin'de bırakmışlardı. Yağmur kuşatma sırasında da sürmüş, etraf çamur deryasına dönmüştü. Çok sayıda asker hastalanmış ve yiyecek sıkıntısı genel bir hal almıştı. Durumun umutsuzluğunu gören Kanuni, 14 Ekimde kuşatmayı kaldırdı. 15 Ekimde toplar teknelerle Tuna üzerinden Belgrad'a gönderilirken, ertesi gün ordu güneye doğru yola çıktı. Artçılar Viyana surlarına son bir bakış atarken kar başlamıştı.

Viyana kuşatması sırasında Alman birliklerinin toparlanmasını önlemek için Avusturya'yı altüst etmeye başlayan akıncılar, bu kez çekilmeyi kamufle etmek üzere hareketlerini sürdürdüler. Bir kol Bavyera'nın mer-

kezi Regensburg'a, diğer bir kol Lichtenstein prensliğinin merkezi olan Vaduz'a kadar ilerledi. Bu akınlar sırasında Osmanlı süvarileri tarihte ilk ve son kez Ren Nehri'ne ulaşmış oldular. Bohemya, Moravya ve Slovakya tahrip edilirken, Graz ve Maribor geçici olarak işgal edildi. Bu büyük akınlar Kanuni'nin savaşmadan çekilebilmesini sağladı, ama Osmanlı ordusu şimdi ağır kış koşullarıyla boğuşmaya başlamıştı. Çekilmenin sadece birkaç hafta gecikmesi orduyu son derece büyük sıkıntılara sokmuş; insan, hayvan ve malzeme kayıpları fevkalade yükselmişti. Yola çıkıldıktan üç gün sonra, "Ekimin 19. ve 20. günlerinde kabarmış olan Leithe Nehri'ni Brück'te geçerlerken, yük atları batak toprağa saplandı ve yüklerin büyük bir kısmı (askerlerin emniyeti ve rahatı için elzem olan çadırlar dahil) terk edilmek zorunda kalındı."[11] Bu bölgenin birçok nehirle kesilmiş olması yürüyüşü zorlaştırıyordu. Murphey, 6 Kasım günü Petervaradin yakınlarında kurulan uyduruk bir kampa doğru ilerleyen ordunun, ardından yetişmeye çabalayan askerler ve yük hayvanlarıyla gündoğumundan geceye kadar 15 saat aralıksız yürüyüş yaptığını Feridun'un *Münşeat* adlı eserinden aktarır. Burada askerlerin çoğunun açıkta yattığı, bazılarının elbiselerini bile yitirdiği anlatılır. Ordunun yürüyüş düzeni bozulmuştur. Daha Viyana önlerinde hastalanan yarı aç askerler kış kıyamette açıkta yatarken kayıpların artması kaçınılmazdır.

Ordu ekimin son günlerinde Budapeşte'de birkaç gün dinlendikten sonra 10 Kasımda Belgrad'a gelmiş, 27 Kasımda Sofya'yı geçmiş ve Filibe'den hareket edildiğinde Aralık ayının 3'ü olmuştu. İstanbul'a 16 Aralık gününde varılmıştı ki, bu 16. yüzyıl için son derece geç bir tarihti. Öztuna bu seferde 14.000 askerin öldüğünü veya ağır yaralandığını kaydeder. Bu rakamın geride kalarak büyük fedakârlıklarla ordunun çekilmesini sağlayan akıncıları kapsayıp kapsamadığı bilinmemektedir. Ayrıca bunlar sadece muharebe kayıpları mıdır, soğuktan ve hastalıktan ölen askerleri de kapsamakta mıdır, belli değildir. Bazı kaynaklar 20.000 ila 25.000 kayıptan söz eder. O dönemde hiçbir ülkenin hiçbir seferdeki asker mevcudu ve kayıp rakamları güvenilir değildir. Hassa birlikleri için bu biraz daha net olsa dahi, diğer birliklerin mevcutları ve kayıpları doğru dürüst kaydedilmemiştir. Kaç kişinin sefere katıldığı, kaçının döndüğü, hatta kaç tanesinin

terhisten sonra uzun dönüş yolunda hayatını yitirdiği hiçbir zaman bilinemeyecektir. Osmanlı ordusunun 1529 seferi için verilen mevcut rakamları 120.000 ile 300.000 arasında değişir. Muhtemelen doğru rakam alt sınıra çok daha yakındı ve kesinlikle 200.000'in altındaydı.

I. Viyana Kuşatması kentin alınması açısından başarısız olmakla birlikte, Kanuni, savaşı Habsburg topraklarına taşımak suretiyle Ferdinand'ı yıpratmış, yakın gelecekte Macaristan'da büyük bir girişimde bulunmasını önlemiş ve bu anlamda stratejik hedefini elde etmiştir. Karakışta çekilirken verilen ağır kayıplar ise Osmanlılar açısından telafi edilemeyecek bir şey değildi, çünkü o dönemde imparatorluk çok büyük kaynaklara sahipti. Ferdinand'ın 1554 yılında büyükelçi olarak İstanbul'a gönderdiği Ogier Ghiselin de Busbecq, Osmanlılara karşı savaş çağrısı yaptığı mektuplarında kaygılarını şöyle ifade eder: "Çünkü Osmanlı Devleti'nin kaynakları sonsuz denecek kadar çoktur. Ordusu sarsılmamıştır. Savaş deneyimi vardır. Azkanarlık, uyanıklık, birlik ve disiplin vardır."[12] Bunlar o dönemde Avrupa ordularında olmayan özelliklerdir.

YEDİNCİ BÖLÜM

RODOS'TAN MALTA'YA

Osmanlı İmparatorluğu her şeyden önce bir Akdeniz ülkesiydi. Sayısız adası ve yüzlerce limanı vardı, denizler hem ticari hem askeri ulaşımda çok önemli bir role sahipti. 15. yüzyılın sonlarında özellikle Kemal Reis zamanında denizlerde önemli bir atılım yapan Türkler, 16. yüzyılda büyük bir güç olarak sahneye çıktılar. Rodos'un fethi adeta bunun sembolü gibidir. Ancak bu ada, Fatih Sultan Mehmed zamanında yapılan ilk kuşatmayı savuşturmayı bilmişti. Mesih Paşa komutasında adaya çıkan Osmanlı ordusu, St. Jean şövalyelerinin savunduğu kaleyi alamamıştı. Öztuna bu kuşatmada büyük kulenin ve surların bir kısmının ele geçirildiğini, hatta bir kısım Türk askerinin kaleye girdiğini, ancak son anda yağmanın yasaklanması üzerine ordunun yerinde çakılıp kaldığını, kaleye girenlerin ise şövalyeler tarafından kılıçtan geçirildiğini yazar.[1] İsmail Hami Danişmend de aynı fikirdedir, bu olayı bir devşirme olan Mesih Paşa'nın hainliğine bağlayarak "hasislik," "Hıristiyan damarının kabarması" ve "tedbirsizlik" terimlerini kullanır.[2] Her iki yazar da devşirme paşanın en hafif deyimiyle "gafleti" sonucunda 9.000 şehit ve 15.000 yaralının boş yere verildiğini ifade eder. Yabancı yazarlar da bu rakamları doğru kabul etmektedir.[3] Geniş bir bibliyografyadan yararlanan Besim Darkot, Kâtip Çelebi'den aktarma yaparak felaketi Mesih Paşa'nın hasisliği ve askerin "tamaı" (tamahkârlığı) ile izah eder.[4]

Bu durum Osmanlı ordusunun büyük bir problemine işaret eder. Ordu en kritik anda bile isyan veya en azından itaatsizlik potansiyeli taşımaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığının son yıllarında, timarlılarla kapıkulları arasındaki rekabet Osmanlı ordusunu yıpratmaktaydı. Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra devlet yönetimini ağırlıkla kapıkullarına dayandırması, Türkleri dışlaması ve hatta bazı timarları Türklerin elinden alarak kapıkullarına vermesi, büyük huzursuzluk kaynağı olmuştu. Nitekim onun ölümünden sonra kapıkullarının daha fazla desteğini alan II. Bayezid'ın tahta çıkması ve Cem Sultan'ın giriştiği saltanat savaşı-

nı yitirip Rodos şövalyelerine sığınması tarihin garip tecellilerinden biridir. Rodos 42 yıl sonra Kanuni tarafından fethedilince, Cem'in adada yaşamakta olan oğlu Murad ve iki erkek torunu öldürülmüştür.[5]

1480 yılındaki Rodos kuşatmasıyla ilgili olarak, Osmanlı deniz harp tarihi üzerine dört ciltlik kapsamlı bir araştırmanın sahibi Amiral Afif Büyüktuğrul'un görüşü ise, 1467 yılında bu adaya yapılan Hamza Bey seferinin, Rodos şövalyelerine yararı olduğu şeklindedir. Rodos şövalyeleri bu sefer nedeniyle Fatih'in hedefi olduklarını anlamışlar ve bir yandan tahkimatlarını güçlendirirken, diğer yandan diplomatik çabalarını artırarak destek arayışına girmişlerdi.[6] Bu, eksik güçle yapılan denemelerin veya yıpratma çabalarının, savunmayı güçlendirmesi konusunda karşılaştığımız çok sayıdaki tarihi örnekten biridir. Buna yakın tarihimizden bir örnek olarak, 1914 sonlarında müttefik donanmasının Çanakkale önlerindeki gösteriş taarruzlarıyla niyetini belli etmesini gösterebiliriz. Muharebenin gidişatına hiçbir etkide bulunmayan müttefiklerin ön bombardımanları, Türk ordusunun hazırlıklarını artırmasına neden olmuştu.

Rodos, 1522 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın askerlerine beş aydan daha uzun bir süre direndikten sonra teslim oldu. Teslim koşulları gereği adadan ayrılmalarına izin verilen St. Jean şövalyeleri, yedi yıl dolaştıktan sonra Malta'ya yerleştirilecek ve 1565 yılında Osmanlı askerleriyle tekrar karşı karşıya geleceklerdi. O kuşatmada tarikatın büyük üstatlığını üstlenen Jean de la Valette, Rodos kuşatmasını yaşamış eski bir savaşçıydı.[7] Rodos Kanuni'nin ilk seferlerindendi, Malta ise son seferlerinden olacaktı. Bu kuşatmaya giden yol Rodos ile başlamış, uzun hükümdarlığı sırasında Türk denizcilerinin elde ettikleri Preveze ve Cerbe zaferleriyle devam etmişti. Anlatılan odur ki, 14 Mayıs 1560 günü elde edilen Cerbe zaferinden aylar sonra, 27 Eylül Cuma günü donanmanın zafer geçidiyle İstanbul'a dönüşünü Yalı Köşkünden izleyen padişah, sevinçli değil hüzünlüydü. Çevresi bunu esir düşen Hıristiyan esirlerin ve zapt edilen gemilerin acıklı durumundan duyduğu kedere bağlamıştı.[8] Ancak muhtemeldir ki esas olarak denizlerde kesin üstünlük elde edilmedikçe imparatorluğun güvenliğinin sağlanamayacağını düşünüyordu. Bunu dört yıl sonra yapılan savaş divanındaki kararından ve o güne kadar olan talimatlarından anlıyoruz.

Resim 3. Savunmaya hazırlanan Rodos şövalyeleri ve ufukta yaklaşan Osmanlı donanması.

İspanyollar Cerbe'deki yenilgilerine rağmen yılgınlık göstermemişler ve kuzey Afrika'daki girişimlerini sürdürerek yeni mevziler kazanmışlardı. Batı ve orta Akdeniz'deki stratejik durumun, Osmanlılar aleyhine dönmekte olduğunu gören Turgut Reis, Uluç Ali Reis'i İstanbul'a gönderdi. Onu ilgiyle dinleyen padişah "Batıda Turgut var! Sen de doğuda güvenliği sağla" diyerek yeni vazife verdi (bu vazifenin yeri konusunda kaynaklarda farklı bilgiler olmakla birlikte mahiyeti aynıdır, yani doğu Akdeniz'dir). Uluç Ali Reis, Turgut'un görüşlerini anlatırken, padişahın toplamış olduğu divana Sadrazam Mehmed Ali Paşa, ikinci Vezir Mahmud Paşa, Kaptan-ı Derya Piyale Paşa, Rodos Muhafızı Ali Portuk Paşa, Serasker Mustafa Paşa, Davut Paşa, kadı ve yeniçeri ağaları çağrılmıştı.

Uluç Ali Paşa İspanya ve Malta'nın sürekli güç kazandıklarını, birlikte yaptıkları harekât ile Cezayir yakınlarındaki Penon Adası'nı, Oran'ı, Goletta ve Tunus'u işgal ederek doğu Akdeniz'i tehdit eder hale geldiklerini anlattı, buna karşı en yerinde tedbirin Malta'nın alınması olduğunu söyledi. Aksi halde garp ocaklarıyla bağlantı kopabilirdi. Bu görüşe karşı çıkan sadrazam ve Davut Paşa, Macaristan'da durumun kritik olduğunu, deniz sorunlarının kaptan-ı derya tarafından halledileceğini, devletin gücünü Almanya karşısında yoğunlaştırması gerektiğini öne sürdüler. Sadrazam daha sonra ayrıca söz alarak Malta'nın alınmasının zor olacağını, her halükarda aşırı fedakârlık gerektireceğini, bunun yerine Sicilya alınırsa Malta'nın zor durumda kalarak ileride rahatça halledilebileceği görüşünü dile getirdi. Büyüktuğrul bunun Malta ve deniz hâkimiyetinin uzun dönemde çok daha önemli olduğunu gören "denizci" görüşle kısa vadeli sorunları öne çıkaran "karacı" görüş arasındaki ikilem olduğu şeklinde bir değerlendirme yapar ve deniz hâkimiyeti sağlanmadıkça karadaki sorunların hiçbir zaman çözülemeyeceğini ekler. Tartışma Kanuni Sultan Süleyman'ın şu sözleriyle karara bağlanır: "42 yıl önce Rodos Adası'nda yenilgiye uğratılan Rodos köpekleri orada, kendilerine acımamızın fena bir sonucu olarak, Müslümanları yeniden soymaya başladılar. Onlara daha fazla göz yummamıza olanak yoktur. Hepsini yok edeceğiz."[9]

İki yüzden fazla geminin ve on binlerce kişinin katılacağı böyle büyük bir seferin hazırlıkları gizli kalamazdı. İstanbul'da bulunan Venedik

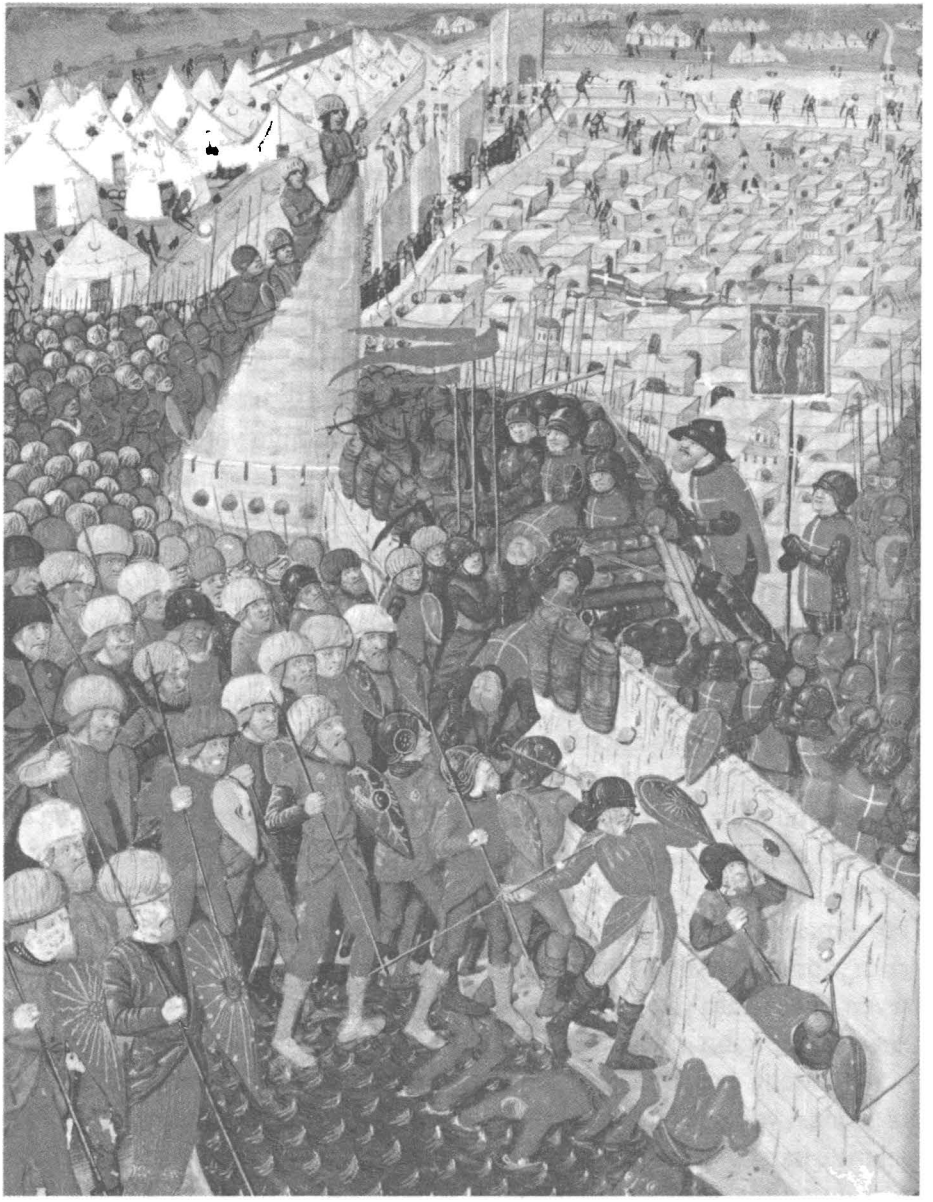
casusu Giovanni Borelli, 1665 yılının ilk günlerinde durumu öğrenmiş ve Malta'ya seferin mutattan daha önce başlayacağı haberini vermişti. Seferin zamanı çok önemli bir bilgiydi. İspanyollar zaten Sicilya veya Malta'yı hedefleyen bir seferi bekliyorlar ve her iki olasılığa karşı hazırlanıyorlardı. Hedefi öğrenince bir yandan adayı hızla takviye ettiler, diğer yandan adanın su kaynaklarını zehirleyip, toplanmamış ürünleri imha etmek için hazırlık fırsatı buldular. Bu durum Osmanlı ordusu açısından büyük sıkıntı yaratacaktı. Papalık gemileri İspanyol filolarına yardım amacıyla güneye inerken, Osmanlılar Fransa ve Venedik'in tarafsızlığını sağladı. Bu Tunus'un durumunu son derece kritik hale getirmekteydi. İspanyollar Tunus Beyi Mulay Hasan'ı etki altında tutmak ve Türk ikmal hatlarını vurmaya ikna etmek için 3.000 asker gönderdi. Bu hareketin seferin kaderi üzerinde büyük etkisi olacaktı; şöyle ki, İspanyolların buradan kara harekâtıyla Trablusgarp'a saldırabileceklerini düşünen Turgut Reis, Tunus beyi ile uzun görüşmeler yapmış, Sicilya'daki Hıristiyan kuvvetlerinin Malta'ya kısa sürede hücum edip edemeyeceklerini anlamaya çalışmıştı. Bunlar seferin sonucu bakımından önemli çalışmalardı ama bu arada adaya ulaşması iki hafta kadar gecikmişti. Bu, felaketin nedenleri arasında önemli yer tutan bir faktördü, çünkü Osmanlı cephesinde seferin bütünü üzerinde bir komuta kargaşası bulunmaktaydı. Padişah adadaki harekâtı Serasker Mustafa Paşa'nın sorumluluğuna vermiş, Piyale Paşa ise sadece denizle ilgili ulaşım gibi konularda yetkili kılınmıştı. Piyale Paşa açısından bu durumu İstanbul'da değil yolda öğrenmesi hoş olmadı. Öte yandan komuta birliğini sağlayacak özel bir otoriteye sahip olan Turgut Reis'in adaya intikali ise belirtilen konular nedeniyle gecikmişti.

Osmanlılar askeri denizde fazla tutmamak amacıyla Adriyatik kıyısındaki limanlardan yükleme yaptıktan sonra, 16. yüzyıl için gerçekten erken bir tarih olan 18/19 Mayıs gecesinde karaya çıktılar. Şövalyeler taciz akınları yapacak küçük bir süvari kuvvetinin dışında kalelere kapanmıştı. Bu olay şöyle anlatılmaktadır: "Osmanlı askerlerinin ilk fırkası Malta kayalarına ayak bastıkları zaman düşmanın kaleden çıkmış olan 700-800 kadar süvarisi ellerinde mızraklarla adeta gökyüzünü demire boğarak Osmanlı öncü kuvvetlerine gayet şiddetli bir hücum yapmıştı. Bir iki saatlik kanlı ça-

tışmalardan sonra Malta süvarileri büyük bir kayba uğrayarak hisara firar ettiler."[10] Türk ordusu üç gün içerisinde adanın büyük bir bölümüne hâkim olmuştu. Ernle Bradford bazı süvarilerin taciz akınları için adanın ortasına çekildiklerini ifade eder,[11] ancak sipahiler karaya çıktıktan sonra etrafta fazla dolaşamaz hale geldikleri anlaşılmaktadır.

Bu noktada adanın ana yerleşim yerleri olan ve yan yana iki burunda kurulu Birgu ile Senglea'ya hücum edilmesi gerekiyordu. Şövalyeler büyük liman içerisinde yer alan Birgu'nun ana kalesi olan St. Angelo ile Senglea arasındaki dar koya (tıpkı Bizanslıların vaktiyle Haliç'in girişini kapattıkları şekilde) Venedik'te yapılmış çok sağlam bir zincir germişlerdi. Ne var ki Mustafa Paşa buraya değil, büyük limanın girişini koruyan St. Angelo kalesine hücum edilmesine karar verdi. Tartışma konusu olan işte budur. Yani kararın yanlışlığı değildir tartışılan, çünkü bu konuda tüm tarihçiler ittifak halindedir. Tartışılan, yanlış karara neden olan kişidir. Akdeniz tarihi konusunda birçok çalışması olan Bradford, bu yanlışlığı Piyale Paşa'ya mal eder. Ona göre Mustafa Paşa, St. Elmo'yu önemsememiş ve su kaynakları zehirlenmemiş olan kuzeydeki Gozo Adası'nın ve Malta'nın ortasındaki Mdina'nın alınmasından sonra Birgu ve Senglea'yı kuşatmak istemiş; ancak donanması için emin bir demir yeri arayan Piyale Paşa'nın ısrarları üzerine St. Elmo'ya yönelmişti. Piyale Paşa'nın padişah ailesine damat olması ona karşı çıkmayı zorlaştırmıştı.[12] Diğer yandan Türk kaynaklarında Piyale Paşa'nın böyle bir ısrarından bahis olmadığı gibi, hepsi onun son karar için Turgut Reis'in beklenmesini istediğini ifade eder.[13] Bradford'un kuşatma üzerine yazdığı kitap doğruları barındırmakla birlikte, konuları biraz süslemiş olabileceği izlenimi de verir.

St. Elmo kalesi kuşatılırken, Uluç Ali Reis 27 Mayıs, Cezayir yöneticisi Hasan Paşa 29 Mayıs, Turgut Reis ise 2 Haziran 1565 tarihlerinde önemli kuvvetlerle adaya gelerek harekâta katılmışlardı. Mustafa ve Piyale Paşalardan durumu dinleyen Turgut, St. Elmo'nun alınmasından hiçbir stratejik yarar sağlanamayacağını görmüştü, St. Angelo'nun alınması halinde diğer kalelerin zaten öneminin kalmayacağını belirtti. Ne var ki artık ikinci haftasına girmiş olan kuşatmayı kaldırtmaya da gönlü elvermiyordu, bunun askerin morali üzerinde kötü etki yapacağını düşünüyordu (bu du-

Resim 4. Osmanlı askerlerinin bir Hıristiyan kalesini kuşatmasını tasvir eden resim.

rumda yanlış kararda Turgut'un da payı olmaktadır). Turgut var gücüyle kuşatma işlerine nezaret ederken, 20 Haziran günü yakına düşen bir top mermisinin fırlattığı taş sağ kulağının arkasına çarptı, ancak sarığı sayesinde kurtuldu ve kalenin alındığı 23 Haziran gününe kadar yaşadı. St. Elmo kalesi insan, cephane ve zaman olarak çok pahalıya mal olmuştu.

Bundan sonra hedef seçilen St. Michael kalesi, St. Angelo'dan ateş desteği ve personel takviyesi alabiliyordu. Bu nedenle Osmanlılar kuşatmayı hem Birgu hem Senglea'yı kapsayacak şekilde genişlettiler. Ancak bu durumda güçleri dağılmış oluyordu. Haçlılar bir ara kalelerden birini terk ederek sağlam olanına çekilmeyi düşündüler, fakat üstat La Valetta savunmanın başarısının Türk kuvvetlerini dağınık tutmakta yattığını görerek her türlü çekilmeyi reddetti. Herkes bulunduğu yerde sonuna kadar direnecek ve ölecekti. Sonuçta tüm kuşatma tekniklerinin uygulanmasına ve ardı ardına şiddetli hücumlar yapılmasına rağmen kaleler alınamadı. Bu sırada İspanyolların adanın kuzey kıyılarına takviye kuvvetleri çıkarmaya başlamaları güç dengesinin değişmekte olduğunu gösteriyordu. Son derece kuvvetli istihkâmlara karşı yapılan hücumlar aşırı kayıp verilmesine neden olmaktaydı.

Çatışmaların başladığı günlerde kalelerdeki 9.000 savunmacıya karşı Osmanlılar 30.000 askerle hücuma geçti. Ağustos ayına gelindiğinde Osmanlı askerlerinin yarıdan fazlası kayıp hanesine geçmişti. En az bunun kadar önemli olan bir başka husus, başta Turgut Reis, birçok komutanın ön saflarda ölmesiydi. Harekâta katılanlar artık savaşı sürdürme isteğini yitiriyordu. Büyük bir İspanyol filosunun yaklaştığı haberi morallerin daha da bozulmasına yol açtı. Elindeki bütün kuvvetleri bir arada tutup son bir hücum yapmak isteyen Mustafa Paşa, İspanyol filosunu denizde karşılamak isteyen Piyale Paşa'ya engel oldu. Askerde yeniden hücum yapacak maddi ve manevi güç kalmamıştı. 8 Eylül günü Türk askerleri çekilmeye başladı.

Malta kuşatmasının başarısızlığının nedenleri, komuta birliğinin olmaması ve önceden haber alarak taarruza iyi hazırlanan güçlü Malta kalelerine karşı gönderilen kuvvetin yetersiz kalmasıdır. Akdeniz'in en iyi istihkâmlarında mevzilenen ve aralarında birçok şövalye ve silahşor olan 9.000 askeri alt etmek için bire üçten daha fazla kuvvet üstünlüğü gereki-

yordu. Bu nedenle ada tam kontrol altına alınamamış, savunmacılar sürekli haberleşebilmiş ve zaman zaman birbirlerine takviye gönderebilmişlerdi. Ayrıca adanın yakındaki Sicilya'da bulunan İspanyol güçleriyle iletişimi engellenememişti. Muhtemelen Mustafa Paşa, Turgut'u bekleseydi bile durum değişmeyecekti; çünkü güçler dengesi, iki tarafın ikmal mesafeleri, takviye olanakları ve kalelerin hazırlıkları yüzünden bu sefer daha başından başarısızlığa mahkûmdu. St. John tarikatı lideri La Valette, Rodos'tan sonra bu adayı asla terk etmemeye yemin etmiş ve kararlı bir liderlik göstermişti. Haçlılar o kadar kayıp vermişlerdi ki, kuşatmanın sonuna doğru Sicilya'dan gelecek takviyelerin gecikmesinden umutsuzluğa kapılarak kuşatılan kalelerin bir kısmını terk etmeyi dahi düşünmüşlerdi. Ama tüm bunlar, özellikle St. Elmo'daki gecikme olmasaydı Malta'nın düşebileceği gibi bir değerlendirme spekülasyondan ibarettir.

Malta Osmanlılar için büyük bir hayal kırıklığı oldu. Bunun uzun vadedeki etkisi Akdeniz'deki varlıklarını üstünlüğe çevirememeleriydi. Malta gibi orta Akdeniz'e hâkim bir üs çok şeyi değiştirebilirdi. Yakın vadedeki etki ise Hıristiyan güçlerin etkinliklerini artırmasıydı. Altı yıl sonra İnebahtı yenilgisi Malta'da prestiji zedelenen Osmanlılar açısından gerçek bir darbeydi. Malta sonuçta bir kuşatmaydı. İnebahtı ise tam bir deniz savaşı olacaktı. İnebahtı Osmanlıların yenilebileceğini gösterecek ve Haçlılar Osmanlılara karşı daha cesur hamlelere girişmekten çekinmeyeceklerdi.

DÖNÜM NOKTASI: İNEBAHTI

Osmanlıları 1565 yılındaki Malta başarısızlığı yıldırmadı. Evet, batı Akdeniz'de etkinliklerini artırma olanakları azalmıştı, ama doğu Akdeniz'de hâkimiyetlerini pekiştirme girişimlerini sürdürdüler. 1570 yazında Kıbrıs'a çıkıldı ve kaleler art arda kuşatılarak 1571 yazı sonuna kadar hepsi ele geçirildi. Osmanlılar konusunda aşırı önyargılı olduklarından dolayı, bazı batılı kaynaklar Kıbrıs'ın fethini II. Selim'in adanın şaraplarına düşkünlüğüne bağlamak gibi akıl dışı bir hikâyeyi sürdüregelmişlerdir.[1] Devlet hazinesini tüketecek, yıllar boyu orduyu seferde, donanmayı denizde tutacak bir sefer için bunu söylemek ciddiyete yakışmamakla birlikte batılıların söylencesi böyledir. Halbuki önemli sefer kararları divan toplantılarında uzun tartışmalardan sonra alınıyor ve aylar, bazen yıllar süren hazırlıklar yapılıyordu.

Kıbrıs'ın fethinin önlenememesi Venedik, Papalık devletleri ve İspanya'nın gayretlerini artırmasına neden oldu. 1560 yılından beri papa olan V. Pius, yeni bir haçlı seferi hazırlıklarına girişmiş, ancak İtalyan kentlerinin bir araya gelememesi nedeniyle bu tasarıyı olgunlaştıramamıştı; Kıbrıs'ın işgali papanın amacına ulaşmasını kolaylaştırdı. Ana gücünü İspanya'nın oluşturduğu Haçlı gücüne Cenova, Savoy, Malta ve Toscana gibi küçük devletler de katıldı. 25 Mayıs 1571 günü, Kıbrıs'ta kuşatma muharebeleri sürerken, Haçlılar birlik çabalarını resmen "Kutsal İttifak" olarak adlandırdılar. Onlar donanmalarını toparlarken, Osmanlı donanması Adriyatik denizinde yoğun bir harekâta girişti.

Kaptan-ı Derya Müezzinoğlu Ali Paşa, Dalmaçya kıyılarına asker çıkartarak Ülgün, Antivari, Lestina ve Sopata kalelerini aldı. Ayrıca Korfu, Girit ve Adriyatik kuzeyindeki Zadar'a kadar birçok yerde harekât yapıldı. Uluç Ali Paşa Zara'ya kadar uzanmış, Karaca Hoca Reis Venedik kentine yaklaşınca Venedikliler telaş içerisinde kıyılara top yerleştirmiş ve eski gemileri silahlandırmışlardı. Tüm bu operasyonlar Venediklilerin Kıbrıs'a yardım göndermesini engellemek açısından yararlı olmakla birlikte, do-

nanmayı epey yıpratmıştı. Muharebelerde kayıp verilmiş, alınan kalelere çeşitli büyüklüklerde garnizonlar bırakılmıştı.

Bütün bu süreçte Haçlı donanması Osmanlı gemilerinin önünden çekilerek savaş hazırlıklarını sürdürdü. Ancak Haçlıların toplanmakta olduğu bilindiği için Uluç Ali Reis donanmanın bu kadar geniş alanlara yayılmasını tehlikeli bularak gemilerin toplu halde büyük muharebeye hazır tutulmasını istedi.[2] Eylül ayında Kıbrıs'ın fethinin tamamlandığı haberi geldiği sıralarda, iki donanma da durum değerlendirmesi için savaş meclisi oluşturdu. Haçlı donanması hazırlıklarını yeni tamamlamışken, yıpranmış durumdaki Osmanlı donanması İnebahtı'ya çekilmiş, takviye beklerken bir kısım askere izin verilmişti. Ücretli kürekçilerin ve personelin bir kısmı karaya çıkınca izinsiz olarak çekip gitti, bu söz konusu dönemde özellikle sefer mevsiminin sonunda yaygın şekilde görülen bir durumdu.

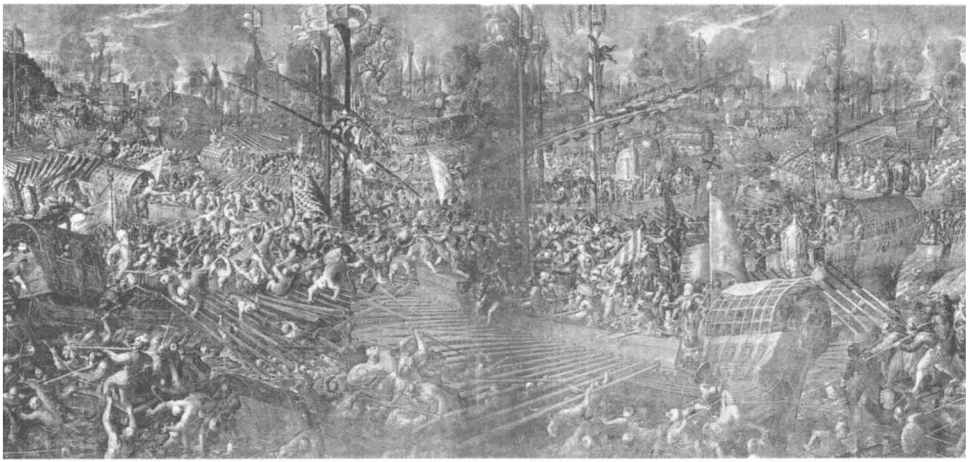
Haçlı filosu bütün yaz Adriyatik'te çok faal olan Osmanlı donanmasının karşısına çıkma konusunda tereddütteydi. İspanyollar Yunanistan sahillerine bir gösteriş harekâtı yapıp çekilmeyi düşünüyorlardı. Ancak bu seferin itici gücünü oluşturan Papalık devleti ve Kıbrıs'ı yitiren Venedikliler muharebe konusunda ısrarlıydı. Papa askerlerinin komutanı Colonna, bütün mevsim yoğun harekât yapan Türklerin güçten düşmüş olduklarını ileri sürerek Haçlıların korkusunu yatıştırdı. Venedik temsilcisi Venerio da muharebe kararının alınmasında etkili oldu.[3] Böylece Haçlı donanması Messina'dan hareketle Korfu önlerine geldi.

Osmanlı komutanları bu sırada Haçlıların yaklaştığını öğrenmişlerdi ama yeterli bilgileri yoktu. Batılı kaynaklarda Türklerin 275, Kutsal İttifakın ise 210 civarında tekneye sahip olduğu ileri sürülür.[4] Bir başka kaynak, Hıristiyan donanması 201 kadırga ve 6 büyük Venedik mavnasından (bazı kaynaklarda baştarde de denilmektedir) ibaretken, Türk donanmasının 210 kadırga ve 86 küçük tekneden oluştuğunu ileri sürer.[5] Bunun karşısında Büyüktuğrul, Osmanlıların eksik mürettebatlı 208 gemisinin Hıristiyanların 280 gemisi ile karşı karşıya olduğunu yazmaktadır.[6] Diğer bir Türk yazarı da Osmanlı donanmasının 201 (103 kadırga, 96 kalite), Hıristiyan donanmasının 277 parça (201 kadırga, 70 fırkata, 6 mavna) olduğunu söyler.[7] Daha düzinelerce kaynaktan farklı rakamlar verebiliriz, ama bir

sonuca varamayız; çünkü doğru rakam bunların ortalamasından bulunamaz. Konuya değinmekteki gayemiz, tarihçiliğin ne kadar taraflı bir şekilde yapılmış olduğuna işaret etmekten ibarettir. Taraflar güçlü düşmanı yenen atalarının ne kadar yiğit olduğunu göstermek için abartıdan hiç vazgeçmemişlerdir. Her halükarda Osmanlılar büyük bir Haçlı gücüyle karşı karşıya olduklarını öğrenmiştir.

İnebahtı'da yapılan savaş divanında, Kıbrıs'taki görevinden sonra İstanbul'a çağrılan Piyale Paşa yoktu; onun yerine kaptan-ı derya olarak Müezzinoğlu Ali Paşa bulunuyordu. Amiral Büyüktuğrul ayrıca İkinci Vezir Pertev Paşa, Uluç Ali Reis, Trablusgarp Beylerbeyi Cafer Ağa, Barbaros'un oğlu Hasan Bey ile 15 kadar sancak beyi ve ordu ileri geleninin de bu toplantıda bulunduğunu yazar. Farklı kaynakları incelediğimizde hepsinin ittifak ettikleri husus, Uluç Ali Paşa'nın altı aydır seferde olan eksik kadrolu donanmayla muharebe edilmesine karşı çıktığı yönündedir. Ayrıca Kıbrıs ve diğer sularda hâlâ birçok gemi bulunmaktaydı. Uluç Ali Paşa, Haçlıların geçemeyeceği Lepanto kalelerinin gerisine çekilip toparlanma taraflısıydı ve Pertev Paşa tarafından destekleniyordu. Ne var ki Kaptan-ı Derya Müezzinoğlu Ali Paşa, muharebe etmek için kesin emir aldığını ve başka hiçbir şey yapılamayacağını söyleyerek bu tartışmayı sona erdirdi.

Bir görüşe göre Müezzinoğlu idam edilen büyük denizci Piri Reis'i hatırlamış ve kellesini garanti altına almak istemişti. Yaygın görüşe göre, ordudan gelen Müezzinoğlu deniz taktiklerinden hiç anlamadığı için ardı ardına hata yapmaktaydı. Nitekim ikinci büyük hatası yine diğer komutanların ısrarla açıkta savaş düzeni alınması ikazlarına aldırmayarak, muharebeyi kara tarafında kalarak kabul etmesiydi. Evet, Preveze'de Barbaros kıyıda kalarak zafer kazanmıştı, ama orada Haçlı filosu dar bir boğazdan geçmek için savaş düzenini bozmak veya düzeni korumak için boğazı geçmemek ikilemine düşmüştü. Körfeze girmekten korkan Andrea Doria, inisiyatifi yitirmiş ve ana filosundan ayrı düşen gemileri Türklerin eline geçerken, büyük güç üstünlüğünü ve birkaç kez yakaladığı avantajlı saldırı fırsatlarını kullanmayarak utanç verici bir şekilde geri çekilmişti.[8] Preveze'de ayrıca Barbaros bütün muharebe boyunca savaşı kabul edip etmeme inisiyatifini elinde tutmuştu. İnebahtı'da ise ya açık denize çıkılacak ya da karşı

Resim 5. İnebahtı Osmanlı'nın yenilmezlik unvanının yıkıldığı muharebe oldu.

karşıya konumlarıyla su geçidinin en dar yerini koruyan İnebahtı ve Petras kalelerinin arkasındaki Korint Körfezi'ne sığınılacaktı. Bunlar yapılmadığı takdirde inisiyatif daima Haçlı filosunda kalmaktaydı ve Preveze'nin aksine, Haçlılar bu kez ihtiyatları dahil bütün filolarını yan yana veya ardı ardına muharebeye sokacak konumdaydı.

7 Ekim günü eksik mürettebatlı Osmanlı gemileri, kıyıyla düşman filosu arasında kaldıkları anda muharebeyi yitirdiler. Açık denize çıkma ve baskın tarzında hareket etme önerilerine "Ben padişahın donanmasına kaçtı namım komazam (dedirtmem)" gibi savaş mantığına aykırı bir yanıt veren Müezzinzade, kararını açık deniz tarafında olması halinde, Osmanlı donanmasının düşmanın eline düşme tehlikesine dayandırmaktaydı. Bu akıl dışı gerekçeye dayandırılan tertiplenme tarzıyla, hareket üstünlüğü zaten sayı ve silah üstünlüğüne sahip olan Haçlılara terk edilmişti. Üstelik bu tedbir tam tersi bir sonuç verdi; eksik mürettebatlı Osmanlı gemileri muharebeyi sürdüremez hale geldi. Mürettebat denize atlayarak kıyıya kaçmaya çalışırken, Haçlılar gemileri kolayca ele geçirdi.

Haçlı donanması muharebeye başlarken altı (bazı kaynaklarda sekiz) adet büyük mavnasını kalkan gibi kullanıp öne sürdü. Bunlar hareket

yetenekleri sınırlı ama yüksek bordaları nedeniyle hücumla alınmaları fevkalade zor olan ve çok sayıda topla Osmanlı gemilerine salvo ateşi açabilen (dönemine göre) bir nevi yüzen kaleydi. Muharebenin ilk anlarında, her iki donanma da karşısındaki gücün büyüklüğünden ürküp durakladığı sırada, Uluç Ali Paşa, Müezzinzade'nin gemisine yaklaşarak mavnalara yanaşılmaması, açığından geçilerek hücum edilmesi için uyardı. Müezzinzade sanki inat eder gibi mavnalara yönelerek hücumu başlattı. Osmanlı gemileri mavnalara yakın geçerken yedikleri top ateşiyle zayıf düşmüştü. Uluç Ali Reis durumun umutsuzluğunu görünce, filosuyla önündeki düşman gemilerini yararak açık deniz tarafına geçti ve hareket üstünlüğü sayesinde bir dizi düşman kadırgasını (sayıları kaynaklarda 5 ila 16 arasında değişir) ele geçirip (bazı kaynaklara göre 10 gemilik) bir Sicilya filosunu bozguna uğrattı. Bu noktada Uluç Ali Paşa'nın amacının merkezde ezilmekte olan Müezzinzade ile Pertev Paşa'yı kurtarmak, fırsat olursa diğer kanattaki Salih Paşazade Mehmed Bey'in de imdadına koşmak olduğu söylenir.

Uluç Ali'nin bu teşebbüsü batılı kaynaklarca da doğrulanır ve önünün ağırlıkla İspanyollardan oluşan Haçlı ihtiyat filosu tarafından kesildiği belirtilir. Uluç Ali Paşa İspanyol filosunu yarıp durumu kurtarabilir miydi? Kanaatimizce bu mümkün değildi. Uluç Ali Paşa İspanyol gemilerini aşıp merkeze yaklaşabilse bile, o zaman içinde çoktan Osmanlı gemileri ezilmiş, Müezzinzade ölmüş, sağ kanattaki gemiler baştankara yapmıştı. Gemilerin personeli sadece hayatlarını kurtarma çabasındaydı. Bazı kaynaklar Haçlıların karaya asker çıkartıp kurtulanların bir kısmını kılıçtan geçirdikleri veya esir aldıklarını ifade etmektedir. Uluç Ali Paşa kendi filosunu ve diğer filolardan kurtulabilen bazı gemileri yanına alıp, esir aldığı gemilerle birlikte (kaynaklarda filosundaki gemi sayısı 42 ila 87 arasındadır) İstanbul'a döndü. Bu arada esir düşen Eğriboz Beyi Salih Paşazade Mehmed Bey birkaç saat sonra Barbaros'un oğlu Hasan Paşa tarafından kurtarılmış, Pertev Paşa da Hasan Paşa'nın oğlu Barbaroszade Mahmud Bey tarafından denizden alınıp Preveze'ye götürülmüştü.

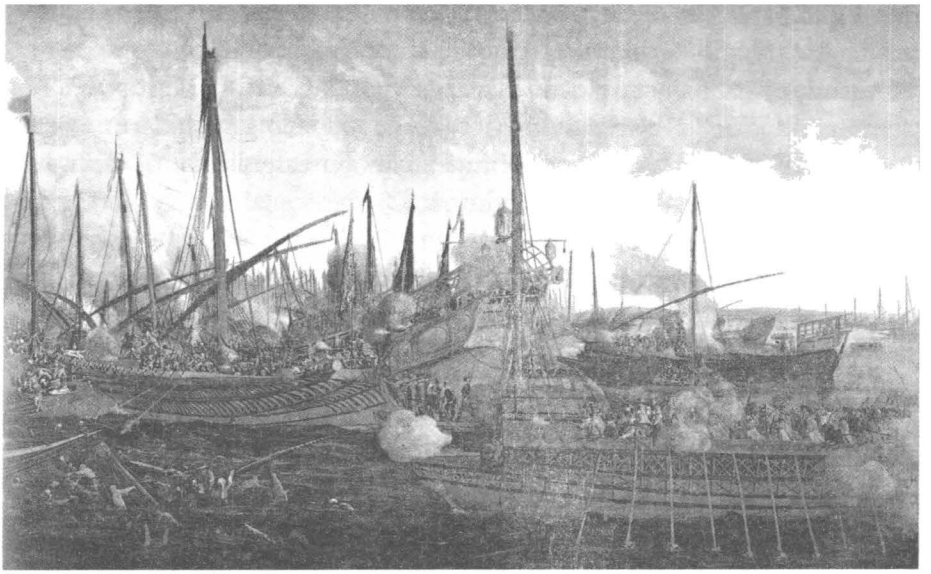
Görüldüğü gibi denizci gelenekten gelenler, Osmanlı tarihlerine "Sıngın" adıyla geçen bu felakette bile başarı göstermişlerdi. Ancak donanmanın birçok komutanı ve tecrübeli personeli ile 10 sancak beyi ve tersane

emini gibi kişiler, sayıları 15.000 ila 35.000 arasında ifade edilen şehitler arasına katılmıştı. Haçlılar da 8.000 ila 10.000 ölü ve 20.000'e yakın yaralı vermişler (Hıristiyan filosundaki iki savaşçıdan birinin ölmüş veya yaralanmış olması, Türklerin her şeye rağmen şiddetle savaştıklarını gösterir) ve en az 10 gemi kaybetmişler, ama büyük bir zafer kazanmışlardı. Ayrıca 15.000 Hıristiyan forsa kurtarılmıştı. Osmanlı silahlı kuvvetleri yenilmezlik unvanlarını burada yitirecekti.

Bu muharebeyle ilgili değerlendirmelere geçmeden önce, sayısal verilerdeki tutarsızlığın hiçbir zaman giderilemeyeceğini belirtmek gerekir. İstisnasız her kaynak farklı rakamlar verir. Osmanlı kayıpları için esir sayısı genelde 3.000 ila 5.000 arasındadır; personel kayıpları 15.000 ila 35.000, gemi kayıpları 100 ile 200 arasında değişir. Muhtemelen 100'e daha yakındır çünkü reislerin bazıları gemilerinin bir kısmını kurtarabilmişlerdir. İnebahtı'nın bir diğer önemi, Akdeniz'deki en büyük deniz muharebesi olmasıdır. Her iki taraf da muhtemelen 200'den fazla gemiye sahip olduğuna göre, 500'e yakın gemi kuşkusuz ihtişamlı bir manzara arz etmekteydi. Madrid'deki deniz müzesi İnebahtı'ya (Lepanto) büyük bir galeri ayırmıştır (bundan 17 yıl sonra "Büyük Armada"larının İngiltere kıyılarında uğrayacağı felaket için ayırdıkları yerin çok daha küçük olduğu söylenir).

Muharebeyle ilgili olarak, iki önemli Akdeniz tarihi uzmanının görüşlerine değinmeden geçmeyelim. Fernand Braudel Hıristiyan gemilerinin daha donanımlı olduğunu, İspanyol filosunun düzenini korurken Venedik baştardelerinin Osmanlı muharebe düzenini altüst ettiğini, çok daha kalabalık olan İspanyol piyadelerinin yorgun ve eksik Türk gemilerini yenmeyi başardığını kaydeder.[9] Uzmanların söyledikleri diğer kaynaklardan öğrendiklerimizle aynı mahiyettedir.

Bir başka Akdeniz uzmanı olan Ernle Bradford (II. Dünya Savaşında Akdeniz'deki İngiliz filosunda seyir subayı olarak görev yaptığı için görüşlerinin daha ağırlık taşıdığı söylenebilirse de, Türklere yönelik önyargısı hesaba katılmalıdır), şunları söyler: "Türkler gemi üstünlüğüne sahip olmaları ve iyi bir savunma pozisyonu alabilmeleri (müttefikleri dar geçidin ağzındaki kuzey çıkıntısının etrafına dizilmek zorunda bırakan) gerçeğine karşın, avantajlarından yararlanamadılar."[10] Bradford burada Türk-

Resim 6. İnebahtı deniz muharebeleriyle ilgili bir detay.

lerin hangi avantajdan yararlanamadıkları konusunda herhangi bir açıklama yapmaz. (Bir ihtimal muharebe için dışarı çıkmadan kalelerin ardında tertiplenmeden söz ediyor olabilir ama bu açık değildir.) Muharebeyle ilgili haritalarda (biraz fazla şematik olsa da) Haçlı filosunun Osmanlı filosundan daha geniş bir yayılma alanı bulduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Kaldı ki körfezin ağzında sıkışarak muharebe edilirse, büyük ve ateş gücü (top + tüfekli asker) yüksek İspanyol gemilerinin daha avantajlı olacağı açıktır, ayrıca gemi sayıları kuşkuludur. Kısacası söylediği şey anlamlı değildir. Bradford İnebahtı'nın binlerce yıldır denizin efendisi olan kürekli kadırganın ağırlıklı rol oynadığı son muharebe olduğunu ve bundan sonra deniz savaşlarının sonucunu ağır silahlı yelkenli gemilerin belirlediğini ekliyor.

İnebahtı'da topların etkisi ne kadardı, tam olarak bilemiyoruz. Bordalamanın esas muharebe yöntemi olduğu açıktır ama, top ateşinin yıprattığı gemilerin bordalama anına kadar verdikleri kayıp bilinmediği için ke-

sin konuşamıyoruz. Esasen kuvvet yapısını da tam bilmiyoruz, anlatılardan bir resim oluşturmaya çalışıyoruz.

20. yüzyılın en önemli askeri tarihçilerinden Fuller'ın İnebahtı konusundaki değerlendirmesi şöyledir: "O tarihe kadar Akdeniz'de donanma taktikleri Salamis, Aktium ve diğer eski deniz savaşlarında olduğu gibi, uygun konum almak için manevra yapmak, sıraya girip hücum etmek, yandan çevirmek ve bordalamak şeklinde cereyan etmekteydi. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın bunlar denizde yapılan kara muharebeleriydi."[11] Bu, İnebahtı'nın aynı zamanda tarihin ilk modern deniz muharebesi olduğunu ileri süren bir görüştür. Haçlı gemileri büyüklüklerinin yanı sıra daha kuvvetli bir ateş gücüne sahiplerdi ve bu üstünlük sadece toplardan değil, gemilerde bulunan yaklaşık 40.000 piyadenin bir kısmının ateşlediği tüfeklerden kaynaklanıyordu. Haçlı filosu komutanı Don Juan, kadırgalarının önündeki metal mahmuzları söktürmüş ve mahmuzlama-bordalamadan daha çok ateş gücüne ağırlık verileceğini vurgulamıştı. (Braudel mahmuzların sökülmediğini, aşağı indirilmek suretiyle kadırgaların suya daha iyi gömülmesinin sağlandığını ve bu şekilde ateşli silahların daha az eğri bir atış yaparak Türk teknelerinin gövdelerini vurabildiğini yazar.[12]) Fuller aynı kaynakta İnebahtı ile ilgili değerlendirmelerini şöyle sürdürür: "Lepanto Osmanlı deniz gücünü kırmadı, Kıbrıs'ı geri almadı, İspanya'yı Akdeniz'in hâkimi yapmadı. Birinci sınıf bir taktik zafer olmasına rağmen, Haçlı ittifakının dağılması nedeniyle stratejik olarak zafer sultanda kaldı. Ama moral olarak tayin ediciydi. 1453'ten beri doğu ve orta Avrupa'yı felç eden korku perdesini kaldırdı ve Türkün artık yenilmez olmadığı olgusu Hıristiyan dünyasında şimşek hızıyla yayıldı. Prens Eugene 1697 yılındaki Zenta muharebesinde Sultan II. Mustafa'nın ordusunu Tisa'ya sürüp Avrupa üzerindeki Türk tehdidini sona erdirinceye kadar daha birçok iniş çıkış olacak, ama Muhteşem Süleyman'ın prestiji bir daha asla canlanmayacaktı. Onun hükümdarlığı Türk gücünün doruğu idi ve Lepanto bunun dayandığı sihrin kırıldığı gün oldu."[13]

Malta ve İnebahtı, Osmanlıların Akdeniz'de batıya ilerlemelerini durdurmuştu. Ancak Habsburgların çabaları önce Hollanda, sonra da İngiltere'ye karşı yoğunlaşınca, İspanya-Venedik ortaklığı bozuldu. Bu arada

Osmanlı donanması hızla yeniden inşa edilmiş (yelkenleri atlastan, halatları ibrişimden...), İnebahtı'daki başarısından sonra Kılıç Ali Paşa olarak anılmaya başlayan Uluç Ali ile eski Kaptan-ı Derya Piyale Paşa komutasında Akdeniz'e çıkmıştı. Bir yıl içerisinde 200 gemiyi inşa edip donatan ve sefere çıkartabilen Osmanlılar hâlâ güçlerinin doruğundaydı. Bu durumda Venedik barış istemek zorunda kaldı ve 1573 antlaşması ile Kıbrıs'ın Osmanlılara ait olduğunu kabul etti. 1578 yılındaki İspanyol-Osmanlı ateşkesi de Akdeniz'in doğusunda Osmanlı, batısında İspanyol üstünlüğünü fiilen teyit etmiş oldu. Esasen kadırga çağının henüz sona ermediği bu dönemde, yelkenli gemilerle kürekli kadırgaların bir arada operasyon yapması büyük sorunlar yaratıyor (rüzgârda kadırgalar, durgun havada yelkenliler ilerleyemiyordu), kadırgalar uzun menzillerde (ikmal zorluğu nedeniyle) son derece sınırlı kalıyordu.

Osmanlılar ile Kutsal İttifak arasındaki bu savaşlarda, Rumların Haçlılara birçok yardım girişiminde bulunduğu göze çarpar. Öztuna İnebahtı'nın tam karşısına düşen Petras'ın Rum Ortodoks Piskoposu Jermanos'un, Andrea Doria'ya "Donanma-yı hümayun gemilerinde asker yoktur, kadırgalar halidir (boştur), gelesin" şeklindeki mektubundan söz eder. Piskoposun ihaneti öğrenilince, yeğeni ve diğer işbirlikçileriyle birlikte idam edilmiştir.[14] Ancak İnebahtı yenilgisi sonrasında bu tür faaliyetler çoğalmıştı: "Osmanlı yenilgisi geniş çaplı sabotaj planlarının gündeme gelmesine yol açtı. İstanbul'da tersanenin yakılmasından Topkapı Sarayı'nın kundaklanmasına kadar pek çok sabotaj projesi, özellikle Rumlar tarafından hazırlanıp İspanya kralına sunuluyordu. Bütün bu projelerin 1571-1573 yıllarına denk gelmesi basit bir tesadüften ötedir. Avrupa'nın İstanbul'da sürmekte olduğuna inandığı kaostan yararlanmaya çalıştığı bu dönemde, fırsattan yararlanmak için Osmanlı tebaası olduğu halde Akdeniz'in taa diğer ucunda İspanya kralına hizmet için sıraya giren Rumların geliştirdikleri bu projelerle ilgili haberler bugün Simancas Arşivi'nde bulunmaktadır."[15]

Öztuna, İnebahtı felaketinde sorumluluğun büyük kısmını başta Sokollu Mehmed Paşa'ya, sonra Müezzinzade ile Pertev Paşa'ya yükler; kanımızca bu doğrudur. İlk olarak Sokollu, Kıbrıs'ı fetheden büyük amiral Piyale Paşa'nın bir başka zafer daha kazanıp kendi itibarını gölgede bırakma-

sını (ve muhtemelen yerini almasını) önlemek için onu kaptan-ı deryalıktan alıp yerine yeniçerilikten yetişme Müezzinzade'yi tayin etmekle büyük bir devlet suçu işlemiştir. Doğu Akdeniz, Ege ve Adriyatik gibi geniş alanlarda eşzamanlı harekâtlar ancak denizcilikten yetişme amiraller tarafından yönetilebilirdi. Pertev ve Müezzinoğlu Ali Paşa ise Haçlı donanmasının toplandığını bildikleri halde, birçok geminin (her kış mutat olduğu üzere) uzak limanlara dağılmasına ve bir kısım personelin izne ayrılmasına onay verdikleri için suçludur. Sokollu'nun bir başka suçu da Müezzinzade'ye kesin hücum emrini gönderirken, gerekli savaş malzemelerini yollamamasıydı. Osmanlı vezirleri bunu birçok kez yapmış ve itibar kaybetmesini istedikleri rakiplerinin muharebe alanında yenilmesine zemin hazırlamışlardır.

Gelelim savaş divanına... Pertev Paşa karacı olmasına rağmen durumun olumsuz yönlerini değerlendirmiş ve savaşın ertesi yıla ertelenmesini istemişti. Müezzinzade ise Sokollu'nun her durumda taarruz emrini çıkarmış ve aksi halde kellesinin gideceğini söylemişti. Bu, kabul edilemese bile anlaşılır bir durumdur; ancak anlaşılmayan şey, büyük deniz muharebesinde kara ile düşman arasında sıkışan bir donanmanın yenilgiye mahkûm olduğunu bilen denizcilerin, divandaki tartışmada bunu şiddetle savunan Uluç Ali Reis'e arka çıkmamalarıdır. O "Aranızda Barbaros ve Turgut ile savaşmış olanlar niçin konuşmuyorsunuz?" dediği zaman bile susmuşlardır. Belki onlar da kaptan-ı deryaya, dolayısıyla başvezire karşı çıkıp kellelerini yitirmekten korkuyorlardı.

Müezzinzade eski deniz taktiklerini asla anlamamış, kara taarruzu gibi bir hücum tasavvur etmiş ve deniz topçuluğundaki gelişmeyi izleyememişti. Müezzinzade gibi inatçı ve dar kafalı bir komutan olmasaydı, muharebe yapılsa bile esnek taktikler ve hareket üstünlüğüyle silah ve sayı dezavantajı kısmen kapatılabilirdi. Kuşkusuz Müezzinzade cesur bir askerdi ve kara savaşlarında bunu birçok kez göstermişti. Ama komutanlık cesaret ve körü körüne itaatten başka birçok meziyet daha ister. Tarih boyunca birçok komutan kimi zaman emirleri açıkça çiğneyerek, kimi zaman esnek yorumlayarak veya esnek uygulayarak büyük zaferler kazanmışlar veya felaketleri önlemişlerdir. Müezzinzade'nin İnebahtı'da ölmesi belki de ken-

disi için iyi olmuş ve iki oğlunun esir düştüğünü görmemiştir. Büyük oğlu Ahmet Bey esarette kahrından öldü, 13 yaşındaki küçük oğlu ise Hıristiyan yapılmak üzere papaya verildi ve akıbeti hiçbir zaman öğrenilemedi.

Savaşlar uzaktan idare edilemez. Sokollu'nun Müezzinzade'ye mutlaka hücum talimatı vermesi savaş mantığı içerisinde anlaşılır bir şey değildir. Son karar olay yerindeki komutana bırakılır. Çok sonraları, radar ve telsiz haberleşmesi çağında bile denizci ülkeler, kararları operasyon alanındaki komutana bırakmışlar, bunu yapmayanlar yenilmişlerdir. İnebahtı yenilgisi Sokollu'nun savaş yönetimini bozmasıyla başlar, güçten düşmüş donanmanın cephane ve personel takviyesinin yapılmamasıyla devam eder. Muharebenin elverişsiz koşullarda kabul edilmesi bir başka hatadır ki, aynı hatayı Ankara Muharebesinde de görmüştük. Keza, muharebe bekleniyorsa personelin önemli bir kısmına niçin izin verildi, madem verildi, o halde muharebe niçin kabul edildi? Bunların tek yanıtı basiretsizliktir ve benzer basiretsizlikleri ileride de göreceğiz. Komutanın her türlü taktik esneklikten yoksun olması ise bir başka nedendir. Barbaros veya Turgut zamanında böyle bir felaket düşünülemezdi. Hatta Piyale Paşa kaptan-ı deryalık makamından alınmamış olsaydı yenilgi önlenebilirdi. Uluç Ali'nin uyarılarına kulak asılmaması ise son şansın yitirilmesiydi. Zaten o kış Haçlı donanması savaşamadan geri dönseydi, ittifakın bozulacağı kesin gibiydi. Bunu rahatlıkla söyleyebiliyoruz, çünkü Haçlı ittifakı zafere rağmen dağıldı. Öyle ki Piyale Paşa ile Uluç Ali Paşa ertesi yıl Akdeniz'e açıldıkları zaman karşılarında savaşacak düşman bulamadılar, iki yıl sonra Tunus'u geri aldılar ve Venedik barış istemeye mecbur kaldı. Ne var ki yazarın dediği gibi "Osmanlıların yenilmezlik tılsımı bozulmuştu."

Osmanlıların ilk on padişahının hepsi (II. Bayezid'i istisna tutarsak dokuzu, ama onun zamanında da başarılı seferler vardır) büyük birer savaş lideriydi. Osman ve Orhan, kuruluş yıllarında büyük çabalar sarf etmişlerdi. Kosova'da ölen I. Murad zamanında Rumeli'nin fethinde olağanüstü işler yapılmıştı. Yıldırım, Ankara Muharebesine rağmen Niğbolu başta olmak üzere birçok zafer kazanmış, Çelebi Mehmed dağılan devleti birleştirmek için koşuşturup durmuş, II. Murad ise Varna başta olmak üzere sayısız zafer kazanmış büyük bir komutan olarak tahtı oğlu II. Mehmed'e bı-

rakmıştı. Dünyanın en büyük komutanları arasında sayılan Fatih ve torunu Yavuz'un arasındaki II. Bayezid döneminde de fetihler sürmüş, Osmanlı deniz gücü büyük bir atılım yapmıştı. Kanuni bizzat 13 büyük sefer yönetmişti.

Ancak artık durum hızla değişiyordu. Sarı Selim'in başveziri Sokollu tartışmalı bir kişiydi. Artık padişahlar eskisi kadar güçlü olmayacaklardı, bazıları bürokrasinin oyuncağı haline gelecekti. O yıllardan itibaren Koçi Bey'den Peçevi'ye kadar bütün yazarlar, düzenin bozulduğundan ve reform gerektiğinden söz ederler. Bu reformun nasıl olacağı yüzyıllarca tartışılmıştır. Ama düzenin içten bozulması her şeyi izah etmez, çünkü 16. yüzyılda dış etkiler yıkıcı boyutlara ulaşmıştır. Osmanlılar bunları çok iyi analiz ettiler ve stratejik planda karşı tedbirler almaya çalıştılar ama başaramadılar. Bunun mahiyeti ve stratejik başarısızlıkların nedenleri üzerinde durmak zorundayız.

Dokuzuncu Bölüm

STRATEJİK KUŞATMA KIRILAMIYOR

Osmanlılar, kimi zaman sanılanın aksine, daha kuruluş aşamalarından itibaren dış ticarete büyük önem vermişlerdi. İstanbul'un fethinden önce Osmanlı Bursa'sı, bir yandan yeni devletin siyasi merkezi, diğer yandan Anadolu ile Rumeli arasındaki ticaretin kesişme noktası haline gelmekle kalmamış, aynı zamanda doğu ile batı arasındaki ticaretin en önemli antrepolarından biri olmuştu. İnalcık'ın sözleriyle "İstanbul'un hem rakibi hem tamamlayıcısı olan Bursa'nın nüfusu 15. asır ortalarında İstanbul'unkine yaklaşmış, hatta aşmıştı."[1] Bursa Hindistan'dan gelen baharat ve kumaş ticaretinden büyük bir kaynak yaratırken, İran üzerinden yapılan ipek ticaretinde de batının başlıca kapısı haline gelmişti.

İnalcık Akkoyunluların 1472'de Tokat'ı alıp tahrip etmelerinin nedeni olarak, burada ipekli mallar için ikinci bir gümrük kurulmasını gösterir. Daha sonraki yıllarda Osmanlıların Kızıldeniz ve Mısır'a kadar ilerlemeleriyle Hindistan ticaretinde yeni olanaklar ortaya çıkmış ve (Venedik Balyosu'nun tahminlerine göre) 16. yüzyılın sonlarında bu ticaret yalnız padişah hazinesine yılda yarım milyon altın bırakır hale gelmişti.[2] Burada bir not olarak kaydedelim ki, Portekizlilerin Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan ticaretine girmeleri Osmanlıların elinde bulunan doğu Akdeniz (ve yine önemli olan Karadeniz) limanlarından yapılan ticareti derhal çökertmemiştir, ama süreç içerisinde kaynak girişini ciddi şekilde azalttığı muhakkaktır. Ümit Burnu yolunun uzun ve meşakkatli olması, eski geleneksel ticari ilişkilerin devamı, İngiltere ve Hollanda'nın Portekiz gemilerine karşı korsan saldırıları vs. eski ticaretin, azalarak da olsa uzun süre yenisiyle birlikte sürmesini sağlamıştır. Ancak, her halükârda, Osmanlı Devleti 15. yüzyıl sonundan itibaren, Safevilerle ve Portekizliler başta olmak üzere Avrupalılarla ticaret yolları üzerinde rekabet etmek zorunda kalmıştı.

Osmanlılar için çok önemli bir başka konu da Orta Asya ile ilişkilerdi. Osmanlı Türk unsuru buradan gelen göçlerle kuvvet kazanıyordu ve bu göç yolu tehdit altına girmişti. Şii Safevilerin hasmane bir şekilde Öz-

bek hanları ile Osmanlılar arasına girmesi, bu tarihi ilişkiyi son derece zorlaştırmakta ve ayrıca Rusların bölgede ilerlemelerini kolaylaştırmaktaydı.[3] Rusların 1552'de Kazan, 1555 yılında Astrakhan hanlıklarını ellerine geçirmeleri üzerine, Hazar'ın kuzeyindeki yol büyük ölçüde kesildi ve Osmanlıların bölgedeki Türklere yardım gönderme olanağı ortadan kalktı. (Bu arada şunu kaydetmekte yarar vardır: Göç sürekli olmakla birlikte, Ruslar tarafından sıkıştırılıncaya kadar taraflar sürekli iyi ilişkiler geliştirmeyi gündeme almamışlardır.) Orta Asya ile batı Türkleri arasındaki bu yol tekrar ancak 450 yıl sonra açılabildi. Orta Asya'dan Türkiye'ye göç, I. Dünya Savaşından Soğuk Savaşın sonuna kadarki dönemde azalsa da hiçbir zaman kesilmeyecek ve her yıl az veya çok, bazı göçmenler Osmanlı topraklarına ulaşmayı başaracaktı.

15. yüzyıl sonlarında Osmanlılar, orta Avrupa ve Akdeniz'de Habsburglar, Akdeniz'de Venedikliler, doğuda ise Şii Safevilerle çatışma halindeydi. Zaman zaman şiddetlenerek süren bu çatışmalara, 16. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde Ruslar ve Hint Okyanusu'nda Portekizliler eklendi. Bu hasımlar dönemin en büyük, en iddialı veya en dinamik güçleri arasında yer alıyorlardı ve hiçbir devlet, sorunlarının hepsini avantajlı bir şekilde çözmeyi umut edemezdi. Yeni çatışma alanları, askeri-stratejik üstünlük gayreti ve ticaret yollarının denetimiyle ilgili olduğu için, konuyu ikinci hususu ihmal etmeden ele almak gerekmektedir.

Pirenne'ye atıf yapan Mustafa Akdağ, Osmanlıların yayıldıkları doğu Akdeniz, Karadeniz ve çevre devletlerden ekonomik düzen diye bir şey almadıklarını, buralarda kendilerinden çok önce her yana dal budak salmış olan İtalyan ticaret kolonileri ve güçlü iktisadi işletmecileriyle karşılaştıklarını yazar.[4] Akdağ aynı yerde, "Fatih İstanbul'a girerken, Bizans'ın bu ünlü başşehri sanki Venedik ve Ceneviz ticaret adamlarının kendi insafsız çıkarlarına işlettikleri çok büyük bir sömürü pazarı idi" diyerek devam eder. Karadeniz limanları bu ticaretin çok önemli birer uzantısıdır. Bu konuyu vurgulamak için Türk tarihçisi Kemal Paşazade'den aktarma yaparak, onun "Fatih Sultan Mehmed Kefe'yi, II. Bayezid Akkerman'ı İtalyanlardan alırken, buraların bütün Avrupa ve Asya tüccarlarının buluştukları çok büyük birer pazar olduğunu belirtmekten geri kalmadığını" ifade ettiğini ek-

ler.[5] Karadeniz'den çıkartılınca, okyanus ticaretinin de büyük ölçüde dışında kaldıkları için İtalyanlar kayba uğramışlardır.

Karadeniz ticareti tümüyle sönmemiş, Alman Hansa Ticaret Birliğiyle işbirliği yapan Ruslar tarafından kuzeye kaydırılmıştı. Böylece Osmanlı Devleti Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmiş ama ticaret potansiyelini yitirerek ekonomik kayba uğramıştı. Ayrıca Timur'un zayıflattığı Altınordu Devleti ve İdil-Ural Türkleri de süreç içerisinde Ruslar karşısında bağımsızlıklarını yitirmişlerdi. Güçlenen Rusya, Osmanlı Devleti için çok büyük ve yıpratıcı bir çatışma alanı açıyordu. Ancak Osmanlılar Hint Okyanusu'nu daha acil bir tehdit olarak gördüler ve giderek daha büyük dertler açan stratejik kuşatılmışlıklarını kırmak için önce bu alana yöneldiler. Burada sadece Osmanlıların ticari çıkarları ve devlet gelirleri zarar görmekle kalmıyordu, Avrupalılardan silah alan Safeviler karşısında Osmanlıların en büyük üstünlüğü olan ateş gücü avantajı da riske girmişti.

Hint Okyanusu'nda Osmanlı-Portekiz rekabetinin temelleri, Vasco de Gama'nın Ümit Burnu yolunu bulup baharat zenginliklerini Avrupa'ya taşıdığı 1487-1502 yılları arasında atılmış, hemen akabinde Amiral d'Albuquerque'in genel vali ilan edilerek büyük bir donanmayla Hint Okyanusu'na gelmesiyle olgunlaşmıştı. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı almasından iki yıl önce, 1515 yılında ölünceye kadar d'Albuquerque, Basra Körfezi'nin ağzındaki Hürmüz Adası'nı, Sokotra'yı, Bahreyn ve Maldiv Adaları'nı aldı ve 1510 yılında da Hindistan'ın Goa limanını ele geçirerek büyük bir üs haline getirdi. Hint racaları arasındaki sonsuz iç kavgalar, onun okyanusa hâkim olmasını kolaylaştırmıştı.[6]

"Osmanlı Devleti Mısır'ı aldığında, o zamana kadar Portekiz-Mısır sorunları haline gelen sorunlar Osmanlı-Portekiz sorunları haline gelmişti. Zira Portekizlilerin Basra ve Kızıldeniz ağızlarını tutmuş olmaları Basra, Bağdat, Yemen, Hicaz ve Mısır çıkarlarına çok zarar veriyordu."[7] Kanuni Sultan Süleyman, bu bölgeye tayin ettiği ilk amiral olan Selman Reis'in Yemen'de ölümünden 11 yıl sonra (bu arada yerine yeğeni Bayramoğlu Mustafa geçmişti), Mısır asıllı Hadım Süleyman Paşa'yı Portekizlilerle mücadele için Mısır'a yolladı ve Kızıldeniz'de bir donanma inşasına girişti. Bunun için Alanya'dan Mısır'a 76 gemi yükü kereste ve inşaat malzemesi,

işçi ve 7.000 asker yollandı. Yeni donanma hazır olunca 1538 yılında Hint Okyanusu'na açılarak Kızıldeniz'in girişindeki Aden'i aldı. Böylece Yemen, Hicaz, Mısır ve Habeşistan'a müdahale için avantaj kazanılmış oluyordu. Ama Hürmüz Boğazı'na yakın olan Diu Kalesi alınamadı. Ada hükümdarının Portekizlilerle işbirliği yapması ve büyük bir Portekiz donanmasının yaklaşmakta olduğu haberi nedeniyle 20 gün süren bir kuşatmadan sonra donanma Yemen kıyılarındaki Muha Limanına çekildi. Okan aslında Portekizlilerin büyük bir donanma hazırladıkları haberinin sahte olduğunu, casusun bu haberi ileten mektubun Süleyman Paşa'nın eline geçmesini sağladığını, kısacası Osmanlıların bir savaş aldatmacasına kurban gittiğini ileri sürer.[8] Her halükârda Süleyman Paşa'nın bu ilk seferiyle Osmanlılar, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na adım atmış oldular. Burada inşa edilen 72 gemilik donanmanın bütün malzemesinin Anadolu'dan Mısır'a, oradan da çölü aşarak Süveyş tezgâhlarına ulaştırılması, imparatorluğun bu iş için muazzam kaynakları seferber ettiğini gösterir.

Hint Okyanusu'ndaki ikinci büyük girişim, 1547 yılında "Süveyş Kaptanı" makam adıyla bu bölgenin büyük amiralliğine atanan Piri Reis zamanında yapılmıştır. Portekizlilerin Kızıldeniz'deki Osmanlı donanma tesislerine düzenledikleri saldırıları püskürttükten sonra, Piri Reis Aden'i Portekizlilerden geri aldı ve 1551 yılında 30 gemiyle Hint Okyanusu'na açıldı. Burada Portekizlilerle bir dizi çatışma yaptıktan sonra (bunların mahiyetleri hakkında bilgiler çelişkilidir) Maskat Kalesini aldı, ama Hürmüz Adası kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı. Bazı kasabaları ve Kişm Adasını yağmaladıktan sonra Basra'ya geçti. Büyük bir Portekiz donanmasının yaklaştığı haberi üzerine, Piri Reis donanmadaki tamire muhtaç gemileri Basra'da bırakarak, hazineyi taşıyan üç gemiyle Süveyş'e döndü. Donanmayı Basra'da başsız bırakması ve kişisel servet edinmesi gerekçeleriyle padişaha şikâyet edilen Piri Reis'in 1554 yılında boynu vurdurulduğunda yaşı 80'in üzerindeydi. Türk denizciliğinin gerçek kurucusu sayılan Kemal Reis'in yeğeni olarak 1481 yılından beri bütün denizlerde yelken açmış bu büyük denizci böyle acı bir şekilde can vermişti.

Celalzade, Müneccimbaşı, Peçevi, Muratname, Mizancı Murad, Katip Çelebi ve başka kaynakları incelemiş olan Tevfik İnci, Piri Reis'in if-

Resim 7. Lala Mustafa Paşa'nın Doğu seferi sırasında Konya'ya yaptığı ziyareti gösteren bir minyatür.

tiraya kurban gitmesini, Basra Valisi Kubat Paşa'ya istediği rüşveti vermemesine bağlar. Bu nedenle Osmanlı gemilerinin tamiri için gerekli olan malzeme ve işgücü temin edilememiştir. Piri Reis Mısır'a vardığı zaman bu kez Semiz Ali Paşa'nın rüşvet isteğiyle karşılaşmış, ancak yanında getirdiği hazinenin devlete ait olduğunu söyleyerek reddetmişti. Bunun üzerine bu iki tezviratçı paşa onun Portekizlilerle anlaşıp Hürmüz'de kuşatmayı kaldırdığı ve sonra korkup kaçtığı yalanını uydurmuşlardı.[9] Haraç Osmanlı devlet idaresinde yerleşik bir davranıştır. Esasen Piri Reis'in hayatı, eserleri ve yaptığı sayısız muharebedeki tutumu da dürüstlüğü ve cesaretinin yeterli bir ispatıdır.

Tecrübeli denizci yaşlı padişahın idam fermanını beklerken, Hint Okyanusu'ndan sorumlu olan Süveyş kaptanlığına Piri Reis ile birlikte geldiği Basra'da kalan Murad Reis atanmıştı. Murad Reis Basra'dan çıkıp Hürmüz dolaylarında Portekizlilerle karşılaşmış, ancak yenilerek geri dönmüştü. Bunun üzerine Hint Okyanusu için tecrübeli bir denizci gerektiği anlaşılarak 1553 yılında Seydi Ali Reis tayin edildi. Tersaneden yetişmiş, Kanuni'nin Rodos seferinden başlayarak Preveze'de komutanlık yapmış ve 1551 yılında Tunus'un fethinde görev almıştı. Öncelikle yapılacak iş, Basra'da kalan gemileri Süveyş'e geri getirmek olduğu için, Ali Reis kara yoluyla Basra'ya geldi; bir süre tamiratı bekledikten sonra Portekiz filosunun çekildiğini haber alarak 15 kadırgayla denize açıldı. Ne var ki yolda 25 gemilik bir Portekiz filosu ile karşılaşınca muharebe etmek zorunda kaldı. Bu muharebeyi kazandıktan sonra Muskat açıklarında bu kez 34 parçalık bir Portekiz filosu ile savaşa girdi. Bu muharebelerde altı Portekiz gemisi batıran ancak kendisi de altı gemi yitiren Seydi Ali Reis'in elinde dokuz gemi kalmıştı. Yeni bir muharebeye girmemek için açılınca fırtınaya yakalanarak Hindistan'a doğru sürüklendi ve bu sırada üç gemi daha yitirildi. Gucarat'a bağlı Daman Limanı'na sığınan Ali Reis, bir Portekiz filosunun kendisini takip ettiğini öğrenince son altı gemiyle Surat'a ulaştı.

Gemiler yıpranmış, Mısır'a dönme olanağı kalmamıştı. Osmanlı askerleri son olarak Gucarat sultanının Surat limanını savunmasına yardım ettiler ve Portekizlileri püskürttüler. Osmanlı askerlerinin bir kısmı geri dönüş olanağı kalmayınca Gucarat'a yerleşti. Ali Reis ise Gucarat sul-

tanının teklif ettiği büyük rütbe ve paraları kabul etmeyerek bir avuç sadık adamıyla birlikte Delhi, Lahor, Kabil, Karabağ, Mervan ve Keş üzerinden Semerkand'a vardı. Yol üzerinde birçok saldırıya uğrayıp birkaç kez tutuklandılar. Buhara-Horasan-Hive yolundan Harezm'e geldikten sonra Ruslardan geçit izni alamayınca İran üzerinden Bağdat'a, oradan İstanbul'a ulaştılar ve iyi karşılandılar.[10]

Aynı zamanda bir bilim adamı ve şair olan Seydi Ali Reis'in maceralı yolculuğundan sonra, Osmanlıların Hint Okyanusu'ndaki son girişimleri 1563 yılında Portekizlilere karşı destek isteyen Ace Sultanlığı'na yardım gönderilmesiydi. Süveyş'te yeni bir donanma hazırlanarak başına Kurdoğlu Hızır Reis atandı. Ne var ki bu sırada Yemen'de çıkan bir ayaklanma donanmanın sefere çıkmasını engelledi. Sadece iki gemi dolusu malzeme ve bir grup silah uzmanı gönderilebildi. Osmanlılar bundan sonra Hint Okyanusu'nda başka bir girişimde bulunmadılar.

Osmanlıların bu alandan çekilmelerinin bir dizi nedeni bulunmaktadır. İlki, açıkça görüldüğü gibi coğrafidir. Osmanlılar, her ne kadar denizciliğe sanılandan çok daha fazla önem vermişlerse de, Hint Okyanusu kıyılarında gemi yapacak altyapıları yoktu. Gerçi bazı çareler düşünmüşlerdi ama 16. yüzyılda bunların gerçekleştirilmesi olanaksızdı. Şöyle ki, Başbakanlık arşivinde bulunan mühimme defterlerinin yedincisinin 258. sayfasından öğrendiğimize göre, Sokollu Mehmed Paşa, Mısır beylerbeyine bir mektup yazarak "Hindistan'ın üretimi ve Haremeyn-i Şerif'in korunması amacıyla Akdeniz'deki donanmamızın Kızıldeniz'e geçirilmesi için bir çare aramak zorunluluktur. Bu emri alınca vakit kaybetmeden bütün mühendislerini topla ve kanal açtırmak için gerekli incelemeleri yaptır. Süveyş'e bir kanal açılıp açılamayacağını bana bildir. Allahın inayetiyle kanalı açalım ve Hindistan'a sefer yapalım" demişti.[11]Ancak bu, düşüncede kalmaya mahkûmdu.

Kanuni döneminde Osmanlıların karada yaptıkları fütuhatın sınırlarına gelinmişti. Macaristan ve İran'a yapılan seferler çok büyük lojistik zorluklar doğurmaktaydı. Bu durum, imparatorluk yönetiminin hantallaşması, seferlere ruh verecek liderlerin olmaması, kapıkulu bürokrasisinin yozlaşması, askerin giderek itaatsiz hale gelmesi gibi faktörlerle birleşmek-

teydi. Osmanlıların sınır kalelerinde giderek daha büyük garnizonlar bulundurma zorunluluğu kaynakları tüketiyordu. Keza profesyonel askerlere ihtiyaç artarken, tımar sistemi çağın gereksinimlerini karşılayamaz hale gelmişti. Osmanlıların sıkıntıları artıyor, dünya ticaretini ellerine geçiren Avrupalılar giderek daha güçlü donanmalar kuruyorlardı. Akdeniz'de Haçlılarla sürekli savaşılırken, okyanuslara kaynak ayırmak zorlaşıyordu. Osmanlılar daha 15. yüzyılın sonlarından itibaren yelkenli gemiler inşa ediyorlardı. 1488 yılında 83 toplu, üç direkli ve barça adı verilen Osmanlı gemilerinin varlığı bilinmektedir.[12] Uzunçarşılı Osmanlılarda ilk kalyonların daha II. Bayezid devrinde, yani 15. yüzyılın sonlarında yapıldığını ifade eder.[13] Ancak Osmanlı donanması 16. yüzyıl boyunca esas itibariyle bir kadırga donanması olarak kalırken, batılılar okyanus seyrinde uzmanlaşıyorlardı. 17. yüzyılda Osmanlılar kadırgadan kalyona geçişi hızlandırdılar ama Kanuni ve Sokollu devirlerinde durum farklıydı. Sığ sularda avantaj sağlayan kadırgalarla okyanuslarda rekabet edilemezdi. Kaldı ki, Hint Okyanusu'nda kurdukları üstünlük sayesinde birçok yerel hükümdar, Portekizlilerle iyi geçinmek mecburiyetinde kalıyordu. Gerçi Portekizlilerle savaşanlar Osmanlılardan yardım istiyordu, ama bunun çok nadir ve yetersiz miktarda yapılması devlet-i âli yönünden bir güvensizlik yaratmaktaydı. Portekizliler de bir süre sonra Hint Okyanusu'nda geri plana düştüler ve ticaretlerinin büyük kısmını denizcilikte daha ileri olan Hollanda ve İngiltere'ye terk etmek zorunda kaldılar.

Osmanlılar Hint Okyanusu'ndan uzaklaşırken, kuzeyde muhteşem bir girişime atıldılar. Don ile İdil (Volga) nehirlerini birleştirecek bir kanal yaparak Karadeniz'den Hazar Denizi havzasına güç sevk edeceklerdi. İ. Hami Danişmend bu projenin gerçekleşmesiyle elde edilebilecek avantajları şöyle sıralamıştı: 1. Astrakhan'ı Rus işgalinden kurtararak çarlığı Hazar'dan uzaklaştırmak, 2. Kırım'ı tehditten kurtarmak, 3. Hazar-Azak denizleri arasındaki toprakları ilhak etmek, 4. Kafkasya'yı ele geçirmek, 5. İran'ı kuzeyden tehdit altına almak ve İran seferlerinin fevkalade zor olan lojistiğini suyollarıyla sağlamak ve 6. Türkiye ile Orta Asya arasındaki ulaşıma İran'ın müdahalesini önlemek.[14] Bunlar son derece önemli gerekçelerdi ama kısa sürede anlaşılacağı üzere, ancak büyük kaynakların tahsis

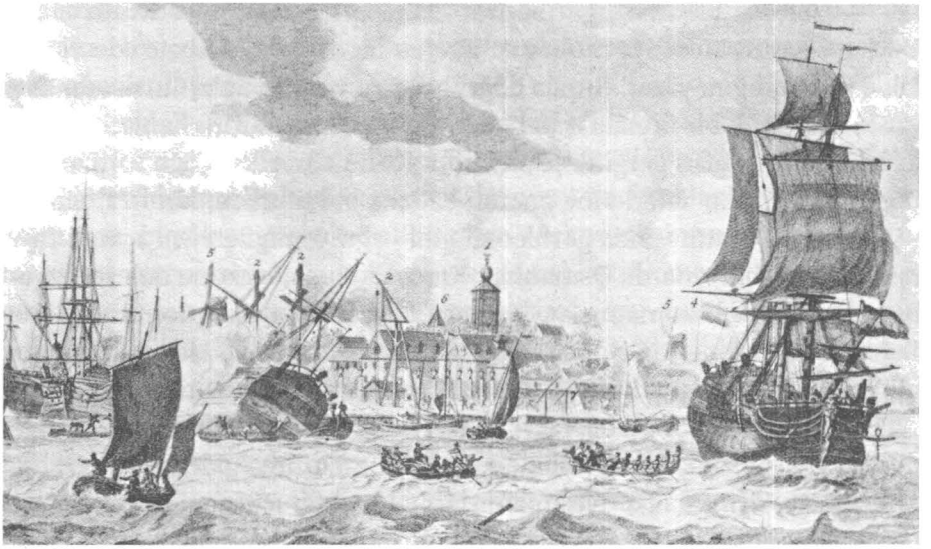

Resim 8. Ortaçağ sonlarında Osmanlıların karşılaştıkları Hıristiyan şövalyeleriyle ilgili sonradan yapılmış bir resim.

edilmesiyle elde edilebilirdi. Osmanlılarsa sahip oldukları kaynakları birçok harekât alanına dağıtmak zorundaydı. Bir harekâtın başarısı, söz konusu girişimi gerçekleştirecek kaynakların tahsisi ile mümkün olabilir. İrade, organizasyon ve inisiyatif bazen az kaynakla büyük işler yapılmasını sağlayabilse de, kanalları kazıp uzaktaki orduları besleyemez.

Don-İdil (Volga) kanalı projesi, Sokollu Mehmed Paşa'nın sadrazamlığında gündeme gelmiştir. T. Gökbilgin bu önerinin Kefe sancak beyi olan ve bölgeyi iyi bilen Kasım Bey tarafından yapıldığını ifade eder. Kasım Bey, Don ile Volga arasında 6 millik kanalın açılması halinde "hem Gürcistan, Şirvan ve Karabağ ülkelerinin kolaylıkla itaat altına alınacağını, hem de İran seferlerinde zahire sıkıntısı çekilmeyerek, top, cephane ve mühimmatın kolaylıkla nakledilebileceğini sadrazama anlatmış ve muvafakatini alarak böyle bir teşebbüse girişmiş"tir.[15] Bu fikrin İstanbul'da geniş bir tartışmaya açıldığı anlaşılmaktadır. Aynı kaynakta Polonya elçilerinin bunu şiddetle desteklediklerinden, Astrakhan'dan Azak yoluyla İstanbul'a gelen Yarlıkaş Mirza adlı bir mülteciden Sokollu'nun tavsiye aldığından, öte yandan birçok kişinin bu girişime karşı çıktığından söz edilir.

Sokollu kararını vererek 1569 Ağustosunda büyük bir donanmayı Kefe sahiline gönderdiği sırada, Kasım Bey de kanalın kazılması için hazırlık yapmaktaydı. Bazı kaynaklarda Kefe beyinin 50.000, Kırım hanının 30.000 işçi gönderdiği söylenmekteyse de, bu sayının abartılı olduğu açıktır. O dönemde büyük sayılarda insanın bir arada çalıştırılmasını sağlaya-

Resim 9. Çok sayıda topla donatılmış kalyonlar Batı ülkelerine denizlerde üstünlük sağlıyordu.

cak lojistik olanakların sağlanması imkânsızdı. Gerçek rakamlar muhtemelen 20.000 kadar askerle 10.000 kadar işçi olabilir veya buna yakındır. Bu rakamlara Kırım'dan gelen süvariler eklenmiş olabilir. Gerçek rakamları hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Yazılanlardan anladığımız kadarıyla, bir kısım askerin muhafazasında kazı başlamış ve bir başka grup Astrakhan yönünde harekete girişmiştir. Bu sırada Ruslar boş durmamış, bir yandan Astrakhan harekâtını engellerken diğer yandan da Prens Serebrianov komutasında hücum ederek çalışanları dağıtmışlardır. Kırım hanı da pek sıcak bakmadığı bu harekâta beklenen desteği vermeyince, morali bozulan Osmanlı askerleri Azak Kalesi'ne çekilmiş ve ardından İstanbul'a dönmüşlerdir. Karakışın gelmesiyle artan yiyecek sıkıntısının ve soğukların da askerin moralinde etkili olduğu kaydedilir. Osmanlıları sıkıştıran stratejik kuşatmayı kıracak ikinci büyük teşebbüs böylelikle akim kalır. Ruslar kanal projesini SSCB zamanında tekrar ele alacak, 1952 yılında Osmanlıların işe başladığı yerin 10 kilometre uzağında kanalı açacaklardır.

Gelelim başarısızlığın başlıca nedenlerine... Tarihler Kırım Hanı Devlet Giray'ın Moskova nüfuzuna girerek bu çalışmayı sabote edecek şekilde davrandığını yazar. Bunda doğruluk payı olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki bu büyük bir ihmale işaret eder. Osmanlıların Kırım hanları ile ilişkileri zaman zaman gerginleşebiliyordu. Kırım süvarileri çoğu zaman Osmanlı ordusunun zaferlerine önemli katkıda bulunurken, kimi zaman da –II. Viyana Kuşatmasında görüleceği gibi– ağır yenilgilere yol açacak davranışlara girebiliyorlardı. Osmanlılar Kırım'da Rus nüfuzunu önleyecek çalışmaları sistemli kılmamışlar, tam tersine bazen onları gücendirecek ve Rusların ekmeğine yağ sürecek tutumlar sergilemişlerdi. Halbuki Karadeniz'in kuzeyindeki Türk varlığının en büyük dayanağı Kırım'dı.

Diğer yandan bu operasyona yeterince hazırlık yapılmadan başlandığı da anlaşılmaktadır. Öncelikle Kefe beyine yardıma giden askerler, buraya ağustos ayına kadar ulaşamamışlardı; bu, sefer için son derece geç bir tarihti. Ayrıca, kanal açılacak yerde kale ve tahkimli mevzi inşası gerekirdi. Osmanlılar bu kanalı açabilseler dahi, bu suyolunu korumak için kalelere ihtiyaç vardı. Söz konusu dönemde hâkimiyet iddiasıyla girilen her yerde kale inşa edilirdi. Rusların Kafkasya ve Asya'da ilerlemeleri, birbiri ardına kurulan kale ve ikmal noktalarına yerleştirdikleri sürekli garnizonlar sayesinde mümkün olmuştu. Hele hele kanal gibi kolaylıkla tahrip edilecek bir tesis için daha inşaat aşamasının başından itibaren koruma şarttı. Nitekim Osmanlılar kışın sıkışınca yanlarında getirdikleri malzemelerinin çoğunu bırakarak çekilmişlerdi. Halbuki kalelerin korumasında kışı geçirmeleri, en azından malzeme ve muhafız bırakarak çekilmeleri ve ertesi bahar yeniden gelerek işe devam etmeleri gerekirdi.

Seferde yapılan bir başka hata, Osmanlı kuvvetlerinin ikiye bölünerek bir kısmının Astrakhan'ı kurtarmak için ilerlemesiydi. Astrakhan başarılı bir kuşatmayla Ruslardan geri alınsa dahi elde tutulabileceği kuşkuluydu, çünkü o kadar uzak bir nokta ikmal edilemezdi. Zaten bütün proje ikmal olanaksızlıklarını aşmak için gündeme getirilmişken, kuvvetlerin büyük kısmının kanal inşaatını koruması gerekirken, Osmanlılar bu kadar vahim hataları nasıl yaptılar? Muhtemelen Kırım hanının Rus taarruzlarını engelleyeceğini düşündüler, ancak bu mazeret değildir. Yanlış veya ek-

sik istihbaratın mazereti olmaz. Osmanlı bürokrasisinde bu seferi desteklemeyen unsurların, girişimin zayıf kalıp akamete uğramasına göz yummuş olmaları büyük bir olasılıktır.

Gerek Don-İdil (Volga) kanalı, gerekse Hint Okyanusu projeleri ancak bir dünya gücünün girişebileceği devasa işlerdi. Bu tür projelerin sahiplerinin çok kararlı olmaları gerekir. İstanbul'un fethini ele alalım, bu da çağının en büyük projesiydi. Fatih Sultan Mehmed tarafından son derece büyük bir kararlılıkla savunulmasaydı, gerçekleştirilemeyeceği açıktır. O dönemde Osmanlı bürokrasisinin bir numaralı ismi olan Çandarlı'nın bu projeye ne kadar karşı çıktığı, en azından düşünce düzeyinde ne kadar sabote ettiği, hatta savaşın zor anlarında kuşatmanın kaldırılmasını istediği bilinir. Ama Fatih vezirleri ve danışmanlarını toplamış, onların zihinlerini bu işe yoğunlaştırırken, diğer yandan son derece karmaşık lojistik, diplomatik ve askeri faaliyetlerin eşgüdümünü yapmıştı. Don-İdil kanalı ile Hint Okyanusu projeleri ordu ve donanmanın eşgüdümünün yanı sıra çok zor lojistik, teknik ve diplomatik faaliyetlerin kontrolünü gerektiriyordu. Kanuni'nin ölümünden sonra bu güçte bir lider çıkmayacaktı.

Osmanlının gücünü bütün cepheler arasında dağıtmak zorunda kalması en temel sorun olmuştur. Habsburglar, Venedik ve Safevilerle süregelen savaşların yanı sıra, Hint Okyanusu ve Karadeniz'in kuzeyinde hızla büyüyen bir tehdit olan Ruslara karşı verilen mücadele, büyük kaynak gerektiren çabalara, kale ve donanma inşasına, silah ve barut üretimine, inanılmaz nakliye masraflarına mal olmaktaydı. Hiçbir güç bütün bu mücadele alanlarına kaynak yettiremezdi. Bu nedenle Osmanlılar önce en uzaktaki Hint Okyanusu'nu terk etti. Diğerleri için yapabileceği bir şey yoktu, çünkü söz konusu güçlerin hiçbiri rekabetten vazgeçmeyecekti.

II. VİYANA KUŞATMASI BOZGUNU

Bu bölümde kronolojik olarak uzun bir sıçrama yaparak II. Viyana Kuşatması'na geçiyoruz. Osmanlıların 17. yüzyıl boyunca yaşadıkları bu en büyük bozgunu, aynı dönemde yapılan diğer savaşlardan ayrı ele alacağız. 1593 yılında Habsburglarla mücadele tekrar başladıktan sonra, çatışmalar uzun süre sınırlardaki kuşatmalar ve küçük muharebelerle, nispeten düşük yoğunluklu bir şekilde sürüp gitmişti. Ne var ki 13 yıl süren uzun savaşın sonunda, 1606 yılında yapılan Zitvatorok Antlaşmasıyla Osmanlılar, Habsburglar karşısındaki üstün konumlarını kaybetmiş, eşit koşullarda masaya oturmak zorunda kalmıştı. Bu artık bir şeylerin değiştiğinin kesin işaretiydi. Aynı dönemde Kafkasya'daki, Irak'taki çatışmalar zaman zaman önem kazanıyordu.

Dönemin en büyük ve uzun seferi 1645'ten 1669'a kadar süren Girit savaşlarıdır; bu muhtemelen bir adanın alınması için tarihte yapılan en uzun seferdir. Keza Ukrayna ve Polonya sınırlarında da başarılı savaşlar yapılmıştır. Ancak 1683 Viyana bozgunundan sonra, Avrupalılar Kutsal İttifakı oluşturarak kapsamlı bir savaş yürütmüşler ve 1699 yılında Osmanlıları Karlofça Antlaşmasını imzalamaya mecbur bırakmışlardır. 17. yüzyılda, başarılı savaşların yanı sıra bir dizi büyük yenilginin nedenleri üzerinde de durmak gerekir.

Yönetimde istikrar önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nu kuranlar, yani ilk on padişah ortalama 27 yıl hükümdarlık yapmışlardı. 11. padişah olan II. Selim'den Karlofça'yı imzalayan 22. padişah II. Mustafa'nın tahttan indirilmesine kadar olan sürede ise hükümdarlık süresi ortalama 12 yıla inmiş, bu padişahlardan beşi tahttan uzaklaştırılmış ve biri öldürülmüştü. II. Viyana Kuşatması bozgununu yaşayan IV. Mehmed tahttan indiriliyor, bürokrasi ve ulema toplanarak II. Süleyman'ı tahta geçiriyor, dört yıl sonra onun yerine tahta geçen II. Ahmed dört, sonra gelen II. Mustafa ise sadece beş yıl hükümdarlık yapabiliyordu. Osmanlı karar alma süreçleri artık bürokrasi ve yeniçeriler arasındaki

karmaşık dengeler tarafından belirleniyor, saray entrikaları durumu karmaşıklaştırıyordu.

II. Süleyman tahta geçirildiğinde, cülus bahşişi isteğiyle ayaklanan kapıkulu askerlerinin taleplerini karşılamakta iç hazine yetmeyince sarayın eşyaları eritilmişti. Sınır kalelerine yiyecek gitmediği için aç kalan askerler teslim olmaya başlamışlardı. Asiler İstanbul'dan ancak büyük görevler verilmek suretiyle uzaklaştırılabiliyordu. Esnaf parayı kabul etmez olmuştu. Avrupa'ya yerleşmiş Türkler ilk kez kitle halinde ricat etmeye başlamışlardı.[1] II. Viyana seferi işte bu ölçüde büyük bir bozgunla sonuçlanmıştı.

Sıkıntılarla bitecek yüzyıl başlarken, II. Osman'ın ve IV. Murad'ın trajik hayatları da toplumdaki çürüme ve çözülmeyi yansıtıyordu. Devlet otoritesi hemen her bölgede sarsılmış ve işler iyice kontrolden çıkmaya başlamıştı. Örneğin, 1607 yılında Bursa'yı yağmaladıktan sonra İstanbul kapılarına ilerleyecek kadar güçlenen asi Karayazıcı karşısında çaresiz kalan devlet, onun kardeşi Deli Hasan'ı Bosna beylerbeyi yaparak isyanı yatıştırmaya çalışmıştı. Bu acizlik çözülmeyi hızlandırıyordu. Osmanlıların bu koşullarda bile sürekli ordu kurmaları ve cepheye sevk etmeleri mucize sayılmalıdır. Ancak orduların kalitesi giderek bozuluyor ve daha disiplinli ordular kurmayı öğrenen rakipleri karşısındaki nispi güçleri sürekli azalıyordu. II. Selim 1568 yılında yeniçerilerin taleplerine karşı duramayıp, oğullarının da acemi erat olarak ocağa yazılmalarına rıza gösterdikten sadece 25 yıl sonra, bunlar çoğunluğa geçmişlerdi. Titiz bir aday seçimine dayanan sistem çökmüş, bütün askeri birlikler rüşvetle bordroya geçmiş niteliksiz ve disipline gelmeyen her çeşit insanla dolmuştu.

Bernard Lewis, Osmanlı tarihçisi Selaniki Mustafa'nın, her türlü rezil döküntünün safları şişirmesinden sonra gelenek ve saygının tümüyle ortadan kalktığını söyleyerek yakınmasını aktarır. Bu çürümeyi Koçi Bey'in benzer şikâyetleriyle destekler: "Dini, inancı belirsiz adamlar, kasabalılar, Türkmenler, Çingeneler, Kürtler, yabancılar, Lazlar, göçebeler, katırcılar, deve sürücüleri, şerbetçiler, eşkıyalar ve yankesiciler ve her çeşit döküntü doldu, düzen ve disiplin çöktü, kanun ve gelenek kalmadı."[2] Kanunsuzluk ve düzensizlik sadece orduyu değil bütün ülkeyi sarmış, binlerce köy boşalmış, ahali kentlere veya dağlara kaçmış (büyük kaçgun), devlet otoritesi bir-

çok bölgede fazlasıyla yıpranmıştı. Celali ayaklanmaları birbirini izliyor, paranın değeri sürekli düşüyordu. Amerikan altın ve gümüşünün yarattığı enflasyon, Osmanlı ülkesine de yansıyor, diğer yandan masrafları olağanüstü artan devlet, sikkeye koyduğu gümüşü azalttıkça azaltıyordu. Alım gücü düşen kapıkulu askerleri ise başkentte gerçek iktidarı ellerinde tutuyor ve devleti haraca kesiyordu.

Burada bir noktayı vurgulayalım. Büyük imparatorluklar her şeye rağmen büyük güçlere sahiptir. Osmanlı Devleti de ardı ardına sayısız gaileyi aşmıştır. Öyle ki, sürekli iç isyanlara rağmen çöküş döneminde dahi kendisinden kat kat güçlü koalisyonlarla savaşmış, birçok kez yenilmiş; ancak her yenilgiden sonra bir şekilde yeniden toparlanmasını bilmiştir. Kanuni döneminde başlayan ve 17. yüzyılın ilk yarısında giderek artan kötü gidişi durdurmak isteyen padişahlar başarılı olamamışlardı, ama Köprülüler zamanında bir toparlanma gerçekleşti. Öyle ki, Osmanlılar yeniden Viyana'yı almayı bile düşünür oldular.

Osmanlı Devleti her dönemde yenilgiyle sonuçlanan muharebeler yaşamıştı; ama savaşın bütünü söz konusu olunca, 17. yüzyılda hâlâ hiçbir devlet Osmanlılar karşısında tek başına zafer kazanmayı ümit edemezdi. Osmanlılar 18. yüzyıla kadar büyük yenilgilerini iki veya daha fazla büyük gücün bir araya geldiği koalisyonlar karşısında almışlardı. Yani, Osmanlı yöneticilerinin zihninde yenilgi hâlâ arızi bir olaydı ve devlet nizamı tekrar kurulunca yine zafer dönemine girilecekti. Bu doğrultuda Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Macaristan'da sonu gelmeyen huzursuzlukları çözmek amacıyla Viyana'ya yönelmesi şaşırtıcı görülmeyebilir. Ancak Osmanlılar 150 yıldır böyle bir girişimde bulunmamışlar, hatta 1619-1648 yılları arasında Avrupa'yı mahveden 30 yıl savaşları sırasında bile bunu düşünmemişlerdi. Gerçi söz konusu dönem Osmanlılar için de bunalımlı geçmişti, ama biraz toparlandıktan hemen sonra büyük fetihlere girişmek kolayca verilebilecek bir karar değildi. Ancak onları bu işe teşvik eden, bunun olabilirliğine inandıran bir dizi koşul gerçekleşti ve sefer açıldı.

Osmanlı yöneticileri bir dizi büyük hata yapmasalardı, Viyana'yı alamasalar bile her şeye rağmen seferi avantajlı mütareke koşullarıyla sonuçlandırabilirlerdi. Habsburglar gerek mezhep savaşları, gerekse Fransa

ile mücadele etmekten iyice yorgun düşmüşlerdi. Nitekim seferin hemen öncesindeki dönem boyunca, Avusturyalılar Osmanlılar açısından hiç de dezavantajlı olmayan 1664 Vasvar Barış Anlaşmasını yenilemek için gerçekten istekliydiler; ama Osmanlılar muhtemelen bunu zaaf belirtisi olarak görüp savaş kararı verdiler. Barış koşulu olarak Avusturya'nın asla vazgeçemeyeceği bir kale olan ve Viyana'nın yakın savunma hattında bulunan Raab/Yanıkkale'yi istemeleri zaten bunu açıkça gösterir. Diğer yandan Osmanlıların Viyana'nın askeri savunma tedbirleri konusundaki istihbaratları eksikti. Kentin kısa sürede teslim olabileceğini düşündüler, ama bekledikleri̇nden çok daha güçlü bir savunma ile karşılaştılar. Elverişli bir barış olanağı varken, sadrazamın koşulları o kadar zorlayarak savaşa yönelmesi, Viyana'yı kişisel bir hedef haline getirdiğini düşündürmektedir.

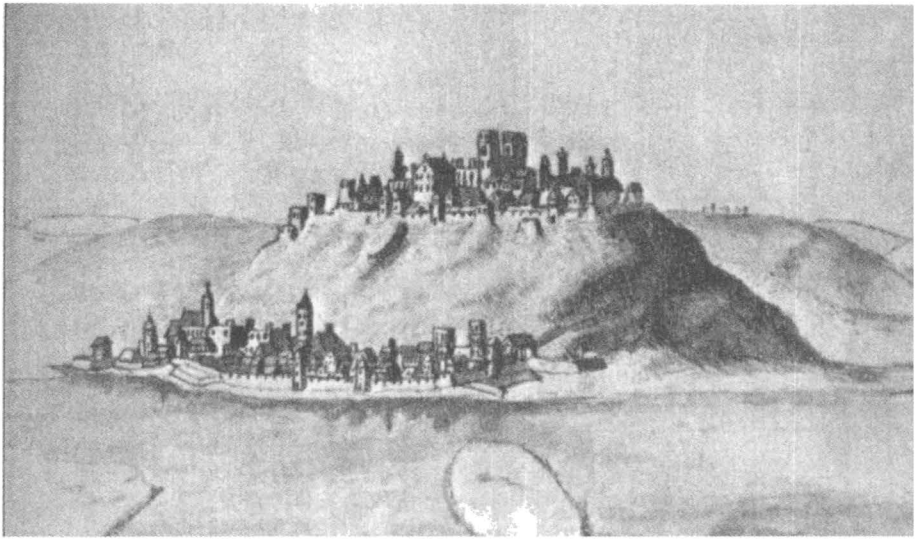
Bu sefere yol açan önemli bir koşul da Fransa ile Habsburglar arasındaki rekabetti. Mazarin 1661 yılında öldükten sonra, o sırada 25 yaşında genç bir adam olan XIV. Louis, Şarlman gibi bir lider olma tutkusuyla Fransa'yı Avrupa'nın en güçlü devleti yapmak üzere harekete geçti ve olağanüstü yetkiler üstlendi. Önündeki temel sorun, Habsburgların Fransa etrafında oluşturduğu halkayı kırmaktı. İki büyük başbakanı Louvois ve Colbert'in yardımlarıyla ordu ve donanmayı modernleştirdi. Büyük istikhâmcı Vauban güçlü sınır kalelerini onun zamanında inşa etti. 1665 yılında Habsburglara karşı harekete geçen XIV. Louis, İspanya, Hollanda, İngiltere, İsveç, Alman prenslikleri ve Avusturya'nın karıştığı savaşlardan sonra, 1678 ve 1679 yıllarında bir dizi antlaşmayla gerçekleştirilen Nymegen barışıyla Fransa'yı Avrupa kıtasında güçlü bir konuma getirdi, ama denizlerde üstünlük İngiltere'deydi.[3] Bu süreçte Osmanlıların Avusturyalılarla yaptığı bütün savaşlar Louis'nin işine yaramıştı. Bu savaşlar sonrasında, Louis'nin Osmanlıları Avusturya ile savaşa teşvik ettiğinden söz edilir. Habsburglara karşı başarılı bir mücadele yürüten Macar soylusu İmre Tököli meselesi öne çıktığı zaman diplomatik çabalar iyice yoğunlaşmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan destek alan Tököli'nin direnişi, Habsburglara karşı yapılacak bir seferde önemli bir güç unsuru olarak görülüyordu. 1681-1682 kışında İstanbul'daki Habsburg Elçisi Kuniz, 1684 yılında sona erecek barış antlaşmasının yenilenmesi için gayret gösterirken, Fransız

Elçisi Guilleragues, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı Habsburglara karşı savaş açması için kışkırtıyordu. Barış antlaşmasına hiçbir kapı aralanmaması, Avusturya'nın Osmanlı başkentine ikinci bir heyet göndermesine yol açtı ve heyet 1682 Nisanında İstanbul'a geldi. Osmanlılarsa Tököli ile işbirliğini geliştirerek onu orta Macaristan hâkimi olarak tanıdılar ve ertesi yıl yapılacak büyük sefere hazırlanmaya başladılar. 1682 yılı sona ermeden, Türk birlikleri ve Tököli'nin askerleri akınlara başlamışlardı.[4] Hem Fransızlar hem de Tököli'nin ısrarlarının sadrazamın sefere karar vermesinde etkili olduğu düşünülebilir. Kaldı ki Erdel Prensi Apafy'nin, Tököli'yi desteklemesi de Osmanlıların elini güçlendirmekteydi.

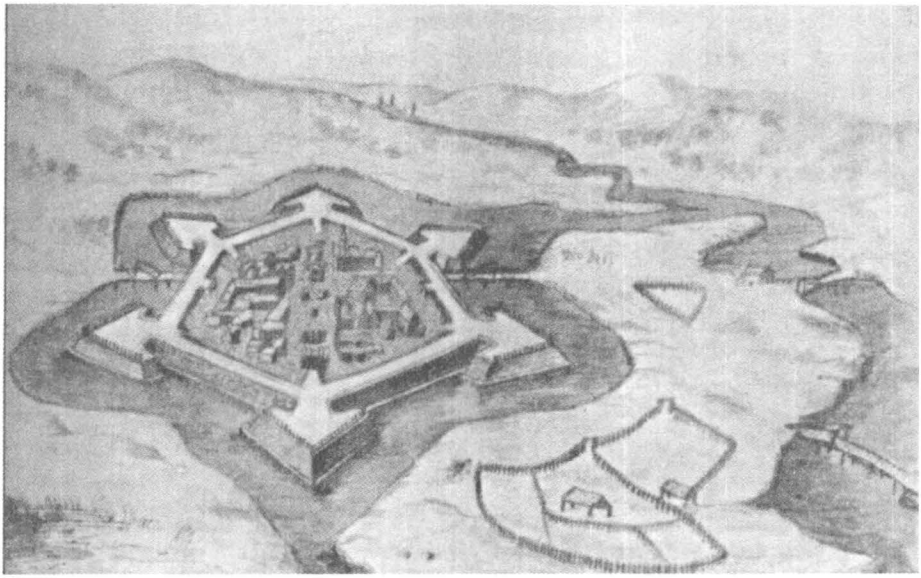
Fransızlar sefer başlayınca Habsburglarla fiili işbirliğine geçerek, Avrupa'dan toplayacakları tüm birlikleri Türklere karşı kullanmalarına olanak sağladılar. Hıristiyan dayanışması aralarındaki çatışmaların önüne geçmişti. Ayrıca 1683 yılı Mart ayının son günlerinde, Avusturya'nın Polonya ile bir ittifak antlaşması yapması kötü işaretti; ama artık geri dönüş noktası geçilmiş, Osmanlı ordularının yığınak ve yürüyüşleri başlamıştı. Sadrazam bu haberi aldığında ordu Sırbistan'daydı.

Osmanlı ordusunun Macaristan'a yaklaşması, özellikle büyük bir kuşatma için gerekli gereçlerle ağırlaşan yürüyüş temposuyla üç aya yakın sürmüş ve yaz ortasını bulmuştu. 27 veya 28 Haziranda (farklı kaynaklara göre) Osmanlıların orta Avrupa askeri yolu üzerinde bulunan İstolni Belgrad'da bir savaş meclisi toplandı. Kara Mustafa Paşa çoktan vermiş olduğu karara uygun şekilde, doğrudan Viyana üzerine yürünmesini istedi ve Reis-ül Küttab Telhisizade Mustafa Efendi tarafından desteklendi. Tuna bölgesinin koşullarını iyi bilen Kırım Hanı Murad Giray ile Budin Beylerbeyi Koca İbrahim Paşa ise bu yıl Yanıkkale ve Komarom kalelerinin alınmasını, kışın bölgede geçirilmesini ve ertesi yıl erkenden Viyana'ya yürünmesini istediler. Ancak Viyana'nın zayıflığı konusunda yanlış istihbarata güvenen sadrazam ısrar etti ve görüşünü kabul ettirdi.[5] Suriye Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa ile Temeşvar Valisi Ahmed Paşa'nın itiraz ettikleri; İbrahim Paşa'ya çok kızan sadrazamın ona "kır sakallı korkak" diye hakaret edip Budin'e geri gönderdiği de kaydedilmiştir.[6] Savaşın bu şekilde bir iç çatışmayla başlaması iyi bir işaret değildi.

Resim 10. Tuna boyundaki kaleler 16. ve 17. yüzyıllar boyunca sürekli el değiştiriyordu.

Osmanlı ordusu Viyana üzerine yürürken önemli bir hata yaparak güçlerini dağıttı. İmre Tököli kendi başına birçok kaleyi fethederken, Vezir Mehmed Paşa 20.000 askerle Yanıkkale'yi kuşatıyor; Nureddin Saadet Giray buna yakın bir kuvvetle Slovakya'ya akın yapıyor, Eğri Beylerbeyi Hüseyin Paşa aynı bölgede ikinci bir akına girişiyordu. Viyana'nın 30 kilometre kadar güneyindeki Viener Neustadt, diğer kalelerin aksine teslim olmamış ve kuşatmaya direnmişti. Keza Burgenland, Stirya ve doğudaki bazı vilayetlere, Linz istikametine ve başka yönlere de akınlar yapılmaktaydı. Viyana'nın kuzeyindeki Klosterneuburg Kalesi üç hücuma da direnecekti. Böylelikle 14 Temmuz günü Viyana kuşatması başlarken Kara Mustafa Paşa'nın yanında en fazla 60.000 asker kalmıştı. Başta zayıf bulduğu direnişi elindeki kuvvetlerle birkaç haftada kıracağını düşünen, ancak ilk günlerde bunun gerçekleşmeyeceğini anlayan paşa, otağını terk ederek tüm zamanını kuşatma tabyalarında geçirmeye başlamıştı. İki taraf karşılıklı top ateşi açarken, akıncı kolları 100.000'den fazla esirle ağırlaşmış vaziyette hâlâ dağınıktı ve askerin bir kısmı esir ve ganimetle geri dönmekten başka bir şey düşünmez olmuştu.

Resim 11. Avrupalılar yeni tip kaleler inşa ederek savunmalarını güçlendiriyorlardı.

Kuşatmanın ilk safhasında elindeki topların surları yıkamayacağını anlayan Kara Mustafa Paşa'nın Budin'deki çok sayıda topu neden getirtmediği sorulmuştur. Ancak elde yeteri kadar sahra topu vardı ve ağır kuşatma toplarının getirilmesi en azından beş ila altı hafta alacaktı. Yani toplar ağustos sonu veya eylül başında gelse bile bu kuşatma mevsiminin sonuna yakın bir tarih olacaktı. Viyana ya eldeki olanaklarla alınacaktı ya da geri dönülecekti. Diğer yandan Avusturyalılar aktif bir savunma uyguluyor ve zaman zaman huruç hareketleri yapıyor; batıya çekilen İmparator Leopold ve başkomutanı Loren Dükü yeni birlikler hazırlıyordu. Bu ordu ağustos sonlarında Viyana'ya yaklaştı. Ayrıca Polonyalılar da yola çıkmışlardı. Tököli ile birlikte Slovakya'da bulunan Hüseyin Paşa, Polonyalıları durdurmak için sadrazamdan 20.000 asker istedi, buna karşılık 10.000 Kırım atlısı gönderildi. Ancak atlıların sadece 300'ü Hüseyin Paşa'ya ulaştı, geri kalanı esir ve ganimetleriyle birlikte bir an önce Kırım'a dönmek için yollarda oyalanmaya başlamışlardı. Takviye alamayan Hüseyin Paşa'nın yanındaki Macarlar ve Kı-

rımlılar iyi durumda değildi. Böylece ana ordudan tecrit olan bu birlikler kuşatılarak yenilgiye uğratıldı. Hüseyin Paşa şehit düşerken, Eğri Beylerbeyi Mehmed Paşa kurtarabildiği birliklerle Viyana'ya gelebildi. Osmanlıların durumu ciddiydi.

Resim 12. Osmanlı birlikleri Orta Avrupa ovalarında Viyana'ya doğru ilerliyor.

Eylülün ilk günlerinde iki aya yakın bir süredir kuşatma altında kalan Viyana zayıflamış ama Avusturya ve Polonya orduları kente iyice yaklaşmıştı. Kara Mustafa Paşa derhal karar vermeliydi. Kuşatma kaldırılmalı ve düşmanın ana kuvvetleri ile muharebe edilmek üzere tertiplenme yapılmalıydı. Bu muharebe veya muharebelerin sonucuna göre tekrar karar alınması gerekiyordu. Haçlı ordusunu yendiği takdirde Viyana'nın düşmesi kaçınılmaz gibiydi. Ancak bu kadar kayıp verdikten ve surlarda gedikler açılmaya başladıktan sonra kuşatmayı kaldırmaya eli varmıyordu. Yine de etrafa dağılan Türk birliklerini mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde Viyana'ya çağırarak kuşatma ile düşman orduları arasında savunma hatları oluşturmaya çalıştı. Son hücum için birkaç gün daha kazanırsa, kenti alıp düşmanın moralini bozmayı ve onlarla bu şekilde muharebe etmeyi düşündüğü anlaşılmaktadır, olayların gidişatı da bunu doğrular mahiyettedir.

Savaş prensiplerinin belki de en önemlisi, eldeki gücün gerektiği zamanda gerektiği kadar yoğunlaştırılabilmesidir. Halbuki Kara Mustafa Paşa şimdi elindeki gücü iki büyük işe dağıtmaktaydı. Böylece ne kuşatmayı sona erdirebilecek ne de düşman ordusunu engelleyecek güç yoğunlaşmasını yapamayacaktı. Ayrıca diğer çok önemli bir savaş prensibi olan em-

niyet prensibini göz göre göre ihmal ediyor, stratejik ve taktik bir baskına uğrama tehlikesini göz ardı ediyordu. Kısacası zamana karşı yarışıyordu, ama işler giderek kontrolden çıkmaktaydı. Yine de bir umudu vardı. Takviye alan Avusturya ve Polonya ordularının Tuna'yı geçmesini önleyebilirse, çok kayıp vermiş olan Viyana düşebilirdi. Kullanabilecekleri büyük köprü Kırım Hanı Murad Giray tarafından korunuyordu. Merzifonlu önemli kuvvetlere sahip Kırım hanının bu köprüyü tutabileceğine, en azından düşmanı birkaç gün oyalayabileceğine emindi.

11 Eylül günü Kırım hanı Haçlı ordularının bu köprüden geçmesini bir tepeden seyretmekle yetindi. Elindeki güç onları engellemeye pekâlâ yeterdi. Nitekim yanındaki imamı bunu niçin yapmadığını sorunca Giray'ın yanıtı, Öztuna tarafından Merzifonlu'yu hiç sevmeyen Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ağzından şöyle aktarılır: "Behey Efendi, sen bu Osmanlı'nın bize ettiği cevri (cefa, eziyet) bilmezsin; ancak bizi bir hale kodular ki, yanlarında Eflak ve Boğdan keferesi kadar rağbetimiz kalmadı; düşmanın toplanmasını ve hareketini kaç defa yazıp bildirdim. İnadından dönmeyip söz geçiremedim. Hezar gune yazdığı itab-amiz cevablar ile gönderdiği mektublarında kokmuş bargir eti yediğimize varınca yazmış, inşa'Allaahü Ta'ala bu düşmenin defi yanımda (benim için) la-şey (çok kolay) idi; ve bilirim dinimize de düşmez, ihanetdir; lakin gayret (asaletim) beni komadı; anlar (Osmanlılar) da görsünler, kendilerin kaç akçalık adem imiş; Tatar kadrin bilsinler deyip atın tepdi (sürdü)..."[7] Giray böylece Viyana önlerine gelip sakin bir şekilde düşmanın köprüyü geçip yaklaştığını söyledi. Kırım kuvvetlerine ihtiyacı olan sadrazam bir şey diyemedi. Ertesi gün bir meydan muharebesi kaçınılmaz olmuştu.

Müttefikler 12 Eylül sabahı Viyana'nın banliyösü Kahlenberg bağlarına gelerek mevzilenirken, Tuna'yı kayıpsız geçmiş olmanın moral üstünlüğüne sahipti. Osmanlı ordusu ise bıkkın ve yorgundu. Sol kanattaki Murad Giray savaşa isteksizdi, savaşın sonu ne olursa olsun hanlıktan alınacağını ve hatta kellesinin gideceğini biliyordu. Onun yerine hanlığa geçirilmeyi bekleyen amca oğlu Hacı Giray ise daha iyi savaştı. Sağ kanattaki Koca İbrahim Paşa, Merzifonlu'ya düşmandı. Muharebe başladıktan bir süre sonra ortada hiçbir askeri neden yokken bir kısım askeriyle Yanıkkale'ye doğru çekildi. Böy-

lece iki kanattan sıkışan Osmanlı ordusu akşama kadar muharebe edip 10.000 kadar kayıp verdikten sonra bütün ağırlıklarını bırakarak çekilmek zorunda kaldı. Viyana kurtulmuş, Osmanlıların muhteşem çadırlı ordugâhı, binlerce çadır, sadrazamın otağı, ordu arşivi ve 300 top düşmanın eline geçmişti. Zaferde büyük payı olan Polonya Kralı Sobieski, eline geçen ganimetin zenginliğinden şaşkına dönmüştü. Yağmaya dalan Haçlılar, Osmanlı ordusunu hemen izlemediler. Aksi halde çekilen orduya çok büyük kayıp verdirebilirlerdi. Ancak yine Öztuna'nın sözleriyle: "Budin'de toplanacak olan Osmanlı ordusunun önünde 10 günlük bir yol vardı. 12 Eylülü 13 Eylüle bağlayan karanlık bir yaz sonu gecesinin ilk saatlerini Türkler Küçük Alföld ovasında ilerleyerek geçiriyordu. Bu güneye ve doğuya doğru bir çekilişti. Ve uzun bir yürüyüştü. Tam iki buçuk asır devam edecekti."[8]

Kısa vadeli kazançlar ve Hıristiyanlık çağrılarıyla harekete geçen Polonya, Osmanlıların doğu Avrupa'daki etkinliğinin yıkılmasını takiben, 18. yüzyılda paylaşılarak bağımsızlığını yitirdi. (Sobieski'nin Viyana'ya yürüme kararında 1672 ile 1676 arasında süren Osmanlı-Polonya savaşlarının etkisini de düşünmek gerekir. Kaldı ki, Polonyalıların Osmanlıların çekildiği bir doğu Avrupa'da ülkelerinin bölünüp parçalanacağını düşünmeleri kolay değildi, ama en azından tehditlerin artacağını görmemiş olamazlar.) Osmanlılara kırgınlıkları nedeniyle yenilginin kapısını açan ve belki de Viyana'yı kurtarmış olan Kırımlılar ise Ruslara karşı vatanlarını savunamadılar ve yüz yıl bile geçmeden bağımsızlıklarını yitirdiler. Böylece bir Türk halkı daha esarete düşmüş oldu. Sobieski belki uzun vadeli siyasi hesaplarını yanlış yapmıştı, ama Murad Giray açıkça ve bilerek ihanet etmişti. Ancak bunlar Viyana'nın uzun vadeli sonuçlarıdır. 1683 yılına dönelim.

Hırsına yenilerek ihanet eden Koca İbrahim Paşa, 14 Eylül 1683'te idam edildi. 22 Eylülde Budin'e varan Merzifonlu, Murad Giray'ı hanlıktan alarak yerine Hacı Giray'ı tayin etti. Bu sırada müttefik ordular Estergon'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Budin Beylerbeyi Vezir Kara Murad Paşa, Estergon yakınlarındaki Çiğerdelen Kalesi önlerinde ileri çıkmış olan Polonya birliklerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Ne var ki, Avusturyalılar gelince beş kat sayı üstünlüğü ile bu kez zafere ulaştılar. İlk zaferini tekrarlayacağı zannı içerisindeki Mehmed Paşa, otuzar bin kişilik ordular-

Resim 13. Osmanlı süvarilerini gösteren bir minyatür.

la yardımına gelmekte olan İmre Tököli ve Hacı Giray Han kuvvetlerini beklemeden hücuma geçme hatasını yaptı. Önce Çiğerdelen sonra da Estergon düştü. Estergon'u ümitsizlik anına kadar savunduktan sonra vire ile çıkan, yani serbest geçiş hakkı karşılığında teslim eden komutanlar, Merzifonlu'nun emriyle idam edildi. Bundan sonra da Merzifonlu'nun idam emri geldi. Yenilginin sorumlusu oydu, ama orduyu tekrar toparlayabilecek kişi de oydu. Bazı tarihçiler Merzifonlu'nun idamını Macaristan'ın kaybedilmesindeki önemli nedenlerden biri olarak görürler. Esasen Viyana bozgunu bütün Hıristiyan devletlerin harekete geçmesine neden olmuş ve kısa sürede yenilgiler birbirini izlemeye başlamıştır. Bunları önümüzdeki bölümde ele alacağız.

Osmanlı yönetim sistemi büyük bir devlet geleneği yaratmasına karşın, sürekli bunalımlar yaratan ve yine kısa sürede toparlanabilen bir sistemdi. Bütün bürokratik sistemlerde olduğu gibi yöneticilerin nitelikleri ve kararlılıkları çok önemliydi. Şiddet bu sistemde giderek daha fazla öne çıkıyordu. Sistemin kararsızlığı yapısındaki kargaşadan kaynaklanıyordu. İstanbul'da kalıcı bir merkezi bürokrasi vardı, ama imparatorluğun dört bir yanındaki görevliler, bir yandan başkentin talimatlarını iyi kötü uygular görünürken, diğer yandan kendi işlerini yürütüyorlardı. İstanbul'da kuvvetli bir iradenin varlığı hissedildiği zaman, tabi olur gibi yapılıyor; ama bu irade zayıfladığında çıkarlar yine öne alınıyor-

du. Bu siyasi oyunun labirentlerinde idam edilmeden dolaşabilenler kazanıyor, devlet ve halk daima kaybediyordu. Siyaset aynı zamanda idam anlamını taşıyor, ya devlet başa-ya kuzgun leşe anlayışıyla zenginleşme fırsatı sağlayan bürokratik makamlar için acımasız bir yarış yapılıyordu. Bürokrasi hem bir anlamda sahibi olduğu devleti ayakta tutuyor hem de soyuyordu. Süreç içerisinde yerel güçler bu oyuna giderek daha fazla katılmaya başlayacaktı.

Viyana bozgununun yaşandığı dönemde, Avrupa'da ulus devletlerin merkezi monarşiler tarafından olgunlaştırılma süreci yaşanıyordu. Osmanlı'da ise merkezi devlet dağılma sürecine girmekteydi, işin aslı buydu. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Viyana'yı fethedebilseydi bile bu süreçlerin temel işleyişini değiştiremezdi. Ama bu daha çok olayın genel yanlarıyla ilgili bir hususdur. Biz seferin özel koşullarını incelemeye devam edelim.

Yanlış istihbarata, Viyana'nın Osmanlı lojistik olanaklarının dışında veya en uç sınırında olması gibi hususlara değinmiştik. Avusturya içlerine süvari akınları yapılabilirdi; ama bir sefer mevsiminde, ağır kuşatma malzemeleriyle girip çıkılamazdı. Osmanlıların orta Avrupa politikasını yaratan Kanuni Sultan Süleyman bunu görmüş, Macaristan'ın tümünü fethetmeye girişmemiş, üçe bölünmüş bir Macaristan'ı tampon bölge olarak tutmayı yeğlemişti. Bu politika Tuna bölgesindeki sınırları sürekli bir çatışma alanı haline getirmekteydi; ama bu çoğu zaman düşük yoğunluklu bir çatışmaydı. Bu sınırdaki tahkimatlara zaten önem veriliyordu, ama bunlar artırılabilir ve dikkatli bir ittifak politikasıyla daha etkili olunabilirdi. Ne var ki sınırları aşırı genişleyen imparatorluklar genelde eldeki gücü dağıtır ve yenilgi kaçınılmaz hale gelir. Savunmaya ayrılması gereken gücün, sınırları genişletmek için kullanılmaya çalışılması çoğu imparatorluğa felaket getirmiştir. II. Viyana Seferi bunun tipik bir örneğidir.

1683 seferinin önemli bir özelliği, merkezi bir savaş yönetiminin varlığına rağmen, sefere katılan komutanlarda ve diğer personelde başarılı bir askeri girişimin olmazsa olmaz koşulu sayılan amaç birliğinin bulunmamasıydı. Serdar-ı ekrem, yani başkomutan olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, zeki ve güçlü bir lider olarak bilinir; ama açıkça anlaşılmaktadır ki, bu kadar büyük bir hareket için şart olan birlik duygusunu yaratama-

mıştır. Kısacası bu seferde herkes kendi özel savaşını yürütmüştür; İmre Tököli kendi krallığı için kaleler fetheder, Kırımlılar yağma peşindedir, kendilerini dışlanmış hisseden paşalar kelleleri pahasına hainlik yaparlar.

Genelde Kırım süvarilerinin keşif akınları, düşman süvarisinin keşif yapmasının önlenmesinde, komuta heyetinin karanlıkta bırakılmasında, düşman arazisinden yiyecek ve yem temin edilmesinde faydalı olurdu. Ancak bu sefer esnasında süvariler ganimetle o kadar yüklenmişlerdi ki, fonksiyonlarını yerine getirmekte yetersiz kaldılar. Ayrıca Merzifonlu'nun hem Kırımlılara hem de kendisiyle aynı fikirde olmayan Osmanlı paşalarına hakaret etmesi ve düşmanlıklarını kazanması da basiretsiz bir tutumdu. İhanete uğramak yenilginin mazereti olamaz. İhanete, hele bu kadar yaygın bir dizi ihanete mahal vermek de bir liderlik kusurudur. Kaynaklar onun Osmanlı ordusunda büyük bir nefret yarattığını örnekleriyle kaydeder. Padişahtan Merzifonlu'nun idam fermanını isteyenlerin arasına yeniçeri ağaları da katılmıştır.

1683 yılının son günlerinde hesaplaşmalar bitmiş ve taraflar yeni savaşlara hazırlanmaya başlamıştı. Batılılar Osmanlı'nın düştüğü bu zayıf durumdan sonuna kadar yararlanmak için ertesi yıl "Kutsal İttifak"ı kuracaklar ve Karlofça barışını elde edinceye kadar savaşa ara vermeyeceklerdi.

On Birinci Bölüm

17. YÜZYILDA KÜÇÜK VE BÜYÜK YENİLGİLER

Batı Cephelerinde Büyük Koalisyona Karşı

Osmanlıların 17. yüzyılın sonlarına kadar hiçbir zaman tek bir hasım tarafından yenilgiye uğratılmadığını, bazı muharebeleri yitirse bile sonuçta savaşları kazanabildiğini, bu nedenle Hıristiyan devletlerin hemen her zaman Papalık devletinin desteği ile koalisyonlar oluşturduğunu ifade etmiştik. Bu yüzyılda devlet hâlâ güçlü olmasına rağmen, yenilgiler giderek artmıştı ve bunların en önemlisi II. Viyana Kuşatması bozgunuydu. Bunun hemen ertesinde kurulan "Kutsal İttifak" ilk kez Osmanlıların başa çıkabileceğinden daha büyük güç oluşturmuştu. Karşısındaki cephe genişlerken, Osmanlı Devleti sürekli savaştan yıpranmış, hazinelerini ve insan gücünü ciddi şekilde tüketmişti. Öncelikle, batılıların askeri sınır dedikleri Macar-Hırvat sınır boyları veya genel olarak Tuna cephesi diyebileceğimiz bölge daima sorunluydu. Burası adeta sürekli bir savaş bölgesiydi. Kaleler kuşatılıyor, alınıyor, geri alınıyor bu arada akınlar yapılıyor, akıncılar baskına uğratılıyor ve bu faaliyet sonu gelmez bir şekilde devam edip gidiyordu.

16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başında bu bölgede yaşamış ve birçok savaşa bizzat katılmış ve bize büyük bir eser bırakmış olan Peçevi İbrahim'in yazdıkları çok öğreticidir. Sınır bölgesi o kadar güvensiz hale gelmişti ki "Budin ile Belgrat arasında bulunan bütün kale ve kasabalar kuşatılmış durumdaydı. Kimse bir yerden ötekine gidemezdi. Peçoy'daki fakirhanemizde gece oldukça akşamdan kılıcımızı kuşanır ve tüfeğimizi kucağımıza alır, öyle yatardık."[1]

Peçevi bunu sınır boyundaki yanlış politikalara bağlar. 1594 yılında uzun savaş başladıktan sonra, Sinan Paşa cepheye gelen orduyu Macaristan içlerine yönlendirecek yerde, Osmanlıların egemenliğindeki sınır bölgelerinin yağmalanmasına izin vermiştir. Bu nedenle köylüler Osmanlıla-

ra düşman olmuş, bölge yanıp yıkıldıktan sonra geride kalan güçlü kuvvetli köylüler silaha sarılıp haydutluğa başlamış ve Osmanlılar, toplu olarak oturdukları merkezlerin dışına çıkamaz hale gelmiştir.[2] Burada Sinan Paşa'nın beceriksizliği ve diğer komutanlara, özellikle Ferhat Paşa'ya düşmanlığı nedeniyle yenilgiye sebep olduğu birinci elden aktarılır. Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın da korkaklık ve hainlikte babasından aşağı kalmadığı, 1595 yazında 40 kilometre uzaktaki Estergon'da büyük muharebeler sürerken, Budin Kalesi'ne kapanıp kaldığı, nihayet sahraya çıktığı zamansa sarhoşluktan atından düştüğü, aynı sırada babasının Romanya bataklıklarında bocalayıp durduğu anlatılır. Budin'den çıkan yardımcı kuvvet ardı ardına muharebelerde ağır kayıplar verir ve Estergon aylarca direndikten sonra düşer. Estergon dokuz yıl sonra geri alınır ama Sinan Paşa'nın açgözlülüğü çok daha büyük bir faciaya yol açar. 27 Ekim 1595'te Türk ordusunun en önemli unsurlarından akıncı askerleri tarihte eşi görülmemiş bir rezillik sonucunda imha edilir.

Osmanlı Devleti'nin bu sırada yaşamakta olduğu bunalımı fırsat bilerek isyan eden Eflak Voyvodası Mikhail'i cezalandırmak için Tuna'nın kuzeyine geçen, ancak büyük bir beceriksizlikle orduyu Romanya (Eflak) kırlıklarında boş yere dolaştırıp yıpratan Sinan Paşa, ekim sonunda Tuna Nehrini Yerköy-Rusçuk köprüsünden geçip İstanbul'a dönmeye karar verir. Ordu üç gün üç gece ağırlıklarla birlikte güney yakasına geçtikten sonra geride sadece akıncı birlikleri kalınca, Osmanlı ordusuyla çatışmaya cesaret edemeyen asi Voyvoda Mihail köprüye yaklaşır. Akıncılar rahatça köprüyü geçip selamete ulaşabilecekken, Sinan Paşa ganimetten hissesini almak için, akıncıları tek tek köprü başındaki tahsildarların kontrolünden geçirtip yavaş bir şekilde güneye aldırmaya başlar. Mikhail nehre yanaşıp köprüyü top ateşine tutar, köprü yıkılırken kuşatılan binlerce akıncı imha edilir.[3] Türk asıllı akıncıların bu şekilde imhası, orduda kapıkulu ağırlığını artırır ve akıncıların görevi pek güvenilir olmayan Kırım süvarilerine verilmeye başlanır. Bunun II. Viyana Kuşatması'nın felaketle sonuçlanmasında ne kadar büyük bir önem taşıdığına değinmiştik.

1594 yılında başlayan savaş, 1606 yılında Zitvatorok Antlaşması sona erdiğinde, iki taraf da boş yere yıpranmış ve genel durumda önemli bir

değişiklik meydana gelmemişti. Steplerden Kızıldeniz'e, İran ve Kafkasya'dan Mısır ve Akdeniz'e kadar birçok bölgede farklı sorunlarla boğuşmak zorunda kalan Osmanlılar, Tuna cephesinde barış istiyorlardı; ancak burada durumu değiştirecek kesin sonuçlu bir harekât da yapılamıyordu. Zitvatorok'tan sonra, her ne kadar sınır çatışmaları sürüp gidecekse de, Avusturya ile 1663 yılına kadar harp yapılmayacaktı. Diğer yandan söz konusu dönemin büyük bölümünü 30 Yıl Savaşlarıyla (1618-1648) geçiren Habsburglar kendilerini toparlayıncaya kadar bu cephe nispeten sessiz kalacak, ancak bu tarihten sonra büyük olaylar birbirini izleyecekti. Savaş 1663 yılında çok daha büyük boyutlarda başlayacak ve II. Viyana Kuşatmasında dengelerini yitiren Osmanlıların orta Avrupa'dan çekilme süreci başlayacaktı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'ya, kesin sonuçlu bir harekâtın hesaplarını yaparak mı, yoksa kentin zenginliklerinden gözü kamaşmış olarak mı yürüdüğü sorusunun yanıtı hep tahmini olarak kalacaktır. Bu bozgun 1684 yılında Kutsal İttifakın kurulmasına yol açacak ve 1699'da Osmanlılara Karlofça Antlaşmasını imzalatıncaya kadar ittifak inatla savaşacaktı. Venedik, Avusturya, Polonya ve Rusya'ya karşı Ege, orta Avrupa ve Karadeniz'in kuzeyinde yapılan savaşlar ülkeyi tüketecekti. Bu savaşların ana cephesi kaçınılmaz olarak Tuna boylarıydı. Roma İmparatorluğu'ndan beri doğu ile batı arasındaki doğal ve tarihi sınır olan Tuna Nehri, Osmanlıların uzun ve giderek umutsuz hale gelen direnişine sahne olacaktı. Ama bundan önce 1663 yılına, savaşın başına dönmek gerekir.

1661 yılında babası Mehmed Paşa'nın ölümünü takiben sadrazamlığa getirilen Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, devlet ve ordu işlerine daha iyi vakıf olduktan sonra Avusturya ile ilişkiler gerginleşmiş, 1663 yılında savaş ilan edilmişti. Bu dönemde devlet işleyişindeki bozulma artmakla birlikte, Osmanlılar hâlâ dünyanın en büyük askeri gücüne sahipti. Aynı anda Girit Savaşının sürmesi Osmanlıların orta Avrupa'da büyük bir orduyu cepheye göndermesine engel değildi. Nitekim savaş iyi başlamış ve Uyvar gibi son derece önemli bir kalenin alınmasını takiben, Almanların antlaşma hükümlerini ihlal ederek inşa ettikleri Zrinvar Kalesi de alınıp yıkılmıştı. Burada Habsburg imparatorluk ordusunun başkomutanı Kont von Strozzi vurularak öldürüldü. Onun yerine geçen Kont Montecuccuoli, yetenekli bir

asker ve savaş teorisyeniydi. İlerleyen yıllarda Viyana sarayının askeri konseyi olan Hofkriegsrat'ın başına getirilecek ve profesyonel ordunun kurulmasında öncülük edecekti.

Köprülü, Habsburgların barış arayışlarına rağmen, daha iyi koşullar dikte edebilmek için Viyana'nın kapısı sayılan Yanıkkale'yi de fetihlerine eklemek istiyordu. Ne var ki bunun için Raab Nehri'nin aşılması gerekiyordu ve tarih boyunca sayısız kez tekrarlandığı gibi felaket yine bir su geçişi sırasında gelecekti. İki ordu nehrin iki yakasında karşı karşıya geldi ve top ateşi açıldı. Ahmed Paşa düşmanın hazırlıklı olduğunu görüp geri dönebilirdi. Ne var ki o dönemin zihniyeti buna kolay kolay izin vermezdi ve ayrıca geri dönen bir ordunun kabul ettirebileceği koşulların daha zayıf olacağı kuşkusuzdu. Bu durumda 1 Ağustos 1664 günü Osmanlılar nehir üzerine art arda iki köprü kurup 10.000 askeri karşıya geçirdi ama her iki köprü de çöktü. Adeta Yerköy-Rusçuk felaketi tekrar yaşanıyordu. Ordu nehrin karşısında kalan ve kuşatılan 10.000 askerin imhasını izlemek zorunda kaldı. Yedi saat savaşıp imparatorluk kuvvetlerine büyük kayıp verdiren askerlerden sağ kalanlar, bardaktan boşalırcasına yağan yağmurdan taşan nehre atladıysa da çoğu boğuldu. Bu süre içerisinde yeni bir köprü kurulamamış ve bu askerler desteklenememişti. Batılıların "St. Gotthard Zaferi" adını vererek abarttıkları olay, sonuçta Habsburgların amacına hizmet etmiş ve son savaşlarda aldıkları kaleleri Osmanlılara bırakmak pahasına Habsburglar Vasvar barış antlaşmasını elde etmişlerdir. Vasvar Antlaşması Osmanlıların lehinedir. Habsburglar ise işi bu kadar kayıpla atlatmaya çoktan razıdır.

Düşmanın savunduğu bir su engelini geçip taarruz etmek, tıpkı sırtını bir su engeline dayamak suretiyle savunma yapmak gibi her zaman riskli bir iştir. Ne var ki geçmişte birçok komutan bunu yapmak zorunda kalmıştır, yani bu bazen kaçınılmaz olabilir; kaldı ki birçok durumda başarılı su geçişleri de yapılmıştır. Ancak komutanlar bunu düşmanın savunduğu bir noktada yapmaktan kaçınırlar. İşte St. Gotthard'da yapılan büyük hatalar bunlardır. Öncelikle, burada muharebe yapılması şart değildi, çünkü Türkler taarruz eden taraf olarak yönlerini kolaylıkla değiştirebilir, başka bir hücum yolu bulabilirlerdi. İkincisi illa buradan geçilecekse, o zaman bir gösteriş taarruzuyla düşman oyalanırken savunulmayan bir noktadan

geçiş yapılabilirdi. Bu hataları biraz da zamanın zihniyetinde aramak gerekir; çünkü bu dönemde Türkler birçok ufak yenilgiye uğramakla birlikte, henüz büyük bir yenilgi tatmamışlardı. Düşman önünden çekilmek, bu geçici bir çekilme dahi olsa, henüz büyük bir ayıp olarak mütalaa ediliyordu. Artık ilk büyük yenilgi olan II. Viyana Kuşatması bozgunu pek uzak değildi.

Resim 14. Develer, ordu için atlar kadar önemliydi.

Büyük bozgunlar bazen hesapsız ve aldatıcı başarılardan sonra gelir. Örneğin Napoléon, Avrupa'yı ele geçirdikten sonra güçlerini dağıtmış, stratejik ihtiyatlarını özellikle İspanya'da yıpratmış ve Rusya'ya hesapsız bir sefer açarak mahvını kendi hazırlamıştı. Rusya'da sadece ordusunu değil itibarını, inisiyatifini ve sağlıklı düşünme yeteneğini yitirmişti. Aynı şey Hitler için de geçerlidir. O da Avrupa'yı ele geçirip gücünü dağıttıktan sonra Stalingrad ve Kursk Muharebelerinde stratejik gücünü ve ordusunun kremasını yitirmişti. Bundan sonrası hep yokuş aşağı olacaktı.

Tarihte paralellikler kurarken veya benzetmeler yaparken çok dikkatli olmak gerekir. Napoléon ve Hitler Rusya'da inisiyatifi yitirdikten sonra iki yıl içerisinde mahvoldular. Osmanlılar ise II. Viyana bozgunundan sonra toparlanıp, çöküşü 235 yıl geciktirebilmişti. Ama prensip aynıdır. Vasvar'dan sonra (1678'e kadar) Osmanlı, Girit'in fethini tamamlayarak Ukrayna ve Podolya'da kazançlı seferler yaptıysa da gücü dağılmıştı ve yeni seferlerde bu dağılma devam edecekti. Mustafa Paşa'nın 1683 yılındaki seferi yıkıcı oldu. Bunun nedeni Osmanlıların güçlerinin sonuna gelmele-

rinden çok, inisiyatifi yitirmeleri, şaşırmaları ve dengeyi yitirmeleridir. Askeri yenilgiler giderek çürümekte olan rejimin iç bunalımlarını daha da artırmıştı. Osmanlı Devleti aşırı merkezi yapısı itibariyle kaosa fazlasıyla açıktı, denge mekanizmalarından mahrumdu. Bürokrasideki ahengin bozulması ve yenilgiler birbirini besleyen süreçlerdi. Hatalarına rağmen o günlerde muhtemelen orduyu ve devleti tekrar toparlayabilecek kişilerin başında gelen Mustafa Paşa'nın idamı Karlofça'ya giden yolu açtı. Ancak bundan önce Zenta bozgununa değineceğiz.

Okurlarımız Zenta bozgununun da diğerleri gibi bir nehir geçişi sırasında meydana gelmesine artık şaşmayacaklardır. Bu olay 1697 yazına rastlar. 30 Nisan günü Edirne'de sefer-i hümayun yapılacağını gösteren dokuz tuğ şehir dışındaki ordugâha dikilmiş ve birkaç gün sonra saraydan ordugâha geçen Sultan II. Mustafa, 17 Haziranda ordunun başında yürüyüşe geçmişti. Bunun sefere başlamak için oldukça geç bir tarih olduğu ifade edilmelidir, öyle ki Belgrad'da seferin yönü ve hedefleri için harp divanı toplandığı zaman, Ağustosun 10'una gelinmişti. Öztuna, Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın sınırlı hedefleri olan bir sefer öngördüğünü, ancak onu kıskanan vezirlerin seferi tehlikeli bir yöne sürdüklerini yazar.[4] Ordu tayin edici bir muharebe için Macaristan'a girecek ve başarısızlık sadrazamın azline, belki de idamına yol açacaktır. Mehmed Paşa'nın aşırı sert tutumuyla birçok düşman kazandığı bilinse de bürokrasiye bu denli büyük bir hainliğin bulaşması, Osmanlı tarihine aşina olanlar açısından şaşırtıcı değildir ve bu olaylar birçok kaynakta kaydedilmiştir.[5] Ancak bu durum yenilgi için yeterli bir izah sayılamaz.

Anlatıldığı kadarıyla, çok başarılı bir komutan olan Mehmed Paşa, 1696 yılında Temeşvar'ı muhasaradan kurtarırken, Avusturya kuvvetlerini önemli bir yenilgiye uğratmıştı. 1697 seferinde ters davrandığı vezirlerin düşmanlığını kazanması nedeniyle, Belgrad'daki harp meclisinde Mehmed Paşa'nın Belgrad muhafızı Amcazade Hüseyin Paşa tarafından desteklenen görüşleri reddedildi ve sınırlı hedefler yerine Macaristan'a girerek Budin'e kadar ilerlenmesi kararlaştırıldı. Bunun için sırasıyla Tuna, Temeş, Begi ve Tisa nehirlerinin geçilmesi gerekiyordu. Eylül başlarında Osmanlı ordusu Zenta civarına kadar ilerlemiş, orduyu belli bir mesafeden izleyen Prens Eugene ise Varadin'e çekilmişti.

Avusturyalıların bir meydan muharebesine cesaret edemedikleri, ancak uygun bir fırsat bekledikleri hareket tarzlarından anlaşılabilir. Bu fırsat Tisa Nehri kıyısında bulunur. Mehmed Paşa'nın karşı koymasına rağmen, Osmanlı ordusu yakında büyük bir düşman ordusu varken nehir geçişi yapar. Göz göre göre hatada ısrar edilmiştir. Öztuna, Kont Marsigli'nin hatıratına atıfla, düşmana esir düşen Küçük Cafer Paşa adındaki üst rütbeli bir komutanın bütün savaş planlarını Prens Eugen'e anlattığından söz eder. Paşa, süvarilerin Tisa'yı geçtiğini, piyadenin ve ağırlıkların geride kaldığını, geçişin tamamlanması için birkaç gün gerekeceğini aktarmış, prens de bizzat keşif yaparak anlatılanların doğruluğunu görmüştür. (Öztuna ile Orhonlu arasında anlatım farkı vardır. Orhonlu muharebe sırasında Cafer Paşa'nın esir değil merkez kuvvetleri komutanı olduğunu yazar, birkaç tane olduğunu söylediği casuslar konusunda isim vermez.) Her halükârda Türk ordusunun yenilgisindeki esas faktör casuslar değil komuta zaafıdır. Türk ordusunun bu dönemde, cebri keşif veya muharebe keşfi dediğimiz operasyonları artık yeterli ölçüde yapamadığı, istihbarat eksikliği çektiği ifade edilmelidir.

Eski seferlerde akıncılar ve Kırım süvarileri düşman gerilerine ve yanlarına sürekli harekât yaparak hem istihbarat ve ikmal malzemesi getirir, hem de düşman süvarisini perdeleyerek bilgi edinmesini önler, düşmanı karanlıkta bırakırlardı. Ama akıncı ocağının sönmesi ve Kırım süvarilerinin özellikle 1683'ten sonra eski düzende olmamaları, Osmanlıları bu çok önemli unsurlardan yoksun bırakmıştı. Eugen casuslardan elde ettiği bilgileri pekâlâ kendisi de edinebilecek konumdaydı ve esasen onlara güvenmeyip keşfi bizzat yapmıştı.

Batılı kaynaklar Prens Eugen'in olayı yakından izlediğini teyit eden ifadeler kullanır. Eugen Türk süvarisinin nehri geçmesine kasten izin vermiş ve bölünmüş Türk ordusuna hücum etmiştir,[6] köprüyü top ateşine tutmuş, ana ordudan ayrılan unsurları imha etmiştir. Mehmed Paşa'nın bu sırada elinde kılıç paniği önlemeye çalışırken kendi askerleri tarafından öldürüldüğü tarihe geçmiştir. Durumdan sadrazamı sorumlu tutan yeniçerilerin isyanının, yenilgiyi bozguna dönüştürdüğü de ifade edilmekle birlikte, ordunun zaten kötü bir anda yakalandığı açıktır. Çok sayıda subay haya-

tını yitirmiş, ayrıca düşman binlerce araba, hayvan, silah ile çok miktarda altın ve hatta mühr-ü hümayunu ganimet almıştır.

Zenta yenilgisinden sonra Osmanlı, Macaristan üzerindeki bütün iddialarını bırakmak zorunda kaldı. Zenta'nın hemen ertesinde, o güne kadar tehdit altına gireceği düşünülmediği için kale bile yapılmamış olan Bosna'ya Prens Eugen'in yaptığı akın, Osmanlıların dengesini daha da bozdu. Osmanlılar o dönemde savaşa devam edecek olanaklara sahipti, ancak hem 15 yıldır süren savaşın yorgunluğu hem de yeniçerilere söz geçirilememesi barış yönünde güçlü bir eğilim yarattı. Ayrıca Avusturya, Venedik, Polonya ve Rusya'nın birlikte oluşturdukları tehdit artık Osmanlı gücünü aşar hale gelmekteydi. Kaldı ki İspanya, Papalık, Malta ve Toskana ile fiilen olmasa da hukuken savaş hali devam ediyordu. 26 Ocak 1699 günü imzalanan Karlofça Antlaşmasıyla Osmanlılar dört hasım devlete toplam 356.000 kilometre kare toprak terk edeceklerdi. Ama bundan çok daha önemlisi, bu antlaşmayla Avrupa'nın üstün duruma geçtiğinin artık kabul edilmesiydi.

Doğu Cephesi: Lojistik Kâbus

Doğu cephesinde harekât sahaları uzak, arazi ve iklim koşulları elverişsiz ve toprak verimsizdi. Bu nedenle doğuda savaşmak Osmanlılar açısından daima zor olmuştur. Daha 1514 yılında, Yavuz Sultan Selim'in İran seferinde, Şah İsmail yanmış toprak politikası uygulamış; Sivas'ın doğusunda kalan her şeyi, özellikle ürün ve binaları yakıp yıkarak geri çekilmişti. Yavuz, İsmail'in ordusuyla savaşmak için ilerlerken yaşanan yokluklar nedeniyle itaatsizlik baş göstermiş, 14 Ağustos günü yeniçerileri zorlukla ikna ederek 23 Ağustosta Çaldıran Zaferini kazanmıştı. Bundan sonra ilerlemiş ve 16 Eylül günü Osmanlı ordusu ilk kez Tebriz'e girmişti. Ne var ki bir Türk hanedanı olan Safeviler, Osmanlı ordusu çekildikten hemen sonra Tebriz'i geri aldı. Yavuz'un oğlu Kanuni de 1534 yılındaki İran seferinde Tebriz'e kadar ilerleyerek, kenti ikinci kez fethetmiş, ancak 4 ay 27 gün sonra terk etmek zorunda kalmıştı. Tebriz'in üçüncü işgali 1535 yılının 30 Haziran ile 27 Ağustos tarihleri arasına sıkışmış; 1548 yılının Temmuz ayındaki dördüncü işgal ise sadece beş gün sürebilmişti. Osmanlılar kenti

zorlanmadan alıyor, ama büyük bir garnizon bırakamamaları yüzünden terk etmek zorunda kalıyorlardı.

Kafkasya cephesinde gıda ve malzeme nakliyesi o kadar zordu ki, asker burada hizmet etmek için daima isteksizdi. Örneğin, Lala Mustafa Paşa'nın 1578 Şirvan seferinde bir kile (yaklaşık 25 kg) arpanın fiyatı altı altına çıkmış; beyaz unun kilesi 11 altına, beyaz ekmeğin kilesi ise 40 altın gibi fahiş bir fiyata satılmıştı.[7] Bu rakamlar abartılı olabilir, ancak bunun yarısı bile ortada ciddi bir açlık sorunu olduğunun işaretidir.

Osmanlıların büyük komutanlarından Özdemiroğlu Osman Paşa, 22 Eylül 1585 günü Tebriz'i tekrar fethetmiş, ama ordu çekildikten sonra Safeviler kenti almak için geri dönmüşlerdi. Kentteki Osmanlı garnizonu hiçbir lojistik destek almadan, yiyecek bulmak amacıyla yaptıkları 170 akın sayesinde bu kez 11 ay direndi. 500 ila 1.000 kişilik güçlü müfrezelerle yapılan akınlarda getirilebilen ortalama 300 yük tahıl, garnizonun sadece birkaç günlük ihtiyacını karşılayabiliyordu. Osmanlılar lojistik sorunlar yüzünden daha küçük İran birlikleri tarafından kolayca etkisiz hale getirilebiliyordu.[8]

17. yüzyılda Osmanlı-İran savaşları 1603 ile 1618 yılları arasında devam etmiş, kısa bir fasıla verip 1624'ten 1639'a kadar sürmüştü. Bu savaşları büyük zorluklarla yürüten Osmanlılar, Tebriz ve Revan'da tutunamayarak, 20 Kasım 1612 tarihli İstanbul Antlaşmasını imzalamaya mecbur kalmışlardı. Bu dönemdeki başarısızlıklara bir örnek, 9 Eylül 1605'teki Urmiye bozgunudur. Bu felaket, ordunun yeterli keşif yapmadan ilerlemesi ve baskına uğramasından kaynaklanmıştı. İstanbul Antlaşması hükümleri gereğince, Kafkasya ile Urmiye çevresindeki geniş toprakların İran'a bırakılmasıyla Osmanlılar ilk kez büyük bir toprak kaybına uğruyordu. İranlıların 1615 yılında antlaşma hükümlerini ihlal etmeleri üzerine savaş tekrar başladı. Sadrazam Kara Mehmed Paşa 1616 yılında Revan'ı kuşatmış ama başarısız olup çekilmişti. Çekilme sırasında ordu o derece sıkıntı çekmişti ki, 4.000 askerin ve sayısız hayvanın donarak öldüğü kaydedilir. 1618 yılında bir başka bozgun, 10 Eylül tarihinde Erdebil yakınlarındaki Pul-i Şikeste (Kırıkköprü) mevkiinde meydana geldi; ganimeti geri götürme telaşına kapılan Osmanlılar burada ağır bir yenilgiye uğradı.

Resim 15. Osmanlı topçusu birçok muharebede kritik bir rol oynamıştı.

1624 yılında başlayan İran savaşları ihanetlerle örülmüştü. Bağdat'ta nüfuz sahibi olan Bekir Subaşı, Bağdat Beylerbeyi Yusuf Paşa'yı öldürerek Safevilerle temasa geçmiş, ne var ki kendisi de ihanete uğramıştı. Oğlu Derviş Mehmed Ağa Safevilerle ayrıca temasa geçerek babasını satmış, ancak Safeviler Bağdat'ı alınca bu kadar ihanet eden bizim de işimize yaramaz deyip onu öldürtmüşlerdi. Olayların devamı adeta eski seferlerin tekrarı gibidir. Hikâyeyi yazıp sadece isim ve tarih yerlerini sonradan doldurmak üzere boş bırakabilirsiniz. Örneğin Hafız Ahmed Paşa'nın Bağdat'ı geri alma amaçlı, 1525 Kasımından 1626 Temmuzuna kadar uzanan seferine bakalım. Bağdat başarılı bir şekilde kuşatılmış ve Şah Abbas'ın kuşatmayı kırma girişimleri önlenmişken, açlık çeken yeniçerilerin isyanı üzerine kuşatma kaldırılmıştı. Halbuki 7 ay 20 gün süren kuşatmadan sonra şehrin düşmesi artık an meselesiydi.

Hüsrev Paşa'nın 1629 tarihindeki Bağdat Seferi ve kuşatması da başarısızdır. Ancak durumun zorluğunu göstermek amacıyla, bu seferin yürüyüş takvimini gözden geçirmekte yarar vardır. Hüsrev Paşa 9 Temmuz günü Üsküdar'dan hareket ettikten sonra 21 Ağustosta Konya'ya gelmiş ve yedi gün istirahattan sonra 28 Ağustosta tekrar yola çıkıp 2 Kasım günü Diyarbakır'a gelebilmişti. Ordu bu kez 15 gün istirahat etmiş ve 17 Kasımda yola çıkarak 17 Aralık günü Musul'a vasıl olmuştu. Burada Dicle ve Fırat taşkınları istirahat süresinin uzamasına neden olmuş, Küçük Zap suyu zayiatla geçilmiş, 28 Ocak günü yürüyüşe başlayarak Kerkük'e gelinmişti. Burada kale yapımıyla uğraşılmış, 4 Mayısta kale bittikten sonra Hamedan'a kadar ilerlenmiş, burası fethedildikten sonra geri dönülmüştü. Bağdat nihayet 5 Ekim 1630 tarihinde kuşatılmış, fakat durum umutsuz görülünce 14 Kasımda kuşatma kaldırılmıştı. Bundan sonra Musul ve Kerkük havalisinde sonuçsuz çatışmalar yaşanmış ve yıllarca doğu cephelerinde dolaşıp duran askerler isyanın eşiğine gelmiş, Hüsrev Paşa azledilmişti.

Savaş iki tarafı da yıpratarak sürerken, Tebriz 1635 yılında altıncı kez fethedildi. Bu sırada alınan Revan, ordu çekilir çekilmez tekrar Safevilerin eline geçti. Bağdat nihayet 1638 yılında son kez alındı. 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla Türk-İran sınırı bugünküne yakın şekilde çizildi; coğrafya başka bir çözüme olanak tanımamıştı. Bu arada şu-

nu ilave etmek gerekir ki Şii Türkler Osmanlılara karşı canla başla savaşmışlardır. Safeviler her ne kadar 17. yüzyılın sonunda Kutsal İttifak'a karşı yapılan büyük savaş sırasında, Osmanlılara karşı yeni bir cephe açmayarak dolaylı bir destek göstermişlerse de, İran'ın Şii Türkleri genel olarak 14. yüzyıldan itibaren Osmanlıları sürekli tehdit etmiş; ardı ardına yapılan savaşlarda devletin gücünü büyük ölçüde yıpratmış ve zaman zaman Osmanlılara karşı batılılarla ittifak aramışlardı. Şii Türkler o zamandan beri Fars kültürüne tabi olmuşlardır.

On İkinci Bölüm

18. YÜZYILDA ÇÖKÜŞE DOĞRU; RUS MESELESİNİN ÖNE ÇIKMASI

İmparatorluk Karlofça'dan sonra yeni bir macera peşinde koşacak halde değildi. Uzun savaşın yaraları henüz sarılmamış, altüst olan mali dengeler bir türlü kurulamamıştı. Bu durum Osmanlılar için yıkıcı sonuçlara yol açacaktı. Maaşlarını zamanında alamayan askerlerin zorbalıkları ve isyanları birbirini izliyordu. İyi padişahlardan II. Mustafa –bizzat sefere çıkan son Osmanlı sultanıdır– 1703 yılında asilerle başa çıkamayarak tahtı kardeşi III. Ahmed'e bırakmak zorunda kaldı (Edirne vakası) ve çekildiği köşede hayata küserek birkaç ay sonra vefat etti.

III. Ahmed döneminin en önemli olaylar dizisi, Karadeniz'e inmek için son derece kararlı bir mücadele veren Rusya'ya karşı verilen mücadeledir. Rusya o sırada Baltık kıyılarına hâkim olan İsveç ile savaş halindeydi. XII. Karl Osmanlılara sürekli haber gönderiyor ve kendisinin kuzeyden, Osmanlıların da güneyden yapacakları savaşlarla Rusların sıkıştırılmasını istiyordu. Gerçekten de bu durumda Rusların Baltık ve Karadeniz'e erişmesi zorlaşacak, sadece Kuzey Denizi'nde çıkışı bulunan bir kara devleti olarak kalacaktı. Söz konusu dönemde dünyada "Küçük Buz Çağı" denilen soğuk bir dönem yaşanıyor ve Kuzey Denizi limanlarına ancak yaz aylarında ulaşılabiliyordu. Osmanlılar Karlofça'da Rusya'ya verdikleri toprakları geri alma arzusuyla savaş yorgunluğu arasında bocalayıp duruyordu. Önlerine büyük bir fırsat çıkmıştı ama bunu kullanamayacaklardı. Ordu iyice küçültülmüş, yeniçeri ocağının mevcudu 70.000'in üzerinden 34.000'e, topçu mevcudu ise 6.000'den 1250'ye indirilmişti.[1]

Bu olayların birkaç yıl öncesinde, Kutsal İttifak savaşları henüz devam ederken, Çar Petro 1695 yılında Azak Kalesi'ne saldırmış ama o dönemde savaş teknikleri çok ilkel olan Rus ordusu, 94 gün süren çatışmadan sonra yenilerek çekilmişti. Ne var ki Petro kısa sürede ülkesinin ilk gemilerini inşa ederek bir donanma oluşturacak, ordusunu birinci sınıf devletlerin konumuna getirmek için kararlılıkla uğraşacaktı. Nitekim yabancı

uzmanlardan yararlanmış, Gordon adlı bir İskoç ile Lefort adlı bir Fransızın yardımlarıyla 1696 yılında tamir ve takviye görmemiş olan Azak'ı almış ve bunu Karlofça Antlaşmasının koşulları arasına sokmuştu.

Azak seferiyle güveni artan Petro, Karadeniz'de yeni mevziler kazanma girişimlerini bir süre erteleyerek Baltık'a yönelince, XII. Karl'ın şahsında dişli bir rakiple karşılaştı. Karl önce Rusya ile birlikte hareket eden Danimarka üzerine yürüyüp barışa razı ettikten sonra, 30 Kasım 1700 tarihinde Narva'da Rusları yendi. 1701'de Dvina'da Saksonları, 1702 yılında Polonyalıları bozguna uğratıp, kendi istediği Stanizlav Leszczynski'yi kral seçtirdi. Sonraki beş yıl boyunca Baltık kıyısındaki nehir ve bataklıklarda Ruslarla kale almaca oynadılar. O sırada yelken teknolojisine tam hâkim olamayan Ruslar, sığ sular için inşa ettikleri kadırgalarla etkin oluyorlardı. 1707'de Karl, Petro'nun günden güne kuvvet kazandığını görerek, kesin bir sonuç hedefiyle Rusya'yı istila etmeye karar verdi. Kaynakları sınırlı olan İsveç, Rusya ile sonsuza kadar savaşamazdı.

İsveç ordusu Rusların Polonya sınırında savunma mevzileri hazırlamalarını bekledi. 1708 yılının ilk günlerinde bu mevzilerin uzağından geçip, savaşmadan ilerleyerek Rusya'ya girdiler. Ne var ki burada ileride Napoléon ve Hitler'in karşılaşacaklarıyla, yani karakış, gerilla savaşı ve yanmış toprak politikasıyla karşı karşıya kaldılar. Buna rağmen Baltık kıyılarından destek alabildiklerinden dolayı, seferi sürdürecek kaynakları bulabildiler. İsveçliler bütün yıl kesin sonuçlu muharebe aradılarsa da Ruslar her şeyi yakıp yıkarak çekiliyordu. Bu arada Karl'a ikmal malzemesi götüren bir İsveç konvoyunun, refakat eden askerlerle birlikte ele geçirilmesi Rusların moralini yükselti. Petro İsveçlilerin karşısına çıkabilmek için uygun bir fırsatın oluşmasını bekliyordu. İsveçliler, Ukrayna Kazaklarının şefi Mazeppa'nın kendilerine katılmasıyla biraz destek bulmuşlardı. Petro derhal harekete geçerek Kazakların başkenti Baturin'i ele geçirdi ve Karl gelmeden bütün cephane ve yiyeceği yaktı, halkı kılıçtan geçirdi. İsveçliler şimdi Rusya'nın ortasında ikmalsiz kalmışlardı. 1708 kışı Karl açısından son derece zor geçti. Petro her geçen gün kuvvetlenirken, İsveç ordusu soğuk, açlık ve küçük muharebelerle eriyordu.

Tüm bunlar olurken İstanbul'da olağanüstü bir diplomatik hareketlilik vardı. Protestan İsveçliler, Katolik Polonyalılar ve Müslüman Kırım Ta-

tarlarının Hanı Devlet Giray, nefret edilen Ortodoks Ruslara karşı savaş açılması yönünde padişahı sıkıştırıyorlardı. Petro'nun İstanbul'daki elçisi Peter Tolstoy ise Osmanlıların tarafsızlığını sağlamak için bunlara karşı sürekli mücadele içerisindeydi. Bu tarihi an Rusya'nın kaderini belirleyecekti. Ne var ki III. Ahmed savaşmamaya kararlıydı. Bu büyük bir basiretsizlik ve dar görüşlülüktü, çünkü aradan iki yıl bile geçmeden Rusya'ya karşı tek başına savaşmak zorunda kalacaktı. İkmal hatları kesilmiş durumda Rusya'nın ortasında kalan Karl, 8 Temmuz 1709'da Poltava'da nihayet savaşı kabul eden Petro karşısında yenildi ve ordusunu yitirerek, kalan 600 askeriyle Osmanlılara sığındı. Bender Kalesi'ndeki uzun misafirliği başlamıştı. Karl'ın Rusya'da iki kış geçirerek iyice yıprandıktan sonra Poltava'da dağılan ordusu, o dönemde dünyanın en etkili birliklerinden oluşuyordu ve normal koşullarda bire bir girdiği her muharebeyi rahatlıkla kazanacak güçteydi. Osmanlılar bu ordunun dağılmasını beklemek yerine birlikte hareket etmeyi seçselerdi, dünyanın kaderi değişecekti. Entrika ve basiretsizlikle karakterize edilebilecek bu ortamda Çorlulu Ali Paşa'nın başına gelenler, Osmanlı başkentinin halini açıklamak bakımından çok anlamlıdır.

Olayların tırmandığı 1706 yılında sadrazam olan Çorlulu Ali Paşa, Karl'ı destekleyerek III. Ahmed'i Ruslara karşı savaşa razı etmek istiyordu. Padişahtan gizli olarak Kırım hanına haber göndererek İsveçlilere yardım etmesini istemişti. Ama başka paşalar durumu padişaha anlatınca, hem azarlandı hem de Karl'a karşı sözünde durmamış vaziyete düştü. Ona gönderdiği aracılar ve hediyeler de kabul edilmedi. Poltava Muharebesinden sonra Çorlulu Ali Paşa tavır değiştirerek İsveçlilerin aleyhine döndü ve Karl'ın ülkeden çıkartılması için girişimde bulundu. Karl'ın İstanbul'daki elçisi Kont Poniatowski, bu değişikliğin Rus elçisi Tolstoy'dan alınan rüşvete bağlı olduğunu III. Ahmed'e anlatınca, 1710 Haziranında sadrazamlıktan alındı ve Kefe'ye tayin edildi. Rusya ile ilişkiler giderek gerginleşirken hiddete kapılan III. Ahmed, Kapıcıbaşı Mustafa Ağa'yı peşinden gönderip onu yoldan döndürdü. Gelibolu'dan bir çektiriye bindirilip Midilli'ye gönderildi ve kendisinden 2.000 kese altın istendi. Paşa bu parayı vermedi ama esas itibariyle Rus politikasındaki değişikliği ihanet olarak görüldüğünden, idamı için Şeyhülislam Parmakçızade Seyyid Efendi'den fetva alın-

dı. 27 Aralık 1711 günü idam edildi, başı kesilip İstanbul'a getirilerek Divanyolu'ndaki cami ve medresesinin yanına defnedildi.

Poltava'dan sonra Petro küstah bir şekilde Karl ve Mazeppa'nın iadesini isteyip, ayrıca Balkanlar'daki Ortodoks tebaayı isyana teşvik edince, III. Ahmed savaşa mecbur oldu. Osmanlı ordusu 1711 yazında Rus ordusunu Prut kıyısındaki bataklıklarda sıkıştırdı. Buradaki basiretsizlik, kuşatılmış olan Rus ordusunun iyice güçten düşmesinin beklenmesi yerine, Rusların üzerine cepheden taarruz edilmesidir. Bu nedenle boşu boşuna 7.000 kayıp verildi; Baltacı'nın morali bozulan ordusuna güveni kalmamıştı, muhtemelen kendi morali de bozuktu. Nitekim Petro umutsuzca barış istemekten başka çare bulamadı ve/fakat bunun hemen kabul edilmesi karşısında çok şaşırdı. Baltacı Mehmed Paşa'nın kıpırdayacak hali kalmayan Petro ile son derece ılımlı koşullarla antlaşma yaptığını öğrenen Karl, ordugâha gelerek durumu şiddetle protesto etti.

Baltacı'nın Azak Kalesi'nin iadesi karşılığında, Petro'nun tüm ordusuyla çekip gitmesine izin vermesi daima tartışma konusu olmuş, hatta bu konuda Petro'nun eşi Katerina'ya rol veren birçok asılsız efsane uydurulmuştur. Rus ordusu imha edilseydi, Petro'nun yeni bir ordu kurması çok uzun bir zaman alabilirdi. Olayın gerçek nedeni tam bilinmemekle birlikte, paşanın son bir hücum için yeniçerilere güvenmemesi birçok tarihçi tarafından nakledilen bir konudur. Ama sadece birkaç gün beklense bile Ruslar açlıktan bitap düşeceklerdir. Temelde yatan neden, Osmanlı yönetiminin içinde bulunduğu kargaşa, paşaların sürekli birbirleri aleyhine kurduğu komplolar ve kimsenin ordu ve bürokrasiye hâkim olamamasıdır. Bürokratik yapıların iyi işlemesi için güçlü liderler gerekir.

Bu sırada Osmanlıların Rusya politikasını etkilemek amacıyla Karl, sınıra yakın Bender'deki ikametini uzattıkça uzatıyordu. Aradan 3,5 yıl geçtikten sonra Osmanlılar 1713 yılında Karl'ı zorla Dimetoka'ya getirdiler. Burada 1,5 yıl kaldıktan sonra nihayet ülkesine döndü. Bu zorunlu misafirlik, Rusya yerine Avusturya ve Venedik ile hesaplaşma peşindeki Osmanlı yönetimi yönünden ciddi bir sıkıntı yaratmıştı. Gitmemekte direndiği için ona "demirbaş" dediler. Olaylar Osmanlıların çok yıprandıkları bir dönemde meydana gelmişti, ama krizi son derece basiretsiz bir

şekilde yönettikleri ve ellerine geçen hiçbir avantajı kullanamadıkları da bir gerçektir.

Karl 1718 yılında Norveç'te bir kaleyi kuşatırken keskin bir nişancının kurşunuyla öldü. İsveç, Baltık'taki kayıplarından sonra artık büyük güçler arasından çıkmıştı. Petro ise 1725'te öldüğü zaman, Rusya artık büyük güçler arasındaydı. III. Ahmed'e gelince, bir ayaklanma sonucunda hükümdar olan bu padişah, yine bir ayaklanma ile 1730 yılında tahtı bırakmak zorunda kaldı. Daha acısı bu hareketin liderinin Patrona Halil adında bir hamam tellağı olmasıydı. III. Ahmed sadrazam ve kaptan paşayı öldürtüp, cesetlerini at meydanına gönderdiği halde asileri tatmin edememiş ve hayatı için pazarlık ve feragat etmişti. Çekildiği saray dairesinde altı yıl daha yaşadı. Böylece dönemin aktörleri birbiri ardına dünyayı terk ettiler. Ne var ki biz III. Ahmed dönemindeki diğer savaşlara değinmeden geçemeyeceğimizden, tekrar 1714'e geri döneceğiz.

Rusya, Prut sonrasında İstanbul Antlaşmasıyla 1714 yılında Azak Kalesi'ni Osmanlılara terk ederken (fiilen Prut'tan bir yıl sonra çekilmişlerdi), Karl İsveç'e dönüş yolundaydı. Bu sırada 16 yıldır Venedik yönetimi altında yaşayan Mora ahalisinin durumu ve Venediklilerin Ege'de Osmanlı deniz yollarını sürekli tehdit etmeleri, Osmanlıları savaş kararı almaya yöneltmişti. Osmanlıların 1715 ve 1716'daki Ege Adaları ve Mora başarıları, Avusturya'nın Venedik yanında savaşa katılmasına yol açtı. Habsburglar, Osmanlıların yeniden güçlenmesini önlemek istiyorlardı. Öte yandan Osmanlılar da Avusturyalıların Venedik lehine taleplerini kabul edemezdi. Savaş kaçınılmaz hale gelmişti ve Osmanlı orduları 1716 yazında yine Tuna boylarında sefere çıktı.

1716-1718 Avusturya Savaşları, Osmanlıların art arda yenilgilerine sahne oldu. Bunun nedeni sayısal veya teknik zaaflar değildi (teknik zaaflar 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkacaktı). Fark, Osmanlı ordusunda komuta-kontrol birliğinin bozulmasından ve yönetim zafiyetinden kaynaklanıyordu. İstanbul'da yönetim, bürokrasinin düşman fraksiyonları arasındaki denge ve çatışmalara dayanıyordu. Bu fraksiyonlar kendi çıkarlarını devlet çıkarlarının üzerinde görüyor, sivil ve askeri tüm mekanizmaları çürütüyordu. Sefere çıkan komutanlar sürekli anlaşmazlık içindeydi.

Temmuz sonunda başarılı öncü muharebeleri yapılmasına karşın, 5 Ağustos günü yapılan Varadin Meydan Muharebesinde, komutanlar gelişen durumlara karşı yerinde ve vaktinde tedbir alamadılar. Başkomutan Ali Paşa, Anadolu Kuvvetleri Komutanı Türk Ahmed Paşa ve Adana Valisi Hüseyin Paşa art arda şehit düştü. Tamamen yönetim zaafı nedeniyle dağılan ordu, bazı komutanların artçı savaşları sayesinde aşırı kayıp vermeden Belgrad'a çekilebildi. Bozgun haberi üzerine Korfu Adası'nda sürdürülen kuşatma alelacele kaldırılmış, birçok top ve malzeme Venediklilere terk edilmişti. Diğer taraftan yeni bir başkomutan tayini, devlet yönetiminde buhranlı günlere neden olmuş, ordu bir süre başsız kalmış ve sonuçta komuta makamına ehliyetsiz kişiler getirilmişti. Avusturyalılar fırsattan istifade ederek, başta Temeşvar olmak üzere Macaristan'daki son Osmanlı kalelerini de aldılar ve ertesi yıl Belgrad'ı kuşattılar. Bu kuşatmayı kaldırmak için 17 Ağustos 1717'de yapılan muharebe de yine komuta zaafları nedeniyle yitirilince ümit kalmadı ve Osmanlıların Tuna'nın güneyindeki büyük üssü Belgrad teslim oldu. Bundan sonra Osmanlılar Niş Kalesi'ni tahkim ederek yeni bir direnme mevzii hazırladılarsa da Macaristan ve Tuna boylarının büyük bölümünden çekilmek zorunda kaldılar.

Çöküş başlamıştı. Hükümet güçlükle asker toplamaya çalışırken Yenipazar, Kosova ve İpek taraflarındaki bir kısım Hıristiyan ahali isyan ederek düşmanla işbirliğine girdi. Savaşı zaferle sona erdirme ümidini yitiren Osmanlı hükümeti, Pasarofça Antlaşması ile başta Temeşvar ve Belgrad olmak üzere önemli bölgeleri terk ederek Niş'e kadar çekildi. Pasarofça'dan sonra Osmanlılar son bir toparlanma göstererek, 1736 yılında tekrar başlayan Avusturya ve Rusya savaşlarında başarılı muharebeler yapmışlar, Belgrad'ı geri almışlar ve Rusların Karadeniz'e çıkmasına engel olmuşlardır. Bu savaşlar, tarafların henüz herhangi bir teknik üstünlüğe sahip olmadığını, iyi yönetilen tarafın her durumda başarı kazanabildiğini gösterir. Nitekim bu savaşlarda barış isteyen taraf art arda yenilen Avusturyalılardı.

Osmanlı kazançları 1739 Belgrad Antlaşmasıyla teyit edilmişti. Fransa gerek Belgrad gerekse Ruslarla yapılan barış antlaşmalarında Osmanlıları destekledi. Amacı Avusturya ve Rusya'nın gücünü sınırlamaktı. Osmanlılar da Fransa'ya yeni ticari ayrıcalıklar verdi. 1736'da başlayan ça-

tışmalar, uzun bir süre için Osmanlıların son başarılı savaşı olacaktı. Diğer yandan 18. yüzyılın ilk yarısında İran ile 1722-1736 ve 1743-1746 yılları arasında yapılan savaşlar da önceki birçok savaş gibi sonuçsuz kaldı. Osmanlılar yine Tebriz'i işgal edip yitirmiş, iki taraf da kaynaklarını boş yere harcamıştı. İran cephesinin lojistik sorunları hâlâ çözüme ulaşamamıştı ve iki asır sonra, I. Dünya Savaşında dahi çözümsüz kalmaya devam edecekti.

Osmanlı Devleti'nin ve özellikle Tuna boylarının bu dönemini birinci elden en iyi anlatan kitaplardan biri, Temeşvarlı Osman Ağa'nın kendi kalemiyle yazmış olduğu hatıralarıdır. 1687 yılında genç bir sınır süvarisi olarak Lipova Kalesi'ni savunmaya gönderilen Osman Ağa, bu küçük Türk yerleşiminde Avusturyalılara esir düşmüş, 1724 yılına kadar doğduğu toprakların art arda elden çıkmasına şahit olmuştur. Macaristan'daki Türklerin tahkimat gerisinde sürekli elde silahla sürdürdükleri hayat, yüz yıl önce Peçevi İbrahim Efendi'nin anlattıklarından farklı değildir.[2] II. Viyana Kuşatması bozgunuyla yaşanan göç ve zorluklar, Temeşvar ve Belgrad'ın düşmesinden sonra tekrarlanmış ve her badirenin ardından, her şeyini yitirip hayata yeniden başlayan Osman Ağa, hayatının son yıllarını İstanbul'un Tophane semtinde kıt kanaat geçinerek tamamlamıştır. Bu göçler yeni felaketlerle 20. yüzyıla sarkacak, en korkunçları 1877-1878 Rus ve 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında tekrarlanacaktır.

On Üçüncü Bölüm

1768-1774 SAVAŞI: KIRILMA NOKTASI VE SÜREKLİ YENİLGİLER DÖNEMİNE GEÇİŞ

Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılın ortalarına kadar zaman zaman uğradığı yenilgilere rağmen, başa baş mücadele etmiş ve hasımlarına geri adım attırmanın yollarını bulabilmişti. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise artık yenilgiler esas, başarılar istisna olacaktı. Tarihçilerin bunu açıklamak için çok sayıda tezi vardır. Bunlardan biri Osmanlıların teknolojide batılılar karşısında giderek geri kalması şeklinde ifade edilir. Ne var ki tezin –hiç değilse savaş teknolojisinde ciddi değişimlere sahne olan 19. yüzyılın ortalarına kadar– belirleyici bir öneme sahip olduğuna katılmak kolay değildir. Osmanlılar gerek askeri teknolojiyi takip etmek, gerekse askerlik sanatıyla ilgili bilgileri edinmek konusunda daima gayretli olmuşlardı. (Ancak denizcilik alanında bazı dönemlerde ihmaller göze çarpar.)

Sorun askeri teknoloji veya taktik bilgilere sahip olmaktan çok, batıda gelişmekte olan yeni stratejik kültürün dışında kalmak şeklinde ifade edilebilir. Stratejik kültürden kastımız, sadece askeri kültür değil, sorunları kavrayış ve çözüm yaklaşımlarının tümüdür ve bu, dış ilişkilerden ekonomiye kadar çok geniş alanları kapsar. Ayrıca yönetimle de bitmez, çünkü sonuçta birçok dengenin oluşturduğu yönetimler sorunlar karşısında çaresiz kalabilir.

18. yüzyılda yeni bir dünya kurulmaya başlamıştı ve ülkeler farklı şekillerde buna ayak uydurmaya çalışıyordu. Osmanlılar sürecin dışında kalmadılar, ama onları yeni bir düzene taşıyacak sosyal güçler zayıf ve dağınıktı. İşin ana yükleniciliği yine bürokrasinin sırtına kalmıştı. Değişim ciddi direnişle karşılaşmak pahasına ve ancak sınırlı ölçülerde gerçekleştirilebildi. Daimi bir huzursuzluk kaynağı olan başıbozuk yeniçeri askerlerinin disipline tabi kılınması, 18. yüzyılda başarılamayan işlerden birisiydi.

Bu yüzyılda farkı yaratan esas unsur teknoloji değil, askerin sevk ve idaresindeki başarı düzeyi idi.

Diğer yandan, 18. yüzyılda, özellikle ikinci yarısında, batı ülkeleri askeri alanda büyük bir arayış içindeydi. Yüzyılın ortasına denk düşen Yedi Yıl Savaşları, askeri düşüncenin gelişmesini hızlandırmıştı. Burada kilit kavram, doğrusuyla ve yanlışıyla "aydınlanma" adı verilen akımdır. Aydınlanmacılar insanın her şeyi anlayabileceğini ve her bilgi alanı için evrensel geçerliliği olan bir temel oluşturulması gerektiğini düşünüyorlardı. Fransız aydınlanmasının doruğa ulaştığı dönemde, savaş yönetiminin düzensiz gelenekler, kaba önyargılar, karmaşa ve akıl karışıklığıyla bozulduğundan şikâyetçi olanlar vardı. Bunların yerine eleştirel analizler ve –koşulların farklılığını ve tarihi değişimi hesaba katmayan– sistematik şemalar getirmek istiyorlardı. Böylelikle orduların örgütlenmesi ve savaşın yönetimi net teorik prensipleri olan düzenli bir disiplin haline gelecekti. Newtoncu bilim ideası, aydınlanmanın askeri düşünürlerini heyecanlandırmış ve savaşla ilgili çalışmaların mümkün olan azami matematik hassaslık ve kesinlik anlayışıyla yapılması yolunda bir istek yaratmıştı.[1] Kuşku yok ki bu önemli ölçüde mekanik bir yaklaşımdı, ama matematik doğru düşüncenin yolu olduğu için bütün bu çalışmaların yararı, mekanik yaklaşımların zararından fazla olacak, sonuçta –uzun bir zaman sonra– mekanik yaklaşımların fark edilmesini sağlayacak, literatür büyüdükçe tartışmalar arasından doğrular da çoğalacaktı. Avrupa düşe kalka bir arayıştayken, Osmanlılarda böyle bir sistematik çaba göremeyiz. 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa ve İngiltere'de düzinelerce askeri dergi yayın hayatına girerken, Osmanlılar hâlâ matbaa tartışması yapıyor ve çağı anlayan bir avuç sivil-asker yönetici, yeniçerilerden nasıl kurtulacaklarını düşünüyorlardı.

18. yüzyılın başında İsveç'in Baltık'taki üstünlüğünü kıran Rusya, Yedi Yıl Savaşlarında Frederick'in şahsında kuvvetli bir hasımla karşı karşıya kalmış, ancak bu badirenin ardından gözünü tekrar Karadeniz'e dikmişti. Böylece Osmanlı tarihinin en kritik yenilgilerinden birine sahne olan 1768-1774 savaşının koşulları oluşmaya başladı. Osmanlı Devleti Rusların Kırım'ı alma çalışmalarından, Kafkasya'da ilerleme çabalarının hız kazanmasından, Rusların antlaşmalara aykırı olarak Polonya'da askeri güç bulun-

durmalarından ve Dinyeper'le Dinyester arasına kaleler inşa etmelerinden rahatsızlık duymaktaydı. Buna karşın, batıda 1739'a kadar süren muharebelerden ve yine doğudaki İran savaşlarından fazlasıyla yorgun çıktığı için çekingen bir siyaset takip ediyordu.[2] Krizin gelişme aşamalarında Koca Ragıp Paşa savaş söz konusu olduğunda padişaha şöyle demişti: "Devlet-i aliyyeniz eskiden beri yapmış olduğu savaşlarda bir muharib arslan olduğunu düşmanlarına göstermiştir. Fakat şimdiki halde tırnakları aşınmış olup muharebe esnasında düşman bu halini anlarsa vaziyet müşkil olur, askere nizam verdikten sonra bu iş düşünülsün."[3] Osmanlı Devleti'nin büyük sadrazamları arasında yer alan Koca Ragıp Paşa (1699-1763), 1756'da başlayan ve yedi yıl süren sadrazamlığı sırasında barış siyaseti izlemişti. Prusya'nın istediği savunma antlaşmasını imzalamaktan kaçınmış, ancak bir dostluk antlaşması yapmış; Avusturya'ya karşı ise daha baskıcı bir politika izlemişti.[4] Birkaç yıl sonra uğranacak felaket düşünüldüğünde, bu barış politikasının ne kadar yerinde olduğu açıktır; ama paşanın kaçınılmaz bir şekilde gelmekte olan savaşa karşı hazırlık konusunda ihmalkâr davrandığı da ileri sürülür. 1739'dan sonra yaşanan imparatorluğun en uzun barış döneminde asker tecrübesini yitirmişti, sevk ve idareden anlayan bir komuta heyeti mevcut değildi. Evet, zayıf durumdayken savaştan kaçınmak söz konusu olabilir, ama savaş göz göre göre gelirken hazırlık yapmamak affedilemez.

Koca Ragıp Paşa'nın ölümüyle başvezir olan Muhsinzade Mehmed Paşa, 1768 yılında savaşın kaçınılmaz hale gelmesi üzerine, hızla hazırlıklara girişilmesini ve savaş ilanının ertesi seneye bırakılmasını istedi. Ne var ki İstanbul'da aralarında Sultan III. Mustafa'nın da bulunduğu savaş taraftarı grup öne çıkmıştı. Muhsinzade azledilerek yerine Silahtar Mahir Hamza Paşa getirildi. Rusya'ya antlaşmalara uyması konusunda bir ültimatom verilmesi ve reddi halinde savaş ilan edilmesi kararlaştırıldı. Rus elçisi Babıâli'ye çağrıldı ve antlaşma ihlalleri anlatıldı. Büyük bir hiddetle ifade edilen ithamlarla karşı karşıya kalan elçi yanıt için zaman isteyince, 4 Ekimde savaş ilan edildi. Bundan dokuz gün sonra da aklından kuşku duyulan Hamza Paşa azlolunarak yerine Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa getirildi.

Bu olaylar Osmanlı Devleti'nin ne kadar akıldan uzak bir tutum izlediğini gösterir. Kışın savaş yapılamadığı için Ruslara havadan yedi aylık

kritik bir hazırlık zamanı hediye edilmiştir. Halbuki hazırlıklar tamamlanıp sefere çıkılırken harp ilan edilmesi gerekirdi. Devlet işlerinde öfkeye kapılarak hareket etmenin bedeli her zaman ağır olur. (Okurdan bu olayı not etmesini önemle rica edelim, çünkü Balkan Savaşı felaketi de İstanbul'un öfkeye kapılarak hazırlıksız olduğuna bakmadan, Ekim sonunda harp ilan etmesi sonucunda meydana gelecekti.) Böylece savaşı ilan eden Osmanlı Devleti olmasına karşın, savaş boyunca inisiyatif daima Ruslarda kalacaktı. Diğer yandan tam savaş ilan edilirken ardı ardına yönetim değişiklikleri yapılması da ülkenin içinde bulunduğu karışıklığın göstergesiydi. Başvezir Mehmed Emin Paşa ertesi yıl seferin ortasında "Nereye hücum edeceğimize siz karar verin, ben bu işlerden anlamam" diyerek herkesi şaşırtacaktı. Kaldı ki, savaş ilanından beş hafta sonra İngiltere'nin arabuluculuk teklifleri reddedilmiş, III. Mustafa bu son fırsatı da kullanmamıştı. Gerçi o dönemde öne çıkmış bulunan İngiliz-Rus yakınlaşması bu kararda etkili olmuş olabilir, ama hiç değilse zamansız harp ilanı nedeniyle hazırlıksız yakalanan ordunun bazı ihtiyaçları için zaman kazanmak mümkün olabilirdi.

1769 ilkbaharında Osmanlı ordusunun büyük kısmı Dinyester (Turla Nehri) üzerine yürüyüşe geçti. Rusların muharebe planları bilinmediğinden, duruma göre hareket edilecekti. Ruslar güneydeki Bender'den önce, kuzeyde bulunan Hotin Kalesi'ni almaya çalıştılar. Bu kaleyi savunan Ali Paşa üç kez Rusları püskürterek başarı kazandı ve isteksiz Başvezir Mehmed Emin Paşa'nın bizzat padişaha başvurması üzerine, 12 Ağustos 1769 günü onun yerine başvezirliğe getirildi. Ne var ki Ruslar kış aylarında Hotin'e dördüncü kez saldırarak sonunda kaleyi aldılar ve Tuna'ya doğru ilerlemeye başladılar. Hotin'in düşmesinin nedeni kalenin ikmal ve takviye alamamasıdır. Harap kalede açlık çeken askerin direnci kırılmıştır. Bu arada Mehmed Emin Paşa askeri yiyeceksiz bırakarak çok sayıda firara neden olduğu gerekçesiyle Edirne'de boğdurulur. Hotin düştükten sonra daha geride bir mevzi tutmaya çalışan Ali Paşa ise başvezirlikten azledilerek 16 Aralık 1796 tarihinde yerine Halil Paşa getirilir.

1770 yılının ilk yarısında Ruslar geri çekilmekte olan Kırım kuvvetlerini izleyerek Prut ile Tuna'nın birleştiği noktaya doğru ilerlerken, Boğdan Komutanı Abdi Paşa ile Kırım hanı birleşerek baskın tarzında bir mu-

harebe yapmaya karar verdiler. Tuna'nın güneyinde bulunan Yeniçeri Ağası Kapıkıran Mehmed Paşa da onlara katılmak üzere ordunun bütün ağırlıklarıyla birlikte nehri geçti. Böylece Osmanlı Kartal (Larga) kırlarında kesin sonuçlu muharebeye karar vermiş oldu ve Başvezir Halil Paşa da bütün kuvvetleriyle onlara katıldı. Burada Rus ordusu karşısında sayısal üstünlük sağlandı. Ne var ki Osmanlı orduları arkalarında köprü olmadan Tuna'yı geçmiş ve bütün ağırlıklarını da yanlarına alarak hantallaşmıştı. ("Asla bir su engelini arkana alarak muharebe arama" kuralının kim bilir kaçıncı kez ihlali.) Muharebe başladıktan sonra Ruslar sayı azlığına rağmen şiddetli bir süngü hücumuna geçince, Osmanlı ordusu avantajlı konumuna rağmen bozularak dağınık halde kaçmaya başladı. 143 top ve 7.000 araba tahıl Rusların eline geçti. Asker kaybı konusunda kesin bir rakam olmamakla birlikte yaklaşık 30.000 olduğu ifade edilir.

Kartal Meydan Muharebesi Osmanlı tarihinin en kesin sonuçlu bozgunlarından biridir. Burada Osmanlı ve Rus orduları arasında silah veya teknik açıdan fark yoktu. Fark, Rus ordusunun daha disiplinli olması ve daha iyi yönetilmesiydi. Petro'nun reformlarıyla hızlı adımlar atan Ruslar, Yedi Yıl Savaşları sırasında deneyimli komutanlar yetiştirmişler ve ayrıca Avrupa'dan uzman subay getirmişlerdi. Şunu açıkça ifade edebiliriz ki, İstanbul'un bütün basiretsizliğine, diplomasi alanında hemen hiçbir inisiyatif gösterilememesine, hazırlıksız olarak savaşa girilmesine rağmen, şayet Osmanlı ordusu disiplinli olsaydı bu meydan muharebesinde bozguna uğramazdı. Bozgun askerin ve onlardan önce komutanların zihnindeydi. Yenilgiden sonra bile Osmanlı ordusunda direnmeye yetecek sayıda asker vardı, ama komutanlar savaşı zihinlerinde yitirmişlerdi. Kartal felaketinden sonra Bender ile birlikte Kili, İbrail ve Akkerman kaleleri de elden çıktı ve 1770 Eylülünde Eflak bölgesi Rusların eline geçti. Bu arada Halil Paşa azledilmiş ve yerine Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa başvezir ve başkomutan yapılmıştı. O da Bosna'dan gelip orduya katılıncaya kadar, yerine Diyarbakır Valisi Hacı Ahmed Paşa vekâlet etti. İki yılda beş komuta değişikliği en disiplinli ordu için bile altından zor kalkılacak bir kargaşa yaratır.

Ruslar Karadeniz'de başarılı seferler yaparken, Akdeniz harekât alanını da ihmal etmediler. Bir yandan Baltık filosunu Cebelitarık yoluyla Ak-

deniz'e gönderirken, diğer yandan Mora'da isyan çıkarttılar. İsyan hazırlıkları daha 1767 İngiliz-Rus ticaret antlaşması yapılırken başlamış, bu sırada Hacı Murad takma adlı bir ajan, Mora başta olmak üzere Rumeli ve adalarda Rumları örgütleme çalışmalarına girişmişti.

İngilizler, Rus filosunu yetiştirmek üzere subay ve uzman göndermişler ve bu yöndeki faaliyetlerini desteklemişlerdi. Rus gemileri 1770 başında Cebelitarık'ta toplanarak doğu Akdeniz'e hareket ederken, durum hem Fransızlar hem de Cezayir beylerbeyi tarafından İstanbul hükümetine bildirildi. Ancak gaflet içindeki yönetim bunun olanaksız olduğuna karar verip üzerinde durmadı. Keza, Mora'da patlak vermek üzere olan isyandan habersiz oldukları da bilinir. Rus filosu 1770 Martında Mora'ya gelip Koron'u kuşatırken Rumlar isyana başlayınca, Osmanlılar önemsemedikleri haberlerin doğru olduğunu anlamışlardı.

Savaş yönetiminde bir dizi gaflet sergilendi. Osmanlı donanması, Rus donanmasını bertaraf ederek isyanın bastırılmasına yardım etmek amacıyla Ege'ye açıldı. İlk deniz muharebesi 18 Mayıs günü Mora'nın güneyindeki Menekşe mevkiinde uzaktan topçu muharebesi şeklinde cereyan etti. Buradaki filoya komuta eden Hüsameddin Paşa çekingenlik göstererek Anapoli limanına çekildi. Açık denizde savaşmak istemiyordu, gemilerini liman ağzına demirleyip toplarını açığa çevirdi. Denizcilik prensiplerine aykırı bu tutum 28 Mayıs günü yapılan muharebede onu Rus filosunun ateşinden korudu, ama Ruslar bu arada dağınık durumdaki filolarını bir araya toplama fırsatı bulmuşlardı. Osmanlı donanması sonunda Mora Seraskeri Muhsinzade Mehmed Paşa'dan aldığı emirle açıldı, ama düşmanı arayacağı yerde fırtınayı bahane edip bu kez de Hydra Adası'nda demirledi. Ruslar haberi alıp adaya geldiler. Hüsameddin Paşa'nın muharebeye niyeti yoktu. Cezayirli Hasan Bey ile Ali Bey düşmana saldırıp muharebeye tutuşurken, o sadece seyretmekle yetindi. 4 Haziran tarihindeki bu muharebe tayin edici bir sonuca ulaşmadı. Hüsameddin Paşa ertesi gün yine demir alıp Şira Adası'na gitti. Cezayirli Hasan Bey bunun üzerine kaptan-ı deryaya şöyle çıkıştı: "Madem ki düşman donanmasıyla muharebe yapma isteğiniz yok, öyleyse böyle bir durumda düşmanla zaman zaman karşılaşmamak için Çanakkale ya da İzmir müstahkem mevkiine gidip orada şe-

refsiz bir durumda oturup kalalım."[5] Tarihler Cezayirli Hasan Bey'in bu laflarına rağmen ve belki de bunu fırsat bilerek Hüsameddin Paşa'nın hemen Çanakkale'ye gitmek istediğini kaydeder.

Gerek bu muharebeler gerekse 5 Temmuzda yapılan Koyun Adaları Muharebesi tayin edici bir sonuç yaratmamıştı. Ancak bu son muharebede Rusların amiral gemisine rampa eden Cezayirli Hasan Bey'in tekrar temayüz ettiği görüldü. Rus amiral gemisinin cephaneliği patlayınca, her iki gemi de tutuşmuş, Hasan Bey yaralanmasına rağmen başka bir kalyona yüzerek muharebeyi oradan idare etmeyi sürdürmüştü. Ertesi gün Osmanlılar tarihlerindeki en kötü yenilgilerden birine uğrayacaklardı.

Koyun Adaları Muharebesinden sonra Osmanlı donanması bazı kaynaklara göre Riyale Cafer Bey, bazı kaynaklara göre ise Hüsameddin Paşa'nın emriyle Çeşme Limanına girdi (işin doğrusunu belirleyemedik, esasen Osmanlı deniz tarihçilerinin ayrıntılarda pek titiz olmadıklarını ifade etmek gerekir). Her halükârda paşalar açık denizde muharebe etmekten ölesiye korkuyor, gemilerini limandan dışarı ateş edecek birer seyyar batarya olarak görüyordu. Denizcilikten bu kadar uzak bir yaklaşımın felakete yol açmaması mucize olurdu ve 1770 yazında talihin Osmanlılara gülmesi adeta olanaksız hale gelmişti (savaşta talih cesur olana güler). Çeşme Osmanlı donanmasını alamayacak kadar küçük bir liman olduğu için gemiler üst üste demirleyerek birbirlerine aborda olmuştu.

Cezayirli Hasan Bey derhal denize çıkılmasında ısrar etmiş ama (tıpkı İnebahtı baskınında Uluç Ali Reis'in karşılaştığı durum gibi) sözü dinlenmemiştir. Durumu izleyen Rus filosu derhal o gece Çeşme'ye gelir ve İngiliz subayları hareket edemeyecek, hatta çoğu toplarını bile kullanamayacak durumda olan Osmanlı filosunu imhaya karar verirler. İngiliz Elphinstone abluka planını yapar, Greig Rus topçularına komuta eder ve Dufgale de bir ateş gemisini limana sokarak üst üste bekleşen Osmanlı gemilerini tutuşturur.[6] Osmanlı donanması yanmış, yanmayan birkaç gemi de Rusların eline geçmiştir. Rus başarısı ağırlıkla İngiliz subayların eseriyse de Osmanlıların durumu düpedüz basiretsizlikti. Kısa süre sonra paşalığa terfi ettirilecek olan Cezayirli Hasan Bey donanmanın başında olsaydı Osmanlıların başarılı olma ihtimali büyüktü. Osmanlı bürokrasisinin çoğu

kez olduğu gibi atamaları liyakate göre değil, denge hesaplarına göre yapması felaketin yolunu açmıştı.

Çeşme felaketinden yani iş işten geçtikten sonra, Hüsameddin Paşa görevden alınarak yerine Cafer Paşa getirildi. Cezayirli Hasan Bey de yaraları iyileştikten sonra hemen Çanakkale'ye giderek, Rusların Ege'nin kapısını kapatmak amacıyla işgal ettiği Limni Adası'nı geri almak için bir plan tasarladı. O sırada Çanakkale'de bulunan Baron de Tot, bu planın başarısız kalacağını söylemesine rağmen, alelacele toparladığı askerlerle baskın yaparak adayı geri aldı. Bu başarı ona paşalık unvanı ve kaptan-ı deryalık makamını kazandıracaktı. Limni'nin geri alınması Rus donanmasının Ege'de uygulamaya çalıştığı ambargoya büyük darbe indirmişti. Rusların diğer adaları ele geçirme girişimlerinin çoğu boşa çıkarıldı, ama Mora'daki ayaklanma başarısız olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin başına epey gaile açmıştı; bu arada Ruslar Mısır ve Suriye'de başlayan ayaklanmaya destek vermekteydi.

Çeşme felaketiyle ilgili bir yorumda, Osmanlı donanmasının 1718'den 1769'a kadar bazı küçük ve sınırlı müdahaleler dışında herhangi bir askeri harekât görmediği ifade edilir. Bu tarihten 1841 yılına kadarsa toplam 29 yıl süren dokuz savaş yaşanacaktı. Aynı kaynak, her yenilgi sonrasında personel ve gemileri yenilenmeye çalışılan Osmanlı donanmasıyla ilgili olarak, 1806 tarihli bir Fransız kaynağından şu bilgileri aktarır: "Çok uzun olmayan bir zaman öncesinde Türk gemileri pupa tarafında su kesiminin üzerinde olağanüstü yüksek olup gerçekten de orantısız bir görünüm arz ediyorlardı. Bu gemiler rüzgârın insafındaydılar: Hareketleri ağır olup her zaman sürüklenmelerinin yanı sıra ani rüzgârlara karşı çok korumasızdılar ve nihayet savaşta düşman gülleleri için çok kolay hedef oluşturuyorlardı. İlerlemeleri çok ağır ve hareketleri hantaldı, çünkü manevraları düzensiz ve hassaslıktan yoksundu. Türk gemilerinin içi geniş ve ferahtı, meşe ağacından yapılmıştı, fakat ana kirişler arası çok açık olduğu için gövdeler zayıftı... Dayanıklı değillerdi ve çok dikkatli bir şekilde kalafatlanmış olmalarına rağmen çabuk su sızdırmaya başlıyorlardı. Topçu bakır toplar kullanıyordu, ancak bunlar farklı kalibrelerde olduğu gibi kullanımları düzensiz ve yavaştı. Güvertenin boşaltılması çok yavaş ve düzensiz bir şekilde yapılıyordu."[7] Bunlar her yıl büyük bölümü değişen ge-

micilerin tecrübesizliği ve çoğu erat arasından seçilmiş olan subayların bilgi yetersizliğiyle birleşince, Osmanlı donanmasının zaafları açıkça ortaya çıkar. Bu değerlendirme Osmanlıların kadırga yerine kalyon inşasına geçmelerinden bir yüzyıldan fazla bir süre sonra yapılmıştır. Muhtemelen eski tasarımları yenilememişler ve nispi olarak düşük performanslı gemiler yapmışlardı. Ama kanımızca burada daha can alıcı nokta, tecrübeli erat ve bilgili subay eksikliğidir (buna askeri reformlar bölümünde değineceğiz). Belki de Hüsameddin Paşa bu yüzden açık denizde savaştan kaçmakta, donanmayla birlikte kendisini limandan limana zor atmaktadır. Donanmada önemli reformlar yapılması ve Osmanlı donanmasının toparlanıp tekrar varlık göstermeye başlaması ise Cezayirli Gazi Hasan Paşa (1774-1790) ve Küçük Hüseyin Paşa'nın (1792-1803) kaptan-ı deryalıkları sırasında gerçekleşir.

1768-1774 savaşı birçok cephede birden sürüyordu. Rusların bu savaşta esas hedefi Kırım, başka trajedilere sahne olmaktaydı. Prens Dolgurski komutasındaki ilk hücum Kırım Seraskeri İbrahim Paşa tarafından püskürtüldü. Osmanlılar Kırım'ın kapısı olan Ur (Perekop) Geçidi'ni tahkim ederek hazırlık yapmışlardı. Ne var ki Ruslar Kırım ahalisini Osmanlılara karşı kışkırtmak için yoğun çaba harcıyor ve onları bağımsızlık vaadiyle kandırıyordu. Bunun neticesinde Kırımlıların Osmanlı savaş gayretine katkıları giderek azalmakta ve bir kısmı da Rus kuvvetlerine katılmaktaydı.

1771 yılında Rusların kendilerine katılan Kırımlılarla gerçekleştirdikleri taarruz başarılı oldu ve Ruslar temmuz ayında Perekop kalelerini açan hainler sayesinde Kırım'a girdi. Bunun üzerine yaşanan panik birçok Kırımlının Anadolu'ya kaçmasına, kaçamayanların da dağlık bölgelere çekilmesine neden olmuştur. Uzun süredir müstereddit davranan Kırım Hanı Selim Giray ne yapacağını bilemez halde İstanbul'a kaçar. Rusların han ilan ettiği Sahib Giray'ın adamı Şahin Giray, kuvvetleriyle İbrahim Paşa'nın yanına gelir ve Ruslarla ittifak yaptıklarını ifade ederek, Osmanlı askeri derhal çekilmediği takdirde hücum edeceklerini söyler. Savaşın başından beri ihanete ve yokluğa rağmen direnen kahraman İbrahim Paşa çekilmeyi reddederek esir düşer ve St. Petersburg'a götürülür. Bunun akabinde Kırım ileri gelenlerinin önemli bir kısmı Petersburg'a giderek II. Katerina'ya

sadakat yemini ederler. Ne var ki Ruslar Kırım'ın Rusya'ya tabiiyetini kabul eden bir belge imzalatmak istedikleri zaman bunu Şahin Giray'dan başkası imzalamamış, ancak işgal fiilen gerçekleşmiş olduğu için yeni direnme girişimleri sonuçlanamamıştır.

Rusların kandırdığı kişilerin bir kısmı durumu anlamış ama artık çok geç olmuştur. Başta Kırım'a ayak basmaya cesaret edemeyen Şahin Giray, Rus işgalinin yerleşmesinden sonra gelerek Rus himayesinde yönetimini sürdürmeye çalışacaktır. 1774'te Osmanlıların Kırım'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldığı Küçük Kaynarca Antlaşmasının imzalanmasından bir yıl sonra, Devlet Giray hanlığı ele geçirip tekrar Osmanlılara bağlanmak ister; ama ertesi yıl Şahin Giray Rus ordusunun desteğinde hanlığı geri alır. Bunu takiben Müslüman ahali ayaklanacak, Şahin Giray gene Rusların yanına kaçacak, İstanbul'dan Osmanlı kuvvetleriyle birlikte gelen Baht Giray ertesi yıl Rus kuvvetleri tarafından mağlup edilecektir.

1778'de bu kez Osmanlı yanlısı tutum alan Selim Giray'ın iki girişimi, Şahin Giray ve Ruslar tarafından akamete uğratılır. Nihayet 1783 yılında Rus Generali Potemkin, Şahin Giray ile birlikte geri gelir ve büyük bir katliamdan sonra Kırım Rusya'ya ilhak olunur. Osmanlılar yeni bir savaş açacak durumda değildir. Ne var ki Kırım'ın Ruslara terki, Osmanlı Devleti'nde bir türlü hazmedilemez. 1787 yılında tekrar savaş çıkar ve isyan eden halka yardım için Kırım'a asker çıkarılır, ama Osmanlılar bir kez daha yenilir. 1792 yılındaki Yaş Antlaşmasıyla Dinyester'e kadar olan topraklar Ruslara bırakılır. Ruslar bir süre sonra Bucak (Baserabya) topraklarını da burasının vaktiyle Kırım'a tabi olduğunu ileri sürerek işgal ederler ve bu durumu 1812 Bükreş Antlaşmasıyla kabul ettirirler.

Rusların başarılarının büyük ölçüde Avrupa usullerini uygulamalarından ve Avrupalı uzman istihdam etmelerinden kaynaklandığını gören Osmanlılar da aynı yolu izlemeye karar verdiler. Ne var ki önce yeniçerilerin ve bürokrasinin onlarla ittifak eden kanadının direncinin kırılması gerektiğini biliyorlardı. Yurtseverliğinden asla şüphe edilemeyecek ama cahil padişah III. Mustafa, Küçük Kaynarca Antlaşmasının imzalandığı 1774 yılında ölmüştü. Yerine geçen I. Abdülhamid de Fransız İhtilalinin başladığı 1789'da öldü. Tahta geçen III. Selim başlattığı reformlar uğruna hayatı-

nı verecek, ama yerini alacak olan II. Mahmud'un bunları sürdürmesini sağlayacak bir temel oluşturmayı da başaracaktı.

Bu bölümü bitirmeden 1768 savaşını başlatan III. Mustafa ile ilgili bir anekdotu aktarmadan geçmeyelim. Padişahımız Yedi Yıl Savaşları sırasında kendisinden kat kat büyük kuvvetlere ve olanaklara sahip olan Fransa, Avusturya ve Rusya'ya karşı aynı anda savaşan ve birçok zafer kazanan Büyük Frederick'e hayranlık duymaktaydı. Ona bir mektup yazarak bu işin sırrını anlatmasını ve başarısında pay sahibi olduğuna inandığı kuvvetli müneccimlerden birini İstanbul'a göndermesini istedi. Frederick ise, padişah kardeşimize söyleyiniz, başarının sırrı müneccimler değil sağlam bir maliye, dolu bir hazine ve son derece sıkı talimli bir ordudur, diye cevap gönderdi.

Osmanlılarda üçü de yoktu. Gerçi 1739 Belgrad Antlaşmasından sonra gelen nispi sükûn döneminde Osmanlı hazinesi biraz toparlanmış, hatta 1761 yılında uzun süredir ilk kez açık vermemişti (bunu 1718'den sonra malikane-mukataa satışlarının artması da etkilemişti). Hazinenin bu durumu III. Mustafa'nın savaş ilan etmesinde yardımcı oldu. Ne var ki yenilgiler birbiri ardına gelip sefer uzayınca, hazır para çok çabuk tükendi. Böylece maliyenin gücünün kasalardaki hazır paraya değil, sürekli gelir üretme yeteneğine bağlı olduğu bir kez daha ortaya çıktı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla kabul edilen yıllık 7,5 milyon kuruş tazminat ise o dönemdeki bütçenin yarısıydı.[8] Keza ordunun yenilenmesi ve Çeşme'de yakılan donanmanın tekrar inşası da dev masraf kalemleri olarak ortada durmaktaydı. Bu nedenle 1783'te Ruslar Kırım'ı ilhak ettiğinde, bomboş hazine ile savaş açılamazdı. 1787'de her şeye rağmen tekrar savaşa girildi ama başarısız olundu. Bu süreçte ve sonrasında hazine daima açık verecekti. İmparatorluk İlber Ortaylı'nın deyimiyle "en uzun yüzyılına" girmek üzereydi.

On Dördüncü Bölüm

ASKERİ VE İDARİ REFORM ÇABALARI

Askeri ve idari reform birbirinden ayrılamaz. Kaldı ki, sürekli savaş halindeki bir devlette, birindeki başarı, diğerinde işlerin iyi gitmesine bağlıydı. İdari ve mali alanlarda düzelme sağlanmadan askeriyede işler yoluna koyulamazdı. Buna karşılık askeriye disiplin altına alınmadan kapsamlı bir idari reforma girişilemiyordu. Bu nedenle yeniçeri sorununun çözülmesi, daha başından temel bir mesele olarak öne çıkmaktaydı. İşte III. Mustafa'nın oğlu olan III. Selim, amcası I. Abdülhamid'in Rus zaferleri karşısında felç geçirip ölmesi üzerine padişah olunca, ilk iş yeniçeri meselesi üzerinde düşünmeye başlayacaktı. Ne var ki büyük bunalımlarla başlayan padişahlığı, yine felaketle sonuçlanacaktı. İlk kez kapsamlı bir reform çalışmasına girişen padişah olan III. Selim'in iktidarının ilk günlerine söyle bir göz atmak, reformların nasıl bir ortamda gündeme geldiğinin görülmesine yardımcı olacaktır.

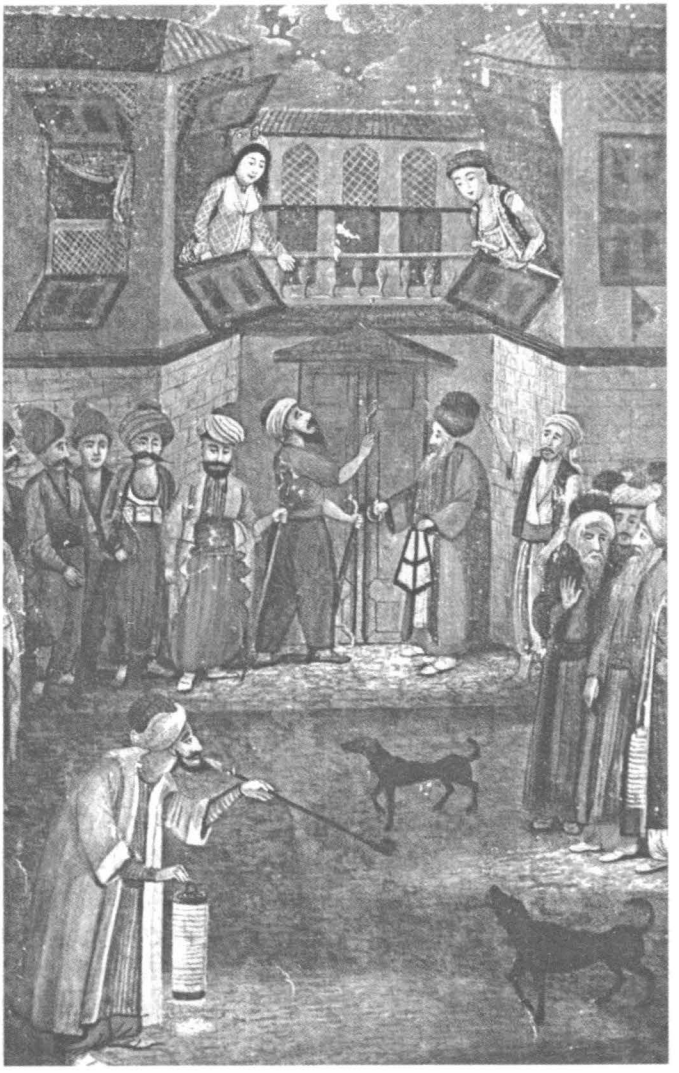
Ege'deki deniz savaşlarında tanıdığımız Cezayirli Gazi Hasan Paşa –18 yıl kaptan-ı deryalık yapmıştı– I. Abdülhamid devrinde, rakibi ıslahatçı Halil Hamit Paşa ile ilgili bir söylenti çıkarmış; onun reformcu III. Selim'i tahta çıkarmak için komplo hazırladığını söylemişti. Bunun üzerine Halil Hamit Paşa 1785 yılında idam edilmişti. Selim 1789 yılında padişah olunca, süregelen savaş üzerindeki etkisine bakmadan, başarılı birer komutan olan Koca Yusuf ile Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı azletti. Akabinde Akkerman, Bender, Bükreş ve Belgrad düşman eline geçince, yeni sadrazam Cenaze Hasan Paşa azledilip yerine tekrar Cezayirli Gazi Hasan Paşa getirildi. O sırada 80 yaşında olan paşa, orduyu düzene soktu ama görevinin dördüncü ayında öldü.[1] Bu durum Osmanlıda savaş yönetiminin iktidar kavgalarıyla ne denli gölgelendiğini ve yenilgilerin temel nedeninin idari istikrarsızlık olduğunu bir kez daha gösterir. Eğer Osmanlı yenilgileri için on neden göstermek gerekseydi, ilk dokuzuna idarenin bozukluğunu sonuncusuna diğer faktörleri kaydetmek gerekir. Her halükârda, Hasan Paşa'nın yerine geçen Çelebizade Hasan Paşa'nın, savaş yönetimini tekrar berbat ederek padişahı son dere-

ce kızdırdığı kaydedilir; o derece ki padişah, Paşa'yı yatağında kurşunla vurdurmuştur. Bu aynı zamanda gelenekten ayrılarak büyük bir aşağılama anlamına da geliyordu, çünkü o zamana kadar önde gelen askerler idam edilirken kan dökülmesin diye kementle boğdurulup sonra kafaları kesiliyordu.[2]

Osmanlılarda görev yapan bürokratlar daima ölüm korkusu içinde yaşadılar. Bunun kararlarında etkili olmadığı asla ileri sürülemez. Uzun vadede ise çok daha fazla yanlış karar vermelerine yol açtığı kesindir. İnebahtı'yı hatırlayalım; Müezzinoğlu, kesin emir aldığı için elverişsiz koşullara rağmen savaşa girmek zorunda olduğunu, aksi halde öldürüleceğini düşünüyordu. Yönetim diğerleri gibi onu da bir komutanın en önemli ayrıcalığı olması gereken bağımsız karar verme hakkından yoksun bırakmıştı. Askeri işler böylece diğer işler gibi bürokrasinin entrikaları arasında boğulmaktaydı. İşte Selim reformlarına böyle bir ortamda başlıyordu.

Yeniçerilerin devlet reformunun önündeki en büyük engel olduğuna daha önce değinmiştik. Gerçekten de devlet içerisinde devlet haline gelmişler ve bürokrasinin fraksiyonları arasındaki güç dengelerini kullanarak ve tabii bu arada kendileri de onlar tarafından kullanılarak sistemi dejenere etmişlerdi. Kanuni döneminin başlarına denk düşen 1527 yılında, yeniçerilerin toplamı 11.439, sipahilerin mevcudu 5088 ve topçuların ise 2162 kişiydi. 1670 yılında sayıları sırasıyla 48.212, 14.070 ve 8.014 kişiye çıktı.[3] Yeniçeriler daha Fatih ve babası II. Murad arasındaki taht meselesinde taraf olarak, Buçuktepe isyanıyla siyasete karışmışlar ve bundan sonra da daima padişahların başına bela olmuşlardı. Yavuz ve Kanuni yeniçerilerle bir şekilde başa çıkabilmişler, daha doğrusu bir ölçüde kontrol altında tutabilmişlerdi. Sarı Selim'in tahta çıkışında cülus bahşişinin eksik verilmesi disiplinsiz hareketleri artırmış, III. Mehmed (hükümdarlığı 1595-1603) zamanında ise kayıt sistemi kökten bozulunca Celaliler dahil her çeşit başıbozuk, rüşvetle veya başka yollarla kapağı buraya atmış, esame yani maaş defterleri üzerinde denetim kalmamıştı. Keza bir kısmı aynı zamanda esnaflık yapmaya başlayınca artık göreve gönderilemez hale gelmişlerdi.

Osmanlı hanedanı yarattığı canavarın oyuncağı olmuş, kimileri tahttan indirilmiş, kimileri de vezirlerini kurban vermek zorunda kalmıştı. Yeniçerilerle sürekli rekabet halindeki sipahiler de başkentteki kirli oyun-

Resim 16. Yeniçeriler ve sipahiler İstanbul'un günlük hayatına karışıp askeri işlerden uzaklaşmışlardı.

lara karışmakta onlardan geri kalmıyorlardı. 17. yüzyılda II. Osman'ı öldüren, IV. Mehmed'i tahttan indiren zorbalar devlet içerisinde devlet olmuşlardı. Nihayet Karlofça'dan sonra Amcazade Hüseyin Paşa havadan maaş alanların bir kısmını ihraç etmiş, mevcutlarını yarıya indirmeyi başarmışsa da İstanbul'daki hâkimiyetleri kırılamamıştı.[4] Esame defterleri senet gibi elden ele dolaşan bir menkul değere benzemişti. I. Mahmud 18. yüzyılın başında topçu ocağını modernleştirerek askeri ıslahat konusunda önemli adımlar atmakla birlikte yeniçerilere dokunamadı.

Enver Ziya Karal, III. Selim devrinde yeniçeri defterlerine kaydolup para alan 400.000 kişi bulunduğu halde, sadece 60.000'inin faal olduğunu ve ancak 25.000 kişinin harbe katıldığını yazıyor.[5] Kanımızca 60.000 ve 25.000 doğruya yakın olmakla birlikte, 400.000 rakamı abartılıdır. O dönemde savaşta olan Osmanlı maliyesi her ne olursa olsun söz konusu paraları ödeyemezdi. 400.000 rakamı muhtemelen 18. yüzyılın sonunda ordu ve donanmada daimi veya geçici hizmet için para ödenen personel toplamına daha yakındır (herhalde hepsi aynı anda istihdam edilmemiştir) ve her halükârda bütün maliyeyi çökertmiştir. Ne var ki aynı rakama bir başka kaynakta daha tesadüf ettik. Burada da Osmanlıların 18. yüzyıldaki muharebe gücünün dayandığı esame listelerinin yüzyılın sonlarında yaklaşık 400.000'e vardığı, ancak bunun muhtemelen sadece yüzde 10'unun göreve hazır askerlerden oluştuğu ifade edilmektedir.[6] Biz bu rakamın yine de tahkike muhtaç olduğu kanısındayız.

Savaş devam ederken, III. Selim tahta çıktıktan kısa bir zaman sonra başkomutana yazdığı bir hatt-ı hümayunda, yeniçerilerin vaktiyle çok büyük hizmetlerinin görüldüğünü, ancak zamanla aralarına bozguncuların karıştığını, disiplinin bozulduğunu ve ocağın bu unsurlardan temizlenmesi gerektiğini söylüyordu. Ayrıca Sofya'dan ileri hareketi sırasında ordunun üçte ikisinin firar ettiğini de ekliyor ve subaylardan tedbir istiyordu. Ancak ne bu yazının ne sonrakilerin hiçbir şekilde etkili olmadığı anlaşılmaktadır. İpin ucu kaçmıştır.

Selim ordu ve devlet reformunun nasıl yapılması gerektiği konusunda fikir almak için 1792 yılında 22 kişiden birer layiha hazırlamalarını ister. Bunların yirmisi Türk (başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa), ikisi Os-

Resim 17. Batılı ressamlar yeniçerileri böyle tahayyül ediyorlardı.

manlı hizmetinde bulunan Avrupalı Hıristiyandır (Fransız subayı Bertrano ve İsveç elçiliğinden d'Ohosson). Layihalardan bazıları muhafazakâr bir yaklaşımla yeniçerilerin düzelebileceğini ve yeni askerlik sanatına uygun hale gelebileceğini ileri sürerken, daha radikal tedbirler öneren grup yeniçerilerin hiçbir şekilde düzeltilemeyeceklerini ve işe 15.000 kişilik yeni bir askeri teşkilat kurularak başlanmasını önermektedir. Ancak herkes ıslahatın Avrupa usullerine göre yapılması, yabancı uzmanlar getirilmesi ve yabancı yayınların tercüme edilmesi konusunda hemfikirdir.

Teşkilata Nizam-ı Cedid adı verildi. Bu terim ilk kez yüz yıl kadar önce, Köprülüzade Fazıl Paşa'nın sedaretinde (1689-1691) cizyelerin tek el-

den toplanması için yapılan idari düzenlemenin karşılığı olarak kullanılmıştı. Daha sonra 1717 yılında İstanbul'a gelen De Rochefort adındaki Fransız subayının Sedaret Kaymakamı İbrahim Paşa'ya sunduğu ıslahat projesinin tercümesinde de Nizam-ı Cedid terimi kullanıldı.[7] Yani yeni düzen arayışları için terim hazırdı ama ortam hiç de hazır görünmüyordu.

Nizam-ı Cedid, adı verilecek olan birlik daha kurulmadan yeniçerilerle aralarında bir çatışma çıkacağından korkuluyordu. Bu nedenle bir hikâye uydurularak sekbanbaşı tarafından yayıldı: Güya bir Rum beyzadesi Rus çariçesinin sarayına iltica ederek onu İstanbul'un fethine ikna etmiş. Bunun için Karadeniz boğazını geçip su bentlerinin zapt edilmesi kâfi gelecekmiş. Çariçe bu işin kolay olup olmadığını sorunca, beyzade evet cevabını vermiş ve demiş ki: "Osmanlı askerinin cümlesi boş değildir. Kimi Anadolu'da çifti ve çubuğuyla, kimisi de İstanbul'da esnaflıkla meşguldür. Çabuk asker istendiğinde bunların tedariki için en az bir aya ihtiyaç vardır."[8] Sekbanbaşı bundan sonra giderek güçlenen hilekâr Moskofa karşı tedbir için su bentlerine yakın bir yerde asker, top, mühimmat ve cephane bulundurulması gereğini, bu askerlerin mevcutlar gibi manav, çörekçi, kayıkçı, hamal vesair otuz iki türlü esnaflık yapmayacağını; topunu tüfeğini yanında bulundurarak yarım saat içerisinde harbe hazır hale gelecek talimli asker olacağını ifade etmiş. Ayrıca aynı kaynakta, talim için yeniçerilerden de asker istendiyse de buna itiraz eden otuz iki çeşit esnaflık yapan askerin şöyle dediği kaydedilmiş: "Eğer top ve tüfenk talimi için başlarımız bağlanırsa artık esnaflıktan vazgeçmek ve talim ile meşgul olmak lazım gelecek. Üç ayda bir defa hizmetsiz ulufe almak da mümkün olmayacak..." İkna çabaları sonuçsuz kalmış ve yeniçerilerin ileri gelenleri şöyle demiş: "Talim dediğin bir sıkı hizmettir. Bizi sefere gönderirlerse elimizdeki tüfengi atarız, dal kılıç olup Moskof ordusunu birbirine katarız. Allah-ü taala ocağımıza ağa efendimize zeval vermesin, ulufe aldıkça zevkimize bakarız..." Yeniçeriler ne olursa olsun konumlarından vazgeçmeyeceklerini kati şekilde ifade etmekle birlikte, başta Levent çiftliğinde kurulan Nizam-ı Cedid kışlasına ses çıkarmamışlardı.

Edirne, Çorlu, Silivri (1799) ve ertesi yıl da Üsküdar'da yeni bir orta kurulmasına karar verilince, yeni silah ve teçhizat ithal edildi ve bu orta-

lara ikişer mühendis ilave olundu. Bu dönemde Selim top, top arabası ve barut imalatını düzeltmek için büyük gayret sarf ettiyse de, çoğu alanda istediği başarıyı elde edememişti. Bu imalathaneleri her teftişinde, kendisine verilen raporların aksaklık ve eksiklikleri yansıtmadığını görerek yöneticileri uyardı ama durumun fazla değişmediği görüldü. Göze çarpan tek düzelme barut imalatında gerçekleşti. Selim Selanik, Gelibolu ve İstanbul baruthanelerini tamir ettirip Azatlı'da yeni bir tesis yaptırmıştı. Burada önce Fransa'dan Françesko isminde bir uzman getirilmiş, ancak başarısız kalması üzerine Arkel Dadyan adında Ermeni bir usta sorunları çözerek barut imalatını tatminkâr bir seviyeye getirmişti.[9]

Diğer alanlarda ise sonuçlar çok yetersizdi. Çaresiz bir şekilde oradan oraya koşturan padişah tebaasını, askerlerini ve yöneticilerini bir türlü gayrete getiremiyordu. Onun sıkıntısını tersaneyle ilgili teftişleri sonrasındaki yazışmalarında da görmekteyiz. Laçkalık alıp yürümüştü. Bunu izah etmek kolay değildir. Belki de imparatorluk tebaası ardı ardına aldığı yenilgiler sonrasında çatırdamanın eşiğinde olduğunu hissediyor ve bunun verdiği moral bozukluğuyla atalete sürükleniyordu. Kuruluş ve büyüme günlerinin o canlı havasından eser kalmamıştı. Düşüşe geçen her toplulukta olduğu gibi sorunlar insanların gözünde büyüyor, onları gayrete getirmek isteyenler boşuna nefes tüketiyordu.

Selim'in amcası I. Abdülhamid döneminde yazılmış bir raporda (1784), büyük gemilerin kaptanlığının para karşılığında elde edildiği; bu kaptanların seyrüsefer, manevra ve harp tekniği konusunda bilgisiz olduğu vurgulanıyordu. Raporu yazan Bonneval, kaptanların gemiler İstanbul'dan ayrılır ayrılmaz efradın yarısını karaya çıkarttığını, bütün yolculuk boyunca onların maaş ve yiyeceklerine el konduğunu anlatır. Keza Rum kılavuzların karayı gözden yitirdikten sonra pusulayla iş göremedikleri, Mısır veya Suriye'ye gönderilen harp gemilerinin İzmir veya Rodos'a uğrayarak peşine takılacak bir yabancı gemi bekledikleri kaydedilir. Nihayet personelin talimsiz olduğu ve her cins toptan meydana gelen bataryaları idare etmenin olanaksızlığı üzerinde de durulur. Bonneval raporunun sonunda, Osmanlı gemilerinin en zayıf düşmana bile mukavemet edemeyeceğini ve içine düştükleri ataletin Avrupa'dan kovulana kadar süreceğini ekler. Bu

uğursuz öngörü 150 yıl içinde gerçekleşmiş ve Türkler ataletten kurtulunca kadar olanlar olmuştur. Diğer yandan denizciliğin gemi yapımından evvel denizci yetiştirmek olduğu tekrar görülmüştür. Nitekim Selim'in son yıllarında bütün sorunlara rağmen yeni ve daha kullanışlı gemilerden oluşan bir filo meydana getirilmiş, personel eğitimi gayretleri artırılmıştır.

Askeri okullar meselesinde ilk adımın I. Mahmud zamanında atıldığını görüyoruz. Karal, 1747 yılında padişahın yeniçerilere nazaran devlete daha bağlı olan hasekilerle bostancı ocağı eratından uzman yetiştirmek için Üsküdar'da Kumbarahane ve Mühendishane adıyla bir okul açtığını kaydediyor. Ancak yeniçerilerin sorun çıkarması üzerine okul dağıtılmış, daha sonra III. Mustafa zamanında Koca Ragıp Paşa bu talebelerden hayatta olanları toplayarak Kâğıthane'de bir dershanede geometri ağırlıklı bir eğitim yaptırmıştı. 1773 yılında Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (deniz mühendishanesi) mektebinin açılmasının sebebi Çeşme felaketi olmuştu. 1795 yılında kurulan kara mühendishanesi olan Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un amacı ise topçu ve istihkâm subayı yetiştirmekti. Nitekim yeni bilgilerle donatılmış bu topçuların, yeni ordunun omurgasını teşkil etmesi umuduyla bazı subaylar yetiştirildi.

Nizam-ı Cedid askerlerinin Anadolu'da hazırlanan grubu, ilk kez Napoléon'un Mısır seferinde kullanıldı ve diğer askerlere göre başarılı oldukları görüldü. Rumeli'de ise devlet otoritesinin yerine geçmiş olan ayanlar, Nizam-ı Cedid'in gelişmesini engellediler. Anadolu askerinin, yaklaşan Rus saldırılarına ve devlete başkaldıran ayanlara karşı Rumeli'ye geçirilmesi girişimi ise büyük bir bunalıma neden oldu. Zaten tedirgin durumdaki ayanlar ve yeniçeriler, bunu kendilerine karşı bir hareket olarak değerlendirerek ayaklandılar. Nizam-ı Cedid Komutanı Kadı Abdurrahman'ın arabuluculuk için Edirne'ye gönderdiği elçileri öldürdüler.

Rus ordularının Eflak ve Boğdan'ı işgal ederek ilerlediği bu günlerde, bir İngiliz filosu Çanakkale'den geçerek İstanbul önlerine gelmişti. Keza Sırp isyanı büyümekte, Vahabbiler ise Hicaz'ı işgal etmekteydiler. Osmanlıların Tuna sınırındaki en büyük dayanağı Belgrad asilerin eline geçmişti. Osmanlı Devleti son derece zor koşullar altında bunalıyordu. Vidin'de Pazvandoğlu, Rusçuk'ta Tirsiniklioğlu İsmail Ağa, Vidin'de Dağde-

virenoğlu Mehmed Ağa devlet otoritesini hiçe saymakta, çıkarlarına göre yeniçerilerle veya yabancılarla ittifak etmekten kaçınmamaktaydılar. Bu durumda Selim'in kararlı davranarak elindeki kuvvetleri asileri ezmek için kullanması gerekirken, o iç ve dış tehlikeleri de göz önüne alarak yeni bir iç savaştan kaçındı ve asilere karşı yatıştırma siyaseti izlemeye karar verdi. Bu onun sonunu getirdi, asiler tereddütünden istifade ederek isyanı genişlettiler.

27 Mayıs günü başlayan ayaklanma 29 Mayıs 1807 günü başarıya ulaştı ve Selim tahttan indirildi. Yerine IV. Mustafa geçirildi. Bu sırada ordudaki Selim taraftarlarının tasfiyesine girişilmiş, Rusçuk'ta bulunan Komutan Keçiboynuzlu İbrahim Ağa yeniçeriler tarafından kaçmaya mecbur bırakılmış, yerine Çelebi Mustafa Paşa getirilmişti. Yeniçerilerin bu hareketi karşısında sadrazamlık bekleyen ayanlardan Alemdar Mustafa Paşa –o sırada Ruslar karşısındaki yegâne güce komuta ediyordu– beklediği sadrazamlığa tayin edilmeyince orduyu yiyeceksiz bırakarak, askerin karargâhı yağmalayacak derecede aç kalmasına neden oldu. Söz konusu dönemi okurken devletin nasıl hâlâ ayakta kaldığına şaşmamak mümkün değildir ki, birçok yabancı gözlemcinin de aynı şaşkınlığı paylaştığını görmekteyiz. Bu denli perişanlık yaşayan devlet her türlü olumsuzluğa rağmen her seferinde şaşırtıcı bir şekilde toparlanmayı başarıyordu.

Alemdar Mustafa Paşa beklediği ikbale kavuşamayınca, Rumeli'de oluşturduğu özel ordusuyla 28 Temmuz 1808 günü Babıâli ve sarayı basarak sadrazamı indirdi. Bu sırada yeniçeriler III. Selim'i öldürmüş ama IV. Mustafa'yı da azledilmekten kurtaramamışlardı. Artık II. Mahmud padişah, Alemdar ise sadrazamdı; yeni yönetimin ilk icraatlarından biri, ayanların haklarının kabulü olan Sened-i İttifak'ın imzalanmasıdır. Lağvedilmiş olan Nizam-ı Cedid, Alemdar tarafından Sekban-ı Cedid adıyla tekrar kurulur, akabinde yeni bir yeniçeri isyanıyla Alemdar vakası meydana gelir. Bu isyan sırasında Sekban-ı Cedid cephanesiz ve etkisiz bırakılır, yeniçerilerle Alemdar'ın sadrazamlığından memnun olmayan kesimler elbirliği yaparak sarayını kuşatır. Bir süre direnip yardım gelmesinden ümit kesen Alemdar ise bilindiği gibi barut fıçılarına tabanca sıkarak yüzlerce yeniçeriyle birlikte havaya uçmuştur.

Tarihler Alemdar'ın İstanbul'un entrikacı çevreleri karşısında dengesini yitirip gaflete düştüğü konusunda hemfikirdir. Ertesi gün II. Mahmud'un hayatını kurtarmak isteyen bir grup devlet adamı IV. Mustafa'yı alelacele idam ettirir. Asiler ertesi sabah saraya hücum ederler, ama Sekban-ı Cedid askeri tarafından dağıtılırlar. Asiler şehirde birçok kişinin evini basar; çok sayıda yağma ve tecavüz olayı yaşanır. Sonuçta asiler Sekban-ı Cedidin kaldırılmasını kabul ettirirler ancak hırslarını alamadıkları için kıyım devam eder.

II. Mahmud'un, önce III. Selim'in tahttan indirilmesi sonra da Alemdar vakası ve IV. Mustafa'nın idamı sırasında adeta mucizevi bir şekilde hayatta kalması, Osmanlı Devleti açısından bir şans yaratmıştı. Onun ilk yıllarındaki isyan ve savaşları bir sonraki bölümde kısaca ele alacağız, burada şer ocağı yeniçerilerin kaldırıldığı Vak'a-i-Hayriyye olayına ve sonrasındaki reformlara geçiyoruz.

Rus ve Avusturya orduları karşısında sürekli yenilen ve Yunan isyanında çaresiz kalan yeniçerilerin defterini dürmek için uygun fırsat kollayan II. Mahmud, prestijlerinin sıfıra indiği 1826 yılında harekete geçmeye karar verdi. Yeniçerilerin başlarından bir kısmı ikna edilerek yeni ve talimli bir ordu kurulması için fetva alındı. İlk aşamada epey taviz veren bir düzenleme düşünülmüştü. İstanbul'da bulunan yeniçeri ortalarının her biri belli sayıda adam verecek, bunlar talim yaparken daha çok para alacak, sonra diğer askerleri eğitecek ve esame sahipleri de yaşadıkları sürece paralarını alacaklardı. Bu, artık bir değeri kalmamış yeniçeri güruhu için hiç de fena bir düzenleme sayılmazdı. Gerçekten de uygulamaya geçildi.

Yeniçerilere nefret ettikleri Sekban-ı Cedid üniformasına benzememesine özen gösterilen yeni kıyafetler ve silahlar verildi. Ne var ki serseriler güruhu daha talimin üçüncü gününde isyan ettiler. Hükümet isyanı bekliyordu. Bu nedenle topçu, humbaracı, lağımcı ve denizci askerleri hazır ola geçirilmiş; Boğaziçi'nde Rumeli sahili muhafızı Ağa Hüseyin Paşa ile Anadolu sahili muhafızı Darendeli İzzed Mehmed Paşa'nın 3.000 sekbanla İstanbul'a intikalleri için hazırlık yapılmıştı. Devlet kendi ordusuna karşı savaş hazırlıklarını bu kez sıkı tutmuştu. Böylece yeniçeriler kazan

kaldırınca söz konusu birlikler derhal harekete geçerken, Topkapı Sarayı'ndan Sancak-ı Şerif çıkartılmış; yeniçeriler dışında bütün askerler ve bir kısım talebe, din adamı ve ahali, belanın defedilmesi için koşmuştu. Süvari topçuları yüzbaşısı Kara Cehennem İbrahim Ağa toplarıyla yetişerek ilk ateşi açtı. (Topçulara takılan kara cehennem lakabı birden çoktur.) Olay orada ve o gün sona erdi. 465 senelik bir mazisi olan teşkilat tarihe gömülmüştü. Taşradaki yeniçeriler de temizlikten nasibini almış; fırsattan istifade, İstanbul'daki serseri takımının bir kısmı sürülmüştü. İlk çatışmalarda 6.000, sonraki günlerde 20.000 kadar yeniçerinin öldürüldüğünden söz edilirse de tam rakam bilinmemektedir.

Bu hayırlı olaydan sonra, II. Mahmud devletini kurtarmak için reformlara ciddi manada başlayabilirdi ama önünde sayısız engel vardı. Bir kez Pandora'nın kutusu açılmış ve Türkler dışında bütün tebaa bağımsızlık mücadelesine başlamıştı. Gerçi onun döneminde bu özlem sadece Hıristiyanlar arasında yayılmıştı, ama yüzyılın ikinci yarısında Müslüman tebaanın bir kısmı da aynı yola girecekti. İç ve dış savaşlar kaynakları tüketirken, reforma kaynak bulmak kolay olmayacaktı. Ancak genel taassup da reformların önünde büyük bir engeldi. Sürekli savaş ve yenilgiler bazı devlet adamlarını reformcu bir kanat oluşturmaya yönlendirirken, aynı olaylar çok geniş bir taassup cephesini de oluşturacaktı. Bu cepheleşme I. Mahmud döneminde bile hissedilirken, III. Selim zamanında ülkenin kaderini belirleyici bir hale gelmişti.

Selim'in kararsız tutumu, elindeki güç unsurlarını kullanamaması ve bürokrasiye hâkim olamaması çatlağın derinleşmesinde rol oynamıştır. II. Mahmud ise hem daha kararlı hem daha temkinliydi, ama reformlarını destekleyecek yeterli kadroya ve desteğe sahip değildi. Yine de II. Mahmud devleti en tehlikeli sulardan geçiren, yapabildiği kadarıyla derleyip toplayan ve kendinden sonrakilere bir temel yaratan büyük bir padişahtır. Daha tahta çıktığı günlerde ona zorla Sened-i İttifak'ı imzalatan ayan ve yerel mütegalibeyi büyük ölçüde temizleyip, iyi kötü devlet otoritesini yeniden kurabilmişti. Merkezi idarenin temeli olan memurluk sistemini oluşturdu. Çok uzun bir süre sonra ilk kez nüfus sayımı yapıldı, posta teşkilatı kuruldu, başta maliye ve dışişleri olmak üzere

modern anlamda bakanlık teşkilatları oluşturuldu, yeni okullar ve hastaneler açıldı; özetle modern bir devlet yapısının temelleri onun zamanında atıldı.

II. Mahmud'un askeri alanda yaptığı en büyük yenilik, Muallem Asakir-i Mansure-i Muhammediye yani Muhammed'in eğitimli muzaffer askerleri gibi gösterişli bir isimle kurduğu yeni ordudur. Bu ordu yaptığı ilk savaşlarda muzaffer olamayacaktı. Bunun bir nedeni yeterli eğitime sahip olamadan savaşa sürülmeleriydi. Öncelikle subaylar çok bilgisizdi. Tanzimat ordusu bırakın alay komutanlarını, taburları bile idare edecek subay bulamıyordu.[10] Ama diğer bir faktör de askere alma sisteminin son derece adaletsiz oluşuydu. Sistemsiz bir şekilde yazılan askerlerin görev süreleri 12 yıldı, emekli olabilmek için yaşlılığa veya fiziki yetersizlik haddine kadar hizmet etmek zorundaydılar.

Ayrıca yüzyıllar boyunca İstanbul saraylarını ve boğazları korumuş olan bostancılar yeni muhafız birlikleri şeklinde örgütlendiler. Bunlara ek olarak 1834 yılında milis veya ihtiyat ordusu denilebilecek olan Asakir-i Redife-i Mensure birlikleri kuruldu. Mevcutları 1836 yılında kâğıt üzerinde 100.000 kişiyi buluyor ve ağırlıkla kırsal kesimde asayişi sağlamaya çalışıyorlardı. Diğer yandan askere alma sisteminin adaletsizliği ve askerlerin hizmetin sonunu görme umutlarının azlığı, askerden firarı sürekli bir sorun haline getirmişti, bu durum imparatorluğun sonuna kadar devam edecekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu çıkmazlardan biri de bütün vatandaşlarına zorunlu askerlik hizmeti getirememesiydi. "Vatandaşlık temeline dayalı eşitlik ve zorunlu askerlik nosyonuna 19. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı padişahları çok sıcak bakmışlar, ama bunların, milletlerin dinsel-siyasal ayrılığı ve sembiyotik otonomisi ile bağdaşmadığını görmüşlerdi. Bu ikilemden kurtulmak için Avrupa'daki bütün sağlıklı erkek vatandaşların askerlik yapma ilkesi yerine, yalnızca Müslüman ahaliye zorunlu askerlik yükümlülüğü getirildi. Hıristiyan ve Yahudilere askerlik hizmeti karşılığı bir vergi (bedel) ödeme seçeneği sağlandı."[11] Ancak Müslüman ahali için de askerlikten muafiyetin birçok yolu bulunacak ve bedel sistemi şu veya bu şekilde her dönemde varlığını sürdürecekti.

1837 yılında kurulan Askeri Şura, beş yıllık daha kısa bir askerlik teklifinde bulundu ve askeri hizmet konusu iki yıl sonra Gülhane Hatt-ı Hümayununda yer aldı. Ömür boyu hizmetin hem ordu hem nüfus için zararına dikkat çeken ve Tanzimat Fermanı olarak da anılan belgede, askerlik yükünün bölgeler arasında eşitsiz dağıldığı, ömür boyu hizmetin şevk kaybına neden olduğu ve askere alma işlerinin iyileştirilerek sürenin dört veya beş yıl olması gerektiği kaydedilmekteydi.[12] Yeni düzenlemelerin kaçınılmaz hale gelmesi üzerine, 1843 yılında ilan edilen ordu yönetmelikleriyle nizamiye ordusunda zorunlu hizmet beş yıla, sonra dört, üç ve nihayet iki yıla indirildi. Redif hizmeti ise yedi yıldı, bu süre içinde ihtiyat personeli iki yılda bir eğitime alınıyordu. Rediflerin 1912 yılında nizamiye birlikleriyle birleştirilmesine karar verildi, ama Balkan Savaşları nedeniyle birleşme ancak 1914 yılında gerçekleştirildi.[13] Bu birleştirme işi daha önce yapılabilseydi Balkan Savaşında düşman karşısında dağılan redif tümenlerinin neden olduğu facialar yaşanmayabilirdi.

Askeri reform çabalarının genel çerçevesi bu şekildedir. Üzerinde durulması gereken bir husus, uluslaşmanın doruğa çıktığı bir çağda, Osmanlıların kendi içindeki uluslarla mücadele ederken toparlanmalarının zorluğudur. Sürekli savaş ve yokluklar zorlukları artırmıştır. İmparatorluğunun kuruluş çağının havası çoktan yitip gitmiş, içten çürüyen bir yapının sınırları korunmaya çalışılmıştır. Bu ortamda kurumlar dinamizmlerini yitirmiş ve güçlükle başlatılan atılımları sonuca taşıyamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu başarılı bir askeri yöneticiler grubunu ancak son nefesini verirken yetiştirebilecek, onlar da yıkıntıdan ne kurtarabilirlerse onunla yetineceklerdi. Burada kısaca özetlemeye çalıştığımız şey, aslında iki yüz küsur yıl mücadele veren on neslin trajik hikâyesidir ve hikâye henüz bitmemiştir.

Bu bölümde son olarak Tanzimat Fermanının okunmasına dair bir ayrıntıyı aktarırsak söz konusu dönemin genel havası daha iyi anlaşılabilir: "Saray müneccimi eşref saatinin hulûlünü haber verdiği sırada toplar atılmaya başladı ve Sultan Mecid kırmızı bir atlas keseyi Reşid Paşa'ya tevdi etti. Müşarünileyh, kesenin derunundan hatt-ı hümayunu almasıyla yüksek bir kürsüye çıkarak muhteviyatını bülend-avazıyla kıraat etti."[14] Yazar-

lar batı normlarına ulaşabilmek için bütün kariyerini, hatta hayatını tehlikeye atarak, son derece önemli bir belgeyi dünya kamuoyuna açıklayan Reşid Paşa'nın kürsüye çıkmak için saray müneccimiden eşref saati haberi beklemesinin ya da beklemek zorunda kalmasının Tanzimat uygulamalarının kaderini az çok tarif ettiği şeklindeki haklı yorumlarını yukarıdaki satırların arkasına eklemişlerdir.

PİRAMİTLERDEN KAFKASLARA...

İlber Ortaylı *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* kitabında, Osmanlı toplumundaki batılılaşmanın özgün yanının, bu sürecin adı konmadan yaşanmaya başlanması olduğunu ifade eder.[1] Osmanlılar yakın komşuları batılılarla sürekli, hatta neredeyse aralıksız savaş halindeyken "biz onlara benzemeliyiz" diyecek halleri yoktu. Öncelikle askerlik ve denizcilik alanlarında onların usullerini izlemek zorunda olduklarını biliyorlardı. Bir süre sonra batının sadece tekniklerini almakla işi çözemeyeceklerini, batılı eğitimi ve sonra diğer kurumları da almak zorunda olduklarını anladılar. Aynı gemiyi alsanız dahi, mürettebatınız aynı becerilere sahip olmadan hiçbir işe yaramıyordu. İyi bir denizcilik okulu kurmak için medrese yerine çağdaş bir sisteme geçmek gerekiyordu vs.

Bu süreçte savaş daha çok Avusturyalılar ve Ruslara karşıydı ve yenilikler için Fransa model alınıyordu. Ne var ki 1789 ihtilalinden sonra Napoléon Bonaparte adında bir subay, ülkesinin en bunalımlı döneminde İtalya'da başarılı bir sefer yapmış ve Avusturya'dan önemli toprak parçalarını almıştı. 1797 Campo Formio Antlaşması yapılırken, Avusturya'nın kayıplarının kısmi tazmini için de Venedik'in tüm topraklarını paylaşmışlardı.[2] İyonya ve Dalmaçya Adaları'nın Fransa tarafından ilhakı, Napoléon'u diktatörlüğe bir adım daha yaklaştırırken, Fransa'yı da tarihte ilk kez Osmanlılarla komşu yapmaktaydı. Bu durum Balkanlar'daki kargaşayı artıracaktı, ama Korsikalı maceraperest daha önce Mısır ve Filistin'de Osmanlılarla harp edecekti.

Napoléon İtalya'dan muzaffer bir komutan olarak döndüğü sırada, henüz iktidarı alacak kadar güçlü değildi; ama Paris'teki yöneticileri korkutacak kadar prestij sahibiydi. Onu nereye koyacaklarını bilemedikleri bir sırada Mısır projesinin ortaya atılması herkesin işine geldi. 1798 yılının 19 Mayısında Toulon'dan 200 gemiyle denize açılan Napoléon, yolda Amiral Nelson ile köşe kapmaca oynayıp yakalanmadan, üstelik arada Malta Adasını da işgal etmeyi başararak, temmuzun ilk günü İskenderiye yakınların-

da karaya çıktı. Mısır o dönemde Osmanlılara bağlı olmakla birlikte, bu daha çok kâğıt üzerinde bir egemenlikti. Gerçek güç Osmanlı paşası ve yeniçeri garnizonunda değil, başından beri belli ölçülerde özerk olan ve Osmanlı zayıfladıkça bağları gevşeyen Memlük beylerindeydi.

Napoléon kıyıdan uzaklaştıkça artan bir direnişle karşılaşarak Nil boyunca güneye ilerlemeye başladı. İlk büyük çatışma 12 Temmuz günü iki topçu bataryasıyla desteklenen 2.000 yeniçeri ve 3.000 Memlük süvarisiyle Fransız ordusu arasında oldu. Ayrıca çok miktarda silahlı Arap da istilacıya karşı savaşa katılmıştı, ama Fransız ordusunu taciz etmenin dışında pek bir faydaları olmadı. Muharebenin esas bölümünü mükemmel atlara sahip Memlük süvarisinin, topçu ve piyadeden oluşan Fransız birliklerine hücumu teşkil etmişti. Ne var ki kareler şeklinde mevzilenen Fransızlar tarafından biçildiler ve hücumlarını birkaç kez tekrarladıktan sonra çekilmek zorunda kaldılar.[3] Buraya kadar durumun beklendiği gibi cereyan ettiği söylenebilir. Memlük süvarisi geleneksel hücumunu yapmış ve Fransız taktikleri karşısında başarısız olup çekilmiştir. Hatta aynı anda Nil üzerinde iki tarafın filotillaları arasındaki mücadelede topçusu daha zayıf olan Fransızların zor duruma düştüğü ve ancak Napoléon'un karadan ilerleyerek açtığı ateş sayesinde kurtuldukları görülür. Ancak sonraki günlerde normal olmayan (veya bugünkü anlayışımızla kavramakta güçlük çektiğimiz) bir durum meydana gelmiştir.

Osmanlı-Memlük tarafı savaşı ve önlerindeki mevcut durumu doğru bir şekilde analiz etmemiş veya edememiştir. Sadece zihinlerinde önceden var olan bir savaş kalıbına göre hareket etmişlerdir. Oysa çok üstün süvari kuvvetleriyle Fransızları kuşatıp ikmal olanaklarını yok edebilir ve ellerindeki sınırlı cephane ve yiyecek tükenince, muharebeye bile gerek kalmadan onları teslim alabilirlerdi. Ama bunu yapmadıkları gibi, bir hafta sonraki Piramitler muharebesinde de atlarını tekrar Fransız karelerinin üzerine sürerek üstün ateş disiplini karşısında kar gibi eridiler. Memlükler nişancılıkta tek tek Fransızlardan üstünlerdi, ama birlik disiplininden ve taktik anlayıştan yoksun bulunuyorlardı. 20 Temmuz'da iki taraf bütün kuvvetleriyle karşı karşıya geldiğinde, Napoléon dramatik bir jestle piramitleri gösterecek ve "Askerler, 40 asır size bakıyor" diyecekti. Aslında 40 asır önemli değildi. Esas fark 40 asırda değil, düşüncedeydi. Fransızlar sadece 30 ölü ve

120 yaralıyla, 2.000 Memlük, sayısı bilinmeyecek kadar fellah ve yeniçeriyi öldürmüş, muazzam bir askeri hazineyi ele geçirmişlerdi.

Fransızlar sonraki muharebelerde de karşılarındaki güçlere orantısız ölçüde büyük kayıplar verdirdiler ve ancak filolarının Amiral Nelson tarafından Ebuhur (Aboukir) Muharebesinde imha edilmesinden ve Napoléon'un Filistin'deki ilerleyişinin başarısız kalmasından sonra Mısır'dan çekildiler. Fransızların en eski müttefikleriyle barış içinde yaşarken birdenbire ve savaş ilan etmeden hücum etmelerinin hem dürüstlüğe hem de siyasi hukuka aykırı düştüğü, ancak onların bunun farkında olmadıkları (kanımca önemsemedikleri) ifade edilmiştir.[4] Aslında pekâlâ farkındaydılar ama giderek gerileyen Osmanlı Devleti'nin paylaşımından arslan payını alma telaşına girmişlerdi. Sözde eski dost Fransa, 1829 Rus savaşından sonra daha da zayıf düşecek olan Osmanlı'dan bu kez Cezayir'i kapmak üzere harekete geçmekte bir an bile tereddüt etmeyecekti.

Bu olaylar sırasında Napoléon, Yafa'da aldığı ve kesin sayısı bilinmeyen (rakamlar en az 1.200, en çok 3.000'dir.) Türk esirini, yanımda taşıyamam, serbest de bırakamam diyerek katlettirmişti. Daha sonra Cezzar Ahmed Paşa'nın savunduğu Akka'yı kuşatmış, ama 60 gün sonra kuşatmayı kaldırıp süklüm püklüm geri çekilmek zorunda kalmıştı; tıpkı 13 yıl sonra Moskova'dan çekileceği gibi... Bu sırada Osmanlılar 100 parçalık (bazı kaynaklarda 80) bir donanmayla Ebuhur'a asker çıkararak kaleyi işgal etmiş, fakat başarısız olmuşlardı. Bu yenilginin çok özel koşulları yoktur (en azından biz bulamadık). Fransızlar hızla kıyıya asker göndermişler ve kale dışındaki Osmanlı kuvvetlerini yenip komutanı esir ettikten sonra kaleyi geri almışlardır. Fransızlar ancak İngiliz donanması tarafından tam tecride alındıktan sonra Mısır'ı terk etmek zorunda kalmışlardır.

19. yüzyılın ilk çeyreği Vahabbi, Sırp ve Yunan isyanları, Tepedelenli gibi ayanların etkisizleştirilmesi ve yanı sıra İngiltere ve Rusya'yla yapılan savaşlarla geçmişti. Bunlar Osmanlı Devleti'ni yıpratmış ve reform hareketlerini baltalamıştı. Yunan isyanını bastırmaktaki başarısızlığın 1826 yılında yeniçerilerin lağvı ile sonuçlandığını biliyoruz. Hemen ertesinde, 1827 yılında Osmanlılar Navarin'de yeni bir deniz felaketi yaşayacaklardı. Bu baskın da tipik bir basiretsizlik örneği, hatta daha fazlasıdır.

İngiltere, Fransa ve Rusya, Londra'da bir araya gelerek 6 Temmuz 1827 tarihinde bağımsız bir Yunanistan için birlikte hareket etme kararı almıştı. Bu amaçla Ege Denizi'nde birleşik bir filo bulunduracaklardı. Nitekim çok kısa sürede Amiral Lord Codrington komutasındaki İngiliz, Amiral De Rigny komutasındaki Fransız ve Amiral Heyden komutasındaki Rus filoları Akdeniz'e intikal ettirildiler. Her amiral uygun gördüğü şekilde davranacak ve Osmanlı gemilerine ateş açabilecekti.[5]

Yunan isyanı sırasında Teselya'da yığınak yapmakta olan Osmanlı ordusuna ikmal malzemesi götüren ve adalardaki asileri baskı altına alan Osmanlı Donanma Komutanı Hüsrev Paşa, ilk başarılarından sonra inisiyatifini yitirmiş durumdaydı. O dönemde Çengeloğlu Tahir Paşa'nın daha ehliyetli bir komutan olduğu söylenmiştir. Her halükârda Babıâli isyanın bastırılması için Mısır'da kendi yönetimini kurmuş olan Kavalalı'yı fiilen tanıyarak ondan yardım istemiş, o da Osmanlı'nın başarısızlığını kuvvetlerin tek bir komuta altında olmamasına bağlayarak, oğlu İbrahim Paşa'nın hem ordu hem de donanma komutanı olarak atanmasını dayatmış ve çaresiz durumdaki padişaha kabul ettirmişti. Böylece Hüsrev Paşa görevden alınmış ve Osmanlı donanması Tahir Paşa komutasında İbrahim Paşa'nın emrine verilmişti. Tahir Paşa, İbrahim'in emriyle Navarin'e asker ve silah sevkıyatı yapmış, bir kısım gemilerini de asilere karşı Hydra Adasına göndermişti. İşte Avrupa donanmaları tam bu sırada Navarin önlerine geldi ve Fransız Amirali İbrahim Paşa'dan görüşme talep ederek Hydra operasyonunun durdurulmasını istedi. İbrahim Paşa bu toplantıya yanında Tahir Paşa olmadan tek başına gittiği için ne konuşulduğu ve bir ihanetin söz konusu olup olmadığı bilinmemektedir.

Navarin'de bir ihanet olması pekâlâ mümkündü, çünkü Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim, Mısır'da kurdukları yeni rejimi Osmanlı'dan ayrı görüyor ve Yunan isyanı bittikten sonra sıranın kendilerine geleceğini biliyordu. Ayrıca Mısır'da Fransızlarla yakın ilişkideydi, birçok Fransız uzman Mısır gemilerinde ve ordusunda görev yapıyordu. Olayların gelişimi adeta bir komployu düşündürecek şekilde cereyan etmiştir. Ama sorun zaten tam da buradadır. Bir donanmanın kaderi asla herhangi bir komploya bağlı olmamalıdır. Asıl suçlu yapan değil, komploya kurban gidendir. Devlet gücü bunu önlemek için alınan tedbirlerle ölçülür. Ne var ki Osmanlı

Devleti epey süredir komplolarla iç içe yaşıyor, ama daha fenası kurban rolüne düşüyordu. Olayların gelişimine dönelim.

İbrahim Paşa görüşmeden sonra kara harekâtını yönetmek için (veya öyle bir bahaneyle) Mora'ya gitti ve yola çıkarken Çengeloğlu Tahir Paşa'ya ne pahasına olursa olsun silahlı çatışmaya meydan vermemesi için kesin talimat verdi. Akabinde bir Fransız gemisi, Mısır gemilerinde çalışan Fransız subaylara posta getirdiği bahanesiyle limana girdi. Böylece Osmanlı ve Mısır gemilerinin tam konumu tespit edildi ve Mısır gemilerinin limanı terk etmesi haberi iletildi. Yine bu sırada Mısırlı gemi komutanlarının, subayları bir firkateynde toplayarak Mısır'a göndermek istemeleri de komplo düşüncesini güçlendirmektedir. (Ancak Büyüktuğrul'dan aktardığımız bu son bilgi bazı kaynaklarla çelişir).

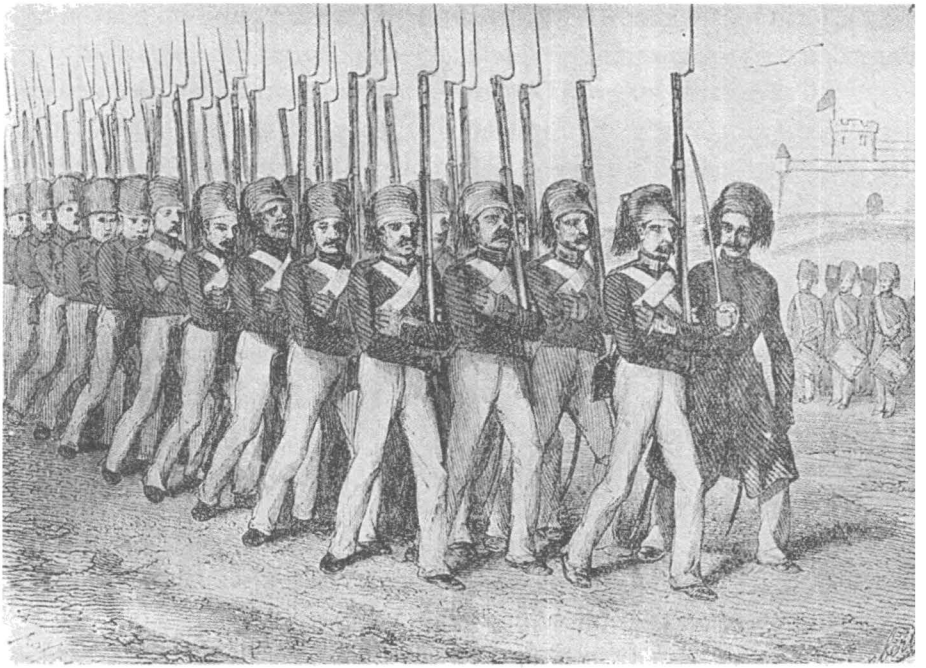
Diğer yandan Navarin'deki Osmanlı güçlerinin birbirinden kopuk üç komutanlığa bölünmüş olması gibi ayrı bir saçmalık daha yaşanıyordu. Osmanlı donanması komutanı ne Navarin limanını koruyan müstahkem mevkii komutanına ne de Mısır filosunun komutanına söz geçirebiliyordu. Yani Çengeloğlu Tahir Paşa yabancı gemilere ateş açılması için emir verse bile yerine getirileceği şüpheliydi.[6] Sonuçta İngiliz, Fransız ve Rus gemileri limana girerek toplu halde ateş açtılar ve Osmanlı'nın güçlükle hazırladığı gemileri, ama bundan çok daha önemlisi iyi-kötü deney kazanmaya başlamış olan personeli imha ettiler.

Osmanlı Devleti'nin artık ne Yunan isyanını bastırması ne de Rus Savaşı dolayısıyla yaklaşan diğer felaketleri önlemeye mecali olmayacaktı. Amiral Büyüktuğrul'un büyük donanma tarihi, olayları özetlediğimiz şekilde aktarıyor. Süleyman Nutki de olayın gelişmesini aşağı yukarı aynı şekilde anlatıyor, ama onun anlatımından Mısır gemilerinin komploya karışmamış olabileceği sonucu çıkabiliyor. Farklı bir bilgi de İbrahim Paşa'nın ayrılmasından sonra, Mısır donanmasında görev yapan Fransız subaylara amirallerinden birer mektup yazılması ve savaş halinde görevlerini terk ederek Fransız donanmasına katılmalarının bildirilmesi keyfiyetidir.[7] Fransız subayların bunun üzerine görevlerini terk ettikleri, Mısır Donanması Komutanı Muharrem Bey'in ise Fransız amiraline saf niyetle bir tercüman göndererek sıkışık limana girmemelerini istediği ifade ediliyor.

Ama bu talep Fransızlara gönderilmiş bir haber de olabilirdi. Mısır gemilerinin Avrupalıların ateşine kurbanı gitmeleri durumu değiştirmemektedir. Yani bir devlet, savaş halinde olmadığı ülkelerin donanmalarının abluka uygulamasına ve limanlarına girmesine mani olamıyor, tehditkâr bir şekilde yaklaşan gemilere ateş açamıyordu. Burada ihmalin, yılgınlığın ve basiretsizliğin ötesinde bir tutukluk, bir akıl tutulması vardır.

Navarin'de donanmanın yanmasının iki sonucu olmuştur. Rusya yeniçeri teşkilatının kaldırılmasından sonra, henüz ordusunu etkili hale getirememiş ve donanması yakılmış olan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve 1829'da Yunanistan devleti kurulmuştur. Ruslar, Balkanlar'ı aşıp Edirne'ye ulaşmış, Kafkasya'da da Erzurum'u alarak Trabzon'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu ilerleyiş İngiltere ve Fransa tarafından engellenir. 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşmasıyla Osmanlılar fazla toprak yitirmeden (Tuna Nehrinin ağzı ile Kafkasya'da Anapa, Poti, Ahıska ve Ahıkelk Kaleleri verilmiştir) ama zayıflayarak ve büyük bir mali tazminat yükünün altına girerek barış imzalamak zorunda kalırlar. 1830 yılında ise Cezayir, Fransızlar tarafından işgal edilmiş, keza Sırbistan'ın muhtariyeti tanınmak zorunda kalınmıştır. Felaketler bununla kalmamış, 1831 yılında Mehmed Ali Paşa'nın ordusu Gazze'yi alarak ilerlemeye başlamış ve sırasıyla Akka, Şam, Humus, Belen (İskenderun yakınlarında) ve nihayet Konya'da yapılan muharebelerde Osmanlıları ardı ardına yenilgiye uğratmıştır. Bu felaketlerin Osmanlılarda yarattığı şokun derecesi, son çare olarak can düşmanları Rusya'dan yardım istemeleri ve 1833 yılında Hünkâr İskelesi Antlaşmasını imzalamalarıyla anlaşılabilir.

Mısır ordusunun Anadolu'yu terk etmesi için Osmanlılar büyük tavizler vermek zorunda kalmışlardı. Ne var ki her iki taraf da Kütahya Antlaşmasından hoşnut değildi ve yeni bir savaş kaçınılmazdı. Savaş öncesinde, 1835'te padişahın davetiyle Osmanlı ordusuna gelen yabancı uzmanlardan Helmut von Moltke'nin hatıraları, dönemin havasını çok iyi anlatır. Keyfi vergiler ve ömür boyundan farksız olan 15 yıllık askerliğin ordu ve ülke açısından yıkıcı etkilerini anlatır, bu durumun firarları doruğa çıkarttığını ifade eder. Osmanlı ordugâhları tek çareyi kendi askerlerinin etrafına sıkı bir nöbetçi kordonu oluşturmakta bulur ama buna rağ-

Resim 18. 19. yüzyılın ortalarında yeni Osmanlı askerleri Avrupa tipi kıyafetle talimde.

men firarlar önlenemez. Yakalanan firariler dayak cezalarını sessizce çeker ve tekrar kaçmak için fırsat kollamaya başlar, çünkü Nizamiye kıtaları kurulduğundan beri hiç kimse terhis edilip köyüne dönen bir asker görmemiştir.[8]

Moltke birçok başka şeyin yanı sıra, 1839 yazında Nizip Muharebesi öncesindeki dizanteri salgınını ve cephanelikte yemek pişirip çubuk içmekten vazgeçmeyen askerlerin neden olduğu patlamada yüzlerce askerin ölmesini de hikâye eder. Nihayet II. Mahmud'un muazzam fedakârlıklarla oluşturduğu ordunun, İbrahim Paşa'nın ordusu karşısında daha ilk çatışmada silahlarını atarak dağılmasının hazin hikâyesini okuruz. Hatta ordunun bir kısmı düşmanı daha görmeden dağılmıştır. İşte 1939 Haziranının sonunda meydana gelen bu olaylar, Osmanlı ordularının tarih boyunca düştükleri en

aciz durumu temsil eder. II. Mahmud'un 30 Haziran günü bu felaketi öğrenmeden ölmüş olması ise bir teselli addedilir. Burası dip noktasıdır.

Bu savaşlarda bir grup Osmanlı subayının gayretinin de sonucu değiştiremediğini görürüz. İlk olarak subay kadrosu iyi eğitimli değildi, çoğu yeni kavramlarla düşünemiyordu. İkinci olarak İbrahim Paşa'nın kuvvetleri Suriye'de tek bir komuta altındayken, Osmanlı ordusu birbirinden uzak ve yardımlaşma zihniyetine sahip olmayan dört ayrı komutanın altında adeta dört ayrı ordu gibi davranıyordu. İbrahim'in galibiyetinde bu avantajının önemi çok büyüktü. Ancak burada esas konuyu atlamamak gerekir. İmparatorluk büyüme çağındaki profesyonel ordusunun nüvesini teşkil eden yeniçerileri tasfiye ettikten sonra, yeni ordu için gerekli insan kaynağını henüz yaratamamıştı. Ortada imparatorluğa sahip çıkan bir ulus yoktu. Bu ulus ancak Türklerin ardı ardına yenilgi ve göçlerle bugünkü topraklarında yoğunlaşmasıyla oluşacaktı. II. Mahmud döneminde Anadolu ahalisi henüz bu özelliğe sahip değildi. Namık Kemal "Vatan yahut Silistre"yi yazmamış, ulus bilinci henüz gelişmemişti.* Yenilgiler ve göçlerden kaynaklanan travmalar Türk bilincinde köklü bir iz bırakacaktı.

19. yüzyıl sonsuz acılarla geçmişti ve yaşanacak iki büyük felaket daha vardı. Birincisi Rusların Sinop baskınında bir Osmanlı filosunun daha yok olmasıdır ki, İnebahtı, Çeşme ve Navarin'den sonra gelen en büyük deniz felaketidir. Nedeni ise Osmanlı filosunun hem denizcilik hem silah üstünlüğünü Ruslara bırakmış olmasıdır. 1953 yılında başlayan Rus Savaşı Tuna boylarında, Kafkasya'da ve Karadeniz'de devam ederken, bir Osmanlı filosu Batum'a mühimmat götürmekle, diğer bir filo da İnceburun Amasra arasında karakol görevi yaparak nakliye filosunu korumakla görevlendirilmişti. İkinci filo komutanı Osman Paşa, fırtına çıkınca gemilerine Sinop limanına sığınma talimatı verdi. Bu sırada Rus keşif gemileri durumu izleyerek ana filolarını çağırdılar. Osmanlı filosunu yine demirlemiş

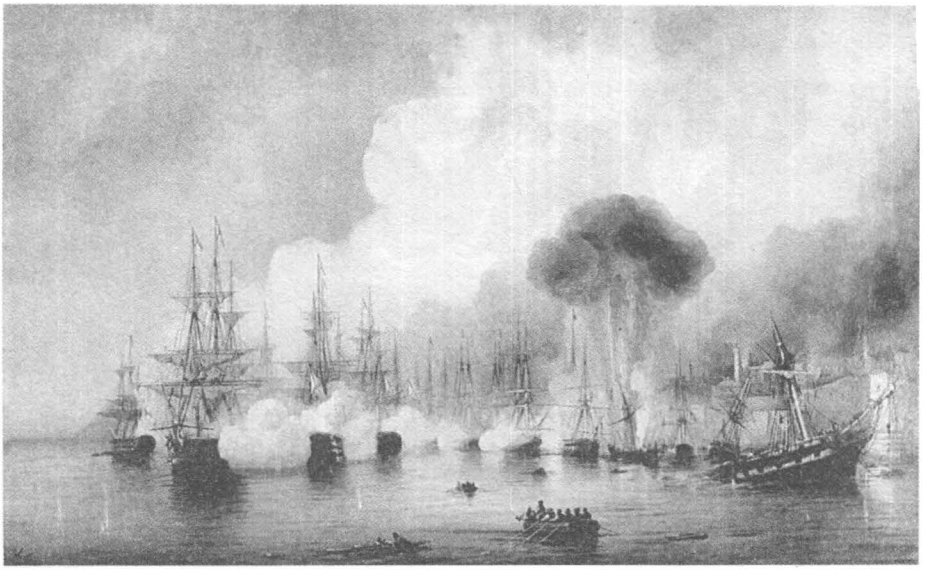
* İlber Ortaylı Rusya ve bazı büyük Avrupa devletleriyle karşılaştırırken "Türk kimliği, şuuru, tarih kitabı okuyarak, tarihi piyes seyrederek, şiirle, müzikle oluşmuş bir şey değildir. Doğrudan doğruya kan, ateş, kavga ile yani hayatın kendisi içinde oluşmuştur. Bu nedenle Türk kimliğine sahip olan adam xenophobia, yani yabancı düşmanı olmuştur" diye yazmıştı. Tamamen doğrudur ama Namık Kemal nesli de Türk şuurunun gelişmesinde en çarpıcı dönemi temsil eder.

Resim 19. 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı komutanları toplantı halinde.

durumda yakalayarak imha ettiler. Rus gemileri fırtınada keşif ve pekâlâ seyir yapabilirken, Osmanlı gemilerinin limandan çıkmamaları zaten büyük bir eksiklikti. Gemilerin daha zayıf olması ise mazeret sayılamaz. Kaldı ki, Rus gemilerinin daha kuvvetli ve ağır toplarla donatılmış olması, Osmanlı filosunun denize çıkması için ek bir nedendi.

Karada veya denizde, daha güçlü bir düşmana karşı sabit hedef durumuna düşmemek gerekir. Denizcilik bunu gerektirir. Rusların tek bir sandalı, hatta denize tek santim kıyıları yokken, Osmanlı Devleti'nin irili ufaklı 70 tersanesi vardı. Petro'dan sonra sadece 50 yıl içinde durum tersine dönmüş ve Ruslar Osmanlı gemilerini her gördükleri limanda basmaya başlamışlardı. Sinop bozgunu Osmanlıların denizcilik geleneğini yitirmelerinin sonuçlarından sadece biridir. Özel koşulları üzerinde durmaya gerek yoktur. Denizcilerin teslim olmayıp sonuna kadar savaşmaları şereflerini kurtarmış ama kendilerini kurtaramamıştır.

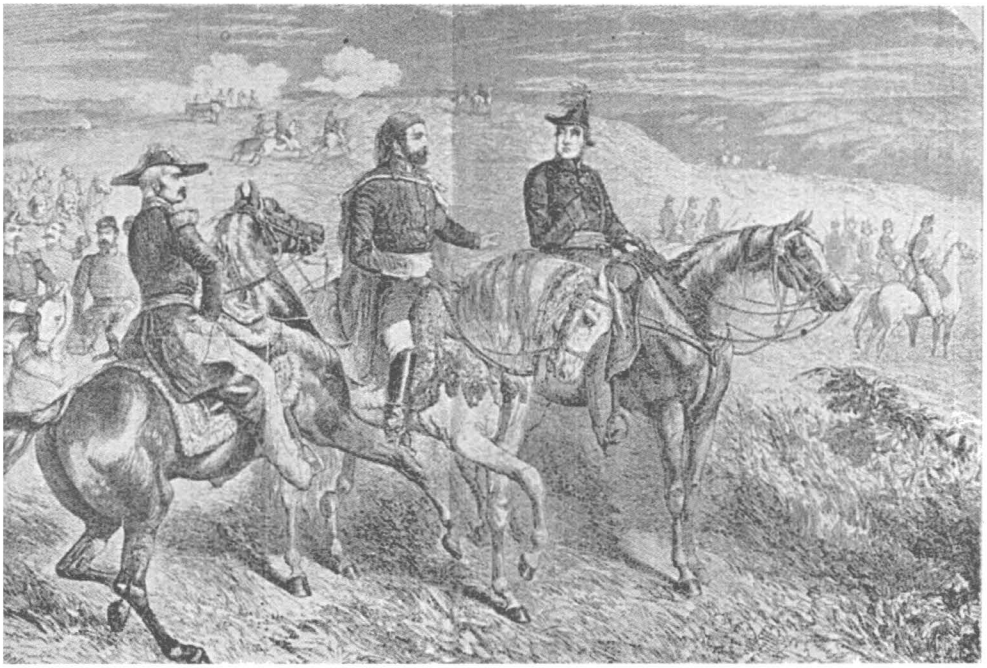
Resim 20. Osmanlı donanması Sinop'ta tekrar baskına uğrayıp yakıldı.

Kars Kalesi'nin uzun süre direndikten sonra düşmesi ise ikinci felakettir. Dört buçuk ay Rusların sürekli saldırılarına dayanan kale, açlık nedeniyle teslim olmak zorunda kalır. Bu durum İstanbul'da bilinmiyor değildir, ama Kars'ın kurtarılması için birlik gönderilmesi o sırada Kırım'da bulunan Osmanlı müttefikleri, yani İngilizler ve Fransızlar tarafından bir türlü kabul görmez. Bu ülkeler doğal olarak önce kendi çıkarlarını düşünmüşlerdir. Tartışmalarla haftalar haftaları, aylar ayları kovalar. Nihayet Ömer Paşa, hükümeti ve komutanları ikna edip yola çıkar ama mevsim ilerlemiştir. Ömer Paşa kalenin imdadına yetişemeden Kars'ta bulunan müşavir İngiliz Generali Williams teslim antlaşmasını imzalayıverir.[9] Bundan sonra Kars'a ikmal malzemesi gönderilmesindeki ihmal nedeniyle uzun tartışmalar yaşanır, ama bereket versin ki 1829 Savaşında Edirne Antlaşmasıyla Rusların elinden kurtulacak olan Kars, bu kez de Paris Antlaşmasıyla kurtulmuştur. Kars 1877 yılında Rusların eline tekrar düşecek ve bu kez kırk yıl işgal altında kalacaktır. Şimdi bu savaşa bakalım.

Resim 21. Müttefik komutanlar harita üzerinde sefer planlaması yapıyor.

1876 yılında Osmanlı Devleti'nde olaylar baş döndürücü bir hız kazanmıştı. Sultan Abdülaziz 30 Mayıs günü tahttan indirilmiş, yerine V. Murad geçirilmişti. Hemen ardından Abdülaziz kuşkulu bir şekilde öldü veya muhtemelen öldürüldü. Akıl sağlığı bozuk olduğu anlaşılan Murad tahttan indirildi, bu arada Rusya'nın desteklediği Sırbistan ve Karadağ ile savaş başladı. Bulgaristan'da isyan genişlemiş ve 31 Ağustos günü Abdülhamid tahta çıkmıştı. Bu sırada batılı devlet temsilcileri Balkan sorunları için İstanbul'a gelerek Tersane Konferansı adı altındaki müdahale toplantısını zorladılar. Bu konferanslar devam ederken I. Meşrutiyet ilan edildi. Batılılara şimdi yeni ve çağdaş bir rejim geldiği, bütün halklar için hukuk temin edildiği, konferansa artık gerek kalmadığı söylendiyse de, toplantılar sürdü. Ruslar ise bir yandan savaşa hazırlanıyor diğer yandan diplomatik baskılarını artırıyorlardı. Savaştan zaferle çıkacaklarına kuşkuları yoktu.

Resim 22. Kırım Savaşı sırasında Osmanlı komutanı Ömer Paşa, İngiliz ve Fransız komutanlarla birlikte araziyi inceliyor.

Bu olaylar cereyan ederken, İstanbul'da her zaman olduğu gibi savaş taraftarı ve karşıtı iki parti oluşmuştu. Savaş partisi Tersane Konferansının devlete dayattığı müdahalelerin kabul edilemeyeceğini, ayrıca Sırbistan ve Karadağ karşısında başarılı olunduğu halde Rusların zoruyla toprak terk edilemeyeceğini savunuyor, bunu bir şeref meselesi olarak görüyordu. Savaşa karşı taraf ise devletin iki yıldır süren savaş nedeniyle yorgun ve parasız olduğunu, daha büyük felaketlere neden olmamak için ufak sınır düzeltmelerine razı gelerek, bu vartayı atlatmak gerektiğini savunuyordu. Ayrıca Kırım Savaşı'nın aksine, bu dönemde Avrupa kamuoyunun Osmanlı aleyhine döndüğünü ve hiçbir müttefiklerinin bulunmadığını ileri sürüyorlardı ki, bu tespitleri doğruydu. Sonuçta Rusların ve batılıların istediği tavizler verilmedi ve yabancı elçiler bir bir ülkelerine dönerken, kaçınılmaz savaşın gölgesi ülkenin üze-

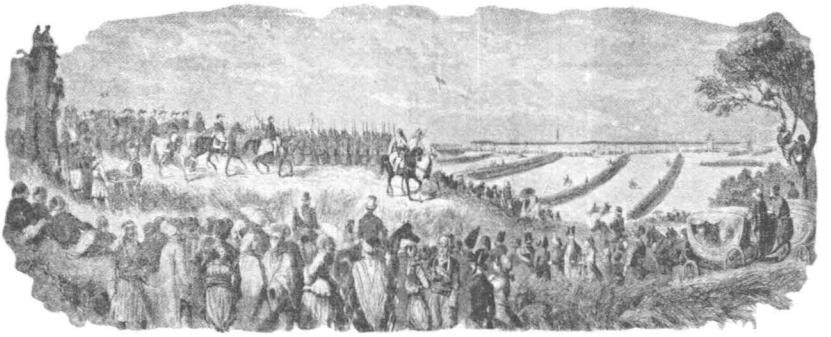

Resim 23. Kırım Savaşında Osmanlı askerlerinin geçit resmi.

rine çökmeye başladı. 1877 yılına bu ortamda girildi. Şubat ayında Abdülhamid, Mithad Paşa'yı sadrazamlıktan alarak sürgüne gönderdi. Martta ilk Meclis-i Mebusan açıldı ve nisanda Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.

Sürekli savaşıp fazlasıyla yıpranan bir ülkede, savaş konusunda bu kadar hevesli olunması oldukça garip ve beklenmedik bir tutumdur. Moltke 1839 yılında Birecik'te bir toplantıda bir mollanın "Neden hemen bugün 10.000 Osmanlı atlarına binip Allaha olan kuvvetli imanları ve keskin kılıçlarıyla ta Moskova'ya kadar gitmesin?" diye lafa karıştığını nakleder. Orada bulunan bir Türk subayı "Evet neden?" diye yanıt vermiş, "yeter ki pasaportlarını Rus sefareti vize etsin." Tabii Moltke subayın Avrupa'da okumuş bir aydın olduğunu ve Fransızca yanıt verdiğini ilave eder.[10]

1877 savaşıyla ilgili fevkalade bir anı kitabı bırakan Mehmed Arif, savaş öncesinde gazetelerin tesirli yazılarla bütün Osmanlı ülkesinde Karadağlılar, Sırplar ve Ruslar aleyhine şiddetli bir galeyan uyandırmış olduklarını

Resim 24. 19. yüzyıl ortalarında İstanbul'da yeni ordunun geçit töreni.

anlatır. Konunun her yerde tartışıldığını ve savaşa karşı uyarıcı konuşmalar yapanların sözünün dinlenmediğinden bahisle, yaratılan hava içerisinde Osmanlı ordularının olduğundan çok daha güçlü sanıldığını ifade eder.[11] Benzer bir galeyanı Balkan Savaşı öncesinde de görürüz. Öfke ve umut aklı bastırmıştır. Ancak diğer yandan gerek Rusya gerekse Balkan ülkelerinin tahriklerinin de dayanılmaz boyutlara vardığını söylemek zorundayız. Onlar zaten savaşı kaçınılmaz kılacak şekilde tahriklerde bulunuyorlardı. Kısacası savaş zaten kaçınılmazdı ama Osmanlılar da zamanlama konusunda soğukkanlı olamıyorlar ve bundan dolayı daha fazla zarar görüyorlardı.

1877 Savaşında Osmanlı Devleti'nin diplomatik yalnızlığı, Rusların daha rahat hareket etmelerini sağlamıştı. Kafkas cephesinde Gazi Muhtar Paşa büyük zorluklarla Rus ordularını sınırda tutmuş, Kars'ın yitirilmesine rağmen Erzurum'u savunmayı başarmıştır. Balkan cephesi ise büyük basiretsizliklere sahne olmuştur. Buradaki Osmanlı komutanı Abdülkerim Nadir Paşa, Rusların Tuna'yı rahat rahat geçmelerine müdahale etmeyerek, su engelini kullanmamıştır. Bu affedilecek bir hata değildir. Balkan Dağları da kullanılabilecek ikinci savunma hattıdır. Ne var ki Rusların güneye indikleri ana yol üzerinde bulunan Şıpka geçidi tutulmaz. Halbuki Şıpka geçidi küçük bir birlik tarafından çok üstün güçlere karşı rahatlıkla savunulabilecek kadar avantajlı bir mevzidir.

Bu iki olay ihanet derecesinde birer ihmaldir. Nitekim Abdülkerim Paşa görevden alınmış, ancak yerine getirilen Mehmed Ali Paşa'nın da aynı

Resim 25. 1877 savaşında Osmanlı Aşiret Birlikleri bir nehir geçişinde.

şekilde değersiz bir komutan olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Vidin'de bulunan Gazi Osman Paşa'nın bu cepheye intikali ile durum biraz düzelmiş, ama Osman Paşa muharebeyi savunma için çok da elverişli olmayan Plevne'de kabul etmek zorunda kalarak kuşatılmıştır. Ruslar Plevne'yi alırken büyük kayıplar verir, ama Osmanlılar kuşatmayı kırarak paşaya yardım göndermeyi başaramayınca savaşın kaderi belli olmuştur. Ruslar İstanbul'a kadar ilerleyerek Yeşilköy'de karargâh kurar ve Osmanlılar yardımın bedeli olarak Kıbrıs Adasını İngilizlere terk etmek zorunda kalır. 1878 Berlin Antlaşmasıyla Kars, Ardahan ve Besarabya Ruslara terk edilir; Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlıkları tasdik edilir; Bosna-Hersek Osmanlıların elinden çıkarak Avusturya işgaline girer; Girit ve Doğu Anadolu Osmanlıların kucağına yeni savaşlara gebe birer sorun olarak bırakılır.

1878 savaşının dersleri diğerlerinin karbon kopyası gibidir. Öncelikle savaşla diplomasi arasındaki hassas bağlar kurulamamıştır. Bu durum gerek savaşın zamanlaması gerekse muhtemel destekler konusunda

daha esnek davranma olanağını ortadan kaldırmaktaydı. Bu genel bir devlet zaafıydı. Ayrıca savaş yönetiminin son derece kötü olduğunu görmekteyiz. Ehil olan ve olmayan komutanların bir arada bulunması hükümetin sadece liyakate değil, bürokratik ve politik dengelere göre atama yaptığının birçok göstergesinden biridir. Keza subayların büyük kısmı yetersiz ve bilgisizdi. Alaylı cahil subaylar ile mektepli subaylar arasındaki zıtlık imparatorluğun son savaşlarına kadar sürecek, alaylı subaylar ancak Balkan Savaşı felaketinden sonra tasfiye edilecekti.

Nihayet kötü yönetimin diğer unsurları olan altyapı ve ulaşım eksikliği, askerin eğitimsizliği, kronik ikmal sıkıntısı gibi hususların da devam ettiğini görürüz. Bu koşullarda "niçin yenildik?" diye sormanın fazla bir anlamı yoktur. Osmanlı komutanları çok yeterli olsalar bile (ki o dönemde değillerdi) mucize yaratamazlardı. Osmanlı Devleti bundan sonra 1911 yılına kadar büyük bir savaşa girmeyecekti. Bu süre toparlanma için bir fırsattı ama doğru dürüst kullanılamadı. Böylece "niçin yenildik?" sorusunun daha anlamlı ve öğretici olacağı Balkan Savaşlarına gelmiş oluyoruz ki, kısa bir askeri değerlendirmeden sonra bunu önümüzdeki bölümde ele alacağız.

On Altıncı Bölüm

BİR DEĞERLENDİRME

Osmanlıların son savaşlarına yaklaşmış bulunuyoruz. Burada askeri başarısızlıklar konusunda toplu bir değerlendirme yapalım. Böylece Karlofça'dan I. Dünya Savaşının sonuna kadar 219 yılda, bu devletin (Afrika'daki nüfuz alanlarını da katarsak) yaklaşık 9.000.000 kilometre kare toprak yitirmesini daha iyi anlayabiliriz. Bu, ortalama yılda 40.000 kilometrekare, yani her yıl ortalama olarak bugünkü Trakya'dan daha büyük bir kayıptır. Aslında bir yıkımdır. Aynı dönemde batılı ülkeler aynı hızla toprak kazanıyordu. Bu yayılmaların haksızlığı bir yana, dünyanın geri kalanının durumu ancak batının yükselişiyle birlikte anlaşılabilir. Ancak Osmanlıların dünyanın geri kalanından farklı özellikleri vardı. Kendi yükselişi batının yükselişiyle çakışmış, sürekli çatışmaya yol açmış, uzunca bir süre onlarla boy ölçüşebilmiş ama sonunda çöküşe geçmişti. Bunun askeri olmayan bazı yanlarına daha önce değinmiş olduğumuz için burada ağırlıkla askerlik noktasından bakmaya çalışacağız.

Askeri açıdan ilk göze çarpan genel özelliklerden biri inisiyatifle ilgilidir. Osmanlıların mücadeleye girerken düşmanlarından daha hızlı düşünme ve hareket etme yeteneğini yitirdiğini görürüz. Gerçi bazı operasyonlarda istisna görülebilir ama genel durum budur ve hız savaşta kritik öneme sahiptir. Bir başka ifadeyle yükseliş çağında genel olarak ellerinde tuttukları inisiyatifi, çöküş çağında hemen her mücadelede karşı tarafa terk etmişlerdir. Toplumun ve devletin üzerine açıklanması zor bir atalet çökmüştü ve bu askeriye için de geçerliydi. Gerçi stratejik savunmada olmaları onları bir anlamda dezavantajlı duruma sokmaktaydı, ama taktik savunma avantajından da yararlanamıyorlardı.

İkinci olarak, sürekli savaş halinde yaşayan Osmanlıların savaş bilgilerini toplayıp bunları yeni nesillere aktaran kurumlar geliştirmekte hasımlarından geride kaldığını anlamaktayız. 18. yüzyılda açılan bir dizi askeri okul subay yetiştirme konusunda yeterli değildi. Rastladığımız bütün kaynaklar 19. yüzyıl sonlarında, hatta Balkan Savaşları öncesinde bile su-

bayların en az üçte ikisinin yetersiz olduğunu ifade ediyor. I. Meşrutiyetin başlarında Rumeli ordusundaki subaylar arasında yapılan değerlendirme sınavlarında bu durum açıkça görülmüştü. Kaldı ki modernleşme Osmanlı ülkesinde, en azından Müslüman unsurlar arasında yaygın kabul görmemişti. Yenilikçiler ile muhafazakârlar yağ ve su gibi aynı kapta, ama ayrışmış olarak bir arada bulunmaktaydı. Keza okullu ve alaylı subaylar arasında da (ikinci kesimde muhafazakârların çok daha ağır bastığını eklemeye gerek var mı...) hem nitelik farkı hem de sürekli bir çekişme olduğunu okuyoruz. 31 Mart (1909) olayında İstanbul sokaklarında mektepli subaylar görüldükleri yerde öldürülüyordu.

Bir diğer husus, astsubay ve teknik personel konusundaki eksiklikti ve bu, ordunun yönetimini zorlaştırmaktaydı. Birliğin komutasına atanan bir subay eğer şanslıysa, erat arasındaki uyanık ve yetenekli kişileri seçip bazı işlerde kullanabilir ve çavuş yapabilirdi; ama bu yarım tedbirlerin yeterli olmayacağı açıktı. Alt kadrolardaki farklılık 18. yüzyılda çok belirleyici değildi; ama Osmanlıların son savaşlarına gelindiğinde, hasım ordu ve donanmalar astsubay ve teknik kadrolarda çok büyük bir atılım yaparken, Osmanlılar geride kalmışlardı. Bu olumsuz yargıya rağmen, özellikle topçuların Osmanlıların en teknik sınıfı olarak birçok muharebede en düzenli ve disiplinli birlikler olarak ayakta kalabilmeleri, birçok durumda günü kurtarmaları göz ardı edilmemelidir. Topçu ister istemez çağa diğer sınıflardan daha fazla ayak uydurmak zorundaydı. Top mürettebatının ve bataryanın birlikte hareket gereği, cephane ve top arabalarının idaresi, atış teknikleri ve yönetimi onları modernleşme süreci boyunca yeni düzenin öncüsü yapmıştı. Burada teknolojinin etkilerini açıkça görüyoruz.

Bir de 19. yüzyıl savaşlarında Osmanlıların askeri prensipleri nasıl ihlal ettiklerine bakalım. Ne yazık ki bu olumsuzlukların çoğunu Balkan ve I. Dünya Savaşlarında da göreceğiz.

KOMUTA BİRLİĞİ: Osmanlıların en çok ihlal ettikleri savaş prensiplerinin başında gelir. Aynı cephedeki Osmanlı birlikleri bile farklı birer ordu gibi davranıyorlardı. Böylece hem yardımlaşma prensibi ihlal ediliyor hem de ağırlık merkezi kurulamıyordu. Esasen ağırlık merkezi oluşturularak yapılacak harekât için gerekli olan ana taarruz ile destek taarruzu ve di-

ğer ikinci derecedeki hareketlerin koordinasyonu da komuta birliği olmaması nedeniyle gerçekleştirilemiyordu. Bunları tipik olarak Nizip Muharebesinde veya 1877-1878 Savaşında, Rusların Tuna üzerindeki ilerlemelerinde görebiliriz. Osmanlı orduları muharebeye giren komşu birlikleri desteklemek gibi çok temel bir prensibi, Balkan Savaşları felaketinde de ihlal edeceklerdi. Gerçi Osmanlıların Irak ordusunun Tuna üzerindeki birlikleri desteklemesi beklenemezdi; ama yakın birliklerin çoğu zaman bunu yapmadıklarını, hatta teşebbüs dahi etmediklerini görürüz. Gelecek bölümlerde bu konuyla ilgili üzücü örneklere değineceğiz.

Emniyet prensibi: Osmanlı orduları yükselme çağında, büyük kuvvetlerin yanlarında ve ilerisinde daima süratli keşif kolları bulundurarak baskından korunur ve düşman kuvvetlerinin rahat hareket etmesini, hatta çoğu zaman yeterli keşif yapmasını önlerdi. Sonraki dönemde onları bu emniyet perdesinden yoksun görürüz. Düşman hareketlerini izlememişler, ileri karakollar oluşturmamışlar ve birçok kez ya baskına uğramışlar ya da mücadeleyi elverişsiz noktalarda kabul etmek zorunda kalmışlardır. Eğer düşman harekâtını izleselerdi, 1877-1878 Savaşında ne yapıp eder Şıpka Geçidi'ne birkaç alay, hatta tabur gönderip emniyete alabilir; General Gurko'nun öncü birliklerinin çevik bir hareketle bu stratejik noktayı ele geçirmelerini önleyebilirlerdi. Veya aynı savaşta Kars yakınlarında bulunan iki tümenin unsurları birbirlerinden ve düşmandan habersiz karanlıkta kalmazlardı. Kısacası, böylece Osmanlılar baskın prensibinin uygulanmasını çoğu halde düşmana terk ettikleri gibi emniyet prensibini de uygulayamıyorlardı.

İşler bu noktaya geldikten sonra hedefte ısrar, güç tasarrufu, planda basitlik, manevra ve taarruz prensiplerinden söz edilemeyeceği ortadadır; çünkü söz konusu prensiplerin uygulanması öncelikle değindiğimiz diğer prensipleri uygulama yeteneğine sahip bir ordunun işidir. Yani ordu bir uyum ve bütünlük içinde değilse prensiplerden söz etmek anlamsızdır. Kaynaklar, lojistik ve başka şeyler de çok önemlidir ama öncelikle bu, zihinsel bir konudur. Osmanlıların yetiştirdiği son büyük komutan olan Mustafa Kemal, büyük yokluk içinde ve en elverişsiz koşullarda bile temel askeri prensiplerin hepsini uygulamayı başarmış ve bu arada bunları hayata geçirecek kadrolar da yetiştirilmişti. Gerçi Mustafa Kemal'in

arkasında I. Dünya Savaşının ateş çemberinde yetişmiş bir büyük kurmay heyeti vardı, ama bu heyet ancak onları hedefe yönlendiren ve olayların yönünü çizen liderlik sayesinde etkili bir çalışma yürütebilirdi. Kısacası ekip ve liderlik birbirini tamamlıyordu, ne yazık ki bu uyum ve nitelikler çok geç edinilebilmişti.

Şurasını hatırlatmak gerekir ki, başka ordular da daima büyük hatalar yapmıştır. Örneğin 1861-1865 ABD İç Savaşında güney ve kuzey orduları birçok kez baskına uğramış, 1871 Savaşında Prusyalılar bir Fransız ordusunu parçalarken diğer bir Fransız ordusu yerinden kımıldamadan beklemiş ve kuşatılıp teslim olmayı seçmiştir. Savaşlarda her tür durumla karşılaşılır, ama Osmanlılar 1768'den sonra genel bir atalet ve dağınıklık sergilemiştir. Fark buradadır. Başarılı bir taarruzu çok nadiren yapabilmişler ve Plevne'de olduğu gibi savunmanın uzatılmasıyla bile övünür hale gelmişlerdir. Bu yorgunluk ve dinamizm yoksunluğunu, kısmen ordunun yokluk çekerek imparatorluğun dört bir köşesinde ardı arkası kesilmeyen isyanlarla uğraşmasına, daima kaynak sıkıntısı çekmesine; bunların yarattığı zihin yıpranmasına bağlayabiliriz. Ayrıca kültürel faktörlerin de önemi vardır. Türklerin azınlıkta oldukları bir imparatorluğu ayakta tutmak için gayret gösterdiklerini ve ayrıca kendilerinin de farklı bölgelerde farklı alt kültürlere sahip olduklarını unutmamalıyız. Ve yine nizami ordu ve eğitim-disiplin eksiği çok olan redif birliklerinin çoğu halde yan yana savaşamadıklarını, bazen bunlara aşiret birliklerinin de katılmasıyla resmin büsbütün karmaşıklaştığını kaydetmek gerekir.

Burada değinmemiz gereken önemli bir nokta, Osmanlıların savaş ile diplomasiyi iyi kullanamamış olmalarıdır. İttifakları çoğu zaman en sıkışık anlarda yaparak aşırı taviz vermişler veya elverişli zamanlarda uygun ittifaklardan kaçınmışlardır. İsveç örneğini hatırlayalım; istikrarlı bir dış ilişkiler sistemine sahip olmamaları daima onları zor duruma sokmuştur. Ne var ki iç ve dış politika birbirine çok bağlantılıdır. Hasımları ülkedeki Hıristiyanların ayrılıkçı hareketlerini desteklediği için dış ilişkiler daima mayın tarlasıydı. Onlardan hep asilere sonsuz taviz vermeleri isteniyor, sıkıştırılıyorlardı. Bu tavizler devlet kavramıyla bağdaşmayacak isteklerdi ve esasen amaçlanan da buydu. 1856 Paris Antlaşmasıyla Avrupalı büyük dev-

letlerin arasında bir yer bulacaklarını ummuşlardı ama Balkan isyanları kısa sürede olumlu havayı tersine çevirmişti.

1877-1878 Savaşını izleyen Berlin Antlaşması sonrasında batının devleti yok etme girişimlerine son vermeyeceği herkes tarafından görüldü ve sonuna kadar işler hep böyle gitti. Yani bu konuda ellerinde fazla olanak olmadığı kabul edilmelidir. Onları kurtaracak şey kendi güçleriydi, ama bu gücü geliştirecek reformları istenen düzeye çıkarmayı başaramadılar. Olayı kısa şekilde özetlemek gerekirse, bütün bu savaşların, büyük sorunları göğüslemeye çalışan bir avuç fedakâr ve gayretli insanın, devleti ayakta tutmak için içerideki menfi muhalefetle boğuşarak yürüttüğü umutsuz mücadeleler olduğu söylenebilir. Uluslaşma süreci bu mücadelelerin içinde, hatta bunların bir parçası olarak gelişmiştir.

Askeri liderler bu umutsuz ortamda devlet işleri düzelmeden askeri başarının elde edilemeyeceği kanaatiyle politikaya girdiler. Abdülaziz ve Abdülhamid askeri darbelerle tahttan indirilmişti, ama askerler her iki durumda da devlet işlerini yürütmeyi başaramamışlardı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra devlet işleri sürekli kötüye gitti. I. Meşrutiyet döneminde ilk Meclis-i Mebusan 19 Mart 1977 günü açılmış, altı hafta sonra 24 Nisan 1877 günü de Ruslar savaş ilan ederek yenilik umutlarını ortadan kaldıran krizi yaratmışlardı. II. Meşrutiyet'in ömrü daha fazla olmuş, ama hemen arkasından gelen kargaşa dönemi zaten politikanın içindeki orduyu daha da politize ederek savaş yeteneğine büyük bir darbe vurmuştu. Politikanın, özellikle günlük politikaya karışmanın bütün askeri kurumları bozduğu bir kez daha görülmüştü.

On Yedinci Bölüm

BALKAN SAVAŞI

Balkan Savaşı tarihimizin en acı sayfasıdır ve zihinlerden silinmek istenen bir olaydır. Bu olayla ilgili çalışmaların azlığı hayret vericidir ve çoğu da yabancı kaynaklıdır. Bu durum unutma isteğini ispat eder. Sonuçta Türkiye'nin bugünkü sorunlarının en çok 1911-1922 savaşlarıyla ilgili olduğu düşünülmelidir. Nüfus, sosyal yapımız ve siyasi geleneklerimizde bu kaos döneminin çok derin ve silinmesi asla mümkün olmayacak izleri vardır. Bu yüzden felaketlerin hazırlık dönemini, aşamalarını ve gelişmesini bilmek zorundayız.

20. yüzyılın başında, ülkenin hızla felakete gittiğinin görülmesi ve Türklerden başka bütün toplulukların örgütlü olması, İttihat ve Terakki Cemiyetinin giderek taraftar kazanmasına neden olmuştu. Gizli bir örgüt olmaları ve komitacı geleneklerinin izleri, daha sonra kurulmuş olan bütün siyasi oluşumlarda görülebilir. 1908 yazında Osmanlı ülkesi üzerindeki oyunun son perdesinin açılmak üzere olduğu telaşındaki İttihatçılar, Makedonya'da dağa çıkarak harekete geçtiler. Osmanlı birkaç hafta içinde çaresizliğini kabul etti ve II. Meşrutiyet ilan edildi. Ne var ki bu durum Pandora'nın kutusunu tekrar açmıştı. Yıl sona ermeden Bulgaristan üzerinde, zaten kâğıt üzerindeki Osmanlı vesayeti kaldırıldı, birkaç gün sonra da Yunanistan Girit'i ilhak ettiğini açıkladı. Bunu Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı izledi. Meşrutiyet rejiminin bu oldubittiler karşısında çaresiz kalması Osmanlı'nın diğer hasımlarını cesaretlendirmişti.

1909'un başında 31 Mart vakası ve sonra Adana'da Ermeni ayaklanması meydana geldi. İttihatçılar giderek kontrolü yitirdiler. Bu sırada Yemen isyanı devam ediyor, Arnavutluk'ta ise yeni bir ayaklanma başlıyordu. Osmanlı'nın terekesinden bir şey kapamayacağı telaşına düşen İtalyanlar, 1911 başında Libya'yı işgal etmek için hazırlıklarını tamamladılar. Agadir bunalımı nedeniyle bir süre bekleyen İtalyanların savaş hazırlıkları ve basın kampanyaları, işgalin yakın olduğunu körler ve sağırlara dahi duyurmuştu. Ne var ki Osmanlıların basireti gene bağlanmıştı. Trablusgarp Ko-

mutanı Müşir İbrahim Paşa görevden alındı ve buradaki bir tümen asker Yemen'e gönderildi. Geride sadece birkaç bin asker kalmış, depolardaki silahlar yenileriyle değiştirileceği söylenerek İstanbul'a gönderilmişti. Bu kriz döneminde sadrazamlığa getirilen eski Roma Sefiri Hakkı Paşa ile Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Trablusgarp'ı askerden arındırmalarının İtalya ile uzlaşma arama çabasından kaynaklandığı ifade edilir. Niyetleri ne olursa olsun (en azından Mahmud Şevket Paşa'nın bir yurtsever olduğunu biliyoruz) bu durum gafletten başka bir şey değildi ve İtalya'nın hevesini artırmaktan başka bir amaca yaramadı. Yatıştırma politikası tarih boyunca daima saldırganlara hizmet etmiştir. İtalya 18 Eylül'de ültimatom verdikten sonra alelacele birkaç tedbir alınmaya çalışıldı, ama eldeki olanaklar dağıtıldıktan sonra yapılacak fazla bir şey kalmamıştı. Derne gemisi, yolunu kesmek üzere Akdeniz'de tertibat alan İtalyan donanmasının arasından sıyrılarak Trablusgarp'a 20.000 tüfek, 2.000.000 mermi ve diğer malzemeyi ulaştırdı. Silah ve cephane hemen boşaltılıp iç bölgelere taşındı ama bu gayret yeterli olmayacaktı.

Denizlere hâkim olan İtalya'nın kararlı durması halinde, uzun vadede Libya'ya daha fazla güç yığıp amacına ulaşması kâğıt üzerinde kaçınılmazdı. Ama meselenin bir de diğer tarafına bakalım. Osmanlıların bir avuç asker ve subayla yürüttükleri, halkın geniş desteğini sağlayan direniş, sayı ve silah açısından çok üstün İtalyan ordularına bir yıl boyunca kıyıdan içeri adım attırmamıştı. İtalyanlar sıkışıp kaldıkları küçük kıyı ceplerinde ancak donanma desteği ile barınabiliyorlardı. Şayet Osmanlılar oradaki tümenlerini geri çekmeyip biraz takviye etmiş olsalardı, İtalyanların hiç değilse bir noktada denize dökülmeleri pekâlâ mümkündü. Bu da onların mücadeleye devam azmini kırabilir ve en azından Balkan Savaşı yaklaşırken Osmanlılara son derece değerli zaman ve manevra kabiliyeti kazandırabilirdi. Balkan devletlerinin sıkışıp kalmış bir Osmanlı'ya saldırmaları, İtalya'yı zora sokan bir Osmanlı'ya saldırmalarından daha kolaydı.

Osmanlıların Trablusgarp vilayetinin, İtalya tarafından işgalinin çok şaşırtıcı bir yanı daha vardır. İtalyanlar bu seferi Osmanlı parasıyla finanse etmişlerdi. İnanılır gibi değil ama durum böyledir. İtalya bu savaşın masraflarını karşılamak için Düyun-u Umumiye idaresinden 550.000 altın

lira borç almıştı. Daha da acısı, savaşın sonunda Osmanlılar Trablusgarp'ı yitirdiği için gelirin düştüğünü bahane ederek İtalya ayrıca 50.000.000 franka el koymuştur. Osmanlılar bunu da kabul eder.[1] Rezillik diz boyu diye buna denir.

Osmanlı Devleti 1912 yılında Balkan Savaşının yaklaştığını görerek, 15 Ekim'de Libya'yı İtalya'ya terk eden Ouchy Antlaşmasını imzaladı. İtalyanlar buna karşı işgal ettikleri 12 adayı terk edeceklerdi. Ne var ki birkaç hafta sonra başlayacak Balkan Savaşını vesile eden İtalyanlar bu vaatlerini yerine getirmediler. Bu adalar II. Dünya Savaşından sonra Yunanistan'a verildi ve oldubittiye getirilip elimizden çıktı. Dünya üzerimize çullanıyor ama biz de kendi içimizde boğuşmaktan bunlara karşı direnecek güçleri oluşturamıyorduk.

Bugünden geriye baktığımızda, Balkan Savaşındaki Osmanlı yenilgisinin çok önceden hazırlandığını görürüz. Bunun en tipik örneği donanmadır. Osmanlı donanmasının uğramış olduğu baskınlara değinmiştik. Ancak Sultan Abdülaziz donanmaya çok önem vermiş ve büyük bir filo meydana getirmeyi başarmıştı. Ne var ki Abdülhamid, yeni bir askeri darbede rol alabileceği endişesiyle bu büyük donanmayı Haliç'e sokarak çürütmüştü. O kadar ki 1897 Yunan Savaşı sırasında donanma yıllar sonra Haliç'ten ilk kez çıktığı zaman çoğu kazan patlatmış, ateş talimi yaparken bazı toplar kızaklarından fırlamış, Sarayburnu'nu geçebilen gemilerin bir kısmı Marmara'da yolunu kaybetmiş ve filo Çanakkale'den çıkamamıştı.

1897 Savaşı karada kazanılmıştı ama batılıların diplomatik baskıları sonucunda bu zaferden fazla istifade edilemedi. Yunanlılar bu sırada büyük bir donanma kampanyası açarak yeni ve güçlü Averof kruvazörünü filosuna katmak suretiyle avantaj sağlamıştı. Osmanlılar buna karşı donanma cemiyeti aracılığıyla para toplayıp yeni gemiler sipariş ettiler ve gemiler gelinceye kadar oluşan boşluğu doldurmak üzere Almanya'dan Barbaros ve Turgut Reis zırhlılarını aldılar. Ne var ki bunlar 1891 yapımı eski gemilerdi. Diğer büyük gemilerden Mesudiye 1875, Asaritevfik 1869 yapımıydı. Avnillah ve Fethibülent gemileri ise 1870 yapımıydı, yani faydalı ömürlerini büyük ölçüde doldurmuşlardı. Nitekim bu gemiler Trablusgarp Savaşı sırasında 10 modern zırhlı ve 9 zırhlı kruvazörü olan İtalyan donanmasına karşı herhangi bir varlık gösteremedi.

Balkan Savaşı başlarken Osmanlı donanması, ismi geçen eski gemilerin yanı sıra, 1904 yapımı Hamidiye ve Mecidiye hafif kruvazörlerinden; 1907 yapımı Peykişevket ve Berkisatvet; 1908 yapımı Samsun, Yarhisar, Taşoz ve Basra ve 1909 yapımı Yadigarımillet, Numuneihamiyet, Muavenetimilliye, Gayretivataniye muhriplerinden (destroyer) oluşuyordu. Ayrıca 1906-1909 arasında yapılmış 12 torpidobot ve daha eski 24 küçük savaş gemisi (ganbot vs.) daha vardı.[2] Görüldüğü gibi 1897 Savaşı sırasındaki donanma fiyaskosu Osmanlıları kendine getirmiş ve büyük bir donanma hamlesine girişilerek çok sayıda gemi alımına başlanmıştı. Ancak donanma mensupları yeterli eğitimden yoksun oldukları gibi; destek unsurları (depolar, tamirhaneler, kuru ve yüzen havuzlar, römorkörler, kurtarma gemileri vs. vs.) da savaş filolarının operasyonlarını sürekli kılacak düzeyde değildi. Daha önemlisi, bir Akdeniz devleti sayılabilecek Osmanlıların Ege ve Akdeniz'de sürekli üsleri yoktu ve bu eksiklik onların denizcilikte düştükleri durumun en açık göstergesiydi.

Trablusgarp Savaşı başlayınca İtalyan gemileri Beyrut limanında bulunan bir korvet ve bir torpidoyu batırdıkları gibi, Kızıldeniz'de bulunan ganbot filosunu da bir baskınla imha ettiler. Bu gemiler arasında hiçbir irtibat bulunmadığı ve herhangi bir savaş planına sahip olmadıkları belirtilmektedir.[3] Adriyatik'te bulunan Osmanlı ganbot filotillası ise beklenen çevikliği gösterememişti. Marmara Denizi'ne gelince, burası donanma için hem bir sığınak hem de bir hapishaneydi. Bu sığınağı emniyetli bir eğitim sahası olarak kullanıp istedikleri zaman açılabilmeleri ve hiç değilse Yunan donanmasına karşı üstünlük sağlamaları gerekirdi. Ne var ki Balkan Savaşında tersi oldu. Yunanlılar hem adaları tek tek işgal ettiler hem de Osmanlı gemilerinin Anadolu'dan Rumeli'ye takviye götürmesini engellediler. Böylece donanma meselesi Balkan Savaşları sırasında son derece kritik bir rol oynamış oldu. Uzun yıllar ihmal edilen donanma, on yılda savaşa hazır hale getirilememişti; çünkü donanma, gemilerden çok daha farklı bir şey, bir denizcilik kültürü meselesiydi. Türk donanmasının Akdeniz'de etkili harekât yapabilecek güce erişmesi için yarım yüzyıl daha geçecekti.

Osmanlı Devleti'nin donanmayı takviye için hızla gemi tedarikine giriştiğini görmüştük. Personel eğitimi için de İngiliz donanmasından uz-

manlar getirmişlerdi. Ancak bu uzmanların gerek gemilerdeki teknik sorunları çözmede gerekse eğitimde işleri savsadığı görülmüştür. İngilizlerin derdi Osmanlı donanmasını savaşa hazırlamak değil, tam tersini yapmaktı. Trablusgarp Savaşı başlarken yapılan bir hazırlık çizelgesinde Yadigarımillet, Gayretivataniye ve Yarhisar muhripleri dışındaki bütün gemilerde büyük onarım ve bakım eksikliği ve çoğunda da kısa sürede temin edilemeyecek malzeme eksiklikleri tespit edilmişti. Kısacası donanma bu savaşlara hazırlıksızdı. Balkan Savaşı başlarken durum daha iyi olmayacaktı.

Orduya gelince, Mahmud Şevket Paşa ittihatçıların ilk hükümetleri sırasında eğitime önem vermiş, astsubay yetiştirmek için çok sayıda okul açtırmıştı. Ordunun eksiklerini gidermek amacıyla ciddi bir çalışmaya girmişti. Bu gayret göz ardı edilmemelidir. Ne var ki Balkan Savaşı öncesinde hükümet İngiltere'nin, savaşı önlemek için bize yardımcı olun ve çalışmalarınızı yavaşlatın, telkini çerçevesinde 67.000 (bazı kaynaklarda 80.000) iyi eğitimli askeri terhis etmişti. Ancak daha da vahim olan bir olguya değinmek gerekir. Ordu içinde ittihatçı ve itilafçı subaylar birbirlerine düşmüşlerdi. Bu durum kargaşayı artırıyor ve disiplini bozulan birlikler emir dinlemiyor, yer yer başkaldırıyorlardı. "Dört ülke saldırıya hazırlanırken, İstanbul Bizans kavgalarına teslim olmuş durumdaydı. Tıpkı beş yüzyıl evvel Fatih'in taarruzu arifesinde Bizans'ta olduğu gibi."[4] Yani, her dönemde olduğu gibi, Osmanlı yöneticileri gene bir şeyler yapmaya çalışmışlardı ama yeterli olmamıştı.

Savaştan önceki son haftalarda, Osmanlılar hazırlıklarını ikmal edememiş ve Trablusgarp Savaşının yaralarını dahi sarmamış durumdayken, gerginlik hızla tırmanmaya başladı. Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ittifak oluşturmuşlar ve yorgun Osmanlı Devleti'nin üzerine saldırmaya hazır hale gelmişlerdi. Osmanlıların bu dönemde yapmaları gereken şey, vakit kazanmak ve hazırlıklarını tamamlamaktı. Üçüncü Ordu Komutanı İsmail Fazıl Paşa "Bu ordu ile harp edilmez, ne yapacaksanız diplomasi yolundan yapın" diyor, Trakya Ordu Komutanı Abdullah Paşa "Böyle bir harpte Çatalca hattında tutunabilirsek bunu başarı saymalıdır" diye uyarıyor ve nihayet Genelkurmay Başkan Vekili Hadi Paşa harbin başlayacağı günlerde "Harp başlamak üzeredir, biz Edirne'ye hâlâ bir

zerre erzak sokamadık, İstanbul depolarında bir kat elbise bile yok, divanı muhasebat masrafları, siparişleri vize etmiyor" diye yakınıyordu.[5]

İstanbul hükümeti özellikle basın ve gençlik tarafından ağır bir savaş baskısı altında tutuluyordu. Savaşı ertelemek istemeyen Balkan ülkelerinin ardı arkası gelmeyen provokasyonları karşısında İstanbul sokakları "Sofya'ya, Sofya'ya" diye savaş avazeleriyle çınlıyordu. Osmanlıların seferberlik ilanı gelişmeleri tırmandırdı. Ancak diğer ülkeler çoktan hazırlanmışlardı. 13 Ekim günü Balkan devletleri küstah bir şekilde kabul edilemez talepler ileri sürdüler. Ertesi gün Osmanlı hükümeti elçilerini geri çekti. Karadağ sınırında çatışmalar başladı. 17 Ekim günü Osmanlı Devleti savaş ilan etmişti. 18 Ekimde Bulgaristan ve Yunanistan, 20 Ekim günü de Sırbistan savaş ilanına karşılık verdi.

Bu noktaya kadar eksik de olsa iyi kötü bazı hazırlıklar yapılmıştı. Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı ordusuna danışmanlık yapan General von der Goltz (I. Dünya Savaşında tekrar gelecektir), Balkan devletlerinin toplu saldırısı karşısında en iyi tedbirin Anadolu'dan yeni kuvvetler getirilinceye kadar savunmada kalmak olduğunu ifade etmişti. Aslında bu aklı başında her subayın görebileceği bir şeydi. Politik çalkantılarla sarsılmış Osmanlı ordusunun, sayı ve moral üstünlüğüne sahip müttefikler karşısında zorlanacağı açıktı.

Bulgarlar savaşa o derece adapte olmuşlardı ki, 1.914.000 kişilik erkek nüfustan inanılması çok zor bir rakam olan 599.878 kişiyi seferber etmişlerdi.[6] Osmanlılarda ise ordunun büyük bölümünü oluşturan redif birliklerinin eğitim ve disiplini son derece zayıftı. Bunlardan ancak statik savunmada ve geri hizmetlerde yararlanılabilirdi. Ancak durum hiç kale alınmadı; Osmanlı başkomutanlığı, vaktiyle hazırlanmış olan 5 numaralı plan gereğince Bulgaristan'a doğru ileri harekete geçmeye karar verdi. Amaç hızlı hareketle Bulgaristan'ın seferberliğini önlemek veya sekteye uğratmaktı. Halbuki Bulgarlar seferberliklerini çoktan tamamlamışlardı. Kaldı ki Osmanlı ordusunun hareket halindeki birliklerini ikmal edebilecek ulaştırma olanakları yoktu. Ve nihayet mevsim böyle bir harekete uygun değildi. Olumsuz koşullara karşılık, Harbiye Nazırı Nâzım Paşa sadece taarruzu düşünüyordu ve orduyu iki yıl sonra Fransızların Almanlar

karşısındaki durumuna düşürecekti. Ne var ki 1914 Ağustosunda Fransızlar ne pahasına olursa olsun daima hücum anlayışıyla muazzam kayıplar verdikten sonra dahi İngiliz ordusu tarafından desteklenerek toparlanmayı başaracaklardı.

Osmanlı ordusunun böyle bir şansı olamadı. O günün koşulları altında başarıya ulaştırmaya muktedir olmadıkları bir ileri hareketle dengesi bozulan ordunun ikmal ve haberleşme işleri daha da zorlaştı ve Bulgar ordusunun şiddetli karşı hücumu karşısında düzensiz bir ricata başladı. Ricat kısa sürede bozguna dönüştü. İlber Ortaylı tarih boyunca hücum ve kuşatma tekniklerinde üstün olan Türk ordusunun ricat etmeyi bilmediğini, ricat tekniklerini ancak yakın zamanda, yani İstiklal Savaşında öğrenip uygulayabildiğini söylerken herhalde haklıydı.[7]

Felaket çok çabuk geldi. Trakya'daki doğu ordusu komutanı Abdullah Paşa daha yığınağını tamamlamadan, güçlü Edirne Kalesi ile zayıf Kırklareli Kalesi arasındaki bölgeden hücuma geçti. İnisiyatifi almayı amaçlıyordu. Türk taarruzu Bulgar 1. Ordusunun ilerleyen unsurlarıyla karşılaşırken, Bulgar 2. Ordusu da Edirne müstahkem mevkiinde konuşlanmış birliklerin Osmanlı taarruzunu desteklemesini önlemek amacıyla Edirne'ye yaklaştı. Bulgar 3. Ordusu ise Kırklareli'ne karşı bir taarruz başlattı. Savaşın daha dördüncü günü olan 22 Ekimde, tarihe Kırklareli Muharebesi diye geçecek olan çatışmalar başladı. Bulgar ileri hareketi Edirne Kalesi'nden yapılan zayıf bir taarruz girişimiyle risk altına girdi. Bu hareket güçlü birliklerle ve kararlı bir şekilde yapılabilseydi (yani yardımlaşma prensibi ciddi bir şekilde hayata geçirilebilseydi) sağ kanadı çevirme tehdidi altına girecek olan Bulgarlar çekilmek zorunda kalabilirlerdi ve böylece bir Osmanlı zaferi sağlanabilirdi.[8] Bu tehdidi önleyen Bulgarlar yoğun topçu ateşiyle desteklenen şiddetli hücumlarla Osmanlı hatlarını sarstılar ve 23 Ekim akşamı zafere ulaştılar.

Bulgar süvarileri Osmanlı ikmal kollarını ele geçirince, durum daha da kritik hale geldi. Aç ve cephanesiz kalan asker panikle kaçmaya başladı. Sonraları bu panikte günlerdir ara vermeden süren yağmurun birinci derecede etkili olduğu söylendi. Ancak Bulgarlar da aynı koşullar altında, aynı yağmura, çamura ve soğuk havaya maruz kalarak yürüyüş yapıyor ve savaşıyorlardı. Nitekim Kırklareli zaferinden sonra birkaç gün dinlenip tek-

rar yürüyüşe geçtiler. Osmanlı ordusunun Lüleburgaz ve Pınarhisar arasında toplanan birlikleri üzerine yüklendiler.

27 Ekim günü başlayan Bulgar hücumu dört gün boyunca ilerleme kaydedemedi. Durum istikrara kavuşmuş gibiydi ama bu kritik anda Osmanlı ikmal sistemi çöktü, özellikle top mermisi sıkıntısı had safhaya çıkmıştı. Bulgar topçuları Türk mevzilerini yoğun ateş altına alınca ikinci bir felaket meydana geldi ve İstanbul'a doğru düzensiz çekiliş tekrarlandı. Bu sırada Edirne Kalesi henüz kuşatılmamıştı ve Bulgar ordularının kanadını tehdit edecek yeni bir saldırı yapılabilirdi. Buna teşebbüs dahi edilmedi. Nihayet Osmanlılar Anadolu'dan yetişen takviyeler ve elde kalan birliklerle Çatalca'da bir savunma hattı oluşturabildiler. Ne var ki bu iki haftada Makedonya ve Arnavutluk'ta bulunan birliklerle irtibat kopmuş, Edirne kuşatılmış ve savaş yitirilmişti.

Kırklareli Muharebesinin daha savaşın ilk haftasında felakete dönüşmesinin nedenleri, ordunun emir komuta birliğinin bozulması, birliklerin ve subayların ne yapacaklarını bilememeleri ve moral çöküntüsüdür. Bunu ordu bütünlüğünün bozulması şeklinde de ifade edebiliriz. Evet, ikmal konusunda sıkıntılar vardı, bazı birlikler yeterli gıda ve cephane alamamıştı; ama bir ordunun birkaç günde açlıktan bitap düşmesi düşünülemez. Bu açıklamalar bahaneden ibarettir. Kaldı ki birliklerin çoğu az da olsa iyi kötü ikmal ediliyordu. Ayrıca redif tümenlerinin askerleri muazzam miktarda malzemeyi yollarda terk edip kaçtılar. Panik bazı nizamiye birliklerine de bulaştı. Ve aynı asker ve subaylar bundan sadece iki buçuk yıl sonra Çanakkale'de çok daha güçlü orduların ateş gücüne dayanacak, hücumlarını püskürtecekti. Ama o zaman bir ordu olacaklardı. Kırklareli Muharebesi sırasında ise değillerdi; işin özü budur.

Bu kritik günlerde Osmanlı başkomutanlığı birliklere, subaylar ise askerlere hâkim değildi. Savaşın ilk günlerinde yapılan hesapsız hücum ve Kırklareli Kalesi'nin zayıf bırakılması gibi hatalar, emir komuta zincirinin bozulmadığı bir ordu tarafından derhal telafi edilebilirdi. Bulgar ordusu Kırklareli'nden sonra Edirne'yi alma hedefiyle vakit yitirmeden Osmanlı ordusunun peşine düşecekti. Uzun bir savaşın ne kadar yıpratıcı olduğunu bilerek, kesin sonuç için hızla ileri atıldılar.[9] Bulgar ordusunun komuta birli-

ği mükemmeldi ve moralleri yerindeydi. Osmanlı orduları toparlanıp savaş gücünü tekrar kazanıncaya kadar, Balkan devletleri o denli büyük avantaj elde ettiler ki, yitirilen yerlerin geri alınması artık mümkün olmayacaktı.

Trakya'da Bulgarlar karşısında alınan yenilgiler birbirini kovalarken, Makedonya'da Sırplara karşı Kumanova Meydan Muharebesi yapıldı. Osmanlı orduları burada ayrı bir felakete uğradılar. Bunun ilk nedeni, Sırp ordusunun bütün ağırlıklarıyla ilerleyip mevzilenmesi sırasında, Vardar ordusu tarafından ciddi bir müdahalenin yapılmamış olmasıdır. Halbuki Sırp birlikleri istemedikleri noktalarda savaşa mecbur bırakılsalar, üstün topçu bataryalarını o kadar etkili bir şekilde kullanamayabilir, savaş planları ve ikmal düzenleri bozulabilirdi. İkinci neden bu muharebede redif tümenlerine başaramayacakları görevlerin verilmesiydi. Nitekim Üsküp Redif Tümeni gece vakti cepheyi terk edince, Sırplar durumu derhal değerlendirerek ilerlediler. Bu boşluğu kapatacak bir ihtiyat gücünün bulunmaması (en vahim hatalardan biri), cephenin ve ordunun dağılmasına neden oldu. Ustruma Kolordusu ise Vardar Ordusunun dağılmasından sonra Bulgar ve Yunan kuvvetleri arasında kalarak ezildi. Komutanların cansiperane gayretleri yeterli olmayacaktı; 7. Kolordu Komutanı Fethi Paşa, Manastır yakınlarında en ön safta şehit olmuş ama kötü kaderi değiştirememişti.

Bu felaketlerden sonra 9 Kasımda Selanik teslim oldu, bu sırada Yanya, İşkodra ve Edirne Kaleleri kuşatılmış ve uzun sürecek bir direnişe başlamıştı. Gelibolu ve Çatalca birer çıkış mevzii olarak ordunun elinde kalmıştı. Selanik çok güçlü garnizonuyla bu beş direniş mevziine katılabilseydi, sonraki harekât için avantaj sağlar ve önemli düşman birliklerini bağlayabilirdi. Bunu başka savaşlardan birkaç örnekle destekleyelim. II. Dünya Savaşında Tobruk aylarca kuşatılmış ve düşman cephesinin gerisinde bir diken gibi durmuştu. Keza Stalingrad'da kuşatılan Almanlar, Kafkasya'daki Alman ordular grubu çekilinceye kadar direnmeselerdi, bu birliklerin hepsi mahvolacaktı. Ne var ki Selanik Valisi Nâzım ve Komutan Tahsin direnmeye teşebbüs bile etmeden utanç içinde teslim oldular. 80.000 tüfek, 70 top ve dağ gibi malzeme düşman eline geçti. Buna karşı İşkodra'da Hasan Rıza Paşa, Edirne'de Şükrü Paşa, Yanya'da Esad Paşa yenilgiye rağmen tarihe şanlı bir adla geçtiler.

Aralık ayında barış görüşmelerine oturuldu. Balkan müttefikler İstanbul ve Gelibolu hariç bütün Rumeli topraklarını istediler. Bunalım had safhadayken 23 Ocak günü Babıâli baskını yapıldı. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa öldürüldü ve Kamil Paşa kabinesi düşürüldü. İttihatçılar, Mahmud Şevket Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kurarak savaşa devam kararı aldılar. O günün koşulları altında çok cüretkâr sayılabilecek bir plan hazırlandı. Şarköy'e denizden çıkarılacak olan 10. Kolordu, Gelibolu'dan ilerleyen Mürettep Kolordu ile birleşerek Bulgar ordusunu zor durumda bırakacak ve işler çok iyi giderse, Edirne veya Çatalca'da yeni fırsatlar yaratacaktı. Çok kısa sürede mükemmel bir hazırlık yapıldı ve 8 Şubat 1913'te çıkarma başladı.

Genelkurmay Başkanlığının 1981 yılında yayınlamış olduğu kitapta Şarköy çıkarması ayrıntılı bir şekilde anlatılır.[10] Sırasıyla İzmit, Bandırma ve Kartal'daki toplanma bölgelerinden gemilere bindirilen 31. ve 32. Nizamiye Tümenleri ile Mamüretülaziz Redif Tümeni, 8 Şubat günü Şarköy sahilinde çıkarma harekâtına başlamıştı. Taktik bir baskın sağlanmış ve birlikler Bulgarlardan karşılık görmeden karaya ayak basmışlardı. Ne var ki kısa sürede iki aksilik baş gösterdi. Çıkarma vasıtalarının yetersizliği ve sert rüzgâr nedeniyle birliklerin karaya çıkması yavaş oluyordu. İlk gün karaya sadece 8 piyade ve bir makineli tüfek bölüğü ile bazı keşif kolları çıkarılabildi. 8/9 Şubat gecesi istihkâmcılar büyük gayretle duba ve köprücü malzemelerinden bir iskele inşa ettiler. Ancak başka bir yerde çok olumsuz gelişmeler oluyordu. Bolayır'dan yapılan eşzamanlı taarruz başarısız kalıp durdurulmuştu. Başkomutanlık Bolayır'daki taarruzun başarısızlığını öğrenmiş ama Şarköy'deki durum konusunda bilgi edinememişti. İlk olarak 10. Kolorduya fazla ilerlemeden köprübaşını sağlamlaştırması, daha sonra tekrar gemilere dönülmesi emredildi. Ancak emirlerin birliklere iletilmesi zaman aldığı için devamlı bir karışıklık ve tereddüt ortamı hâsıl oluyordu. İkinci kademe birlikleri ve onları taşıyan gemiler de bundan etkilendiler.

10. Kolordu, Bolayır taarruzunun durmasından sonra boş kalan Bulgar birliklerinin üzerine geleceğini haklı olarak görüyor; ama bir yandan da çıkarmayı tamamlayıp Bolayır'a kadar ilerleyebileceği ümidini koruyordu. Tereddüt ve fırtınanın etkisiyle birliklerin karaya çıkarılması yavaş-

lamıştı. Buna rağmen 9 Şubat akşamına kadar 31. ve 32. Tümen karargâhları ve toplam dokuz tabur ve bazı destek birlikleri kıyıya çıkarıldı. Ne var ki kısa süre sonra 10. Kolordu çıkarmayı durdurduğu zaman başkomutanlığın bundan hemen haberi olmadı. Bu durum Bulgarların ilk şaşkınlığı atlatıp toparlanmalarına fırsat vermişti. Osmanlı komutanlığı Bulgarların üç tümenden oluşan üstün kuvvetlerle hücuma geçeceği düşüncesiyle askerin gemilere dönmesi için kesin emir verdi. Güçlükle kıyıya çıkarılan birlikler şimdi yine büyük zorluklarla gemilere alınacaktı.

9/10 Şubat gecesi tahliye başladı. Sabah Bulgar birliklerinin baskısı ve topçu ateşi artık kendini hissettiriyordu. 10. Kolordunun kurmay başkanı olarak başından beri bütün operasyonu yöneten Yarbay Enver Bey, gerçekten çok başarılı bir çekilme ile sadece sekiz şehit vererek son çarpışmaları tamamladı ve kıyıdan son ayrılan kişi oldu. Bu muharebelerde Bolayır kolordusunun kurmay heyeti, Binbaşı Ali Fethi ve Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Beylerden oluşuyordu. Harekât başarısız olmuştu ama bu üç subay ülkenin kaderinde çok daha önemli roller oynayacaktı.

Bundan sonra Çatalca'dan yapılan hücumlar da sonuçsuz kalınca, Yanya, Edirne ve İşkodra Kaleleri sırasıyla 6 Mart, 23 Mart ve 23 Nisan tarihlerinde düştü. Edirne'nin düşüşünde ateşkes antlaşmasında yapılan son derece budalaca bir hata vardır. Çatalca'daki ordularını ikmal etmekte son derece zorlanan Bulgarların Edirne'den geçen tek hatlı demiryoluyla ikmaline izin verilmiş, ama Edirne'yi kahramanca savunan Türk askerlerine aynı demiryolundan ikmal gönderilmesi için madde konmamıştı. Böylece Edirne Kalesi'ndeki aç askerler kendi demiryollarından Bulgarlara gönderilen yiyecekleri seyretmek gibi ayrı bir acıyı yaşamışlardı. Kâzım Karabekir bunu Nâzım Paşa'nın ihmaline bağlar ve Çatalca'daki Bulgar ordusunun bu mütareke sayesinde açlıktan kurtulduğunu ifade eder.[11] Nâzım Paşa Babıâli baskınında vurulup öldürülmeseydi acaba bu hususta ne söylerdi, bilemeyeceğiz. Her halükârda Balkanlar'daki sivil Türkleri katliamdan kurtaracak bir kuvvet kalmamıştı. Özellikle Karadağlılar, Bulgarlar ve Sırplar, Türkleri bu topraklardan ebediyen çıkarmak için en vahşi şekilde saldırdılar. Gönüllü olarak Bulgaristan ordusuna katılan bazı Ermeniler de bu katliama katıldılar.[12] Kin ve vahşetleri o kadar derindi ki, aradan 80 yıl geç-

tikten sonra Serebrenica'da 7.000 Boşnağı (onlara Türk diyorlardı) aynı şekilde katletmekten kendilerini alamadılar; Serabrenica'da katledilenler aynı dönemde Bosna'da öldürülenlerin sadece % 10'undan ibaretti.

Osmanlılar aradan çıktıktan sonra ganimetin paylaşılmasında kavga kaçınılmazdı. Kendi aralarında yeni bir ittifak yapan Sırp ve Yunanlılar, Bulgarlarla savaşa tutuştular. Bu durumda Edirne geri alınabildi. Edirne'nin ilerisindeki bir kısım arazi ise I. Dünya Savaşına girmelerinin diyeti olarak tekrar Bulgarlara terk edildi. Osmanlı Devleti böylece Türklerin çoğunlukta olduğu Rumeli topraklarının büyük bölümünü yitirmiş oldu. Türklerin 10. yüzyıldan önce yerleşmeye başladıkları ve 14. yüzyılda fethettikleri topraklara böylece elveda dendi.

1877 ilkbaharında Rus kuvvetlerinin baskısı üzerine başlayan göç, dalga dalga devam ederek Türk nüfusu eritti. 1877'den Balkan Savaşına kadar katledilen Türklerin sayısı bilinmemekle birlikte, göçe zorlananların sayısı bir milyonun üzerindedir. 1879-1880 arasında sadece Varna'dan 18.033 Türk İstanbul'a gelmiş, 1883 yılında Edirne'den 200.000 kadar göçmen girmiştir. 1888'de Bulgaristan'dan 600.000'in üzerinde, 1886-1890 arasında 74.753, 1893-1902 arasında 70.603 Türkün göçe maruz bırakıldığı tespit edilmiştir. Balkan Harbi sonrasında sadece Bulgaristan ve Makedonya'dan 440.000 Türk daha gelmiş ve göçler cumhuriyetten sonra devam etmiştir. Kısaca cumhuriyet öncesinde 1.455.000, o tarihten beri de 1.394.205 kişi olmak üzere, Balkanlar'dan gelen göçmen sayısı 2.849.205'tir.[13] Kayda geçmeyenler, göç yollarında telef olanlar ve katliama kurban gidenlerle birlikte en az 5.000.000 Türkün Balkanlar'dan yok edildiğini söyleyebiliriz. Bu normal bir savaş değil, vahşi bir intikam ve imha savaşıydı. Belki de bunun için bu dönemi hafızamızdan silmeye çalışıyoruz.

Balkan Savaşından Kurtuluş Savaşına kadar 11 yıllık büyük mücadeleler dizisinde, sayısız muharebeye en ön saflarda iştirak etmiş bir subayın değerlendirmesiyle bu bölümü kapatalım. Kuvvet itibariyle düşmanlarımızdan pek bir eksiğimizin olmadığını ifade eden bu değerlendirmede, hatanın komuta heyetinin zayıflığından başladığı, bu dönemde orduya savaşçı bir ruh verilemediği, düşman devletlerin orduları kadar enerjik bir tutum sergilenemediği ileri sürülür. İkinci hata seferberliğin eksikliğine bağ-

lanmakta; bu nedenle manevra olanağı sağlayacak tertiplenmelerin başarılamadığına değinilmektedir. Gerçekten de savaştan çok kısa bir süre önce iyi eğitimli birliklerin terhisi akla sığacak bir basiretsizlik değildir. Bunların yanı sıra orta kademedeki subayların eğitim ve bilgi eksikliği ile eratın talim eksikleri ortaya konur. Eratın fiziki kondisyonunun zayıflığı ve atış talimlerinin yetersizliği bilinen konulardır. Bu nedenle Osmanlı ordusu aşırı yağışlardan hasımlarına göre daha fazla etkilenmiştir. Ek olarak, yolların ve geri hizmetlerin yetersizliğine, ordunun yarısından fazlasını teşkil eden redif birliklerinin muharebede işe yarayacak niteliklere sahip olmadığına da değinilir.[14] Bu değerlendirmelerin hepsine katılıyoruz.

On Sekizinci Bölüm

I. DÜNYA SAVAŞININ BÜYÜK YANLIŞLARI

Birçok kez tekrarlamış olduğumuz gibi savaşta taraflar daima hata yaparlar. Tarih boyunca Türk ordularının değil de örneğin İngiliz, Fransız veya Amerikan ordularının önemli hatalarını yazıyor olsaydık ciltler tutardı. Hatadan kaçınılamaz, sadece azaltılabilir, idare edilebilecek düzeye indirilebilir veya durum kısmen düzeltilebilir. Elde yedek güçler varsa ve doğru sevk edilirse, hataların bir kısmını telafi edebilir ve karşı tarafı iradenizi kabul etmeye mecbur bırakabilirsiniz. Ama çok daha önemli olan faktör, savaş yönetiminin hataları kabul edip düzeltebilen bir ekibin elinde olması ve siyasi-idari sistemin buna uygun bir yapıya sahip bulunmasıdır.

I. Dünya Savaşı hataların çok fazla olduğu bir savaştı, çünkü ABD İç Savaşı ile başlayan ve yaklaşık yüz yıl süren sanayi dönemi savaşlarına geçiş sürecinin en önemli aşamalarından birini teşkil ediyordu. Askeri liderler, artan ulaşım ve haberleşme olanaklarının önemini görüyor, takdir ediyor ama strateji ve taktiklerini tam olarak buna göre adapte edemiyorlardı. Aslında taktik uyumsuzluk daha fazlaydı, en sorunlu konu seri atışlı silahlar ve uzun menzilli toplar sayesinde (1915'ten itibaren uçakları da eklemeli) büyük artış gösteren ateş gücü karşısındaki bocalamaydı. İşte bu uyumsuzluk sorunları I. Dünya Savaşında doruğa çıkmıştır.

Buharlı gemiler ve telgraf ilk kez Kırım Savaşında kullanılmış, demiryolları ABD İç Savaşında ve Prusya-Avusturya Savaşında kritik rol oynamıştı. I. Dünya Savaşında bunlara ek olarak motorlu araçlar yaygınlaşmış, makineli tüfekler standart silah haline gelmiş, uçaklar semaları doldurmuş ve tanklar muharebe alanlarında boy göstermeye başlamıştı. Ama bütün bunlar kademeli bir şekilde gerçekleşti. Bırakın I. Dünya Savaşını, II. Dünya Savaşında bile Alman ve Rus ordularında yük hayvanlarının hâlâ çok önemli bir yeri bulunmaktaydı. Bu savaşta sadece Amerikan ve İngiliz orduları tamamen motorize hale gelmişti. I. Dünya Savaşında ise bütün

ordularda –tabii değişik oranlarda– motorlu taşıtlar hayvanlarla birlikte kullanılıyordu. Süvari ise bütün orduların hızlı manevra unsuru olarak zafer umuduydu.

Balkan Savaşı felaketinin hemen ertesinde, ordusu topyekûn bir yeniden örgütlenme sürecinde bulunan Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı macerasına nasıl ve niçin girdiği birçok kez tartışılmıştır. Herkes bulunduğu yerden konuşmuş; kimileri bunu İttihatçıların affedilmez bir günahı olarak görmüş, kimileri bu günahı Wangenheim ile Enver'in komplosuna bağlamış; kimileri ülkenin kurtarılması için umutsuz bir atılım olarak ele almış; bazıları Balkan Savaşının yenilgisi karşısında rövanşçı bir tutum olarak nitelemiştir. Yine bir başka görüş Romanovları, Habsburgları ve Osmanlıları tarihten silen, Fransız ve İngiliz İmparatorlukları açısından sonun başlangıcı olan bu savaşı tarihi bir kaçınılmazlık olarak ele alır. Keza bir başka görüş de bunu tarihi değil, pratik bir zorunluluk olarak görmekte ve Rusya'nın istila planlarının uygulama aşamasına yaklaşması sonucunda gerçekleştiğini ifade etmektedir. Savaşa hangi koşullarda girildiği son derece önemli olduğu için konu üzerinde biraz durmakta yarar var. Ayrıca askeri ve siyasi konular daima yakından bağlantılı, hatta bunun ötesinde birbirinin devamı olan işlerdir.

1914 yazında Osmanlı Genelkurmayında görevli ve bilgili bir subay olan Kâzım Karabekir, Rusların İstanbul'u işgal planlarının olgunlaştığını ve yönetimin büyük bir endişeye düştüğünü ifade eder. Bu nedenle Osmanlılar İngiltere'de yaptırılan Sultan Osman (ve Reşadiye) zırhlısına el konmasını yaklaşan felaketin habercisi olarak görmüşler ve Almanya ile gizli ittifak antlaşması yapmışlardı. Rusların İstanbul Boğazı'na çıkarma yapmak için bir kolordu hazırladıkları doğrudur, ihtilalden sonra 1919 yılında Sovyetlerin yayınladığı belgeler bunu doğrular. (Rus kolordusu özel topçu birlikleri ile takviye edilmiş olup, 13. ve 14. Tümenleriyle 4. Nişancı Tugayından oluşuyordu. Karabekir'in kitabında Osmanlı Genelkurmayının bu kolordunun hazırlanmasından haberdar olduğu intibaı edinilir, zaten aksini düşünmek zordur.) Ancak Karabekir, Enver Paşa'nın imzaladığı antlaşmayı yapılış tarzı bir yana, esas itibariyle de hatalı bulur. Şöyle ki, ona göre İngilizlerin zırhlıları vermesi kaydıyla (böylece Rus çıkarmasını önleyebilecek araçlara sahip

olunacaktı) silahlı tarafsızlık taahhüdünde bulunularak zaman kazanılması daha uygun olacaktır. Böylece savaş zamanının seçiminde Alman baskısından kurtulmak mümkün olabilecek ve tarihe karşı "daha masum ve haklı" çıkılabilecektir.[1] (Karabekir'in durumdan duyduğu sıkıntı bir kez daha anlaşılır.) Almanlarla ayrıca görüşmeye oturulmalı, boğazları onların yararına kapatacak olan silahlı tarafsızlığın korunması ve beklenen müttefik saldırısına karşı yardım talebiyle pazarlık edilmelidir. Karabekir aynı yerde gizli antlaşmaya göre savaşın zamanlaması konusunda bir madde olmaması nedeniyle, Osmanlı Genelkurmayının Enver Paşa'ya zaman kazanmak için baskı yaptığını; ama Almanların savaşa girilmesi yönünde yaptıkları baskıların ağır bastığını ve sonunda kendilerinin (Türk subaylarının) Osmanlı Genelkurmayından uzaklaşarak savaşa sürüklendiklerini yazar. Tabii İngiltere'nin silahlı tarafsızlık garantisi karşısında gemileri vereceği çok şüpheliydi. Karabekir bu konuda fazla iyimser olabilir, çünkü İngiltere savaş çıkınca bütün diğer ülkelerin yapımı süren gemilerine el koymuş ve Osmanlı gemilerinin teslimini özellikle geciktirmişti. Zaten İngiltere o dönemde nihai çöküşe girdiğini düşündüğü Osmanlılara yeni bir fırsat tanınmasını kabul veya arzu etmekten çok uzaktı.

Burada Osmanlıların savaşa giriş ve savaşı yönetme biçimindeki temel hatanın siyasi olduğunu tekrar görmekteyiz. Evet, gerçekten Rus tehdidi vardı ama buna karşı çok daha esnek tedbirler alınabilir veya en azından daha fazla zaman kazanılabilirdi. İsmail Hami Danişmend (İttihatçılara karşı hasmane düşünceleriyle bilinir), bu durumu hayalin alamayacağı bir ihanet ve "ittifak faciası" şeklinde niteler.[2] Sadece dört kişinin haberdar olduğu (Sadrazam Said Halim, Harbiye Nazırı Enver, Dahiliye Nazırı Talat ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Beyler) bu antlaşma aynı zamanda bir sahtekârlık eseridir, çünkü harp çıktığı takdirde Türkiye'yi Almanya yanında harbe girmekle yükümlü kılacak olan antlaşma, harp çıktıktan bir gün sonra yani 2 Ağustos günü imzalanmıştır.

Köprülerin yakılmasında bir sonraki adım, Goben ve Breslau gemilerinin boğazlardan içeri alınmasıdır. Sultan Osman ve Reşadiye gemilerinin tesliminin İngiltere tarafından planlı olarak geciktirilmesinden ve savaş çıkınca el konmasından sadece on gün sonra meydana gelen bu olay da

Resim 26. Osmanlı Devleti'ni felaketli bir savaşa sürükleyen Enver Paşa ve Talat Bey (sağda).

Türk tarafında sadece Enver'in bilgisi dahilinde gelişmişti. Yavuz ve Midilli adı verilecek bu gemiler, üç ay sonra gene sadece birkaç kişinin haberdar olduğu bir hareketle Rus limanlarını bombalayıp yeni bir oldubitti ile devleti harbe sokacaktı.

Osmanlı Devleti'nin bir emrivaki ile savaşa ve felakete sürüklenmesi yönetim sisteminin zaaflarından kaynaklanır. Gerçi şu veya bu şekilde savaşın içine çekilme olasılığı çok büyüktü. İngiltere, Rusya ve Fransa, Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda kararlıydı. Silahlı tarafsızlık ise büyük olasılıkla müttefik saldırısı getirecekti (Rusya'nın yanı sıra İngiltere de Basra'ya çıkacak güçleri hazırlamış bulunuyordu) ama koşullar farklı olabilirdi. Farklı olmasa bile böyle kararların birkaç kişiye bırakılması kabul edilemez. Ne var ki ülkeyi saran isyanlardan, Makedonya'da komitacı kovalamaktan, yabancıların ve işbirlikçilerin bitmek tükenmek bilmeyen

baskılarından, Düyun-u Umumiyeden, Temmuz ihtilalinden, 31 Mart gericiliğinden, Balkan Savaşları ve Babıâli baskınından, Mahmud Şevket Paşa suikastından geçen olaylar zinciri, ittihatçı diktasını böyle bir zamanda ülkenin başına getirmişti. Batılıların Girit planı adanın Yunanistan'a gitmesine, Makedonya ıslahatı buranın da kaybedilmesine yol açmıştı. Ruslar çıkarma kolordusunu hazırlarken, batılılar doğu Anadolu'ya Hollandalı ve Norveçli iki genel müfettiş tayin etmişler ve yörede silahlı ayaklanmaları el altından körüklemeye başlamışlardı. Hollandalı Westenek Trabzon-Erzurum-Sivas bölgesine, Norveçli Hoff ise Van-Bitlis-Diyarbakır bölgesine gitmek için bekliyorlardı. Misyonları Anadolu'nun üçte birini Türkiye'den koparacak hareketi başlatmaktı. (Hoff ve Westenek'ten kurtulmak ancak savaş başlayınca mümkün oldu).

Bu kadar baskı altında bir yönetim uzun vadede ancak iç desteklerini artırarak ayakta kalabilirdi. Ne var ki ortada yabancılarla her türlü işbirliğine açık, 31 Mart'ta olduğu gibi ittihatçılara karşı özellikle İngilizlerin her türlü talimatını yerine getirmeye hazır bir muhalefet vardı. İttihatçılar arasında en güçlü kişi konumuna gelmiş olan Enver ise başlatılan ordu reformunu teslim ettikleri Almanlara gittikçe yakınlaşıyordu. Başka bölünmelerin yanına şimdi bir de İngilizci-Almancı ikilemi girmişti. Her iki taraf da seçimlere ve yönetime komplocu ve komitacı mantıkla yaklaşıyordu. Bunu görerek yetişmişlerdi. Olayların mantığını anlamaya çalışırken durumu ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekir. Bugünkü kavramlarımızla o günlerin havasını değerlendiremeyiz. Dönemin yöneticileri ya hep ya hiç mantığına yatkın hale gelmişlerdi. Bunlar anlaşılabilir ama Enver'in giderek bulanan mantığının orduyu ve donanmayı aşama aşama Almanlara teslim etmesi ancak egosunun şişkinliğiyle, aklının ihtirasının çok gerisinde olmasıyla ve ihanetle açıklanabilir.

Burada ana hatlarıyla mutlaka değinmemiz gereken konu, 1913 ve 1914 yıllarında yapılan bir dizi paylaşım antlaşmasıdır. 19 Mart 1913 tarihli bir antlaşmayla Osmanlılara kendi topraklarından çıkarılacak petrol için verilecek haklar iptal edilip, hisseler batılı petrol şirketleri arasında dağıtılıyordu. 29 Temmuz 1913'te İngilizler Basra'da imtiyaz alıyor, 6 Mart 1914 tarihli antlaşmayla Antalya bölgesi İngilizler tarafından İtalyanlara peşkeş

çekiliyordu. 28 Mart tarihli antlaşma Anadolu demiryollarında Alman ve İngiliz bölgelerini ayırıyor; 15 Haziran tarihli antlaşmayla Almanlar Beyşehir-Musul arasını, İngilizler de bunun güneyini nüfuz alanı olarak paylaşıyordu. Fransızlar 11 Eylül 1913, 18 Aralık 1913 ve 9 Nisan 1914 tarihli antlaşmalarla Anadolu ve Suriye'de ayrıcalıklara sahip olurken, 15 Şubat 1914 tarihli bir antlaşmayla bu konularda Almanlar ile mutabakat sağlıyorlardı. Bu antlaşmalar aynı zamanda müstakbel işgal bölgelerini de kaba hatlarıyla ortaya çıkarıyordu.[3]

Kısacası, I. Dünya Savaşına girerken, sözü edilen antlaşmaların açıkça gösterdiği gibi, Osmanlı Devleti ölüm döşeğinde ve miras paylaşımı yapılmış bir imparatorluktu. Bu nedenle cesur davranılması ve büyük riskler alınması anlaşılabilir bir şeydir. Ancak anlaşılamayacak ve kabul edilemeyecek olan husus, bu risklerin kurumların ve heyetlerin süzgecinden geçirilerek akıllı bir şekilde alınmaması ve diktanın bir numaralı adamı Enver'in, kapasitesinin çok üzerinde bir makamı işgal etmesiydi. Mustafa Ragıp Esatlı, Enver'in birkaç komitacı arkadaşıyla görüştükten sonra Sadrazam Halim Paşa'ya çıkıp kendisini harbiye nazırı yapması için adeta talimat verir gibi konuşmasını anlatır. Sadrazam daha iki yıl önce binbaşılıktan yarbaylığa terfi ettirilen Enver'e genelkurmay başkanlığı makamını teklif etmiş ama Enver bu pazarlığı kabul etmemiş ve başta Talat olmak üzere ittihatçı liderlerin bir kısmının desteğiyle bu makamı kapmıştı.[4] Enver bu makama yeterli veya yetenekli olduğu için değil, atak bir ihtilalci olduğu için ve yaşanan olağanüstü dönem nedeniyle getirilmişti. Normal bir yönetim altında albaylıktan ötesini ancak rüyasında görürdü.

Savaşa niçin ve nasıl girildiği konusuna dönelim. I. Dünya Savaşı boyunca Teşkilat-ı Mahsusanın önde gelen yöneticilerinden biri olarak Enver ile yakın çalışma içinde bulunan Hüsamettin Ertürk, onun davranışlarını Balkan Savaşında yitirilen toprakları geri almak için savaşa Almanya tarafında girilmesinden başka çare görmemesine bağlar.[5] Hal böyle ise Enver'in intikam işini yüzüne gözüne bulaştırdığı ve intikamını alamadığı gibi imparatorluğun parçalanmasına da neden olduğu açıktır. Ertürk diğer yandan Enver'in Almanlar tarafından oldubittiye getirildiğini ileri sürer, ama söyledikleri olayların genel mantığıyla çelişir. Örneğin

Amiral Souchon onun anlattığı şekilde, yani Enver'in haberi olmadan Karadeniz'e çıkıp Rus limanlarını bombalayamazdı. Kaldı ki ATASE arşivinde, Enver'in 22 Ekim 1914 tarihinde Souchon'a, Karadeniz'e çıkarak ilanı harp etmeden Rus donanmasına hücum etmeleri için emir verdiğine dair vesika mevcuttur.[6] Ve şayet birçok uyarıya rağmen Osmanlı devlet adamları Amiral Souchon'a engel olamamışlarsa ve gerçekten emrivakiye getirilmişlerse, o zaman Ertürk'ün sözleriyle "başımıza gelenlere razı olmaktan başka ne yapılabilirdi."

Peki, Ertürk bunları niçin yazdı. Enver'in suçlarını azaltmak mı istedi yoksa hakikaten yanılgıya mı düşmüştü? Bu konuda ancak tahmin yürütebiliriz. Diğer yandan savaşa girişimizle ilgili birçok çelişkili ifade vardır. Örneğin 1914'te Alman Dışişleri Bakanlığında çalışmakta olan ve çok sonraları Hitler'in iktidara gelmesiyle İngiltere'ye iltica eden Ernst Jackh, Berlin Büyükelçisi Mahmud Muhtar Paşa'nın 1914 Eylülünde, Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesi için bir plan yaparak kendisine ilettiğini yazar. Alman Dışişleri Bakanlığına verilmek üzere bir memorandum şeklinde hazırlanan (ve ayrıntıları kitapta anlatılan) bu plana göre Amiral Souchon, Enver ve Cemal ile el ele vererek Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için İstanbul'da bir darbe yapacaklardı. Bu anlatım, Mahmud Muhtar Paşa'nın bilinen durumuna ve tutumuna aykırı bir iddiadır. Nitekim Jackh kitabında bunun Mahmud Muhtar Paşa'nın kendi hatıralarına ters düştüğünü söylüyor ve savaşa girişin gerçek hikâyesini aktarıyor.[7]

Yazarın bilinenlere hayli ters düşen ve haklı olarak bugüne kadar itibar görmeyen bir darbe planını ortaya atmasının nedeni ne olabilir, çözebilmek kolay değil. Yoksa böyle bir plan vardı da vaz mı geçildi kuşkusu insanın aklının bir köşesine takılmıyor değil. Bu örnekler bize savaş tarihiyle ilgili kasıtlı veya kasıtsız, doğru veya yanlış sayısız bilginin yayınlarda cirit attığını ve okuduklarımızı sürekli olarak süzgeçten geçirerek değerlendirmemiz gerektiğini tekrar hatırlatıyor.

Askeri olaylara geçmeden önce siyasi olaylar üzerinde biraz daha durmakta yarar var. Bilindiği gibi Almanya ile gizli antlaşmayı sadece dört kişi imzalamış, Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile Maliye Nazırı Cavit Bey gibi önde gelen ittihatçı liderler bile sonradan haberdar edilmişlerdi. Ancak bu-

rada en az bunlar kadar ilginç ve önemli bir husus, Jackh tarafından iddia edilenleri yalanlayacak şekilde, Sadrazam Said Halim Paşa'nın, gizli antlaşmanın Berlin'deki Osmanlı Büyükelçisi Mahmud Muhtar Paşa'ya duyurulmaması isteğini, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim aracılığıyla Alman makamlarına iletmesidir.[8] Bir başbakan kendi elçisini devre dışında bırakmak için yabancı ülkenin elçisini kullanırsa söylenecek bir şey kalır mı? Normal bir akıl buna pes diyor ama Mahmud Muhtar Paşa'nın ertesi yıl söylediklerine bir bakalım. Paşa, Çanakkale Savaşı sırasında Almanya'nın güçsüzlüğünün çoktan ortaya çıkmış olduğunu (Almanlar Marne'dan sonra batı cephesinde kayda değer bir ilerleme sağlayamamışlardı), Alman ordusunun Fransa'nın kuzey limanlarını alıp İngiltere ile bağını kesemediğini, Avusturya'nın Rusya ve Sırbistan karşısında sürekli zor durumda kaldığını; ancak bu duruma rağmen Çanakkale zaferinin yarattığı etki sayesinde batılılarla ayrı bir barış olasılığı doğduğunu anlatıyor. Ona göre Arabistan'a özerklik verilmesi şartıyla silahlı tarafsızlık ve toprak bütünlüğü antlaşması yapılabilirdi. Ne var ki paşa bu olasılığın değerlendirilmesi teklifini Babıâli'nin dikkatine sununca, bu tutumu Alman yönetimine bildirilmiş ve akabinde görevden alınması istenmişti.[9]

Osmanlı ülkesinde farklı düşünce sahipleri, yöneticiler tarafından el altından Almanlara ihbar ediliyordu, hem de alternatif aradıkları için. Enver artık bütün ipleri eline almış ve Almanya'ya körü körüne bağlanmıştı. Sadece kendisini bağlaması o kadar önemli değildi, çünkü her ülkenin geçmişinde yabancılara yanaşan adamlar çıkmıştır; ama o, ülkesinin kaderini de yabancı bir ülkeye, üstelik kaybetmekte olan bir ülkeye bağlamıştı. Türkiye böyle sahtekâr yurtseverleri daha çok görecekti. Tabii, bir de cehalet faktörü var. Şayet Enver stratejiden biraz anlasaydı, alternatifsiz kalan herkesin felakete yaklaştığını veya en azından pazarlık gücünü yitirdiğini anlardı. Bütün parayı aynı ata, hem de atın kazanamayacağı ortaya çıktıktan sonra yatırmaktan başka bir şey değildi yaptığı.

Burada kaynaklarda silahlı tarafsızlık olanakları konusunda farklı görüşler olduğunu hatırlatmakta yarar var. Aslında 1914 Ağustosunda bu olasılık daha güçlüydü, çünkü Almanların kuzey Fransa ve doğu Prusya'daki başarıları üzerine müttefikler yeni cepheler açmak istemeyebilir ve Os-

manlı Devleti'ni paylaşma sorununu sonraya bırakabilirlerdi. Renouvin bu dönemde itilaf devletlerinin tam tarafsızlık vaadi karşısında Osmanlıların toprak bütünlüğünü garanti etmeye hazır olduklarını, ancak sadrazamın bunu reddettiğini yazar.[10] Söz konusu dönemde son sözü söyleyenin sadrazam olmadığı gerçeği bir yana, şayet mümkün olsaydı bile bunun inanılır bir garanti sayılabileceği kuşkuludur; müttefiklerin genel tutumları ve paylaşım antlaşmaları aksini işaret eder. Buna rağmen basiretli bir yönetim, olasılığı değerlendirerek çok değerli zaman kazanabilirdi. Enver ise hiçbir zaman gelmeyecek olan Alman zaferinden kapacağı kırıntıların hırsıyla bu yolları tıkamıştı.

Gelelim savaşa... Bir dizi siyasi-idari basiretsizlikten sonra savaşa girildi. Daha önce değinildiği gibi, Osmanlı ordusu bu sırada büyük bir yeniden örgütlenmenin tam ortasındaydı. Balkan Savaşının başlangıcındaki 43 piyade tümeninden 14'ü ile kolordu büyüklüğündeki Edirne garnizonu yitirilmişti. Tüm orduda sadece altı tümen savaş travmasından uzak kalabilmişti. Bunların yerine birçok yeni birlik kurulmuş, kadroların temini için bazı kolordular lağvedilmiş ve birlikler arasında muazzam farklar oluşmuştu. Keza büyük bir personel, silah, cephane ve malzeme eksiği vardı. Kısaca, 1914 Ağustosunda yeniden toparlanmakta olan 36 tümenin 14'ü sıfırdan kuruluyor, sekiz tümen köklü bir yeniden konuşlanma geçiriyordu. Olayların hızlı akışı bu 22 tümenin yeniden örgütlenmesinin tamamlanmasına olanak tanımadı ve 12'si 1914 yılının felaketle sonuçlanan ilk harekâtlarında görev aldılar. "Öte yandan (Balkan Savaşında) örgütsel olarak ayakta kalabilen tek kolordu olan 3. Kolordu –7. 8 ve 9. Piyade Tümenleri ile birlikte– 1915 ilkbaharında Gelibolu Yarımadasını başarılı bir şekilde savundu. Balkan Savaşlarındaki yenilgi ile bunu izleyen yeniden örgütlenme ve konuşlanma çabalarının, I. Dünya Savaşının ilk safhalarındaki Türk başarıları veya yenilgilerini hazırladığı ileri sürülebilir."[11]

Nihayetinde savaş planları orduların kudretine ve olanaklarına uygun olmalıdır. Evet, bazen komutanlar orduları güçlerinin üzerinde görünen işleri başarmak üzere sevk edebilmişlerdir, ama komutanlık da ordu kudretinin başlıca unsurudur. Kaldı ki zayıf tarafın daha çok kaynağa sahip tarafın avantajına rağmen başarılı olması nadirattandır, çoğu zaman coğra-

fi faktörlerin ve siyasi-psikolojik ortamın iyi kullanılmasından kaynaklanır. Bunu yapabilmek için komutanlığın karar erkine sahip olması gerekir. Halbuki Enver, ittifak antlaşmasıyla birlikte karar erkini de terk etmekteydi. Kritik günlerde genelkurmaya ve önemli komutanlıklara, sadık adamlarını ve Almanları tayin etmesi buna örnektir. Buna değinmekteki amacımız, 1914 Ağustosunda seferberlik ilan edildikten sonra, Osmanlı ordusunun durumunu ele almak ve duruma uygun olmayan girişimleri yargılamaktır. Şöyle ki, Osmanlı kolordularının seferberlikleri için planlarda 19 ila 30 gün arasında bir süre öngörülmüşken, fiili seferberlik 22 ila 64 gün arasında sürmüş ve bu sürenin sonunda tedarik, ikmal, ulaştırma sorunlarının çoğu çözülmeden kalmıştı. Seferberliği öngörülen sürede tamamlayan yegâne birlik, bunu 22 günlük seferberlik süresinde bitirmiş olan 3. Kolorduydu.[12] Bu birlik 1915 yılında Gelibolu ve Çanakkale'yi koruyacaktı. Diğer yandan Kafkasya ve Suriye cephelerinde bulunan daha hazırlıksız, intikali tamamlanmamış ve büyük ikmal sorunları yaşayan tümenlere verilen taarruz emirlerinin felaketle sonuçlanacağı görülecekti.

1914 sonbaharında iki cephede birden savaşan Almanlar, Türkiye'nin yeni kara harekâtıyla mümkün olduğu kadar Rus ve İngiliz birliklerini bağlamaları yönünde baskı yapıyorlardı. 1914'ün son aylarında Fransa cephesinde siper savaşı başlamış olmakla birlikte, savaşın çok uzun sürmesi beklenmiyor ve Almanlar kesin sonuçlu taarruz için müttefik yedeklerinden Türkiye üzerine çekilecek her tümene büyük bir kazanç olarak bakıyorlardı. Osmanlı Genelkurmayındaki etkili Türk subayları uzaklaştırıldıktan sonra meydan Enver'e kalmıştı; yanında Makedonya'daki ihtilal ordusundan arkadaşı, en az onun kadar hayalci, yeteneksiz ve muhteris olan Hafız Hakkı ve Almanya'dan gönderilen Bronsart von Schellendorf vardı. Hafız Hakkı'nın yaptığı bir dizi imkânsız teklifi incelemeye bile gerek yoktur. Enver onu yeteneği değil sadakati için yanına almıştı. Ne var ki Schellendorf'un ısrar ve yönlendirmeleriyle Enver iki umutsuz operasyonun talimatını verdi. Birincisi doğu cephesinde Sarıkamış üzerine yapılacak bir çevirme hareketi, diğeri ise Süveyş üzerinden Mısır'a yapılacak bir başka hareketti.

Türk ordusunun I. Dünya Savaşındaki hareketlerinin analizini yapan Gen. Mahmut Boğuşlu, Sarıkamış planının kâğıt üzerinde mükemmel

göründüğünü, fakat bölgenin arazi ve iklim koşullarına uymadığını, ayrıca 3. Ordunun silah, teçhizat ve eğitim düzeyinin bu planın gerçekleşmesine elverecek düzeyde olmadığını ifade eder. Kendi ifadesiyle: "Türk ve Rus komutanları arasında zor şartlar altında doğru durum muhakemesi yapmak, doğru karar vermek, paniğe kapılmamak, cephede dövüşen askerin moralini sağlam tutabilmek, sakin olabilmek gibi konularda da farklılıklar vardı."[13] (Boğuşlu Rus ordusunu bu zor günlerde birkaç günde toparlayan General Yudeniç'ten söz etmektedir, general daha sonra beyaz ordulardan birinin başına geçecektir.) Buna rağmen rakibine göre çok daha iyi teçhiz ve ikmal edilmiş olan Rus ordusunun –kısa bir süre için dahi olsa– zor duruma düştüğü görülür.

22 Aralıkta 3120 metre yükseklikteki Allahuekber Dağı üzerinden bir kuşatma için ileri atılan 9. Kolordunun iki tümeni, 25/26 Aralık gecesi sadece iki Rus taburunun bulunduğu Sarıkamış'a ulaşmıştı. Ne var ki bu kolorduya bağlı 17 ve 29. tümenler dağda dondurucu soğukta geçen dört günden sonra mevcutlarının yüzde 90'ını yitirerek sadece birer tabur düzeyine inmiş bulunuyorlardı. Yine kış kıyamette eksik teçhizatla kar fırtınasında yola sürülen 10. Kolordunun 30 ve 31. tümenleri de aynı şekilde donup mahvolmuştu. Bu tümenler yollarda donarken, Ruslar Sarıkamış'ı hızla takviye ederek Türk birliklerini çevirdiler. Bu birliklerin savaş gücü zaten son derece azalmıştı, nasılsa hayatta kalabilmiş bir avuç askerin son bir gayretten sonra teslim olmaktan başka bir çaresi yoktu.

Sarıkamış kayıpları için verilen rakamlar arasında büyük farklar vardır. En az verilen rakam 23.000 ölü, 20.000 ağır yaralı (sakat kalacak şekilde) ve 7.000 kayıptır (Erickson). En büyük rakamı veren Alptekin Müderrisoğlu ise 22 Aralık 1914 günü bu cephede bulunan 118.174 askerden 109.274'ünün 15 Ocak tarihine kadar kayıp hanesine geçtiğini ileri sürer.[14] Gerçek rakam ikisinin arasındadır. Bu fark bir kısım yaralı askerin hastanelerde ölmesinden, hemen taburcu olan hafif yaralıların bazı hesaplarda sayılmamasından, bazılarının operasyonun son safhasında patlayan tifüs salgınına kurban gitmesinden, esir düşenler ve kayıplar hakkında yeterli bilgi edinilememesinden, bazen takviye personelin eski mevcuda eklenmeden sayım yapılmasından ve daha birçok faktörden kaynaklanıyor olabilir.

Sarıkamış muharebesi konusunda önemli kaynaklardan biri de General Fahri Belen'in 1914 yılı hareketlerini inceleyen çalışmasıdır. Belen, Ruslar bu cepheyi takviye etmeden harekete geçilmesini uygun bulur, ama harekâtın daha erken bir tarihte yapılması gerektiğini ifade eder. Rus kuvvetleri birbirlerini destekleyemeyecek şekilde dağınık durumdayken taarruz edilmemesi ona göre hata olurdu. Ne var ki hatayı taarruzda değil, taarruzun yapılış şeklinde bulmaktadır. Mevsim ve ordunun manevra kabiliyeti göz önüne alınarak, kuşatma manevrasının daha dar cephede yapılması gereği üzerinde duran Belen, hatanın büyüğünü Hafız Hakkı'ya yükler. Şayet cephe dar tutulsaydı 10. Kolordu iki gecede kar deryası içinde mahva sürüklenmezdi ve 9. Kolordu komutanı da daha aktif hareket etseydi Sarıkamış'ın kuzeyindeki karlı dağlarda saplanıp kalmazdı, der. Ve nihayet iki kolordudan arta kalan 10.000 asker arasında irtibat olmamasını ve askerlerin parça parça harekete sokulmasını da son hata olarak belirtir.[15] Burada bizim ekleyeceğimiz şey, tıpkı daha sonra görülebileceği gibi bu dönemde –aslında diğer ordularda da var olan– büyük birlik saplantısıdır. Özellikle kaynakları az olan Osmanlı Genelkurmayı bu operasyonu iki kolorduyu dağdan aşırmaya çalışmak yerine takviyeli iki tugayla yapsaydı, Rus kuvvetlerini gene baskına uğratır ve ordusunu da korumuş ve kurtarmış olurdu. Aslında bu dönemde niteliğin nicelikten daha önemli olduğunu görerek, küçük ve güçlü görev grupları oluşturmaya başlamışlardı; ama Sarıkamış'ta niçin bunu akıl edemediklerini veya ettilerse niçin uygulamadıklarını bugün masamızda oturup çözmemiz zaten mümkün değildir. Ancak o dönemde insanların –aldıkları eğitim ve çağın anlayışına uygun bir çerçevede– esnek düşünmeye yatkınlıklarının daha az olduğu düşünülebilir.

Bu korkunç operasyonun yapılmasına karşı çıkan 3. Ordu Komutanı Hasan İzzed Paşa, savaşın sonucu hakkında karamsar olduğu gerekçesiyle emekliye sevk edilmiş, yerine Enver komutayı bizzat üstlenmiş, kurmay başkanlığına da Bronsart von Schellendorf'u getirmişti. 9. Kolordu Komutanı Ahmed Fevzi Paşa da harekât sonrasında emekli edildi. Enver bu olaylar sırasında cepheyi terk edip İstanbul'a dönerken, 3. Ordu komutanlığına getirilen Hafız Hakkı tifüsten öldü. Bu arada ihtilalcilerimiz Enver ve Hafız Hakkı'nın saraya damat olduklarını kaydedelim. Bu olayları

yaşamış ve Sarıkamış'ta esir düşmüş olan Kurmay Yarbay Köprülülü Şerif (İlden) Bey, Enver'in dar görüşlü bir inatçı, Hafız Hakkı'nın ise geniş düşünceli ama ilgisiz ve düşüncesiz olduğunu; her ikisinin de birikimsiz ve kompleksli olduklarını ifade eder.[16] Ona göre (en azından sübjektif olarak) "hain" değil ama "cahil"diler. Ordularını ve evlatlarını onlara teslim etmek durumunda kalan bir ulus için nasıl bir teselli bulunabilir!

Sarıkamış, Almanlar açısından sınırlı da olsa belli bir amaca hizmet etmişti, çünkü Ruslar bazı birliklerini ve kaynaklarını Kafkasya'ya kaydırmışlardı; ama bu durum savaşın genel gidişatına kayda değer bir etki yapmadı. Ruslar demiryoluyla sürekli takviye getirebilirken, açlık ve soğuktan kırılan iki Türk kolordusu Almanlara kısa süreli bir rahatlık sağlamak adına feda edildi. Kayıplar asla yerine konulamadığı için Rusların 1915 ve 1916 yıllarındaki ilerlemelerinin koşulları oluştu. Ayrıca Rusların zafer kazanacağı yolundaki beklenti –aynı anda Çanakkale Muharebeleri sürüyor ve İngilizler Basra'da ilerliyordu– Anadolu Ermenilerinin yabancı ordularla ortak eylemlere girişmeleri ve bunun sonunda toplu halde sürgüne gönderilmeleri gibi başka acı olaylara da yol açtı.

Sarıkamış ile ilgili olarak şunu eklemek isteriz. Enver, Hafız Hakkı ve Schellendorf, ordunun ve askerin durumunu yakından görmüşlerdi. Alman, kendi devletinin çıkarlarını savunacaktı, bu normaldir. Pekiyi bizim sonradan görme paşalarımız niçin kendi devletlerini ve askerlerini korumadılar? Hafız Hakkı riskleri görmüş ve ya herro ya merro, demişti. Yani ülkenin kaderini kumara yatırabilmişti. Enver'in aklında ise Napoléon'un İtalya seferi vardı. Napoléon çıplak ve aç ordusunun başında Alpleri aşarak İtalya'ya inince bollukla karşılaşmış ve askerlerini doyurarak ardı ardına zaferler kazanmıştı. Enver de Allahuekber Dağı'nı aşınca Sarıkamış depolarındaki Rus malzemeleriyle ordusunu doyuracak, sonra da Kafkasya Müslümanlarından yeni ordular kuracak, yeni zaferler için ileri atılacaktı. Hayalleri yıkılınca karakışta kaçıp İstanbul'a döndü. Orada ona soru soracak bir otorite mevcut değildi. İşte felaketlerin gerçek nedeni buydu ve yenileri gelmek üzereydi.

1914 yılının sonunda Türkiye'nin yaşadığı felaketlerden bir diğeri, Sarıkamış operasyonu sürerken Ardahan'ın alınması için yapılan plansız ve

hesapsız girişimdir. Teşkilat-ı Mahsusa tarafından derlenen 2.000 kişilik bir muharip grup baskın yaparak Ardahan'a girmiş, ancak takiben hiçbir tedbir almadan burada oyalanmıştı. Bölgedeki Ermenilerin istihbaratına dayanarak karşı harekete geçen Ruslar, bir hafta sonra basanları basmış ve kolay zaferin kahramanları, kasaba halkını gözü dönmüş Ermeni çetelerinin ve Rusların misillemesine terk ederek kaçmışlardı. Bu kadar hatalı bir operasyon bulmak gerçekten zordur. Korunamayacak bir yere niçin girilmiş, niçin hiçbir keşif ve emniyet kuvveti bulundurulmamış, niçin ileri harekete devam edilmemişti? Kendilerini kuşatan Rus süvari alayını Türk takviyeleri sanmışlar, Türkçe konuşan Ermenilere hem de ardı ardına defalarca kanıp ortaya çıkarak katledilmişler ve darmadağınık bir şekilde kayıp vererek çekilmişlerdi.[17] Bu aptallıklar, teşkilat kültürünün eksikliğinin yanı sıra ancak koyu bir cehalet ve zihin durgunluğunun eseri olabilir. Disipline gelmiyorlar, geniş düşünemiyorlar ve olaylara kapılıp gidiyorlardı. Belki de bazı ittihatçılar Turan yolunun ilk adımı olarak gördükleri bu noktada zafer sarhoşluğuna kapılıp gitmişlerdi. Acaba bu tehlikeli adımın Turan hayallerinin boşluğunu gösteren bir simge olabileceğini düşünen oldu mu? Bu, gizli servislerinin durumunu ve operasyon planlama yeteneksizliğini gösteren bir örnektir.

Bu dönemdeki operasyonların hepsine sonsuz bir iyimserlikle, düşmanın durumu, coğrafi koşullar ve diğer temel faktörler hesap edilmeden girişilmiş ve felaketler ardı ardına gelmişti. Evet, 1910'lu yıllarda durum fazlasıyla zordu ve olağanüstü durumların olağanüstü tedbirler ve cüretli girişimler gerektirdiği açıktı. Ama cesaret ve hesapsızlık arasındaki farkı bilmek gerekirdi; nice insan boş yere telef oldu, nice kayıplar birbirini izledi. Abdülhamid'in istihbarat teşkilatı temelde muhalifleri izlemek üzere yapılandırılmıştı. Teşkilat-ı Mahsusa ise esas itibariyle savaş gayretini desteklemek ve yıkıcı faaliyetleri etkisizleştirmek için oluşturuldu. Resmi bir örgüt olarak Enver Paşa'nın girişimiyle 1914 Ağustosu'nda kuruldu ama bazı kaynaklar Balkan Savaşının son dönemlerinde ve Batı Trakya Türk Hükümetinin kuruluşunda rol oynayan bazı silahlı gruplar ve fedai eylemlerinin de bu isimle anıldıklarından söz eder.[18] Subay ve sivil birçok genç, hareket ve macera vaat eden bu teşkilata koştu. Falih Rıfkı Atay I. Dünya Savaşında Suriye-Filistin cephesini anlattığı *Zeytindağı* kitabında, 1914 son-

larında yedek subay okulunda iken, Merkez-i Umuminin sivil çeteler oluşturduğunu duyduğunu ve bunun üzerine ittihatçı liderlerden Dr. Nâzım'ı görmeye gittiğini yazar. Sözü edilen Merkez-i Umumiye, İttihat ve Terakki Fırkasının genel merkezidir. Gizli örgüte katılma isteğini anlatınca, Dr. Nâzım gülerek "Biz çetelere hapishaneden adam alıyoruz, senin gibi genç arkadaşların yeri orası değildir" diye yanıt verir.[19] Ancak bu ifade gerçek durumu ifade etmemektedir.

Teşkilat-ı Mahsusa konusunda bilinmesi gereken şey, bu örgütün hapishane kaçkınlarından değil, değerli genç subayların ağırlıkta oldukları yurtseverlerden oluştuğudur. Ancak üç büyük eksiği vardır. Birinci olarak, örgüt kötü yönetilmiş ve önemli sayıda personel ve kaynak, gerçekleştirilmesi olanaksız hedefler uğruna heba edilmiştir. İkinci olarak, alınan personel her zaman iyi seçilmediği gibi, özel operasyonların gerektirdiği en basit eğitimden bile geçirilmemiştir. Üçüncüsü, örgüt için Alman parası alınmış ve Almanlar operasyonlara burunlarını sokarak zaten kötü giden işleri daha da kötü hale getirmişlerdir.

Kötü yönetim, beceriksizlik ve Alman müdahalesiyle daha başından berbat olan bir operasyona örnek olarak, 1914 sonbaharında hazırlanan Rauf Bey müfrezesinin doğu seferini verelim. Amacı İran-Afganistan-Hindistan bölgesinde ayaklanma çıkarmak olan bu operasyonun başına, kişisel prestijinden ötürü Hamidiye kahramanı Rauf Bey getirilmişti. Almanlar heyete 75.000 altın ve yirmi kadar personelle katılmışlardı. Osmanlı Devleti henüz harbe girmemişken Mısır yoluyla Hindistan'a gönderilmek istenen subaylar, daha rıhtımda acemilikleriyle deşifre oldular ve gemiden inerken yakalandılar. Karadan giden Türk ve Almanlar arasında sürtüşme başlamış; ekibin disiplini daha Halep'te bozulmuştu. Nihayet heyet Bağdat'a geldiği gün İngiltere ile harp çıktı; subaylar Irak cephesi emrine verildi. Almanlar verdikleri silahları geri isteyip yola tek başlarına devam etme niyetlerini belirttiler; daha sonra heyetin İran'a gitmesi kararlaştırıldı.

1915'te İran'da aşiretlerle karmaşık ilişkilere girilmiş, bu sırada Almanlar müfrezenin aleyhine çalışmaya başlamışlardı. Böylece Almanlar I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar ve İngilizlerle dolaylı da olsa aynı amaçta, yani Rauf Bey müfrezesini etkisizleştirme hedefinde birleşmişlerdi. (1914

sonbaharında Türkiye henüz savaşa girmemişken kapitülasyonlar kaldırıldığı zaman da ilginç bir durum yaşanmıştı. Almanlar bunu engellemek için savaştıkları devletlerle müşterek bir protesto yaptılar, Wangenheim ise askeri heyetle birlikte İstanbul'u terk edeceği tehdidini savurdu,[20] tabii yapamazdı.) Bu sırada Ruslar ve İngilizler ilerlemiş, Ermeniler isyan çıkartıp Van'ı işgal etmiş ve müfrezeye destek gönderme olanağı azalmıştı.

Sonuçta 1915 Eylül'ünde müfreze lağvedilip operasyona son verildi. Kısacası bu savaşta Kafkasya ve İran'ın istilası, Mısır seferi, Sudan ve Trablusgarp'tan Hindistan'a kadar her yerde isyan çıkarmak gibi birçok operasyona girişilmiş; fakat hepsi acelecilik ve inanılmaz acemilikler nedeniyle sonuçsuz kalmıştı.[21] Böyle operasyonların hazırlanması yıllar, bazen on yıllar alır. Gerçi İttihatçıların bekleyecek zamanları yoktu, fakat kaynakları boş hayaller peşinde plansız bir şekilde havaya savurarak da bir yere varılmazdı. Teşkilat-ı Mahsusa İngiliz sömürgelerinde isyan çıkaramadı ama İngilizler Osmanlı topraklarının birçok bölgesinde isyan çıkarttılar. Bu subaylar dünyanın dört bir yanında telef olacağına, Osmanlı ülkesinde karşı casusluk işlerinde kullanılsalar daha hayırlı olabilirdi.

Teşkilat-ı Mahsusadan kalan miras çok kötü oldu. Türk gizli servisleri operasyon yeteneklerini yeterince geliştiremedikleri gibi, çoğu dönemde bütünlüklü bir çalışma da sağlayamadılar. Yine birçok yabancı servisle saçma sapan para ilişkilerine girdiler, dışarıdan yönlendirildiler, operasyonlarda yerel güçleri kullanmaya çalışırken kendilerini kullandırttılar, ne yaptıklarının tam farkında olmadan iç politikaya bulaştırıldılar ve asli işlerini yapma konusunda –çoğu Kurtuluş Savaşı sırasında olan bazı istisnalar dışında– genelde başarısız kaldılar.

1914'ün sonunda yaşanan bir felakete kısaca değinmenin yeri gelmiş bulunuyor, yani sorumluluğu Cemal Paşa'ya verilmiş bulunan Süveyş Kanalı operasyonuna... Bu, en azından amacından kuşku duyulamayacak bir plandı. İngiliz İmparatorluğu'nun can damarı olan kanala yapılacak bir operasyonun, İngiltere'de büyük endişe yaratarak burada güç yığılmasına neden olacağı kesindi. Ne var ki bu Almanlar yönünden çok iyi ama Türkler için hiç de iyi olmayacak bir gelişmeydi. Nitekim İngilizler savaşın başında 25.000 civarında olan Mısır kuvvetlerini savaş boyunca yirmi kat ar-

tırarak yarım milyona kadar çıkardılar ve tabii ki hepsi Türk ordusuna karşı kullanıldı. Sürecin başında, İskenderun'dan Süveyş'e kadar olan bu cephenin yükü, muharip mevcudu 70.000'i aşmayan 4. Ordunun sırtına yüklendi. Cemal Paşa 4. Ordunun hem bölgeyi savunmak hem de kanala saldırmak için takviye alması gerektiğini söyleyince, Türk başkomutanlığı İzmir'den 10. Tümenle Tekirdağ'daki 8. Tümeni Suriye'ye gönderdi ve ayrıca Hicaz'daki 22. Tümenden yararlanılmasına izin verdi. Böylece 4. Ordunun emrinde dokuz tümenlik bir güç oluştu.[22] İşte kanala yürüyecek olan 8. Kolorduya bağlı yaklaşık 20.000 kişilik güç, 4. Ordu muharip kuvvetinin yaklaşık üçte biriydi.

Türkiye'nin Kafkasya ve Irak'ta dünyanın en güçlü iki imparatorluğuyla savaşırken böyle bir cepheye gerçekten de gereksinimi yoktu. Kaldı ki İngiltere'nin Süveyş'e yığacağı yeni kuvvetler sadece üç ay sonra başlayacak olan Çanakkale harekâtında kullanılacaktı. Eğer Almanya'nın zoruyla illa operasyon yapılacaksa bu, kanalı geçmeye çalışarak değil, kanalın doğu yakasına yerleştirilecek bir topçu alayı ve bunu koruyacak birkaç piyade alayı ile de yapılabilirdi. (Gene yaratıcılık yoksunluğu ile karşı karşıya bulunuyoruz.) Böylece kanal trafiği çok daha uzun bir süre ve çok daha etkili bir şekilde engellenebilir, en azından kanalı ateş altında geçme riski İngilizlere bırakılabilirdi. Her halükârda operasyonlar başlarken 3. Orduya Kafkasya fatihi pompalaması yapılırken, 4. Ordu da Mısır fatihleri diye pohpohlanıyordu.[23] Müstakbel fatihlerin bir kısmı Allahuekber Dağı'nın buzlarında donarken, diğerleri kanalın sıcağında eriyecekti.

Sina Çölü'nü zorlukla ve eksik tayınla geçen birlikler, 2/3 Şubat gecesi yanlarında taşıdıkları 20 tombaz ve bidonlardan yapılmış 3 salla kanalı geçmeye başladılar. İngilizler onları görüp makineli tüfek ateşiyle batırdılar. Karşıya geçebilen 600 kadar askerimiz imha veya esir edildi. Umutsuz duruma rağmen taarruzun yenilenmesi için ısrar eden Kolordu Kurmay Başkanı von Kress, Cemal Paşa'ya "Taarruzda muvaffak olmayabiliriz. Fakat bütün kuvvet-i seyyarenin mahvolması bir şeref meselesidir" demiş; Cemal Paşa ise "Madem ki muvaffak olma ümidi yoktur, yalnız şeref için kuvvet-i seyyareyi mahvedemem. Bu kuvvet Osmanlı hükümetinin Suriye ve Filistin'i müdafaa için ayırabileceği kuvvetlerin azami miktarını teşkil

eder" sözleriyle bu küstahlığı yanıtlamış ve ricat emri vermiştir. Burada üzerinde durulması gereken husus, Alman subayının bu şekilde konuşma hakkını veya cüretini nasıl bulduğudur. Kuşkusuz Enver'in teslimiyetçi tutumu onları cesaretlendirmekteydi ama daha alttaki neden Almanların, Osmanlı Devleti'ni bir nevi koloni gibi görmesiydi. Bunun birçok örneğinden biri, kapitülasyonlar kaldırılınca gösterdikleri çılgın öfke, diğeri ise 1918'de Türk ordusunun Kafkasya'da ilerlemesi karşısındaki tehditkâr ve düşmanca tavırlarıdır.

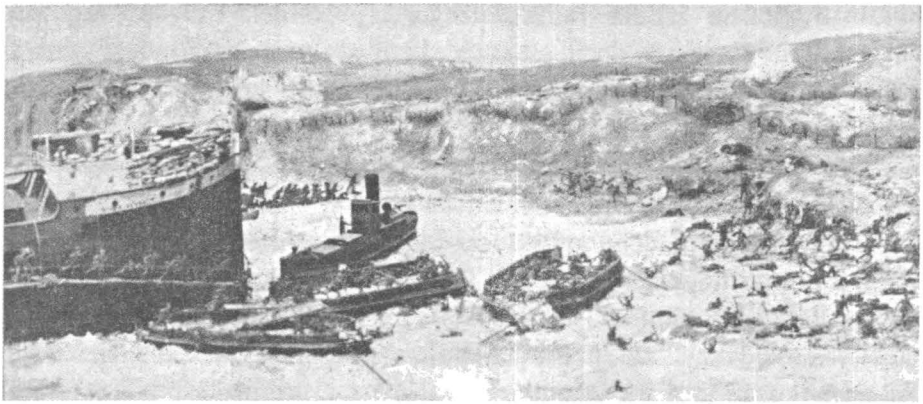
Özetle, İngiltere'nin büyük güçlerle ve donanmayla koruduğu Mısır'da etkili bir harekât zaten olanaksızdı. Burada Almanlar, İngilizleri meşgul etmek için Türk kanı harcadılar. Bunun vebali yine Enver'in ve ona söz geçiremeyen İttihat Terakki hükümetinin boynundadır. Almanlar 28 yıl sonra Rommel'in emrindeki zırhlı kolordu, büyük hava filoları ve İtalyan birlikleriyle kanala bu kez batıdan yaklaşacaklar, ama o zaman bile başarılı olamayacaklardı. 1916'da Türk birlikleri yeni bir kanal harekâtına sürülecekti.

Aslında her iki taraf da kanal bölgesine önem veriyordu, ama 1915 yılında burada çok faaliyet olmadı; çünkü Çanakkale Muharebeleri başlamıştı. Mısır'da toplanan Anzak birlikleri Çanakkale'ye gönderilirken, Cemal Paşa'nın 4. Ordusuna bağlı 8, 10 ve 25. tümenler de Çanakkale'ye çekildiler. Bu arada Osmanlılar Sina Yarımadası'nda yol ve telgraf hatları inşa ederek su kuyuları açmışlardı. Uzun süredir Avusturya'ya karşı direnen Sırbistan, Alman orduları tarafından işgal edilmiş ve Osmanlı ordusu doğrudan destek alabilmeye başlamıştı. Alman ve Avusturya birliklerinden oluşan ve Osmanlıların "Paşa Kolu," Almanların ise "Asya Kolu" olarak adlandırdıkları çok iyi donanmış bir birlik, bu cephede 4. Orduyu desteklemek üzere gönderildi. Takviyeli bir tugay gücündeki birlik zırhlı otomobiller, orta ve ağır top/obüs bataryaları, dört uçaksavar takımı, motorlu ulaştırma birlikleri, sekiz adet telsiz istasyonu, 32 uçak, iki seyyar hastane ile birlikte altı makineli tüfek bölüğü, ağır havan bölükleri ve dağ topçu taburuna sahipti. Ne var ki çok uzun bir ikmal hattının ucundaki bu birlikler, yakından desteklenen İngilizler karşısında dezavantajlı durumda kalmaktaydı. (Asya Kolu ile II. Dünya Savaşında İtalyan ordusunu desteklemek için Libya'ya gönderilen Rommel'in durumu arasındaki benzerlik dikkat çekicidir!)

İngilizlere gelince, onlar da diğer cephelerdeki harekâta rağmen Churchill'in "Kanal sizi değil, siz kanalı koruyacaksınız" şeklindeki azarını takiben, doğu yakasına geçmiş; burada demiryolu ve su hatları inşa ederek ilerlemeye başlamışlardı. Türk birlikleri zaman zaman akınlar yaparak bu ilerleyişi yavaşlatmaya çalışırken, Arap isyanı gelişmiş ve Mekke'yi kuşatacak güce erişmişti. İşte bu sırada kanala yeni bir operasyon yapıldı. Amaç kanalı geçmek değil, doğu kıyısındaki İngiliz hazırlıklarını bozmaktı. Von Kress komutasındaki görev gücü, 3. Piyade Tümeniyle Paşa Kolundan oluşuyordu. İngiliz kuvvetleri ise yaklaşık iki misli büyüklükteydi ve süvari gücü olarak çok daha üstündü. Bir alayla düşman cephesini tespit eden Kress, iki alayla kuşatma manevrasına girişti. Ne var ki İngilizlerin çok kuvvetli süvari kolları kuşatma birliklerine ağır kayıp verdirdiler. 39. Piyade Alayının büyük bölümü esir düştükten sonra çekilme kararı alındı, ama 32. Piyade Alayına haber ulaştırılamayınca bu birlik de kuşatılarak esir düştü. Sonuçta İngilizlere 1130 kayıp verdirmek için 4.000 kayıp verilmiş oldu. Bu operasyon da İngiliz kuvvetlerinin bölgeye çekilmesi nedeniyle Almanlara hizmet etmiş, 4. Ordu boş yere büyük kayıp vermişti. Yabancı bir subayın Türk birliklerini harcamasına izin verilmesi, yetersiz kuvvetle hücum edilmesi ve birlikler arasında irtibatın kesilmesi büyük ve vahim hatalardır.

1915 yılında Türk ordusunun temel sorunu Çanakkale Muharebeleriydi; çünkü İngilizlerin boğazı geçmeleri, tüm ikmalini İstanbul'dan veya İstanbul üzerinden alan Osmanlılar için savaşın sonu anlamına gelecekti. Ayrıca yaklaşık yarısı Trakya'da yığılan Osmanlı ordusu bir anlamda kuşatılmış hale düşecekti. Çanakkale Muharebelerinin bir diğer anlamı da Rusya'nın müttefiklerinden doğrudan ikmal alabilmesinin önlenmesiydi. Bu gerçekleşseydi 1917'de ihtilal olmayabilirdi ki, bu durumda İngiliz, Fransız ve İtalyanların yanı sıra bir de Rus işgaline uğrayacak olan Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinin çok daha zor bir hale gelmesi kaçınılmazdı. Bu açılardan bakıldığında, Çanakkale aslında Türk Kurtuluş Savaşının da önemli bir aşaması sayılmalıdır. Nihayet Çanakkale uzun süredir başarı yüzü görmemiş Türk ordusu için büyük bir moral kaynağı olmuştur.

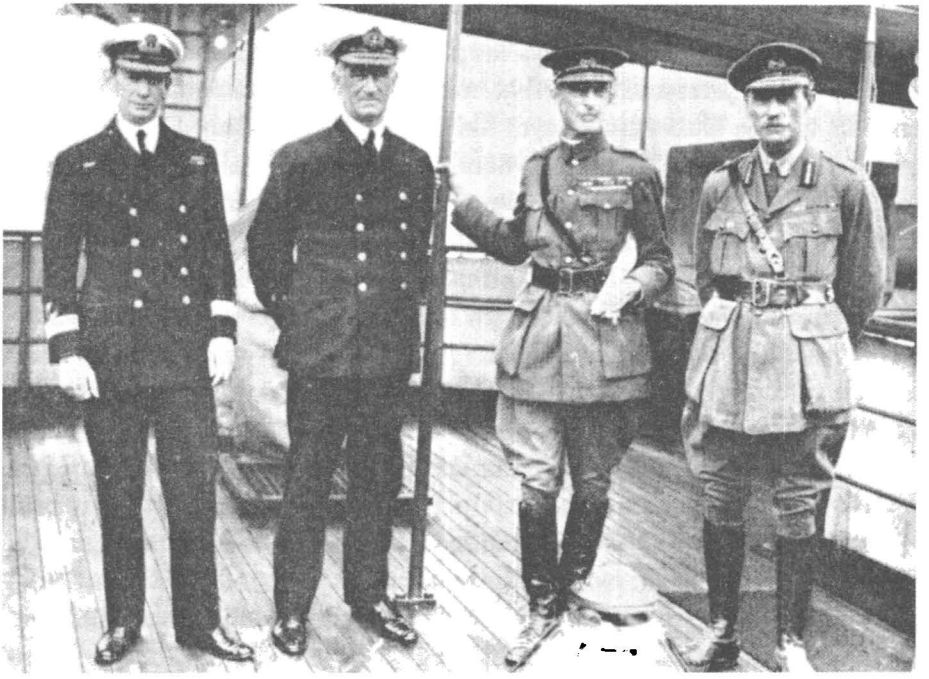
Çanakkale'de eldeki olanaklarla üstün güçlere karşı büyük bir savunma zaferi kazanıldı. İngilizler burada ellerindeki üstün kuvveti parça

Resim 28. Seddülbahir'de İngiliz çıkarma noktası. Önde karaya oturtulan River Clyde gemisinin pruvası görünüyor.

parça kullanarak her hamlelerinde Türk ordusuna tedbir alacak zaman kazandırmışlardı. İngiliz komutanlar sonradan yaptıkları değerlendirmelerde hatalarını kabul ederler. Çanakkale'deki müttefik Kara Kuvvetleri Komutanı Hamilton bunlardan biridir.[24] Ağustos ayındaki Suvla olayında olduğu gibi, ellerine altın fırsatlar geçmiş ama kullanamamışlardır.[25] Onların temel hataları budur. Türk ordusu ise hatalarına rağmen savaşı kazanmıştır. Hataların başında, düşmana kıyıya tutunma fırsatı veren bir tertiplenme ve ardından mayıs ayında düşmanı denize dökmek için yapılan bir dizi taarruzda boş yere aşırı kayıp verilmesi gelir. İngiliz ve Fransızlar kıyıya çıktıktan sonra kuvvetli savunma hatları kurmuşlar ve bunları çok sayıda top ve makineli tüfek mevzileriyle desteklemişlerdi. İlki 1/2 Mayıs gecesinde, ikincisi 3/4 Mayıs gecesinde yapılan ve daha sonra aralıklarla tekrarlanan hücumlarda boş yere 20.000'e yakın kayıp verilmesi, üst komutanlığın koşulları hesaba katmayan ısrarlarının sonucudur. Bazı birlikler yüzde 50 kayıp verdikten sonra bile boş yere ölüme gönderilir.

Çanakkale Savaşlarının en önemli simalarından 3. Kolordu Komutanı Esad Paşa, hatıralarında 5. Ordunun tıpkı müttefikler gibi güçlerini fazlasıyla bölüp dağıttığını yazar. Keza güçlü ihtiyatlar bulundurmak için kıyı savunmasının zayıf tutulması ve düşmanın yerleşmesine izin verilme-

Resim 29. Çanakkale'de İngiliz komutanlar Keyes, De Robeck, Hamilton ve Braithwaite Triad gemisinin güvertesinde.

sini de hata olarak görür. Ona göre bölgenin coğrafi durumu, güçlü kıyı savunması ve savunmanın kuşatılmasını önleyecek yakın ihtiyatlar bulundurulmasını mümkün kılmakta ve gerektirmekteydi.[26]

Çanakkale'nin esas kahramanı olan Mustafa Kemal'in, Enver'e yolladığı 3 Mayıs 1915 tarihli mektubu aktarmadan geçemeyiz: "Von Sanders Paşa Hazretleri, bizi, bizim orduları ve ülkemizi tanımadığı, araştırma için yeteri kadar bir zamana da sahip olmadığından, kıyıdaki çıkarma yerlerini iki tarafa açık bırakacak şekilde tertipler almış ve bugün düşmanın karaya çıkışını kolaylaştırmıştır... Vatanımızın savunmasında kalbi ve vicdanları bizim kadar darakan etmediğinde (çarpmadığına) şüphe olmayan, başlarında von Sanders olmak üzere bütün Almanların düşünce güçlerine gü-

venmemenizi kesinlikle temin ederim..." Mustafa Kemal burada bağımsızlık ilkesinin yanı sıra, çıkarmaya karşı kıyı savunmasında temel ilke olan düşman kıyıya yerleşmeden derhal hücum prensibinin ihlaline değinmektedir ki, burada Esad Paşa ile aynı fikri paylaştığı görülür.

Bazı yazarlar Liman von Sanders'in müttefikleri kıyıya bağlamak (dolayısıyla diğer cephelerden kuvvet çekilmesini sağlamak) için güçlerini kasten içeride tuttuğunu yazarlar, ama bunu bilmemize olanak yoktur. Kaldı ki tarih boyunca bütün komutanlar böyle bir ikilemi yaşamıştır. Düşmanın kıyıya çıkacağı nokta tam bilinmediği zaman, tüm gücü sahillere yaymak iyi bir politika değildir. Ama Çanakkale'de güçleri birbirine hemen yardıma koşamayacak kadar uzak bölgelere yayacak yerde, merkezi bir bölgede güçlü bir ihtiyat bulundurmak ve en muhtemel çıkarma noktalarında daha fazla kuvvet tutmak mümkündü. Liman von Sanders burada değerlendirme hataları yapmıştı ama tabii ki, (örneğin düşmanın Bolayır'a çıkmayacağını bilerek) sonradan konuşmak kolaydır. (Bir mukayese olarak Almanların Normandiya çıkarması öncesindeki ikilemine değinebiliriz. Çıkarmanın Normandiya'ya mı Kale'ye mi yapılacağını bilemedikleri için her iki bölgeye birer ordu yerleştirmişlerdi. Rommel müttefiklerle kıyı hattında çarpışmak istiyordu ve onlar bir kez kıyıya yerleştikten sonra yapılacak fazla bir şey kalmayacağını savunuyordu. Diğer generaller ise iç bölgede tutulacak büyük ihtiyatlarla karşı taarruza geçme taraftarıydı. Rommel haklıydı. Hitler ise en kötüsünü yaparak uzlaşmalı bir ara çözüme gitti ve ihtiyatları kendi emrine aldı. Böylece çıkarmanın başarısını garantilemiş oldu.)

Çanakkale'ye dönersek, Erol Mütercimler eğitim eksikliğinin ve birlikler arasındaki koordinasyonsuzluğun özellikle gece muharebelerinde ortaya çıktığını, bu nedenle büyük kayıplar verildiğini yazar. Ayrıca büyük kayıp verilmesinde Liman von Sanders'in 5. Orduya komutan atanmasının asli payı olduğunu ifade eder. Osmanlı birliklerine güvenmeyen ve bölgeyi tanımayan Liman von Sanders, gelen her taze kuvveti Enver Paşa'nın direktifiyle gözünü kırpmadan taarruza kaldırarak çok sayıda şehit verilmesine neden olmuştu. [27] Ağır silah desteği olmadan tahkimli siperlere süngü hücumuyla taarruz edilmesi, cinayetten başka bir şey değildi.

Askeri tarihle ilgili önemli çalışmalara imza atan ve Kurtuluş Savaşında önemli görevler üstlenmiş olan Fahri Belen, Çanakkale Savaşlarına teğmen olarak katılmıştı. Onun bir değerlendirmesini eklemekte yarar vardır: "Çanakkale savaşlarında bir hatta muharebe etmek taktiğini uyguluyorduk. Yeni silahlara karşı alınacak tedbirler, mevzilerde derinlik diye bir şey bilmiyorduk. Biz, I. Dünya Savaşına girerken eski bildiklerimizi uyguluyorduk. Yeni silahlar karşısında sık avcı hatları, yanaşık düzende ihtiyatlar, derinliği az tertipler ve taarruzun ağır silahların desteğinden mahrum bırakılması, başarısızlığa ve çok fazla kan dökülmesine neden olmuştur. Diğer silahlardaki eksikliğimizi süngü ile gidermeye çalışıyorduk."[28]

Nihayet müttefiklerin çekilme aldatmacalarıyla hiç kayıp vermeden çekilmelerine izin verilmesi de büyük bir savaş hatası olarak kabul edilmelidir. 1915/1916 kışında ağır hava koşulları altında, yorgun orduların savaş heveslerinin kırıldığı ve siperlerine gömülüp kaldıkları açıktır. Ancak Türk kuvvetlerinin bu derece büyük bir çekilmeyi gözden kaçırmaları kolay kabul edilebilecek bir şey değildir. Aralık ayında Suvla-Anzak köprübaşında, tedricen çekilmiş olan birliklerden sonra bile 83.000 asker, 5.000 hayvan, 2.000 araç ve 200 top ile muazzam miktarda malzeme bulunuyordu.[29] Bunların bir seferde gemilere alınması mümkün olmadığı gibi, savaşarak çekilmeleri de büyük kayıplar vermeden olanaksızdı. Bunları göz önüne alan İngilizler, kademeli ve gizli bir çekilme planını uygulamaya koydular. Bu olay istihbaratın yanı sıra cebri keşif eylemlerinin yapılmamasının ne kadar önemli bir eksiklik olduğunu gösterir.

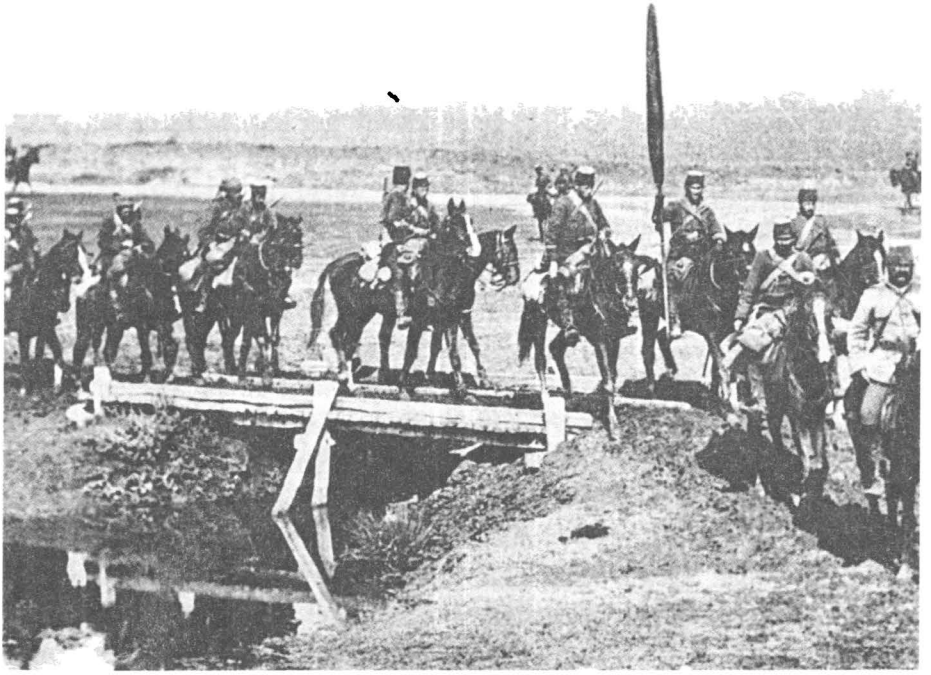
Türk tarafı derin bir atalete düşmüştü. "Küçük bir siper baskını bile durumu açığa çıkartabileceği için İngilizler topçu atış programlarını sürdürdüler ve bozulan dikenli telleri sürekli yenilediler."[30] Keşif işleri ihmal edilmese düşman hatlarının ne kadar zayıfladığı öğrenilebilecek ve baskı altına alınacak olan çekilme operasyonu hiç değilse son safhasında bozguna dönüşebilecekti. Buna rağmen müttefikler çekip gidince ülkede büyük bir sevinç yaşandı. Ülkenin can damarına yönelen hançer çekilmişti. Ancak çok daha önemlisi Çanakkale'de Türk ordusu yeniden doğmuş ve Kurtuluş Savaşını yapacak olan yeni bir subay heyeti yetişmişti.

Resim 30. Birinci Dünya Savaşında bir grup Türk askeri.

1915 yılında doğu cephesinde 3. Ordunun büyük kayıplarına rağmen toparlandığını ve Ruslara karşı başarılı savaşlar verdiğini görürüz. Ne var ki 1916 yılına gelindiğinde Ruslar burada büyük takviye almışlar, Türkler ise Çanakkale zaferi yüzünden Trakya'dan kaydırabilecekleri birliklerin büyük bölümünü kısa sürede yola çıkaramamışlardı. Sadece 10. Tümen 25 Ocak 1916'da İstanbul'dan Ulukışla'ya trenle nakledilebildi. Tümen ancak mart ortalarında 3. Ordu bölgesinde toplanabilmiş ve bağlı birlikleri de acil durumlar için parça parça kullanılmıştı. Örneğin 11 Mart tarihinde Kelkit'e gelen 28. Piyade Alayı, Karadeniz cephesindeki kritik durum nedeniyle Gümüşhane yönünde yürüyüşe devam etmişti.[31]

3. Ordu Komutanı Mahmud Kamil Paşa, takviye pazarlığı için İstanbul'dayken Ruslar üstün kuvvetlerle bir kış taarruzu başlatarak ilerledi-

Resim 31. Birinci Dünya Savaşında bir grup Türk süvarisi intikal halinde.

ler. Zor durumda kalan Türk birlikleri Erzurum'u savunmak üzere Gâvur ve Kargapazarı dağları arasındaki Gürcüboğazı ile Kargapazarı ve Palandöken dağları arasındaki Deveboynu Boğazları'nda mevzilendi. Ortada bulunan Kargapazarı Dağı'nın kış koşullarında geçilemeyeceği düşünülerek boş bırakıldı. Ne var ki Ruslar General Vorobiyeff komutası altındaki 4. Avcı Tümeniyle Kargapazarı Dağı'nı aşarak Türk cephesini arkadan çevirdi. 3. Ordunun iki yıl önce Allahuekber Dağında yapamadığı geçişi Ruslar başarmışlardı, çünkü bu tümeni kış koşullarına göre donatıp eğitmişlerdi. Buna rağmen bine yakın askerin donarak öldüğü kaydedilir.

Türk ordusu Erzurum müstahkem mevkiine çekildi, ama çok eski toplarla teçhiz edilmiş olan tabyaların, Türk kayıpları karşısında ezici hale

gelen Rus üstünlüğüne karşı dayanmaları olanaksızdı. Bunu takiben Ruslar Tirebolu'dan başlayıp Suşehri-Erzincan-Kığı-Bingöl-Bitlis ve Muş'a kadar uzanan bir hat üzerinde ilerlediler. Bu sırada Çanakkale'de boşa çıkan birlikler kaydırılarak bu bölgede 2. Ordunun oluşturulmasına başlandı. Ne var ki ulaşım sisteminin zayıflığı ve sevkıyatın geç başlaması nedeniyle 2. Ordunun Elazığ-Bingöl-Diyarbakır bölgesindeki yığınağı temmuz ayında bile tamamlanamamıştı.[32]

Rus hücumlarını 25 Ağustos ile 10 Eylül arasında cereyan eden Ognut Meydan Muharebesi ile kıran bu orduydu. Bu orduya bağlı 16. Kolordunun Komutanı Mustafa Kemal, Bitlis ve Muş'un geri alınması için başarılı muharebeler yapmış ve 25 Kasım 1916 tarihinde ordu komutanlığına getirilmişti. 1916 yılı içinde 2. Ordunun savaşa hazır duruma gelememesi, 3. Ordunun sekiz ay boyunca üstün Rus kuvvetleri karşısında yalnız kalarak aşırı yıpranmasına neden olmuştu (yardımlaşma prensibinin ihlali). 2. Ordunun doğuya gönderilmesi 2 Nisan 1916 yerine, pekâlâ şubat ayında başlayabilir ve 3. Ordu yaz sonuna kadar yalnız bırakılmayabilirdi.

I. Dünya Savaşı devasa bir mücadeledir. Bu bakımdan bundan sonra cephelere fazla değinmeden savaşın genel yönetimindeki stratejik hataları ele alacağız. İlk hata 1916'da Çanakkale harekâtı bittikten sonra Osmanlı Genelkurmayının elindeki kaynakları israf etmesidir. Kafkasya, Irak ve Filistin cephelerini son derece zorlanarak ve kıt kaynaklarla ayakta tutmaya çalışan genelkurmay, elindeki kaynakların hepsini bu cephelerin takviyesinde kullanacağı yerde, yarısını üç yeni cepheye göndermiştir. Altı tümen 2. Ordu kuruluşu içinde doğu cephesine gönderilirken, altı tümen de Galiçya, Romanya ve Makedonya'ya gönderilmiştir. Kararda müttefik dayanışmasının esas alındığı, ittifakın sağlamlaştırılmasının amaçlandığı ve esasen savaşın bütün olarak kazanılacağı veya yitirileceği ileri sürülebilirse de, bunun Enver'in Alman baskısına boyun eğmesi üzerine gerçekleştiği ortadadır. Kaldı ki Avrupa'daki müttefik cephelerine ikişer tümen yerine pekâlâ birer tugay veya tümen gönderilebilirdi. Ve gene, örneğin Galiçya cephesine gönderilecek olan 15. Kolordu için verilen hazırlık emrinde, Enver bu kolorduyu teşkil eden 19. ve 20 tümenlere en seçkin subay ve erlerin verilmesini istemişti.[33] Onlar Avrupa'ya giderken, Er-

zurum muharebesinde 3. Ordu Rusların 120.000'i aşan kuvvetlerine karşı sadece 39.000 asker çıkarabiliyordu.

Kayda değer bir olay, Türkiye'nin insan kaynaklarının yanı sıra Balkanlar'daki Türk nüfustan da yararlanma yoluna gidilmesiydi. Romanya'daki 6. Kolordu, personel kaybının bir kısmını Bulgaristan'da bulunan ve silah altına alınacak yaştaki Türk ahaliden karşılamıştı.[34] Makedonya'daki 6. Kolordu için de yine yerel Türk halktan asker alınıyordu. Bulgarlar birliklerin yiyecek gereksinimlerini karşılamak amacıyla Türk ve Müslüman halkın elindeki gıda maddelerine el koyduğu için, bu kesim büyük bir zulümle karşı karşıyaydı. "Bölgede açlıktan ölenler arttıkça, 20. Kolordu komutanı birçok yerde sivil Müslümanları da beslemek zorunda kalmıştı."[35] Ancak uzak cephelere gönderilen birlikler her zaman kötü bir yatırım olmamıştır. "Türk başkomutanlığı savaş sırasında Libya'ya büyük kuvvetler ayırmadan sadece bir piyade taburu (İstanbul'dan gönderilen) ile toplam uzman personel itibariyle 100'ü geçmeyen subay ve astsubay ve küçük bir Alman müfrezesinden ibaret bir kadro tarafından yetiştirilen yerli güçlerle birlikte, İtilaf devletlerinin 100.000'den fazla askerini tespit etmeyi başarmıştır."[36]

Trakya'daki rezerv bu şekilde harcanıp eritilirken, Irak'ta bulunan 6. Ordu Kuttülamare zaferi sonrasında Bağdat'a gelen Enver Paşa tarafından dağıtılmaktaydı. 6. Orduya bağlı 13. Kolordu, İran'a gönderilip yeni bir cephe açılırken, Süleymaniye ve Musul'daki birliklerimiz de Azerbaycan'a gönderilmişti. Bu durumda 18. Kolordu Irak'ta yığınağını artırmakta olan İngilizler karşısında zayıf durumda kalmıştı. Enver'in 13. Kolorduya uzak hedef olarak Hamedan ve Tahran yoluyla Orta Asya'yı göstermesi hâlâ hayal dünyasında yaşadığını gösterir. Enver'in kısa vadedeki hedefi ise Hamedan-Tebriz-Erzurum-Batum üzerinden geçen hattı. Gerçi 13. Kolordu 1916 Ağustosunda Hamedan'a kadar ilerleyebilmişti ama hemen sonrasında lojistik sorunlar ve güç dengesizliği ağırlığını hissettirdi. İran'dan çekilen birliklerin yavaşlığı, 1916 yılında tek başına İngilizlere karşı başarılı savaşlar veren 18. Kolordunun gücünün tükenmesine ve 1917 başında Bağdat'ı terk etmesine neden oldu. 13. Kolordu 18. Kolordunun yanında kalsaydı, İngilizlerin bu hamleyi yapmaları olanaksızdı.

Bağdat'ın elden çıkması Suriye cephesinin dengesini bozmuştu. Bağdat'ı geri almak için kurulan Yıldırım Ordular Grubuna verilen kuvvetler, cephede düzensizliği ve Alman etkinliğini artırdı. Bu gruba bağlı olarak yeni kurulmuş bulunan 7. Ordunun Komutanı Mustafa Kemal durumu protesto ederek istifasını verdi. Bu sırada İngilizlerin Gazze'de büyük bir taarruza hazırlanmaları üzerine, Bağdat'ı geri alma planı rafa kaldırılarak Yıldırım Ordular Grubunun (bu etkili isme rağmen diğer birliklerden farklı bir özellikleri yoktu) Suriye'de kullanılması kararlaştırıldı. Ne var ki aynı cephede birden fazla komutanlık bulunması karmaşayı artırdı. Savaşın başından beri Irak cephesi 6. Suriye-Filistin cephesi de 4. Ordu tarafından yönetilirken, kısa sürede 7. ve 8. Ordular kuruldu. Bu ordu komutanlıklarının kadroları ezici çoğunlukla Alman personelden oluşuyordu. Bazı yazarlar bu düzenlemenin Enver'in, Cemal Paşa'yı etkisizleştirip kontrol altında tutma kaygısından kaynaklandığını yazarlar. Her halükârda iki ordunun dörde çıkmasıyla tümen sayısında iki kat artış olmadığı gibi, mevcut tümenler bu sırada zayıflamış ve savaş güçlerini yitirmiş bulunuyordu. Doğru çözüm, savaş tecrübesi olan tümenlerin dağıtılmayarak takviye edilmeleriydi. Savaşın başından beri dağıtılan 16 tümenle birlikte birçok tecrübenin kaybolduğu ve yeni kurulan 25 tümenin daha zayıf ve tecrübesiz olduğu düşünüldüğünde, ordunun bu politikasının yanlışlığı daha bir ortaya çıkar.[37]

Kısacası, 1916 yılında büyük birliklerin Avrupa cephelerine gönderilmesi, 2. Ordunun doğu Anadolu'ya sevkinin gecikmesi ve 2. Ordu ile 3. Ordu arasındaki yardımlaşma ve koordinasyon eksikliği en büyük hatalardı. Bunu izleyen büyük hatalar ise Irak ve Filistin'de gelişen İngiliz taarruzlarına karşı yeterli yığınağın yapılmaması, hatta Irak cephesinin İran macerası nedeniyle zayıflatılması ve Almanlara komuta makamlarında aşırı serbestlik tanınması olarak ifade edilebilir. Almanlar savaşı Türkiye'nin değil, kendi ülkelerinin çıkarlarına göre algılıyor ve ona göre davranıyorlardı. Filistin cephesinde İngilizler I. ve II. Gazze muharebelerinde yenildikten sonra büyük bir yığınak yapmışlar ve kuvvet üstünlüğü sağlayarak 1917 sonbaharında yapılan Gazze-Birrüssebi muharebelerinde Türk ordusunu kuzeye itmeye başlamışlardı. Bu ilerleme 11 Aralık 1917 günü İngilizlerin Kudüs'e girmeleriyle sona erdi.

İngilizleri alkışlamak için yarışa kalkan Araplar sadece birkaç yıl sonra bunun karşılığını Yahudi yerleşimciler şeklinde görecek; önce küçük partiler halinde, 1948'den sonra ise toplu olarak binlerce yıldır yaşadıkları topraklardan sürüleceklerdi. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin yönetimi aşiret şeyhleriyle sürdürme politikasının zaafları da açıktır. Şeyhler daha büyük vaat veya beklentiyle taraf değiştirince yapacakları bir şey kalmıyordu. Lawrence, Arabistan'daki çalışmalarını yine şeyhler aracılığıyla yürütmüş, bazıları her iki taraftan verilen altınları almış ve sonunda yine kendi bildiklerini yapmışlardı. Çöl ahalisinin Osmanlı'ya herhangi bir bağlılığının bulunmadığı açıktı. İngilizlerin bağımsızlık vaatlerine kanmışlardı.

1917'de Ruslar savaştan çekilince, Almanlar doğu cephesinden büyük kuvvetler çekerek 1918 ilkbaharında Fransa'da büyük Kaiserschlacht taarruzunu hazırlamaya başladılar. Bu durum Türk ordusunun işine yaradı, çünkü Fransa'da aşırı yıpranmış olan İngiliz ordusuna Filistin'deki Allenby ordusundan 60.000 asker gönderilmişti.[38] Böylece İngilizlerin bu cephedeki taarruzları sonbahara ertelenmişti. Buna karşılık iki Hint tümeni ile Fransa'da bulunan bütün Hint süvari birliklerini alarak kayıplarını dengelemiş oldu. Allenby hazırlanadursun, Almanların batı cephesindeki büyük taarruzları sonuca ulaşamadı. Zafer umutları sona ermişti, Almanya son gücünü bu taarruzda harcamıştı ve ikincisini yapacak kaynağı yoktu. 1900 doğumlulardan başka ihtiyat kalmamıştı, ülke açlık ve politik gerilimlerle perişan haldeydi.[39] Yaz başında cephelerde kısa bir durgunluk hüküm sürdükten sonra, taze Amerikan tümenleriyle takviye edilmiş olan müttefikler, Almanya'nın teslimine kadar sürecek aralıksız taarruzlarına başladılar. Aynı dönemde Avusturya-Macaristan dağılmanın eşiğine gelmiş bulunuyordu. Nihayet Bulgar ordusu da Selanik'ten harekete geçen itilaf kuvvetlerinin 14 Eylül 1918'de başlattıkları taarruz karşısında bozularak ricata geçmiş ve ülke 29 Eylülde savaştan çekilmişti.

1918 sonbaharında Osmanlılar yalnız kalmakta olduklarını görüyorlardı. Makedonya'da boş kalan müttefik kuvvetleri doğu Trakya'dan İstanbul'a yaklaşırken, Suriye'de çöküşün eşiğine gelinmişti. Bu durumda Kafkas cephesinden bir kısım kuvvet İstanbul'a çekilmiş, Akdeniz kıyıları ve Çanakkale'deki kuvvetlerden yararlanılarak yeni bir savunma cephesinin

Resim 32. Osmanlı ordusunu felakete götüren başkumandan vekili Enver ve Genelkurmay Başkanı olarak görev yapan von Seeckt.

oluşturulmasına çalışılmıştı. "Ne var ki Suriye cephesine yardım yapılması zaman bakımından (mümkün) olamamıştı. Kafkas Cephesinde kalan kuvvetlerin Suriye'ye yetiştirilmesine olanak bulunamamıştı. Kaldı ki, Kafkas Cephesinde on tümen kadar bir kuvvet vardı fakat bu kuvvetleri Suriye'ye yetiştirme olanağı olsa bile, bunların çok üstün düşman kuvvetleri karşısında uzun süre dayanmaları yine de olanaksızdı."[40] Evet, durum buydu. Dayanmaları olanaksızdı ama burada uygulanan savunma tedbirleri de son derece yanlıştı.

Osmanlılar son meydan muharebeleri olan Nablus Meydan Muharebesine 19 Eylül 1918'de son derece olumsuz koşullarda başladılar ve kısa sürede bozguna uğradılar. Üstün düşman kuvvetleri karşısında statik savunmanın olanaksızlığı açıktı. Osmanlı cephesi incecik bir ip gibi gerilmişti ve şiddetli darbeler karşısında hemen parçalandı. Halbuki İngiliz darbesini boşa çıkaracak şekilde geri çekilseler ve kuvvetlerini elde tutsalar, daha kuzeyde cephe tutabilir ve İngilizler ikmal hatlarını yeniden oluşturuncaya kadar büyük miktarda asker ve malzemeyi emniyetli bölgelere çekebilirlerdi. 7. ve 8. ordular Akdeniz ve Şeria Nehri arasında; 4. Ordu da nehrin doğusunda tertiplenmişti ama gerçekte bunlar ancak birer kolordu sayılabilirdi. İngilizler son taarruzda esas darbeyi vurdukları 8. Ordu karşısında yedi kat, darbeyi karşılayan 22. Kolordu karşısında ise 14 kat kuvvet üstünlüğüyle hücum ettiler. Bu kolordu komutanının çekilme teklifi, o sırada Yıldırım Orduları adı verilen gruba komuta eden Liman von Sanders tarafından reddedilmişti.

Sonuçta burada 16 piyade ve bir süvari tümeni İngilizlere esir düşerek elden çıktı. Aynı dönemde Irak cephesinde üç tümen yitirilmişti. İngilizler esirlerin bir kısmını Mısır ve Hindistan'da son derece kötü koşullara sahip kamplarda göz göre göre alçakça öldürdüler.[41] Birkaç haftada yitirilen 20 tümen kuzeye çekilebilseydi, Kurtuluş Savaşının çok daha elverişli koşullar altında yapılabileceği açıktır. Yunanlıların İzmir'i işgal edip Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı 1919 Mayısında, Türkiye'nin elindeki bütün askeri güç, çoğu Erzurum havalisinde bulunan 35.000 askerden ibaret olacak ve yeni tümenleri donatacak malzeme bulunamayacaktı. Keza Irak ve Suriye'deki son kayıplar olmasaydı, Mondros Mütarekesi çok farklı koşullarda yapılacak, belki Sevr imzalanmayacak, Kurtuluş Savaşı çok farklı koşullarda gelişecek ve hatta Musul meselesi bile farklı bir mecraya girebilecekti.

Savaşın sonuyla ilgili eleştiri ve değerlendirmeleri Mustafa Kemal'in yetkili kalemine terk edelim. O daha savaşın bitmesinden bir yıldan fazla bir süre önce, 20 Eylül 1917 tarihinde Enver'e gönderdiği ve bir kopyasını da Talat'a ilettiği mektupta, halk ve idare arasındaki bağların sarsıldığından ve saltanatın çökme olasılığından söz ettikten sonra, Almanların stratejik inisiyatifi yitirdiğine ve savaşın kaybedileceğine değinir. Bundan sonra Türk ordusunun durumunu ele alarak, Kafkasya ve Irak'ta tayin edici sonuçların olanaksız olduğunu ifade eder. O sırada hazırlanan (ama hiç yapılmayan) Bağdat operasyonu için düşmanın demiryolu ve gemilerle desteklediği cepheye, çölden develerle ikmal edilecek bir saldırının düşünülmesinin bile gerekmediğini belirtir. Keza düşmanın asıl darbesinin Suriye'den geleceğini de öngörür. Bu son derece yerinde tespitlerden sonra şunları söyler: "Askeri politikamız bir savunma siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek eri son ana kadar saklamak siyaseti olmalıdır." Daha sonra Almanların Arabistan'ı kendi sömürgeleri haline getirmek için yaptıklarını anlatır ve "... kısacası Almanları idare etmek gibi sebepler ve amiller, vatan çıkarlarının gerektirdiği açık ve kesin şeklin verilmesine engel olmaz kanısındayım. Hayat ve ölüm meselelerinde olsun karar vermekten mahrum bulunduğumuzu sanmıyorum" der.

Mustafa Kemal, Suriye ve Filistin'deki kuvvetlerin tek bir Osmanlı komutanına bağlanmasının gereklerini net bir şekilde açıklamış, aksi hal-

de eldeki kuvvetlerin eriyeceğini söylemiş ve durum öngördüğü şekilde cereyan etmiştir. Osmanlı üst komutanlığının teslimiyetçi tutumu da şöyle eleştirilir: "İçinde bulunduğumuz bataklıktan Almanlarla beraber bulunarak kurtulmak zorunlu ise de, Almanların bu zorunluluktan ve harbin uzamasından faydalanarak bizi müstemleke şekline sokmak ve memleketimizin bütün kaynaklarını kendi ellerine almak siyasetine karşıyım. Derhal devletin bu hususta hiç olmazsa Bulgarlar kadar kıskanç olmalarını gerekli görürüm." Bundan sonra Almanların kabalıkları ve insafsızlıkları konusunda örnekler verilmekte; özellikle Falkenhein'ın Osmanlı makamlarını atlayarak Arap şeyhleriyle doğrudan teması ve bölgeyi sömürgeleştirme gayretleri anlatılmaktadır: "General Falkenhein bu amaçla (yani Arabistan'ı bir Alman müstemlekesi haline getirmek için), bizim borcumuz olan altınlar ve Anadolu'dan getirdiğimiz son Türk kanını kullanacaktır." Mustafa Kemal memleketin bir kısmının bile yabancı idaresine terk edilmesinin nihai çöküş olacağını ilave eder;[42] yaklaşmakta olan felaketi bütün çıplaklığıyla görmüş, ülke yöneticilerini uyarmış ama bu durum karşısında hiçbir özel tedbir alınmamış, yani olaylar akışına bırakılmıştı. Durum ancak Almanlar ve işbirlikçi Enver'in ülkeden gitmesinden sonra ve en acımasız işgallere rağmen değişmiş ve kontrol altına alınabilmişti. Türkiye'yi kurtarmak için ihtilal yapan ittihatçılar her şeyi mahvetmişlerdi. Bu işbirlikçiliğe fazla şaşırmamak gerekir, çünkü ileride yenileri gelecek ve yeni acılara yol açacaktır.

Mustafa Kemal'in son derece önemli bir değerlendirmesini daha aktarmadan bu bölümü kapatmamız mümkün değil. I. Dünya Savaşına katılmamanın elbette son derece istenir bir şey olduğunu, ama buna maddi olanak bulunmadığını açıkça ifade etmiştir: "Çünkü katılmama silahlı bir tarafsızlığı, yani boğazların kapalı tutulmasını gerektiriyordu. Oysa vatanımızın coğrafi yeri, İstanbul'un stratejik durumu, Rusların itilaf hükümetleri yanında yer alması bizim seyirci kalmamıza asla elverişli değildi. İtilaf devletlerinin, özellikle İngilizlerin para vermemesi bir yana, gemilerimize el koyması ve ulusumuzun dişinden tırnağından artırarak biriktirdiği, donanmanın gemi yapımına ait 7.000.000 liramızı gasp etmesi, itilaf devletlerinin savaş ilan eder etmez, daha bizim savaşa katılmamızdan dört ay ön-

ce tümüyle Osmanlı hükümeti aleyhine bir Ermenistan Cumhuriyeti kurmaya karar verdiklerini ilan etmeleri ve hatta Bolşeviklerin yayınladıkları gizli antlaşmalardan anlaşıldığına göre, İstanbul'un Çarlık Rusyası'na verilmiş olması itilaf devletleri karşısında savaşa girmemizin kaçınılmazlığını gösteren açık seçik kanıtlardır.

"Bir de İngiltere ve Fransa'nın kendisine İstanbul'u vaat ettikleri Rusya dururken, uğursuz Balkan Savaşından sonra askeri yönden hiç değer vermedikleri, ulusal bir varlık olarak görmedikleri ulusumuzun kendilerine katıldığını varsaysak bile, bunu yeğleyeceklerini düşünmek elbette doğru olmaz. Savaşa girmemizi bir hıyanet saymak, koca bir ulusu dört beş kişinin oyuncağı derecesine indirgemek kanımızca lehimize bir yarar sağlamak söyle dursun, aksine düşük Ferid Paşa'nın Paris'te Avrupa'dan merhamet dilenmek gibi yanlış bir düşünceyle ortaya attığı küçültücü demecine Klemenso'nun verdiği hakaret dolu cevabın bir kez daha işitilmesine neden olabilir. Öyleyse açık alınla gerçeği söylemek ve yiğitçe savaşan bu koca ulusun yenilgisinin kaçınılmaz sonuçlarına katlanılmakla birlikte hareketi cinayet saymamak, bu yüzden suçlanmasını ve cezalanmasını kabul etmemek en sağlıklı ve hayırlı ilke olarak benimsenebilir"[43] (TBMM, 24 Nisan 1920).

Mustafa Kemal burada, I. Dünya Savaşının en kötü sonuçlarının yaşandığı bir dönemde bile, konunun Yüce Divanın incelemesinden geçmeden değerlendirilmesini uygun bulmamakta ve savaş sırasındaki kötü yönetimlerin cezalandırılmasının da adalet ilkelerine uygun şekilde yapılmasının gerekliliğini ilave etmektedir. Meclisin Ankara'da açılışından hemen sonraki en karanlık günlerde bile temsilcilere aklıselimin yolunu göstermesi, savaş boyunca sürekli çatışma halinde olduğu Enver'i suçlama yoluna gitmemesi ayrıca dikkate değerdir.

On Dokuzuncu Bölüm

ZAFERLER VE YENİLGİLER

1243 yılından Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar getirdiğimiz bu çalışma, kuşkusuz bütün olayları kapsamaktan çok uzaktır. Akınları, meydan muharebelerini, kuşatmaları, deniz savaşlarını, çıkarma ve tahliye operasyonlarını, isyanları, darbeleri ve bastırma harekâtlarını düşünecek olursak, irili ufaklı binlerce çatışmadan söz ettiğimiz ortadadır. Biz bunlar arasında en göze çarpan yenilgileri ele alarak genel bir sunuş yaptık. Ancak burada olayların sadece ana hatlarını ortaya koyduğumuzu söyleyebiliriz. Türk askeri kültürü sorunları nasıl ele almış, bunlarla nasıl başa çıkmıştır? Ele aldığımız konular esas itibariyle yönetim ve siyasi kültür başta olmak üzere hayatın diğer unsurlarından bağımsız değildir, tam tersine onların parçasıdır.

Öncelikle şunu görmekteyiz ki, askeri kültür çağa mahsustur ve kendi başına bir değişken değildir; toplumun yaşam tarzına, geleneklerine, yönetim tarzına, teknolojisine, üretimine, değerlerine ve diğer toplumlarla yaptığı kültür alışverişine bağlıdır. Kuşkusuz başka faktörler de vardır ki coğrafya bunların başında gelir. Kimi ülkeler denizcidir, kimileri bozkırın süvari geleneğinden gelir, kimiler daha yerleşiktir vs. Bütün bunlar askeri kültürü şekillendirir. Kimi toplumlar savaşa yatkın, kimileri değildir. Bazen çok savaşçı topluluklar kendilerinden daha farklı bir teknoloji ve üstün bir savaş örgütlenmesiyle karşılaşarak perişan olurlar.

Zaferler daha çok bilinir, o coşku eksikliklerin üzerinin örtülmesini sağlar. Moral verici oldukları için yenilgiler değil zaferler öne çıkartılır, oysa yenilgilerin acıları toplumsal hafızaya kazınmalı, bunlardan ders alınmalıdır. Ne yazık ki Türk tarihi dersle doludur. Tarihiyle övünüp, tarih eğitimini bu kadar kötü veren bir ulus zor bulunur. Keza askeri tarih konusu da Türklerin eksik oldukları bir alandır. Dünya tarih literatüründe askeri tarih ciddi bir yere ve orana sahipken, Türkiye'de hâlâ parmakla sayılacak kadar az çalışma yapılmaktadır.

Burada ele aldığımız savaşları yapanlar Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet ordularının askerleriydi. Orduların ortak noktası komuta dilinin

Türkçe olmasıdır. Bu ordular Balkanlar'da Sırplar, Macarlar, Polonyalılar ve Habsburglarla; Akdeniz'de Venedikliler, İspanyollar ve Papalıkla; Karadeniz kıyıları ve Kafkasya'da Ruslarla; doğuda İranlılar ve Moğollar, güneyde Memlükler ve Araplarla; Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda Portekizliler, nihayet Fransızlarla; İngilizler, İtalyanlar ve Rumlarla; Ermeniler, Arnavutlar, Bulgarlar, Karadağlılar ve ayrıca bütün Hıristiyan aleminden gelen Haçlı ordularıı, Bizans'ta paralı askerlik yapan Katalanlar vs. ile savaşmışlardır. Ordular saymakla bitmez. Ayrıca şunu ifade etmemiz gerekir ki, Türk orduları Türklerle de çok sayıda savaş yapmışlardı. Anadolu'nun birliği için Türk beylikleriyle savaşıldı, sayısız isyan çıktı, şehzadeler arasında taht savaşları oldu ve nihayet Akkoyunlu ve Safevilerle kıyasıya çatışıldı. O dönemde Türk olmak bugünkünden farklı bir şekilde anlamlandırılmakla birlikte, Timur'un askerleri veya Akkoyunlular kendilerini muhtemelen Osmanlılardan daha "Türk" görüyorlardı. Türk olmanın anlamı farklı insanlar için yüzyıllar boyunca değişmiştir, ama sonuçta 19. yüzyıla kadar (bugünkü sınırlar içerisindeki) İtalyanlar veya Fransızların en az üçte biri de kendilerini farklı tanımlıyordu.

Bir diğer konu, geçmiş yüzyıllarda farklı anlamlar taşıyan kavramların gelecekte de bugünkünden farklı anlamlar taşıyacağının farkında olmaktır. Tarih ve geçmiş farklı şeylerdir. Geçmiş geçmiştir ama tarih sürekli yeniden yapılır. Her neslin tarihçileri geçmişi kendi anlayışları ve kendi sorunsalları çerçevesinde yeniden yazar. Bu bakımdan tarihe çok geniş bir bakışla yaklaşmak, dönemlerin havasını anlamaya çalışmak gerekir. Bunun için geçmişle ilgili kurguları eleyip seçme yapabilmeliyiz. Gerçi evet, kronolojik olarak olayları sıralamak kolaydır ama bu, geçmiş dönemlerin ruhuna vakıf olmadan yapılırsa sıkıcı ve verimsiz bir tarih dersi haline gelir. Dönemlerin ruhunu kavramak, o insanların duygu ve düşünce dünyasını tanımaya çalışmak gerekir. Bu nedenle 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın ilk yarısı için Peçevi'yi, 17. yüzyıl sonlarındaki Tuna boyları için Temeşvarlı Osman Ağa'yı, 19. yüzyıl başları için Moltke'yi, 1877-1878 Savaşı için Mehmed Arif'i ve yakın tarihte sayıları daha fazla olan diğer anı kitaplarını okumak gerekir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi de askeri olaylar bakımından çok zengin olduğu gibi, dönemin havasını anlamak için olmazsa olmaz kitaplardan biridir. Bunların anlattıkları ikinci elden edinilemez.

Bizans'la ilişkiler fevkalade karmaşıktı. Bir dönemde Bizans ordusunun beş daimi alayının üçü Türklerden oluşurdu. Vardaryot denilen alay Hıristiyanlaşmış Türklerden, Latinikon alayı Frank silahşorlarından, Varanj alayı İskandinavlarla çoğu İngiltere adalarından gelen ve baltayla savaşan bindirilmiş piyadelerden, Skythikon alayı önce Peçenek sonra Kumanlardan ve nihayet Turkopoli alayı genellikle Selçuk Türklerinden oluşurdu. Hepsinde aynı oranda bir Türk olma bilinci herhalde yoktu, ama bu durum Anadolu ve Rumeli'nin fethinin çok hızlı bir şekilde gerçekleşmesinin nedenlerinden biri olmalıdır. İstanbul'un fethi sırasında her iki tarafta da savaşan Türkler ve Rumlar bulunmaktaydı ve Selçuklulardan çok önce Bizans hizmetine girip Ortodoks dinini kabul eden Türklerin bir kısmının tekrar döndüklerine kuşku yoktur. Ancak dönmeyip Helen kültürü içinde eriyenler de az değildir. Ne var ki insanların kendilerini tanımlamaları, köklerinden çok daha fazla benimsedikleri kültürle ilgilidir.

Anadolu Selçuklu Devleti güç unsurlarını kullanamadan kısa sürede dağıldı; çünkü iyi bir liderliğe ve uzun vadeli bir perspektife, ayrıca kendine özgü bir devlet felsefesine sahip değildi. Gerçi her devlet, kurumlarıyla ilgili fikirlerin çoğunu diğerlerinden ödünç alır; ama Selçuklular İran, Bizans ve Araplardan aldıklarını henüz üzerlerine oturtamamışlardı. Eski bozkır konfederasyonu geleneği ve yerleşiklik arasında bir alacakaranlıkta kalarak tarihe karıştılar.

Osmanlılar, Murad Hüdavendigâr zamanında bir devlet anlayışına sahip olmaya başladılar. Osman'ın torununun Kosova sahrasında, zaferin hemen akabinde bıçaklanacağı kimin aklına gelirdi! Onun oğlu Yıldırım, Ankara Muharebesini kazanmış olsaydı, yarım yüzyıl sonra başa geçecek olan Fatih'in yapacaklarını gerçekleştirebilir miydi, bunu asla bilemeyiz. Çelebi Mehmed ve II. Murad, ataları Yıldırım zamanında bozulanı tamir edip Fatih için uygun koşulları hazırladılar. İlk yedi padişahın hepsinin (ilk on padişahın dokuzunun –arada sekizinci padişah olan II. Bayezid'i atlıyoruz ama onun döneminde de büyüme durmadı) ömürleri at sırtında koşturmakla geçti. Bu dokuz padişahın hepsi büyük komutandır; başka hiçbir hanedan ardı ardına bu kadar büyük komutanlar yetiştirememiştir. I. Murad devletin, Fatih ise imparatorluğun gerçek kurucusudur. Her ikisi de sa-

dece Türklerle bu işi sonuna kadar götüremeyeceklerini düşünüp, kapıkullarından oluşan ordu ve bürokrasiyi geliştirdiler. (Ömrü at sırtında geçmeyen sekizinci padişah Bayezid kapıkulları tarafından tahttan indirilip, yerine büyük bir cenk adamı olan oğlu Yavuz Selim geçirildi.) Bu on padişah, çöküş çağında devletin yüzyıllar boyu direnmesini mümkün kılacak stratejik derinliğin mimarlarıdır.

Giderek büyüyen devletin işleri için diğer halkları da hizmete alacak kurumlar gerekliydi. Türkler ve devşirme kapıkulları arasındaki ilişkiler (işbirliği ve gerilimler) önce yararlı sonra yıkıcı oldu. Çöküş döneminde kapıkulu bürokrasisinin bir kısmı Türkleşir, bir kısmı tasfiye edilirken son derece sancılı süreçler yaşandı. Ancak devlet hizmetine giren farklı unsurların sadece devşirmelerden oluştuğu sanılmamalıdır. Birçok farklı unsur gönüllü olarak, kimileri kazanç beklentisiyle kimileri de ülkelerinde kaçak duruma düştükleri için gelmişti; çoğu din değiştirerek veya bir kısmı da değiştirmeden devlet hizmetinde son derece yararlı işler yaptılar. Sadece kişisel becerilerini değil askeri teknolojilerini, denizcilik bilgi ve geleneklerini ve diğer alanlardaki kültürlerini de getirerek imparatorluğun gücüne güç kattılar.

Osmanlı Devleti'nde ordu ve bürokrasi rejimin temeliydi. Bu nedenle reformları da onlar yaptılar. Bir başka ifadeyle, reformlar öncelikle bir dönemden sonra sürekli yenilmeye başlayan orduyu yenilmez kılmak adına yapıldı. Bürokratik reform da öncelikle ordu reformunu desteklemeye yönelikti. Ne var ki onlar devlet katında reform için çabalarken iktisadi yıkım hızlandı. 16. yüzyılda doğu ticaret yolları kaybedildi, 19. yüzyıla kadar olan süreçte sanayi (özellikle dokuma) yıkıldı. Ancak Osmanlıların daha büyük sorunları vardı ki, bunların başında çokuluslu bir imparatorlukta milli bir ordu kurmanın zorlukları gelir. Ayrıca çokulusluluğun ötesinde çok sayıda din ve mezhep vardı. Tüm bunlar sürekli savaşların getirdiği mali yıkımla birleşince, imparatorluğun yüzyıllar boyu ayakta kalması mucizedir. İşte bu mucizenin mimarı ordu ve bürokrasidir.

Avrupalılar daha II. Osman döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun toplu bir müdahale ile kısa sürede yıkılabileceğinden söz ediyorlardı, ama devlet bundan sonra tam 300 yıl daha ayakta kaldı. Sürecin ilk yarısında hâlâ korkulan bir devletti. Son 150 yılında ise her an ölebilecek ya-

ralı (hatta bazen şaşkın) bir arslan olmasına rağmen, bütün eski imparatorlukların tasfiye edildiği 20. yüzyıla kadar dayandı. Reformlar konusunda daima tereddütlü olundu; çünkü muhafazakâr kesimlerden tepki gören reformların yıkıcı etkilerinden kuşku duyuluyordu. Çaresizce reform çabasına giriştiler ama kapsamlı adımlar atamadıkları için ölmeden sürünecek kadarını yapabildiler.

Son yüzyılda bir yarı sömürge statüsüne inip inmedikleri tanım meselesidir, ama yenilgiler ve mali çöküntü nedeniyle Avrupa karşısında acze düştüklerine şüphe yoktur. Buna rağmen ordu, olanaklarının en yetersiz olduğu zamanlarda bile hiçbir zaman savaş vazifelerinden kaçmadı. I. Dünya Savaşına giriş, Trablusgarp ve Balkan yenilgilerinden sonra bu acze bir meydan okuma gibiydi. O dönemde birçok kişi "öleceksek tarihimize yakışır bir şekilde savaşarak ölelim" diyordu. Büyük işler yapıldı ama büyük yanlışlar imparatorluğun son tasfiyesinde Türklerin elini zayıflattı. Daha iyisi yapılabilirdi ama çok daha kötüsü de olabilirdi.

NOTLAR

BİRİNCİ BÖLÜM

1 Osmanlı askeri literatürüyle ilgili kapsamlı çalışma için bkz. *Osmanlı Askeri Literatürü Tarihi*, Hazırlayanlar E. İhsanoğlu, R. Şeşen, M. S. Bekar ve G. Gündüz, IRCICA Yay. , İstanbul, 2004.

2 İmha ve yıpratma stratejileriyle ilgili bir görüş için bkz. Gordon A. Craig, "Delbrück: Askeri tarihçi," ed. Edward Mead Earle, *Modern Stratejinin Yaratıcıları*, ASAM Yay., Ankara, 2003, s. 225-244. Burada Delbrück'ün *Niederwerfungsstrategie* adını verdiği imha stratejisi ile *Ermattungsstrategie* adını verdiği yıpratme stratejileri tartışılmaktadır.

3 Aktaran M.T. Akad, *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, Kastaş Yay., İstanbul, 1995.

4 Aktaran T. Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Kit. Ankara, 1994.

İKİNCİ BÖLÜM

1 Bkz.,Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Adil Demir, Kastaş, İst., 2001.

2 Niccolo Machiavelli, *Savaş Sanatı*, çev. Berna Hasan, Özne Yay., İstanbul, 1999.

3 C.V. Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. H. Fahri Çeliker, Özne Yay., İstanbul, 1999.

4 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, s. 219-222, MEB. Yay., İstanbul, 1993.

5 Akad, *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, Kastaş Yay., İst. 1995. s. 131.

6 Bu konuda bir anlatım için bkz. Robert K. Massie, *Peter the Great*, Ballantine Books, New York, 1981, s. 560-566.

7 M. Cavid Baysun, " IV. Mehmed," *İ.A.* C. 7, s. 547-557.

8 Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, 1959, s. 105-110'dan aktaran Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984, s. 500.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay., İst. 1966, s. 237.

2 Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1959, s. 105-110'dan aktaran, Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yay., Ankara, 1884, s. 500.

3 Cengiz Orhonlu, "II. Mustafa," *İA.* C. 8, s. 695-700.

4 Enver Ziya Karal, III. Ahmed," *İA.* C. 1, s. 165-168.

5 Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği, Türk Tarihinin Kaynakları*, Kültür Bk. Ankara, 1994, s. 194.

6 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Osmanlı Devlet Erkanı*, Türkiye Yayınevi, İst., 1971, s. 106.

7 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, "Sadrazam" Maddesi, MEB. Yay. İstanbul, 1993. s. 81-88,

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I, TTK, Ankara, 1986, s. 81-82.

2 P.M. Holt, *The Crusader States and Their Neighbours*, Pearson, Essex, 2004, s. 19-20.

3 Ord.Prof. Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yay., İst., 1990, s. XVII.
4 İbid., s. XVIII.
5 M.T. Akad, *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, Kastaş, İstanbul, 1995, s. 19-20.
6 İ.H. Uzunçarşılı, "II. Bayezid," *İ.A.* 1992 baskısı, C2, s. 392-98.
7 Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. B. Tırnakçı, YKY, İstanbul, 2001, s. 147.
8 Toynbee, A.J, *A Study of History*, X c., (Oxford, 1934-54), s. 396'dan aktaran Pitcher, ibid., s. 148.
9 J.H. Kramers, "Mısır," *İ.A.*, C. 8, s. 249.

Beşinci Bölüm

1 Ali Sevim ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 171.
2 Örneğin bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 5. baskı, C. I, TTK. Yay., Ankara, 1988, s. 9-11.
3 İbid.
4 Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi* c. 2, Selçuklular ve Anadolu Beylikleri, Hayat Yay., İstanbul, 1964, s. 116-117.
5 Osman Turan, "II. Keyhusrev," *İA.* C. 6, s. 620-629. O. Turan'ın İslam Ansiklopedisinde döneme ait başka önemli maddeleri de kaleme aldığı görülmektedir.
6 Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yay., İstanbul, 1984, s. 228-231.
7 İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB Yay., İstanbul, 1992, s. 97-98
8 Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yay., Ankara, 1984, s. 574-76, bu konuda çeşitli kaynakları aktarmaktadır.
9 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 5. baskı, C. I, TTK. Yay., Ankara, 1988, s. 303 vd.
10 Mükrimin Halil Yinanç, "Bayezıd I," *İA.* C.II, 1994 baskısı, s. 369-392, s. 380.
11 Yinanç, "Bayezıd I," s. 385.
12 M.T. Akad, *Savaş Tarihi'nin Dönüm Noktaları*, Kastaş Yay., İst., 2005, s. 62.
13 Kazım Karabekir, *Birinci Dünya Harbine Neden Girdik*, Emre Yay., İstanbul, 1994, s. 165-166.
14 V. Minorsky, "Uzun Hasan," *İA.* C. 13, s. 91-96.
15 P.M. Holt, *The Crusader States and Their Neighbours*, Pearson Longman, Essex, 2004, s. 89.
16 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1988 baskısı, C. I, s. 314.
17 Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, TTK basımevi, Ankara, 1992.

Altıncı Bölüm

1 Vural Altın, "İklimin Kısa Tarihi," *Bilim ve Teknik*, İklim Dinamikleri Eki, s. 12-15, Tübitak, Şubat 2007.
2 Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, C. 8, s. 236.
3 Robert I. Rotberg &Theodore K. Rabb eds., *The Origin and Prevention of Major Wars*, Cambridge U.P., 1994 edn., NY içerisinde John F. Guilmartin Jr., "Idology and Conflict: The Wars of the Otoman Empire 1453-1606," s. 149-175.
4 Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M.T. Akad, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 43.

5 Murphey, ibid., s. 45.
6 Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi* C. 5, Hayat Yay., İst., 1964, s. 189.
7 Öztuna, ibid, s. 189-190.
8 Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. M.T. Akad, Kitap Yay., İstanbul, 2006, s. 79
9 Öztuna, C.5, s. 193.
10 Murphey, ibid., s. 48
11 Murphey, ibid. S. 93.
12 Zeki Arıkan, "Busbecq'in Türklere Karşı Savaş Tasarısı," *Belleten*, C. LVII, Sayı 218, Nisan 1993, s. 116.

Yedinci Bölüm

1 Öztuna, Öztuna, *Türkiye Tarihi*, C. 4, s. 94-95.
2 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. I, Türkiye Yayınevi, İstanbul, s, 348-349.
3 Bruce Ware Allen, "The Siege That Made Suleiman Magnificent," *MHQ*, The Quarterly Journal of Military History, Autumn 2006, V.19, N. 1, s. 7-16.
4 Besim Darkot, "Rodos," *İ.A*, C. 9, s. 753-758.
5 M. Cavid Baysun, "Cem Sultan," *İ.A*. C. 3, s. 69-81.
6 Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, C. 1, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 1982, s. 212.
7 Allen, ibid., s. 16.
8 Süleyman Nutki, *Muharebat-ı Bahriye-i Osmaniye*, 1891, Osmanlı Deniz Savaşları adıyla yeni dile aktarılarak basımı Dz.K K. Basımevi, İstanbul, 1993, s. 49.
9 Büyüktuğrul, C. 1, s. 314-315.
10 Ali Rıza Seyfi, *Turgut Reis*, İkbal Kütüphanesi, İstanbul, 1911, dili sadeleştirilerek yeniden basım Dz.K.K. Basımevi, İstanbul, 1994, s. 109.
11 Ernle Bradford, *The Great Siege - Malta 1565*, Penquin Books, Middleessex, 1964, s. 62-64.
12 Ernle Bradford, *The Great Siege*, s. 67-68.
13 Yukarıdaki kaynaklara ek olarak bkz. Şerafettin Turan, "Piyale Paşa," *İ.A*. C. 9, s. 568.

Sekizinci Bölüm

1 Aynı aymazlığa düşen bir örnek: Christopher Bellamy "The Battle of Lepanto," in Richard Holmes (ed.), *The Oxford Companion to Military History*, Oxford, 2001, s. 503.
2 M. Cavid Baysun," Lepanto (İnebahtı) Deniz Muharebesi," *İ.A*, C7, s. 39-45.
3 Baysun, "Lepanto," s. 41.
4 Bellamy, ibid, s. 503.
5 Simon Adams, "Battle of Lepanto," in Andre Corvosier (ed.), *A Dictionary of Military History*, (English edn. by John Childs), Blackwell, Oxford, 1994.-, s. 455.
6 Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C. I, s. 344.
7 Nejat Koşal, "Deniz Muharebelerimizin Krokileri," *Dz. K.K. Mecmuası*, Sayı 345 eki., s. 42.

8 Ernle Bradford, *Sultanın Amirali Barbaros Hayreddin*, Çev. Zehra Ağralı, Sander Yay., İst., 1970, s. 197-208.
9 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 2. Cilt, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 303.
10 Ernle Bradford, *Akdeniz*, çev. Ahmet Fehmi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 327.
11 J.F.C. Fuller, *The Decisive Battles of the Western World, 480 BC-1757*, Paladin, London, 1972, s. 415.'ten aktaran M.T. Akad, *Savaş Tarihinin Dönüm Noktaları*, Kastaş, İstanbul, 2005, s. 80.
12 Braudel, ibid.
13 İbid, s. 82.
14 Öztuna, *Türkiye Tarihi*, c. 7, s. 172.
15 Özlem Kumrular, "1571 İnebahtı Deniz Savaşı'nın Etkileri, Savaş Sonrasında Venedik'in İmajı," *Toplumsal Tarih*, No.158, Şubat 2007, s. 46-52.

Dokuzuncu Bölüm

1 Halil İnalcık, "Bursa, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar," *Belleten* C. XXIV, 1960'tan yenibasım, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay., İst., 1996, s. 203.
2 Halil İnalcık, "Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, özel sayı 1979-1980'den yenibasım, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay., İst., 1996, s. 269.
3 Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, s. 610-11.
4 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. 2, (1453-1559), Cem Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 185.
5 Akdağ, ibid., s. 185.
6 Hüsnü Okan, "Hadım Süleyman Paşa'nın Diu Muhasarası Eylül 1538," *Donanma Dergisi*, s. 401, C. 64, Ekim 1952, s. 31-38.
7 Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C. 1., s. 321.
8 Okan, ibid., s. 37.
9 Tevfik İnci, "Kanuni Sultan Süleyman Piri Reis'in Başını Neden Vurdu?," *Donanma Dergisi*, C. 63, sayı 397, s. 1-8.
10 Şerafettin Turan, "Seydi Ali Reis," *İ.A*, C. 10, s. 528-531.
11 Akad, *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, s. 84.
12 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, TTK, Ankara, 1992, s. 96.
13 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, YYK, Ankara, 1984, s. 469.
14 İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 2, Türkiye Yayınevi, İst., 1971, s. 385.
15 M. Tayyib Gökbilgin, "Sokulu Mehmed Paşa," *İ.A*, C 7, s. 595-605.

Onuncu Bölüm

1 Bekir Kütükoğlu, "II. Süleyman," *İ.A*. C. 11, s. 155-170.
2 Bernard Lewis, *The Middle East*, Phoenix Publication, London, 1998, s. 125.

3 J.F.C. Fuller, *The Decisive Battles of the Western World 480 BC-1757*, Paladin, London, 1972, s. 505-508.
4 John Stoye, *Viyana Kuşatması*, çev. Derin Türkömer, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004, s. 50-52.
5 İ. Hami Danışmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3, s. 453.
6 Stoye, *Viyana Kuşatması*, s. 57.
7 Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, c. 9, s. 270.
8 Öztuna, ibid., C. 9., s. 276.

On Birinci Bölüm

1 Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. II, (Yayına hazırlayan Pr. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bk. Yay., Ankara, 1992, s. 146.
2 Peçevi, ibid, s. 142-146.
3 Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi* C. 8, s. 116-117.
4 Öztuna, *Türkiye Tarihi*, C. 10, s. 164.
5 Cengiz Orhonlu, "Mehmet Paşa (Elmas Muhammed Paşa)," *İ.A*, C. 7, s. 383-85.
6 Toby Mcleod, "Battle of Zenta," *The Oxford Companion to Military History*, Oxford. U.P., N.Y. 2003, s. 1019.
7 Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, UCL Pres, London, 1999, s. 95.
8 İbid. s. 94.

On İkinci Bölüm

1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C 4/1, TTK, Ankara, 1988, s. 8-9.
2 Harun Tolasa, *Temeşvarlı Osman Ağa, Bir Osmanlı Türk Sipahisinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1986.

On Üçüncü Bölüm

1 Azar Gat, *A History of Military Thought from the Enlightment to the Cold War*, Oxford UP., New York, 2001, s. 30.
2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 4/1, s. 365.
3 *Cevdet Tarihi*'nden aktaran Uzunçarşılı, ibid. S. 366.
4 Bekir Sıtkı Baykal, "Ragıp Paşa," *İ.A*, C. 9, s. 594-96.
5 Fevzi Kurtoğlu, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, sf. 17'den aktaran Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, C.2, Dz. K.K. Yay., İst. 1982, s. 267.
6 Süleyman Nutki, *Osmanlı Deniz Savaşları (Muharebat-ı Bahriye-i Osmaniye)*, II. Baskı, Dz. Kuv. Kom., İstanbul, 1993, s. 111.
7 Daniel Panzac, "Yelkenli Gemilerin Altın Çağında Osmanlı Donanmasına İnsangücü Sağlanması (1660-1850)," Erik Jan Zürcher (ed), çev. Mehmet Tanju Akad, *Devletin Silahlanması, Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)* içinde, İst. Bilgi Üniversitesi Yay., İst, 2003, s. 55.
8 Mehmet Tanju Akad, *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, Kastaş Yay., İstanbul, 1995, s.134.

On Dördüncü Bölüm

1 Sina Akşin, "Siyasi Tarih," s. 73-187, Sina Akşin (ed.), *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde, Cem Yay., İstanbul, 1988, s. 73-74.
2 İbid., s. 74.
3 Rhoads Murphy, *Ottoman Warfare*, s. 45.
4 Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler," *İ.A.* C. 13, s. 385-395.
5 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları –Nizam-ı Cedid- 1789-1807*, TTK, Ankara, 1946, s. 9.
6 Virginia H. Aksan, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri," s. 23-45, Eric Jan Zürcher (ed), Çev. M.T. Akad, *Devletin Silahlanması Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik, 1775-1925* içinde, Bilgi Ü. Yay., İst. 2003. Burada söz konusu rakamın İnalcık ve Quataert, *Economic and Social History*, s. 716'dan alındığı kaydedilerek, kaynağın 1768 yılında Osmanlı kuvvetlerini bizzat görmüş olan Baron de Tott olduğu dipnotta eklenmiştir.
7 Sipahi Çataltepe, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu*, Göçebe Yay., İstanbul, 1977, s. 73.
8 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün...*, s. 52.
9 Birol Çetin, *Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayi*, TC. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s. 118-124.
10 Necati Tacan, "Tanzimat ve Ordu," *Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Tanzimat*, Maarif Vekaleti Yayını, İstanbul, 1940, s. 129-137, s. 131.
11 Dankwart A. Rustow, "Askeri Miras," L. Carl Brown (ed.), *İmparatorluk Mirası, Balkanlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* içinde, s. 360-380, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 373.
12 Eric Jan Zürcher, "Teori ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918)," s. 87-104, Eric Jan Zürcher (ed), Çev. M.T. Akad, *Devletin Silahlanması Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik, 1775-1925* içinde, Bilgi Ü. Yay., İst. 2003. s. 90.
13 İbid. S. 91.
14 Bayram Kodaman, Ahmet Turan Alkan, "Tanzimatın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa" s. 1-11, Hakkı Dursun Yıldız (ed), *150. Yılında Tanzimat* içinde, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 5.

On Beşinci Bölüm

1 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul, 1983, s. 19.
2 John Gibson Lockhart, *The History of Napoleon Buonaparte*, Dent & Sons, London, 1939 edn., s. 75.
3 Robert B. Asprey, *The Rise of Napoleon Bonaparte*, Basic Books, New York, 2000, s. 264-265.
4 A. De Chateaubriand, *Napoleon Bonaparte*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1969, s. 100.
5 Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi...*, C.2 , s. 361.
6 İbid., s. 363.
7 Süleyman Nutki, *Osmanlı Deniz Savaşları...*, s. 147.
8 Helmut von Moltke, *Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 197-198.
9 Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, Yurt Yay., Ankara, 1988, s. 164-165.

10 Moltke, ibid., s. 382.
11 Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, Tercüman Yay., Dilek Matbaası, İstanbul, C. I. s. 79-91.

On Yedinci Bölüm

1 Mehmet Tanju Akad, *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, Kastaş, İstanbul, 1995, s. 231.
2 Mehmet Tanju Akad, *20. Yüzyıl Savaşları*, Kastaş, İstanbul, 1992, C. I., s. 169-170.
3 Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi...*, C. 4, s. 118-119.
4 Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, Sander Yayınları, İstanbul, 1975, s. 198.
5 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. II (1908-1914), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 334-335.
6 Richard C. Hall, *Balkan Savaşları, 1912-13, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, çev. M.T. Akad, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 33.
7 İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s. 47. Ortaylı burada Türklerin Roma ordularının aksine ordugâh kurmadan kendini savunabildiğini ama Roma ordularının da düzenli ricat tekniklerini çok iyi bildiğini ekler. Bu görüş Türk savaşlarının bütününe baktığımızda doğru görünmektedir. Ricatlar çok kısa sürede bozguna dönüşebilmekteydi.
8 Hall, ibid., s. 36.
9 Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, Arba Yay., çev. Tansel Güney, İstanbul, 1995, s. 214-15.
10 Genelkurmay As. Tar. ve Str. Et. Bşk., *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Osmanlı Devri, Balkan Harbi*, II. Cilt, II. Kısım, 2. Kitap, *Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1981, s. 189 vd.
11 Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik*, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s. 90.
12 Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, s. 283-287.
13 Halit Eren, "Balkanlarda Türk ve Diğer Müslüman Toplumları ve Göç Olgusu," *Balkanlar* içinde OBİV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 289-299.
14 Apak Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK. Yay., Ankara, 1988, s. 90-91.

On Sekizinci Bölüm

1 Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Niçin Girdik*, s. 88.
2 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Türkiye Yay., İstanbul, 1972, s. 410 vd.
3 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1991 eserinde bu antlaşmalar ve işgal bölgeleri ayrıntılı olarak incelenmiştir, ayrıca 1915 yılında yapılan ve boğazları Rusya'ya bırakan İngiliz-Fransız-Rus Antlaşması, 26 Nisan 1915 tarihli İtalyan-İngiliz Antlaşması ve 3 Ocak 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması ve yine bu çerçevede Rus işgal bölgelerini tanımlayan 26 Nisan 1916 tarihli Petersburg Antlaşması ele alınmaktadır.
4 Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975, s. 178 vd.
5 Samih Nafiz Tansu, *Hüsameddin Ertürk'ün Anlatımıyla İki Devrin Perde Arkası*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1957, s. 121-127.

6 Mustafa Baltacıoğlu, *Teşkilat'ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Nobel Yay., İstanbul, 2001, s. 51.
7 Ernst Jackh, *The Rising Crescent, Turkey, Yesterday, Today and Tomorrow*, Ferrar & Rinehart, Inc, New York, 1944, s. 114-116.
8 Burhan Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, Can Matbaası, İstanbul, 1983, s. 263.
9 Oğuz, ibid., s. 264.
10 Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, çev. Adnan Cemgil, Altın Kitaplar, İstanbul, 1982, s. 211.
11 Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu*, çev. M.T. Akad, Kitap Yay., İstanbul, 2003, s. 20. Bu kitapta Osmanlı ordularının savaş düzeninde 1914-1918 arasında yapılan bütün önemli değişiklikler yer almaktadır.
12 Erickson, ibid., s. 71.
13 Mahmut Boğuşlu, *Birinci Dünya Harbi*, Kastaş Yay., İstanbul, 1997, s. 76.
14 Alptekin Müderrisoğlu, *Sarıkamış Dramı*, 2. Cilt, Kastaş Yay., İstanbul, 1988, s. 588.
15 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri*, Kara Kuv. Yay., Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s. 197-200.
16 Köprülülü Şerif (İlden), Sarıkamış, *Birinci Dünya Savaşı Başlangıcında 3. Ordu, Sarıkamış Kuşatma Manevrası ve Meydan Savaşı*, Yay. Haz. Sami Önal, T. İş. Bankası Kültür Yay., 3. Basım, İstanbul, 2003, s. 127.
17 Arif Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, Arba Yayınları, İstanbul, 1997, s. 112-162.
18 Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, çev. Tansel Demirel, Arba Yay., İstanbul, 1993, s. 47-48.
19 Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, MEB. Yay., İstanbul, 1992, s. 33.
20 Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği...*, s. 332.
21 Balcıoğlu, ibid, s. 67-93.
22 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922 Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, TTK Yay., Ankara,1993, s. 131.
23 Akad, *20. Yüzyıl Savaşları*, C. I, s. 210.
24 Ian Hamilton, *Gelibolu Hatıraları 1915*, çev. Mehmet Ali Yalman-Nurer Uğurlu, Örgün Yay., İstanbul, 2005. Bu kitapta müttefiklerin ellerindeki kuvveti parça parça kullanmaları nedeniyle kaçırdıkları fırsatlara değinen birçok anlatı bulunmaktadır.
25 AJP Taylor, *The First World War, An Illustrated History*, Penguin Edn, London, 1966, s. 95-96.
26 İhsan Ilgar, Nurer Uğurlu (ed.), *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 101-129.
27 Erol Mütercimler, *Korkak Abdül'den Coni Türk'e Gelibolu 1915*, Alfa Yay., İstanbul, 2005, s. 623.
28 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*, 2. Ciltten aktaran İbrahim Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, Kastaş Yay., İstanbul, 1992, s. 253.
29 Alan Moorehead, *Gallipoli*, Ballantine Books, New York, 1956, s. 288.
30 Michael Hickley, *Gallipoli*, Murray Publishers, London, 1995, s. 330.
31 Gnkur. Bşk., *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekatı*, Cilt II, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1993, s. 142.
32 Boğuşlu, *Birinci...*, s. 138.
33 Şefik Ertem, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş, İstanbul, 1992, s. 79.

34 Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi, *Birinci Dünya Harbi, VII. Cilt, Avrupa Cepheleri, 2. Kısım, Romanya Cephesi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967, s. 163.

35 Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi, *Birinci Dünya Harbi, VII. Cilt, Avrupa Cepheleri, 3. Kısım, Makedonya Cephesi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967, s. 74.

36 Gnkur. ATESE, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI. Cilt, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı 1914-1918*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1978, s. 735.

37 Boğuşlu, *Birinci...*, s. 139.

38 Cyril Falls, *The Great War*, Putnam's Sons, New York, 1959, s. 394.

39 Corelli Barnett, *The Swordbearers: Studies in Supreme Command in the First World War*, Penquin Books, Middlesex, 1966, s. 333.

40 Gnkur. ATASE, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X. Cilt, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1985, s. 500.

41 Bu konudaki araştırmalardan biri de Türk esirlerine Alman, Avusturyalı ve Bulgar esirlerden farklı yiyecek verilmesinden kaynaklanan pellegra hastalığından ölen Türklerle ilgilidir. Bkz. Yücel Yanıkdağ, "I. Dünya Savaşı'nda Tıbbi Oryantalizm ve İngiliz Doktorlar," ss. 26-33, *Toplumsal Tarih*, Sayı 153, Eylül 2006. İngilizler başka uygulamalarla birçok Türk esirin ölmesine, kör olmasına veya başka biçimlerde sakat kalmasına yol açmışlardı.

42 Akad, *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, s. 272-274'te aktarılmıştır.

43 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. I, s. 37-38'den aktaran Seyfettin Turhan, *Atatürk'te Konular Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1995, s. 107-108.

KAYNAKÇA

Burada sadece yapılan atıfların doğrudan dipnot olarak belirtildiği kaynaklar yer almaktadır. Genel tarih, Osmanlı ve Türk tarihi, savaş tarihi, uluslararası ilişkiler ve strateji konusundaki diğer kaynaklara listeyi kabartmamak için yer verilmemiştir.

Agoston, Gabor, *Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. M.T. Akad, Kitap Yay., İstanbul, 2006.

Akad, M.T., *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, Kastaş Yay., İstanbul, 1995.

____, *Savaş Tarihi'nin Dönüm Noktaları*, Kastaş Yay., İst., 2005.

____, *20. Yüzyıl Savaşları*, Kastaş, İstanbul, 1992.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. 2, (1453-1559), Cem Yayınevi, İstanbul, 1974.

Aksan, Virginia H., "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri," s. 23-45, in Eric Jan Zürcher (ed), çev. M.T. Akad, *Devletin Silahlanması Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik, 1775-1925*, Bilgi Ü. Yay., İst., 2003.

Akşin, Sina, "Siyasi Tarih," s. 73-187, in Sina Akşin (ed.), *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yay., İstanbul, 1988.

Akurgal, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yay., İstanbul, 1990.

Ali Rıza, Seyfi, *Turgut Reis*, İkbal Kütüphanesi, İstanbul, 1911, dili sadeleştirilerek yeniden basım Dz.K.K. Basımevi, İstanbul, 1994.

Allen, Bruce Ware, "The Siege That Made Suleiman Magnificent," *MHQ, The Quarterly Journal of Military History*, Autumn 2006, V.19, N. 1, s. 7-16.

Altın, Vural, "İklimin Kısa Tarihi," *Bilim ve Teknik* (İklim Dinamikleri Eki), Tübitak, Şubat 2007.

Andonyan, Aram, *Balkan Harbi Tarihi*, Sander Yayınları, İstanbul, 1975.

Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK. Yay., Ankara, 1988.

Arıkan, Zeki, "Busbecq'in Türklere Karşı Savaş Tasarısı," *Belleten*, C. LVII, Sayı 218, Nisan 1993.

Artuç, İbrahim, *1915 Çanakkale Savaşı*, Kastaş Yay., İstanbul, 1992.

Asprey, Robert B., *The Rise of Napoleon Bonaparte*, Basic Books, New York, 2000.

Atay, Falih Rıfkı, *Zeytindağı*, MEB Yay., İstanbul, 1992.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. II (1908-1914), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

Baltacıoğlu, Mustafa, *Teşkilat'ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Nobel Yay., İstanbul, 2001.

Barnett, Corelli, *The Swordbearers: Studies in Supreme Command in the First World War*, Penquin Books, Middleesex, 1966.

Baykal, Bekir Sıtkı, "Ragıp Paşa," *İ.A*, C. 9, s. 594-96.

Baysun, M. Cavid, " IV. Mehmed," *İ.A*, C. 7, s. 547-557.

____, "Cem Sultan," *İ.A*, C. 3, s. 69-81.

____, "Lepanto (İnebahtı) Deniz Muharebesi," *İ.A*, C. 7, s. 39-45.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Belen, Fahri, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri*, Kara Kuv. Yay., Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964.
Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, TTK, Ankara, 1992.
Bradford, Ernle, *Sultanın Amirali Barbaros Hayreddin*, çev. Zehra Ağralı, Sander Yay., İst., 1970.
____, *The Great Siege - Malta 1565*, Penquin Books, Middleessex, 1964.
____, *Akdeniz*, çev. Ahmet Fehmi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 2. Cilt, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.
Boğuşlu, Mahmut, *Birinci Dünya Harbi*, Kastaş Yay., İstanbul, 1997.
Büyüktuğrul, Afif (Amiral), *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, (5 Cilt), Deniz Kuv. Kom. Basımevi, İstanbul, 1982.
Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yay., İstanbul, 1984.
Cemil, Arif, *I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, Arba Yayınları, İstanbul, 1997.
Chateaubriand, A. De, *Napoleon Bonaparte*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1969.
Clausewitz, C.V., *Savaş Üzerine*, çev. H. Fahri Çeliker, Özne Yay., İstanbul, 1999.
Corvosier, Andre (ed.), *A Dictionary of Military History*, (English edn. by John Childs), Blackwell, Oxford, 1994.
Craig, Gordon A., "Delbrück: Askeri Tarihçi," ed. Edward Mead Earle, *Modern Stratejinin Yaratıcıları*, ASAM Yay., Ankara, 2003, s. 225-244.
Çataltepe, Sipahi, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu*, Göçebe Yay., İstanbul, 1977.
Çetin, Birol, *Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayi*, TC Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İst., 1971.
Darkot, Besim, "Rodos," *İ.A*, C. 9, s. 753-758.
Ertem, Şefik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş, İstanbul, 1992.
Esatlı, Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975.
Falls, Cyril, *The Great War*, Putnam's Sons, New York, 1959.
Fuller, J.F.C., *The Decisive Battles of the Western World, 480 BC-1757*, Paladin, London, 1972.
Gat, Azar, *A History of Military Thought from the Enlightment to the Cold War*, Oxford UP., New York, 2001.
Gnkur. Bşk., *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekatı*, Cilt II, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1993.
____, ATESE, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI. Cilt, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı 1914-1918*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1978.
____, Harp Tarihi Dairesi, *Birinci Dünya Harbi, VII. Cilt, Avrupa Cepheleri, 2. Kısım, Romanya Cephesi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967.
____, Harp Tarihi Dairesi, *Birinci Dünya Harbi, VII. Cilt, Avrupa Cepheleri, 3. Kısım, Makedonya Cephesi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967.
____, As. Tar. ve Str. Et. Bşk., Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Osmanlı Devri, Balkan Harbi, II. Cilt, II.

Kısım, 2. Kitap, *Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1981.

____, ATASE, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X. Cilt, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1985.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Sokulu Mehmed Paşa," *İ.A*, C. 7, s. 595-605.

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922 Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, TTK Yay., Ankara,1993.

Guilmartin, John F. Jr., "Idology and Conflict: The Wars of the Otoman Empire 1453-1606," s. 149-175 in Robert I. Rotberg &Theodore K. Rabb eds., *The Origin and Prevention of Major Wars*, Cambridge U. P.,1994.

Gürün, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984.

Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği-Kültür Tarihinin Kaynakları*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994.

Hall, Richard C., *Balkan Savaşları, 1912-13, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, çev. M.T. Akad, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

Hamilton, Ian, *Gelibolu Hatıraları 1915*, çev. Mehmet Ali Yalman-Nurer Uğurlu, Örgün Yay., İstanbul, 2005.

Hickley, Michael, *Gallipoli*, Murray Publishers, London, 1995.

Hinz, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, TTK, Ankara, 1992.

Holmes Richard (ed.), *The Oxford Companion to Military History*, Oxford, 2001.

____, (ed.), *The Oxford Companion to Military History*, Oxford U. Press, N.Y., 2003 edn.

Holt P.M., *The Crusader States and Their Neighbours*, Pearson, Essex, 2004.

Ilgar, İhsan, Uğurlu Nurer (ed.), *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

İhsanoğlu, E., Şeşen R., Bekar M. S. ve Gündüz G., *Osmanlı Askeri Literatürü Tarihi* IRCICA Yay., İstanbul, 2004.

İlgürel, Mücteba, "Yeniçeriler," *İ.A.* C. 13, s. 385-395.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay., İst., 1966.

İnan, Afet, *Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri*, TTK, Ankara, 1992.

İnci, Tevfik, "Kanuni Sultan Süleyman Piri Reis'in Başını Neden Vurdu?," *Donanma Dergisi*, C. 63, sayı 397, s. 1-8.

Jackh, Ernst, *The Rising Crescent, Turkey, Yesterday, Today and Tomorrow*, Ferrar & Rinehart, Inc, New York, 1944.

Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, MEB Yay., İstanbul, 1992

Karabekir, Kazım, *Birinci Dünya Harbine Neden Girdik*, Emre Yay., İstanbul, 1994.

Karal, Enver Ziya, III. Ahmed," *İ.A.* C. 1, s. 165-168.

____, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları –Nizam-ı Cedid- 1789-1807*, TTK, Ankara, 1946.

Kodaman, Bayram, Aklan Ahmet Turan, "Tanzimatın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa" s. 1-11, in Hakkı Dursun Yıldız (ed.), *150. Yılında Tanzimat*, TTK Yay., Ankara, 1992.

Koşal, Nejat, "Deniz Muharebelerimizin Krokileri," *Dz.K.K. Mecmuası*, Sayı 345 eki.

Köprülülü, Şerif (İlden), *Sarıkamış, Birinci Dünya Savaşı Başlangıcında 3. Ordu, Sarıkamış Kuşatma Manevrası ve Meydan Savaşı*, Yay. Haz. Sami Önal, T. İş. Bankası Kültür Yay., 3. Basım, İstanbul, 2003.
Kramers, J.H. "Mısır," *İ.A*, C. 8, s. 217-269.
Kumrular, Özlem, "1571 İnebahtı Deniz Savaşı'nın Etkileri, Savaş Sonrasında Venedik'in İmajı," *Toplumsal Tarih*, No.158, Şubat 2007, s. 46-52.
Kütükoğlu, Bekir, "II. Süleyman," *İ.A*, C. 11, s. 155-170.
Lewis, Bernard, *The Middle East*, Phoenix Publication, London, 1998.
Lockhart, John Gibson, *The History of Napoleon Buonaparte*, Dent & Sons, London, 1939.
Machiavelli, Niccolo, *Savaş Sanatı*, çev. Berna Hasan, Özne Yay., İstanbul, 1999.
Massie, Robert K., *Peter the Great*, Ballantine Books, New York, 1981, s. 560-566.
Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, Tercüman Yay., Dilek Matbaası, İstanbul.
Minorsky V., "Uzun Hasan," *İ.A*, C. 13, s. 91-96.
Moltke, Helmut von, *Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
Moorehead, Alan, *Gallipoli*, Ballantine Books, New York, 1956.
Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M.T. Akad, Homer Kitabevi, İstanbul.
Müderrisoğlu, Alptekin, *Sarıkamış Dramı*, 2 Cilt, Kastaş Yay., İstanbul, 1988.
Mütercimler, Erol, *Korkak Abdül'den Coni Türk'e Gelibolu 1915*, Alfa Yay., İstanbul, 2005.
Nutki, Süleyman, *Muharebat-ı Bahriye-i Osmaniye*, 1891, Osmanlı Deniz Savaşları adıyla yeni dile aktarılarak basımı Dz.K.K. Basımevi, İstanbul, 1993.
Oğuz, Burhan, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, Can Matbaası, İstanbul, 1983.
Okan, Hüsnü, "Hadım Süleyman Paşa'nın Diu Muhasarası Eylül 1538," *Donanma Dergisi*, s. 401, C. 64, Ekim 1952, s. 31-38.
Orhonlu, Cengiz, "II. Mustafa," *İ.A*, C. 8, s. 695-700.
____, "Mehmet Paşa (Elmas Muhammed Paşa), *İ.A*, C. 7, s. 383-85.
Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul, 1983.
____, *Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.
Öztuna, Yılmaz, *Türkiye Tarihi*, 12 cilt, Hayat Yay., İstanbul, 1964
Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2,
MEB Yay., İstanbul, 1993.
Panzac, Daniel, "Yelkenli Gemilerin Altın Çağında Osmanlı Donanmasına İnsangücü Sağlanması (1660-1850)," in Erik Jan Zürcher (ed.), çev. M.T. Akad, *Devletin Silahlanması, Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, İst. Bilgi Üniversitesi Yay., İst, 2003.
Peçevi, İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (Yayına hazırlayan Pr. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bk. Yay., Ankara, 1992.
Pitcher, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. B. Tırnakçı, YKY, İstanbul, 2001.
Poole, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, Yurt Yay., Ankara, 1988.
Renouvin, Pierre, *Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, çev. Adnan Cemgil, Altın Kitaplar, İstanbul, 1982.
Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I, TTK, Ankara, 1986.
Rustow, Dankwart A., "Askeri Miras," in L. Carl Brown (ed.), *İmparatorluk Mirası, Balkanlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, s. 360-380, İletişim Yay., İstanbul, 1996.

Sevim, Ali ve Yücel Yaşar, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yay., Ankara, 1989.
Stoddard, Philip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, çev. Tansel Demirel, Arba Yay., İstanbul, 1993.
Stoye, John, *Viyana Kuşatması*, çev. Derin Türkömer, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.
Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Adil Demir, Kastaş, İst., 2001.
Tacan, Necati, "Tanzimat ve Ordu," *Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Tanzimat*, Maarif Vekaleti Yayını, İstanbul, 1940, s. 129-137.
Tansu, Samih Nafiz, *Hüsameddin Ertürk'ün Anlatımıyla İki Devrin Perde Arkası*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1957.
Taylor, AJP, *The First World War, An Illustrated History*, Penguin Edn, London, 1966.
Timur, Taner, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Kit. Ankara, 1994.
Tolasa, Harun, *Temeşvarlı Osman Ağa, Bir Osmanlı Türk Sipahisinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1986.
Troçki, Leon, *Balkan Savaşları*, Arba Yay., çev. Tansel Güney, İstanbul, 1995.
Turan, Osman, "II. Keyhusrev," *İ.A*, C. 6, s. 620-629.
Turan, Şerafettin, "Piyale Paşa," *İ.A*, C. 9, s. 566-569.
____, "Seydi Ali Reis," *İ.A*, C. 10, s. 528-531.
Turhan, Seyfettin, *Atatürk'te Konular Ansiklopedisi*, (2. baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, 5. Baskı, Ankara, 1988.
____, "II. Bayezid," *İ.A*, 1992 baskısı, C2, s. 392-98.
____, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1984.
Yanıkdağ, Yücel, "I. Dünya Savaşı'nda Tıbbi Oryantalizm ve İngiliz Doktorlar," ss. 26-33, *Toplumsal Tarih*, Sayı 153, Eylül 2006.
Yinanç, Mükrimin Halil, "Bayezıd I," *İ.A*, C. II, 1994 baskısı, s. 369-392..

Dizin

Abbas (Şah) 105
ABD İç Savaşı (1861-1865) 158, 173
Abdi Paşa (Boğdan komutanı) 117
Abdullah Paşa (Trakya Ordu Komutanı) 164, 166
Abdurrahman (Kadı, Nizam-ı Cedid Komutanı) 132
Abdülaziz (Sultan) 20, 149, 159, 162
Abdülhamid I. (Sultan) 20, 123, 125, 131
Abdülhamid II. (Sultan) 151, 162
Abdülkerim Nadir Paşa 152
Abdülmecid (Sultan) 20, 137
Abdülnebi (isyancı) 17
Ace Sultanlığı 76
Acton (Lord) 9
Adana 160
Aden 73
Adriyatik 53, 58-59, 67, 163
Afrika 27, 28, 155
Agadir bunalımı 160
Ahıkelk 144
Ahıska 144
Ahmed Fevzi Paşa (9. Ordu Komutanı) 184
Ahmed II. (Sultan) 21, 82
Ahmed III. (Sultan) 20-21, 107, 109, 111
Ahmed Paşa (Cezzar) 141
Ahmed Paşa (Hacı, Diyarbakır Valisi) 118
Ahmed Paşa (Hafız) 105
Ahmed Paşa (Temeşvar Valisi) 86
Ahmed Paşa (Türk, Anadolu Kuvvetleri Komutanı) 112
Akdağ, Mustafa 71
Akdeniz 9, 41, 49, 52, 57-58, 65, 67, 70-71, 77, 97, 163, 202, 207; adaları 29; kıyıları 201
akıncılar 10, 43, 96
Akka 141, 144
Akkerman 71, 118, 125
Akkoyunlu(lar) 25, 70. 207
Aktium 65
Akurgal, Ekrem 25-26
Alaeddin Keykubat 30
Alanya 72
Albuquerque, d' (Amiral) 72
Aleksios (Bizans İmparatoru) 24
Ali (Şeyh, Hoca) 39
Ali Fethi (Binbaşı) 170
Ali Paşa (Başkomutan) 112
Ali Paşa (Çorlulu) 109
Ali Paşa (Hotin Kalesi komutanı) 117
Ali Paşa (Kılıç) 66
Ali Paşa (Müezzinzade) 8, 36, 58, 60, 62, 67-68
Ali Paşa (Semiz) 75
Ali Paşa (Tepedelenli, ayan) 141
Ali Portuk Paşa (Rodos Muhafızı) 52
Allahuekber Dağı 183, 185, 197
Allenby 201; ordusu 201
Alman(lar), Almanya 7, 26, 43, 52, 162, 165, 168, 182, 189-190, 200, 203; bölgeleri 178; orduları 44, 173, 180; prenslikleri 85
Alparslan (Selçuklu Hükümdarı) 20, 23
Altınordu Devleti 25, 38, 40, 72
Amasra 146
Amasya 38
Amerikan tümenleri 201
Anadolu 23-28, 30, 39, 70, 73, 144, 163, 178, 208; beylikleri 30; demiryolları 178
Anadolu Selçuklu Devleti 30, 33, 208
Anapa 144
Anapoli Limanı 119
Ankara Kalesi 37
Ankara Muharebesi 9, 26, 36, 39, 68, 208
Antakya 39
Antalya177
Antep 33
Anzak birlikleri 190
Apafy (Erdel Prensi) 86
Arap(lar), Arabistan 24, 27-28, 180, 201, 203-204, 207; isyanı 191; Savaşları 18; orduları 9
Ardahan 153, 185-186
Arnavutlar, Arnavutluk 27, 160, 167, 207

Asakir-i Mansuri-i Muhammediye 136
Asakir-i Redife-i Mensure 136
Asarıtevfik (savaş gemisi) 162
Asculum Muharebesi 11
Askeri Şura 137
Astrakhan 23, 25, 77-78, 80; **hanlıkları** 71; **harekâtı** 79
Asya 80
Atay, Falih Rıfkı 186
Averof kruvazörü 162
Avnillah (savaş gemisi) 162
Avusturya, Avusturyalılar 26, 85, 97, 102, 110, 139, 180, 190; **işgali** 153; **orduları** 90
Avusturya-Macaristan 160, 201
Aydın 38
Azak Kalesi 78-79, 107, 110-111
Azatlı 131

Baba İshak 33
Babai İsyanı 30
Babıâli 180; **baskını** 169; **isyanı** 142
Babür Şah 40
Babüriler 23
Bağdat 10, 28, 72, 76, 105, 187, 199, 200; **operasyonu** 203; **Seferi** 44
Bahreyn 72
Baht Giray 123
Balı Bey (İzvornik Sancakbeyi, Küçük) 44
Balkan Savaşları (1912-1913) 113, 152, 155, 157, 160-162, 164-165, 169, 171, 174, 178, 181, 210
Balkanlar 23, 25-26, 38, 110, 144, 171, 207; **Türk nüfus** 199
Baltacı bkz. Mehmed Paşa (Baltacı)
Baltık 17, 107, 111, 115
Bandırma 169
Barbaros Hayreddin Paşa 27, 60, 67-68
Barbaros Zırhlısı 162
barça 77
Basra (muhrip) 163
Basra 72, 73, 176-177; **Körfezi** 72
Batı Trakya Türk Hükümeti 186
Baturin 108
Bavyera 46
Baycu Noyan 31
Bayezid I. (Sultan) 9, 20, 26, 34-38, 68, 208
Bayezid II. (Sultan) 19, 49, 69, 71, 208, 209; **dönemi** 27, 77
Begi Nehri 100
Bekir Subaşı 105
Belen 144
Belen, Fahri 184, 195
Belgrad 43-44, 46-47, 112, 125, 132; **Antlaşması** 112
Bender 118, 125
Berkisatvet (muhrip) 163
Berlin Antlaşması (1878) 153, 159
Bertrano (Fransız subayı) 129
Besarabya 153
Beyrut Limanı 163
Beyşehir-Musul 178
Bilecik 44
Birecik 151
Birgu 54, 56
Bitlis 198
Bizans 23, 34, 208; **İmparatorluğu** 164; **imparatoru** 38; **orduları** 9, 208
Boğaz 41
Boğdan 132; **keferesi** 90
Boğuşlu, Mahmut 182
Bohemya 47
Bolayır 169, 194
Bonaparte, Napoléon 99, 108, 132, 139-142, 185
Bonneval, Kont de 131
Borelli, Giovanni 53
Bosna 44, 102
Bosna-Hersek 153, 160
bozkır imparatorlukları 34
Bradford, Ernle 54, 63, 64
Braudel, Fernand 63, 65
Breslau gemisi 175
Bruck kasabası 45
Brück 47

Bucak (Baserabya) 123
Buçuktepe isyanı 126
Budapeşte 43
Budin 44, 44, 46, 100
Bulgar(lar), Bulgaristan 164-165, 170-171, 207; ordusu 166, 169, 201; süvarileri 166
Bulgurlu (Üsküdar) 17
Burgenland 87
Bursa 38, 70, 83
Busbecq, Ogier Ghiselin de 48
Bükreş 125; Antlaşması (1812) 123
Büyük Armada 63
Büyüktuğrul, Afif 50, 143

Cafer Ağa (Trablusgarp Beylerbeyi) 60
Cafer Bey (Riyale) 120
Cafer Paşa (Küçük) 101, 121
Cahen, claude 32
Candaroğulları 18
Cavit Bey (Maliye Nazırı) 179
Cebelitarık 119
Celaleddin Harzemşah 30
Celaliler 84, 126
Cem Sultan 19, 27, 49
Cemal Paşa (Bahriye Nazırı) 179, 188-189, 200
Cengiz Han 34
Cenova/Ceneviz 58, 71
Cerbe 52; zaferi 50
Cezayir 28, 52, 141, 144; beylerbeyi 27, 119
Charles VI. 39
Churchill 191
Clausewitz 14
Clermont Konseyi 24
Codrington (Amiral, Lord) 142
Colbert 85
Colonna (Komutan) 59
Compo Formio Antlaşması 139

Çaldıran Zaferi 102
Çanakkale 119-120, 162, 189, 194, 198, 201; Muharebeleri 180, 185, 190, 191, 195
Çatalca 167-170
Çataltepe 38
Çeşme felaketi 121, 124, 132, 146
Çiğerdelen Kalesi 91, 92
Çingeneler 83
Çorlu 130

D'Ohsson 129
Dadyan, Arkel 131
Dalmaçya 58, 139
Dandanakan Muharebesi 23, 31
Danişmend, İsmail Hami 77, 175
Darkot, Besim 49
Davud Paşa 52
Delhi 76; Sultanlığı 40
Deveboynu Boğazları 197
Devlet Giray (Kırım Hanı) 80, 109, 123
Dicle 105
Dimetoka 27, 110
Dinyeper 116
Dinyester 116, 123
Diu kalesi 73
Divanyolu 110
Doğu Roma İmparatorluğu 18, 28
Don Nehri 77
Don-İdil (Volga) kanalı projesi 78, 81
Doria, Andrea 60, 66
Dufgale 120
Dünya Savaşı, I. 113, 155, 158, 165, 171, 173-174, 186, 204, 210
Dünya Savaşı, II. 162, 168, 173, 190
Düyun-u Umumiye 161, 177
Dvina 108

Ebuhur (Aboukir) Muharebesi 141
Edirne 44, 130, 132, 144, 168-171; Antlaşması 148; garnizonu 181; Kalesi 166, 166-168; vakası 107
Eflak 118, 132; keferesi 90
Ege 67, 97, 163; Adaları 111, 119
Elphinstone (İngiliz) 120

Enver (Bey, yarbay, Paşa) 170, 174-175, 178-180, 184-186, 190, 193-194, 199-200, 203, 205
Erdebil 39, 103
Eretnalar 18
Erickson 183
Ermeni(ler) 24, 31, 170, 186, 207; ayaklanması 160
Ermenistan Cumhuriyeti 205
Ertürk, Hüsamettin 178-179
Erzincan 35; Ovası 30; Savaşı 32
Erzurum 23, 144, 152, 197, 203
Esad Paşa (3. Ordu Komutanı) 168, 192
Estergon 44, 91-92, 96
Eugene (Prens) 65, 100-102
Evliya Çelebi 8; Seyahatnamesi 207

Falkenhein 204
Fars kültürü 106
Fatih Sultan Mehmed bkz. Mehmed II.
Fazıl Ahmed Paşa (Köprülü) 43, 97-98, 129
Ferdinand (Macar) 44, 46, 48
Ferid Paşa 205
Fethi Paşa (7. Kolordu Komutanı) 168
Fethibülent (savaş gemisi) 162
Fırat 44, 105
Filibe 44, 47
Filistin 24, 139, 141, 189, 201, 203; cephesi 200
Foça 39
Françesko (uzman) 131
Franklar 23, 24, 208
Fransız(lar), Fransa 26, 53, 85, 131, 139, 142, 165, 166, 176, 178, 205, 207; ordusu 158; Prusya Savaşı (1871) 158
Frederick (Büyük) 124
Frederick (İsveç kralı) 115
Frigler 25

Galatlar 25
Galiçya 198
Gama, Vasco de 72
Gâvur Dağı 197
Gayretivataniye (muhrip) 163-164
Gazne ordusu 31
Gazneliler 23
Gazo Adası 54
Gazze 144, 200; muharebeleri 200
Gazze-Birrüssebi muharebeleri 200
Gelibolu 109, 168-169; baruthaneleri 131; Yarımadası 181
Germenler 23
Germiyan 38
Germiyanoğulları 18
Gıyaseddin Keyhusrev 30
Girit 17, 58, 153, 160; savaşı 97; fethi 99; planı 177
Goben zırhlısı 175
Goletta (Cezayir) 52
Goltz, von der (General) 165
Graz 47
Greig 120
Gucarat 75; sultanı 75
Guilleragues (Fransız Elçisi) 86
Gurko (General) 157
Gülhane Hatt-ı Hümayunu 137
Gümüşhane 196
Gürcistan 78; Seferi 35
Gürcüboğazı 197
Gürcüler 31

Habeşistan 73
Habsburg(lar) 29, 44, 65, 71, 82, 84-85, 98, 111, 174, 207; ordusu 46; toprakları 48
Hacı Giray (Murad Giray'ın amcaoğlu) 90-92
Hacı Murad (Ajan) 119
Haçlı(lar); donanması 24, 34, 57, 59, 61, 64; orduları 9, 60, 89, 207; Seferleri 24; tehdidi 26
Hadi Paşa (Genelkurmay Başkan Vekili) 164
Hakkı Paşa (Hafız, 3. Ordu Komutanı) 182, 184-185
Hakkı Paşa (Roma Sefiri) 161
Halep 23, 187
Haliç 41, 162
Halil (Patrona) 111
Halil Bey (Meclis-i Mebusan Reisi) 175
Halil Paşa (Başvezir) 117, 118, 118

Halil Paşa (Çandarlı) 19, 81
Hamedan 199
Hamidiye Kruvazörü 163
Hamidoğulları 38
Hamilton 192
Hamza Bey 50
Hansa Ticaret Birliği 72
Haremeyn-i Şerif 76
Harzem, Harzemler 32, 76
Hasan (Bosna Beylerbeyi, Deli) 83
Hasan Bey (Cezayirli) bkz. Hasan Paşa (Cezayirli Gazi)
Hasan Bey/Paşa (Barbaros'un oğlu) 60, 62
Hasan İzzed Paşa (3. Ordu Komutanı) 184
Hasan Paşa (Cenaze) 125
Hasan Paşa (Cezayirli Gazi) 119-122, 125
Hasan Paşa (Çelebizade) 125
Hasan Paşa 54
Hasan Rıza Paşa 168
Hatt-ı Hümayun 21
Hatt-ı Şerif 21
Hazar 71; Denizi 9
Hazar-Azak Denizleri 77
Hellenler 25
Henry IV. 39
Heraclea 11
Heyden (Amiral) 142
Hıristiyanlar 136
Hıristiyanlaşmış Türkler 208
Hızır İlyas günü 41
Hızır Reis 76
Hızır Şah (Saruhanoğlu) 35
Hicaz 28-29, 72-73, 132
Hindistan 23, 70, 76, 203
Hint Okyanusu 29, 71-73, 77, 207; projesi 81
Hint racaları 72
Hint süvari birlikleri 201
Hititler 25
Hitler, Adolf 7, 10, 15, 99, 108
Hoff (Norveçli) 177
Hofkriegsrat 98
Hollanda 65, 70, 85
Horasan 31
Hotin Kalesi 117, 117
Humus 144
Hüdavendigâr Vilayeti 17
Hünkâr İskelesi Antlaşması 144
Hürmüz Adası 72-73
Hürmüz Boğazı 73
Hüsameddin Paşa 119-120, 122
Hüseyin Paşa (Adana Valisi) 112
Hüseyin Paşa (Ağa, Rumeli Sahil Muhafızı) 134
Hüseyin Paşa (Amcazade) 100, 128
Hüseyin Paşa (Eğri Beylerbeyi) 87
Hüseyin Paşa (Sarı, Suriye Beylerbeyi) 86, 88, 89
Hüsrev Paşa (Donanma Komutanı) 105, 142
Hydra Adası 119

Ihşidiler 24
Irak 82, 189, 199; cephesi 187, 203

İbrahim (Sultan) 20
İbrahim Ağa (Kara Cehennem) 135
İbrahim Ağa (Keçiboynuzlu) 133
İbrahim Paşa (Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu) 142, 145-146
İbrahim Paşa (Kırım Seraskeri) 122
İbrahim Paşa (Koca, Budin Beylerbeyi) 86, 90-91
İbrahim Paşa (Sadaret Kaymakamı) 130
İbrahim Paşa (Trablusgarp Komutanı, Müşir) 161
İbrahim Peçevi 8, 69, 73, 95, 113, 207
İbrail 118
İdil (Volga) Nehri 77
İdil-Ural Türkleri 72
İlhanlı(lar) 25, 30, 33; valileri 18, 33
İmre Tököli meselesi 85
İnalcık, Halil 70
İnceburun 146
İnci, Tevfik 73
İnebahtı 57, 59-61, 64-66; felaketi 8
İngiliz(ler), İngiltere 10, 26, 65, 790, 85, 119, 142, 176-177, 180, 187-191, 200, 203, 205, 207;

adaları 208; birlikleri 182; bölgeleri 178; donanması 132, 163; Ordusu 166; Rus yakınlaşması 117
İpek 112
İran, İranlı(lar) 27- 29, 31, 76-77, 97, 187, 199, 207; Savaşları 18; seferleri 78; sınırı 42
İran-Afganistan-Hindistan bölgesi 187
İsa Çelebi 38
İskandinavlar 208
İsmail (Şah) 27, 102
İsmail Ağa (Tirsiniklioğlu) 132
İsmail Fazıl Paşa (3. Ordu Komutanı) 164
İspanya-Venedik ortaklığı 65
İspanyol(lar), İspanya 26, 52, 58-59, 65, 85, 102, 207; filoları 53, 63; piyadeleri 63
İspanyol-Osmanlı ateşkesi 66
İstanbul 41, 43-44, 47, 85, 111, 161, 191, 196, 201, 204-205; baruthaneleri 131; fethi 208
İsveç 17, 85, 108, 111, 115, 158
İşkodra 168, 170
İtalyan(lar), İtalya 26, 71-72, 160-161, 177, 207; birlikleri 190; gemileri 163; orduları 161, 190
İttifak hükümetleri 204
İttihat ve Terakki Cemiyeti (Fırkası) 160, 187; hükümeti 190
İttihatçı(lar) 164, 169, 179, 188, 204
İyonya 139
İzmir 39, 119, 203
İznit 169
İznik 23
İzzed Mehmed Paşa (Darendeli) 134

Jackh, Ernst 179
Jermanos 66
Juan (Don) 65

Kabil 76
Kadı Burhaneddin 34
kadırgalar 41
Kafesoğlu 33
Kafkas cephesi 201, 202
Kafkasya 28, 42, 77, 80, 82, 97, 103, 115, 144, 146, 189-190, 203, 207
Kahire 28
Kahlenberg 90
Kaiserschlacht taarruzu 201
Kalecik-Çubuk 37
Kâmil Paşa kabinesi 169
Kanal 191
Kanuni Sultan Süleyman bkz. Süleyman, I.
kapütülasyonlar 188
Kara Tatarlar 37
Karabağ 35, 76, 78
Karaca Hoca Reis 58
Karadağlılar, Karadağ 27, 149-151, 153, 164, 170, 207
Karadeniz 9, 25, 27, 44, 70, 72, 97, 107, 108, 146, 207
Karal, Enver Ziya 128, 132
Karaman 26, 38
Karamanlılar 18, 25, 33, 34
Karayazıcı (asi) 83
Kargapazarı Dağları 197
Karl XII. (İsveç Kralı) 16, 107-110
Karlofça 17, 107, 128; Antlaşması 82, 94, 102, 108
Kars 23, 152, 153, 157; Kalesi 148
Kartal (İstanbul)169
Kartal (Larga) Meydan Muharebesi 118
Kasım Bey 78, 78
Kasr-ı Şirin Antlaşması 105
Kastamonu 26
Katalanlar 207
Katerina II. (Çariçe) 110, 122
Katırcıoğlu (isyancı) 17
Kâtip Çelebi 8, 49, 73
Kayseri 26
Kazan 25, 71
Kâzım Karabekir 170, 174-175
Kefe 10, 71, 78
Kelkit 196
Kemah 35

Kemal Paşazade 71
Kemal Reis 49, 73
Kerkük 105
Keş 76
Keyfe Beyi 80
Kıbrıs 58, 60, 65-66, 153; fethi 59
Kırım 10, 80, 115, 122; Hanı 78-79, 117; Savaşı 150, 173; süvarileri 80, 101
Kırklareli 166; Kalesi 166; Muharebesi 166-167
Kırşehir 36
Kızıldeniz 70, 72-73, 97, 163, 207
Kili 118
Kilikya 27, 30; Ermeni Krallığı 33
Kişm Adası 73
Klemenso 205
Klosterneuburg Kalesi 87
Koçi Bey 8, 69, 83
Komarom Kalesi 86
Konya 17, 105, 144
Korfu 58, 59, 112
Korint Körfezi 61
Koron 119
Kosova 38, 68, 112, 208
Koyun Adaları Muharebesi 120
Köprülü, Fuad 18, 20
Kösedağ Muharebesi 25, 30-33
Kress, von (Kolordu Kurmay Başkanı) 189, 191
Kubat Paşa (Basra Valisi) 75
Kudüs 200; meselesi 24
Kumanlar 208
Kumanova Meydan Muharebesi 168
Kumbarahane ve Mühendishane Okulu 132
Kuniz (Habsburg Elçisi) 85
Kursk Muharebeleri 99
Kurtuluş Savaşı 10, 31, 171, 191, 203
Kutsal İttifak 58, 66, 82, 94-95, 97, 106
Kuttülamare 199
Kuzey Denizi limanları 107
Küçük Alföld ovası 91
Küçük Buz Çağı 41, 107
Küçük Kaynarca Antlaşması 123-124
Küçük Zap Suyu 105
Kürtler 83
Kütahya Antlaşması 144

La Valetta (St. John tarikatı lideri) 56-57
Lahor 76
Latinikon alayı 208
Lawrance 201
Lazlar 83
Lefort (Fransız) 108
Leithe Nehri 47
Leopold (İmparator) 88
Lepanto 60, 63
Lestina 58
Leszczynski, Stanizlav (Kral) 108
Lewis, Bernard 83
Libya 160, 161, 199
Lichtenstein Prensliği 47
Limni Adası 121
Linz 87
Lipova Kalesi 113
Lombardlar 23
Londra 142
Loren Dükü (Başkomutan) 88
Louis, XIV. 85
Lüleburgaz 167

Macar(lar), Macaristan 29, 43-44, 76, 100, 102, 112, 207; dieti 43; orduları 43; Hırvat sınır boyları 95; meselesi 44
Machiavelli 14
Madrid 63
Mahir Hamza Paşa (Silahtar) 116
Mahmud Bey (Barbaroszade) 62
Mahmud I. (Sultan) 132
Mahmud II. (Sultan) 20, 124, 133-136, 145, 146
Mahmud Kâmil Paşa 196
Mahmud Muhtar Paşa 179, 180
Mahmud Şevket Paşa (Harbiye Nazırı) 161, 164, 169; suikastı 177
Majino Hattı 15

Makedonya 160, 167-168, 171, 176, 182, 198; ıslahatı 177
Malatya 23
Malazgirt 23
Maldiv Adaları 72
Malta 50, 52-53, 57-58, 65, 102; Adası 139; başarısızlığı 58
Mamüretülaziz Redif Tümeni 169
Manstein, von (Feldmarshall) 7
Maraş 33
Maribor 47
Marmara Denizi 162-163
Marne 180
Marsigli (Kont) 101
Maskat Kalesi 73
Mazarin 85
Mazeppa (Kazak şefi) 108, 110
Mecidiye Kruvazörü 163
Meclis-i Mebusan 151, 159
Mehmed Ağa (Dağdevirenoğlu) 133
Mehmed Ağa (Derviş) 105
Mehmed Ağa (Fındıklılı) 90
Mehmed Ali Paşa (Kavalalı) 142, 144
Mehmed Ali Paşa (Sadrazam) 52,
Mehmed Ali Paşa 152
Mehmed Arif 151, 207
Mehmed Bey (Eğriboz Beyi, Salih Paşazade) 62
Mehmed Bey (Semendire Sancakbeyi, Balı Bey'in kardeşi) 45
Mehmed Emin Paşa (Vezir, Yağlıkçızade) 116-117
Mehmed I. (Çelebi, Sultan) 20, 38, 68, 208
Mehmed II. (Sultan) 18-20, 27, 49, 68-69, 71, 126, 164, 208; Vezirleri 81
Mehmed III. (Sultan) 126
Mehmed IV. (Sultan) 17, 20, 82, 128
Mehmed Paşa (Baltacı) 16, 110
Mehmed Paşa (Bosna Valisi, Silahdar) 118
Mehmed Paşa (Eğri Beylerbeyi) 89
Mehmed Paşa (Kapıkıran, Yeniçeri Ağası) 118
Mehmed Paşa (Muhsinzade) 116, 119
Mehmed Paşa (Sadrazam, Elmas) 100
Mehmed Paşa (Sadrazam, Kara) 103
Mehmed Paşa (Vezir) 87, 91, 96, 101
Mehmed Paşa (Sokullu) 8, 66-69; devri 77
Mehmed Reşat V. (Sultan) 20
Mehmed VI. (Sultan) 20
Mekke 191
Memlük(ler) 25, 28, 33, 35, 207; beylerbeyi 140
Menekşe mevkii 119
Menteşe 38
Menteşeoğlu 35
Merkez-i Umumi 187
Mervan 76
Mesih Paşa 49
Messina 59
Mesudiye (savaş gemisi) 162
Meşrutiyet, I. 156, 159-160
Meşrutiyet, II. 159, 160
Mezopotamya 23
Mısır 27-28, 70, 72-73, 97, 121, 139, 190, 203; kuvvetleri 188; Memlükleri 9, 24; ordusu 144; seferi 132
Michelet, J. 9
Midilli (gemi) 176
Midilli 109
Mikhail (Eflak Voyvodası) 96
Miryakefalon Muharebesi 24, 32
Mithad Paşa 151
Moğol(lar) 30-32, 34, 39, 207; egemenliği 39; fırtınası 25; istilası 25
Mohaç Ovası 43, 46
Moltke, Helmut von 144-145, 151, 207
Mondros Mütarekesi 203
Montecuccuoli (Kont) 97
Mora 111, 119, 143
Moravya 47
Moskova 141
Muavenetimilliye (muhrip) 163
Muharrem Bey 143
Muhla limanı 73
Muhtar Paşa (Gazi) 152
Mulay Hasan (Tunus Beyi) 53

Murad (Sultan Cem'in oğlu) 50
Murad Giray (Kırım Hanı) 86, 90, 91
Murad I. (Sultan) 34, 68, 208; zamanı 19, 20, 208
Murad II. (Sultan) 18, 68, 126, 208
Murad III. (Sultan) 20
Murad IV. (Sultan) 20, 83
Murad Paşa (Kara, Budin Beylerbeyi, Vezir) 91
Murad V. (Sultan) 20, 149
Murad (Mizancı) 73
Murad Reis 75
Muratname 73
Murphey 43, 46-47
Musa Bey (Aydınoğlu İsa Bey'in oğlu) 35
Mustafa (Bayramoğlu) 72
Mustafa (Selanikli) 83
Mustafa Ağa (Kapıcıbaşı) 109
Mustafa Efendi (Telhisizade, Reis-ül-Küttab) 86
Mustafa I. (Sultan) 19
Mustafa II. (Sultan) 20, 21, 65, 82, 107
Mustafa III. (Sultan) 20, 116, 117, 124-125
Mustafa IV. (Sultan) 20, 133-134
Mustafa Kemal Paşa 8, 157, 170, 193, 198, 200, 203
Mustafa Paşa (Alemdar) 133
Mustafa Paşa (Çelebi) 133
Mustafa Paşa (Lala) 103
Mustafa Paşa (Merzifonlu Kara, Sadrazam) 86-89, 93, 97, 99-100
Mustafa Paşa (Serasker) 52-54, 56, 57
Mustafa Ragıp Esatlı 178
Musul 105
Muş 198
Mutahharten (Erzincan Emiri) 34
Mühendishane-i Bahr-i Hümayın 132
Mühendishane-i Berr-i Hümayun 132
Müneccimbaşı 73
Münşeat 47
Mütercimler, Erol 194

Nablus Meydan Muharebesi 202
Naima 8
Namık Kemal 146
Napoléon bkz. Bonaparte, Napoléon
Navarin 141, 142, 144, 146
Nazım (Dr., İttihatçı) 187
Nazım (Selanik Valisi) 168
Nazım Paşa (Harbiye Nazırı) 165, 169, 170
Nelson (Amiral) 139, 141
Niğbolu 34, 37, 38, 68
Niğde 17
Niş Kalesi 112
Nizam-ı Cedid 129-130, 132-133
Nizamiye kıtaları 145, 167, 169-170
Nizip Muharebesi 145, 157
Norman(lar) 23, 24; istilaları 24
Normandiya 194
Norveç 111
Numuneihamiyet (muhrip) 163
Nureddin Saadet Giray 87
Nureddin Zengi 24

Ognut Meydan Muharebesi 198
Oran 52
Orhan Gazi 38
Orhonlu, Cengiz 101
Orta Asya 23, 70-71, 77, 199
Orta Avrupa 44, 71, 97
Ortaylı, İlber 124, 139, 166
Ortodoks Ruslar 109
Ortodoks tebaa 110
Osman Ağa (Temeşvarlı) 113, 207
Osman Bey 33
Osman Paşa (Gazi) 146, 153
Osman Paşa (Özdemiroğlu) 103
Osman II. (Sultan) 20, 83, 128; dönemi 209
Osman III. (Sultan) 20
Osmanlı(lar) 17, 18, 25, 30, 35, 44, 60, 66, 71, 85, 174; deniz gücü 58-59, 64-65, 163; deniz yolları 111; Devleti 38; Genelkurmayı 174-175, 184, 198; hükümeti 189; ordusu 37; toplumu 28; Portekiz rekabeti 72; Rus Savaşı (1877-1878) 113, 157, 159; Yunan Savaşı (1897) 162-163

Osmanoğulları 18, 20, 25, 38
31 Mart vakası 160, 177
Ouchy Antlaşması 162

Ömer Paşa 148
Öztuna, Yılmaz 32, 43, 66, 100-101

Palandöken Dağları 197
Papalık 102, 207; birlikleri 43; devleti 59, 95; devletleri 58; gemileri 53
Paris 139; Antlaşması 148, 158
Pasarofça Antlaşması 112
Pasinler 35
Paşa Kolu 190-191
Patrona Halil İsyanı 21
Pazvandoğlu 132
Peçenekler 208
Peçevi bkz. İbrahim Peçevi
Peçoy 95
Penon Adası 52
Persler 25
Pertev Paşa (İkinci Vezir) 60, 62, 67
Petervaradin 47
Petras 61
Petro (Çar) 16, 107-111, 147; reformları 118
Peykişevket (muhrip) 163
Pınarhisar 167
Piacenza Konseyi 24
Pirenne, Henri 71
Piri Reis 60, 73, 73
Pirrüs (Epir Kralı) 11
Pitcher 27
Pius, V. (Papa) 58
Piyale Paşa (Kaptan-ı Derya) 52-54, 56, 60, 66, 68
Plevne 153, 158
Podolya 99
Polonyalılar, Polonya 17, 82, 88, 97, 102, 108, 115, 207; birlikleri 90-91; elçileri 78
Poltava 109, 110
Portekiz(liler) 70, 207; donanması 70, 73
Potemkin (Rus Generali) 123
Poti 144
Preveze 50, 60, 61, 75
Prusya-Avusturya Savaşı 173
Prusyalılar 158
Prut 117; Muharebesi 16
Pul-i Şikeste (Kırkköprü) 103

Raab (Yanıkkale) 85; Nehri 98
Ragıp Paşa (Koca) 116
Rauf Bey (Hamidiye Kahramanı) 187
redif hizmeti 137
redif tümenleri 167
Regensburg 47
Ren Nehri 47
Renouvin 181
Reşadiye (Zırhlı) 174, 175
Reşid Paşa 137, 138
Revan 103, 105
Rigny, de 142
Robert (Flandr Kontu) 24
Rochefort, De 130
Rodos 49, 57; kuşatması 50; seferi 75; şövalyeleri 50
Roma İmparatorluğu 97
Romalılar 11, 25
Romanovlar 174
Romanya (Eflak) 96, 153, 198, 199
Romen Diyojen 23
Rommel 190, 194
Rumeli 26, 39, 70, 163, 208;kuvvetleri 37
Rumlar 66, 207-208
Rusçuk 44, 132
Rus(lar), Rusya 29, 40, 71-72, 79, 97, 102, 107, 115, 139, 142, 149, 151-153, 176, 180, 183, 185-186, 188, 196, 204-205, 207; birlikleri 182; gemileri 119; nüfuzu 80; orduları 173
Ruz-i Kasım 41

sabotaj planları 66
Safeviler 25, 27, 39, 70, 72, 105, 207
Sahib Giray 122

Said Halim Paşa (Sadrazam) 175, 178, 180
Saksonlar 23, 108
Salamis 65
Samsun (muhrip) 163
Samsun 26
Sancak-ı Şerif 135
Sanders, Liman von 193-194, 202
Sarayburnu 162
Sarı Selim bkz. Selim II.
Sarıkamış 183-185
Saruhan 38
Savoy 58
Schellendorf, Bronsart von 182, 184-185
Sekban-ı Cedid 133-134
Selâheddin Eyyubî 24
Selanik 168; baruthaneleri 131
Selçuklu(lar) 23-24, 30; ordusu 31; Türkleri 208
Selim Giray (Kırım Hanı) 122-123
Selim I. (Sultan) 19-20, 26-27, 69, 72, 102, 126, 209
Selim II. (Sultan) 58, 69, 82-83, 126
Selim III. (Sultan) 20, 123, 125, 133-134; devri 128, 135
Selman Reis 72
Semerkand 76
Sened-i İttifak 133, 135
Senglea 54, 56
Serebrenica 171
Serebrianov (Prens) 79
Sevr 203
Seydi Ali Reis 75, 76
Seyyid Efendi (Parmakçızade) 109
Sıngın 62
Sırp(lar), Sırbistan 86, 144, 149-151, 153, 164-165, 170-171, 180, 190, 207; isyanları 141; ordusu 168
Sicilya 52, 53
silahlı tarafsızlık 175
Silivri 130
Simancas Arşivi 66
Sina Çölü 189
Sina Yarımadası 190
Sinan Paşa 95, 96
Sinop baskını 146
sipahiler 37
Sivas 23, 26, 31, 34-36
Skythikon Alayı 208
Slovakya 47, 87-88
Sobieski (Polonya Kralı) 91
Sofya 43-44, 47, 128, 165
Sokotra 72
Sopata 58
Souchon (Amiral) 179
St. Angelo 54, 56
St. Elmo 54, 56
St. Gotthard 98; Zaferi 98
St. Jean şövalyeleri 49, 50
St. Michael Kalesi 56
St. Petersburg 122
Stalingrad 99, 168
Stefan (Sırp Kralı) 36
Stirya 87
Strozzi, von (Kont) 97
Subaylar; alaylı 154, 156; ittihatçı ve itilafçı 164; mektepli 154, 156
Sufiler 39
Sultan Osman (Zırhlı) 174-175
Sun Tzu 14
Surat 75
Suriye 24, 27, 30, 39, 121, 178, 189, 200-201, 203; Cephesi 200, 202
Suriye-Filistin 24; Cephesi 186
Suşehri-Erzincan-Kığı-Bingöl-Bitlis-Muş hattı 198
Suvla 192
Suvla-Anzak köprübaşı 195
Süfiyanı Rum 39
Süleyman Çelebi 38
Süleyman Nutki 143
Süleyman Paşa (Mısırlı Hadım) 72-73
Süleyman I. (Sultan) 19-20, 43-44, 46, 48, 50, 52, 65, 72, 102, 126; dönemi 76, 77

Süleyman II. (Sultan) 82-83
Süveyş 76, 189; Kanalı operasyonu 188; Kaptanı 73; tezgâhları 73
Szapolyai (Macaristan Kralı) 43-45

Şahin Giray 122-123
Şam 28
Şarköy 169
Şeria Nehri 202
Şerif (İlden) 185
Şıpka Geçidi 152, 157
Şii Fatımiler 23
Şii Safevileri 70-71
Şii tehdidi 18
Şii Türkleri 106
Şira Adası 119
Şirvan 78, 103
Şükrü Paşa 168

Tahir Paşa (Çengeloğlu) 142-143
Tahran 199
Tahsin (Komutan) 168
Talat Paşa (Dahiliye Nazırı) 175, 178, 203
Tanzimat Fermanı 137-138
Taşoz (muhrip) 163
Tatarlar 38
Tebriz 10, 102
Temeş Nehri 100
Temeşvar 100, 112
Tersane Konferansı 149-150
Teselya 142
Teşkilat-ı Mahsusa 178, 186-188
Timur (Han) 9, 25-26, 30, 34-36, 38, 72; istilası 27; ordusu 36; askerleri 207
Tirebolu 198
Tisa Nehri 100-101
Tobruk 168
Tokat 26, 36, 70
Tolstoy, Peter (Elçi) 109
topçu, toplar 43, 156
Topkapı Sarayı 17, 135
Toscana 58, 102
Tot, de (Baron) 121
Toulon 139
Toynbee, Arnold 28
Tököli, İmre 86-88, 92
Trablus Haçlı devletleri 39
Trablusgarp 161-162, 210; Savaşı 162-163
Trabzon 30, 144; İmparatorluğu 33
Trakya 155, 168, 191, 199, 201
Tuna 26, 29, 90, 97, 100, 112, 117, 152, 157; boyları 111, 146; cephesi 95, 97; Nehri 144
Tunus 52-53, 68, 75
Turan hayalleri 186
Turan, Osman 32
Turgut Reis 52-53, 57, 67-68; Zırhlısı 162
Turkopoli alayı 208
Turla Nehri 117
Türk(ler) 26, 28, 31-32, 39, 170, 208; beylikleri 18, 33, 207; Türk-Hint imparatorluğu 23; Türk-Moğol İmparatorluğu 30
Türkmenler 26, 32-33, 83

Ukrayna 82, 99, 108
Uluç Ali Paşa 52, 54, 58-60, 62, 66-68, 120
Ulukışla 196
Ur (Perekop) Geçidi 122
Urbanus (Papa)
Urfa 23
Urmiye 103
Ustruma Kolordusu 168
Uvyar 97
Uzun Hasan (Akkoyunlu Hükümdarı) 9
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 77

Ülgün 58
Ümit Burnu 70, 72
Üsküdar 17, 41, 130, 132
Üsküp Redif Tümeni 168

Vaduz 47
Vahabbi(ler) 132; isyanları 141

Vak'a-i Hayriye 134
Valette, Jean de la 50
Van 188
Varadin Meydan Muharebesi 112
Varanj alayı 208
Vardar Ordusu 168
Vardaryot alayı 208
Varna 44, 68
Vasvar 99; Anlaşması 85, 98
Vauban 85
Venedik(liler) 29, 52-53, 58-59, 68, 71, 97, 102, 110-111, 139, 207; balyosu 70; baştardeleri 63
Venedik-Uzun Hasan ittifakı 39
Venerio (Venedik temsilcisi) 59
Vidin 132, 153
Viener Neustadt 87
Viyana Kuşatması, I. 41, 48
Viyana Kuşatması, II. 80, 82, 96, 99
Vorobiyeff (General) 197

Wangenheim 174, 180, 188
Westenek (Hollandalı) 177
Williams (İngiliz Generali) 148

Yadigarımillet (muhrip) 163-164
Yafa 141
Yahudi yerleşimciler 201
Yahudiler 136
Yakub Bey (Germiyanoğlu) 35
Yam 144
Yanıkkale Kalesi 86-87, 90, 98
Yanya 168, 170
Yarhisar (muhrip) 163-164
Yarlıkaş Mirza (mülteci) 78
Yassı Çimen mevkii 30
Yaş Antlaşması 123
Yavuz (gemi) 176
Yavuz Sultan Selim bkz. Selim, I.
Yedi Yıl Savaşları 115, 118, 124
Yemen 29, 72-73, 161; isyanı 160; kıyıları 73
Yeniçeri(ler) 28, 46, 126; defterleri 128
Yenipazar 112
Yerköy-Rusçuk felaketi 96, 98
Yeşilköy 153
Yıldırım Bayezid bkz. Bayezid I.
Yıldırım Ordular Grubu 200
Yudeniç (General) 183
Yunan isyanları 141
Yunanistan, Yunanlılar 142, 144, 160, 162, 164-165, 171, 177; sahilleri 59
Yusuf Paşa (Bağdat Beylerbeyi) 105
Yusuf Paşa (Koca, Sadrazam) 125, 128

Zadar 58
Zara-Suşehri 31
Zedlitz, von (Alman komutan) 45
Zenta Muharebesi 65, 100, 102
Zitvatorok Antlaşması 82, 96-97
Zrinvar Kalesi 97

Yenilgiler, zaferlerden daha öğreticidir! Savaşlarda yenilgilerin koşulları ve nedenleri, toplumların maddi, kültürel ve psikolojik ortamını yansıtır. Hangisinin ve ne ölçüde belirleyici olduğunu belirlemek ise o kadar kolay değildir. Savaşın liderleri, hazırlıklarından ne kadar emin olurlarsa olsunlar, beklenmedik durumlarla karşılaşıp felakete uğrayabilirler. Savaş, aslında bütün değişkenlerin önceden bilinebileceği ve çözüme götüren formülleri olan bir denklem değildir. Savaşın sanat yönü, bilim yönüne ağır basar ve en büyük güçler dahi küçük hasımları karşısında çaresiz kalabilir. Komutanların zihinlerinde oluşturdukları sistemler, daha orduların harekete geçtikleri andan itibaren bozulmaya başlar ve olaylar "savaş sisi" denilen bir belirsizlik içinde gelişir. Ancak, basiretli komutanlar ve devlet adamları olup biteni sezip inisiyatifi kaptırmaz ve zor durumlarda alternatifler yaratabilir. Ne yazık ki, komutanların basireti de savaş içinde anlaşılabilir. Gene de, iyi hazırlanan zihinlerin sorunları çözmeye daha yatkın olduğunu bilmek gerekir. Anahtar budur ve savaş tarihi bunun için vardır... Osmanlılar uzun tarihleri boyunca çok sayıda savaşa katılmış, büyük zaferlerin yanı sıra çok sayıda da acı yenilgilerle karşılaşmıştır. Kimi hezimetler göz göre göre gelmiştir ama en beklenmedik anda zaferler kazanılabilmiş veya bozguna uğranılmıştır. Bu kitapta, Selçukluların Kösedağ bozgunundan Osmanlıların 20. yüzyıldaki son savaşlarına kadar önemli Osmanlı yenilgileri inceleniyor. Yıldırım Bayezid'in Ankara Muharebesi; Rodos ve Malta kuşatmaları; iki kez Viyana kapılarından dönüş; İnebahtı, Çeşme, Sinop baskınları; çöküş döneminin savaşları ve Balkan felaketi kitabın ana konuları arasında. Mehmet Tanju Akad'ın *20. Yüzyıl Savaşları, Osmanlıların Stratejik Sorunları, Strateji Üzerine, Savaş Tarihinin Dönüm Noktaları* ve *Çağdaş Toplumda Savaş* adlı çalışmaları yayınlandı. Yazarın savaş tarihi alanında çok sayıda çevirisi var.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitap YAYINEVİ